

દિવ્ય દર્શન

[DIVINE SIGHT] .

ખંડ : ૧ : ૨

•

: લેખક અને સંગ્રાહક :

શ્રી જિણુભિકખુ

વિ. અં. ૧૬૯૯]

[વી. અં. ૧૪૧૬

દિવ્ય દર્શન

[DIVINE SIGHT]

ખંડ : ૧ : ૨

: લેખક અને સંગ્રાહક :
શ્રી નિશુભિકાખુ

વિ. અં. ૧૬૯૯]

[વી. સં. ૧૪૧૯

પ્રકાશક :

શ્રી જીન સ્વામિયાલ મંદિર,
[આ શ્રી. વિજયદાનમુરિ-
ગાનમંદિર દ્વારા સંચાલિત]
બ. જયન્તિલાલ બેચરદાસ દોશી,
સાવરકુંડલા : M. S. RY.

પ્રથમ સરકરણ : પ્રત ૫૦૦

તા. ૧-૬-૧૯૪૪

: મૂલ્ય :

જેનું મૂલ્ય આંકી ચકાવ તેમ નથી

મુદ્રક

નાથાલાલ મ શાહ
સ્વાધીન મુદ્રણાલય
સૌરાષ્ટ્ર રોડ,
રાણપુર

કહેવા જોગું

ધર્મના દયાલુકર મર્મમાન્ય તત્વોને મરજી, માઠી તેમજ સીધી ભાષામાં રજુ કરતુ આ પુસ્તક, મર્યાદા પ્રકાશનને પામે છે જે અમારા માટે ગૌરવનો વિષય કહી શકાય પ્રસ્તુત પ્રકાશનની મહત્તાનું વર્ણન કે તેની યશોગાથા આ પ્રમુખે અમારે કરવાની રહેતી નથી પુસ્તક પોતે જ તેના વાચકને આપમેળે કહેવાજોગું કહી દેશે, છતાં સપાદક પૂ. મહારાજશ્રીના શબ્દોમાં કહી શકાય કે 'વિષયોનું સંયોજન, નિરુપણ પદ્ધતિ તેમજ ભૌતિક વસ્તુ ગૂઢશાસ્ત્રી આ વગેરેના યોગે આ સાહિત્ય જૈનજૈનેતર વર્ગને એક સરખી રીતે આદરણીય બની શકે તેમ છે' *

પૂજનીય પરમકારુણિક પરમગુરુદેવ આચાર્ય મહારાજશ્રીના પ્રવચનોમાંથી મુખ્યત્વે નિશ્ચિત રીતે સંકલિત કરી, ભાષા, શબ્દપ્રવાહ, પ્રમુખ નિરુપણ, ઇત્યાદિમાં અમુક આવશ્યક પરિવર્તન દ્વારા પૂ. મુનિશ્રી નિષ્કલિષ્ટકાંડે આ પુસ્તકના વિષયોનું આયોજન કર્યું છે તદુપરાંત અમુક આમ વિભાગો, તેઓશ્રીએ પોતાની સરળ, મધુર, તેમજ મૃદુ ભાષામાં તૈયાર કરીને મુમુક્ષુ આત્માઓના હિતની વાત્મલ્ય દૃષ્ટિથી આ પુસ્તકમાં યોજ્યા છે

*સપાદક મુનિશ્રી નિષ્કલિષ્ટકાંડે લખેલું 'આદિવચન' પુસ્તકના પ્રારંભમાં વાંચી લેવા સહુ કેઇને આગ્રહ છે જે, પુસ્તકના મહત્ત્વ, તેમજ તેના વિષયોને સમજવા મદદે બૂલ જ અગત્યનું તેમજ ઉપયોગી છે

પ્રસ્તુત પ્રકાશનમાં આદિ પ્રેરક, ધર્મબંધુ મોટીમારડ (સોરઠ) વાળા ભાઈ શ્રી જીવજીલાલ સોમચંદ્રભાઈના સૌહાર્દભાવને ખૂબી શકાય તેમ નથી. 'શ્રી વીતરાગ પરમાત્માનાં તત્ત્વોનું સુંદર, શિષ્ટ અને લોકોપકારક સાહિત્ય રચક ભાષામાં પ્રકાશન પામે અને તે દ્વારા અર્થિ આત્માઓ પોતાનું કલ્યાણ સાધે !' આ ઉત્તમ કોટિની સદ્ભાવના તેઓનાં હૃદયમાં છેલ્લા કેટલાક સમયથી રમી રહી હતી. જેથી તેઓએ પોતાની આ ભાવના પૂ. મહારાજશ્રીની સેવામાં રજુ કરી હતી. અને આના પ્રકાશનનું ખર્ચ પોતે કરવાનું જણાવ્યું હતું. પરિણામે પૂ. મહારાજશ્રીએ મહેનત લઈને આ પુસ્તકનું મનોરમ પદ્ધતિયે સંપાદન કર્યું છે. જે સહુ કોઈ જિજ્ઞાસુ આત્માઓને જગતનાં શ્રેષ્ઠ તેમજ દિવ્ય તત્ત્વોનું દર્શન આપનાર નીવડે તેમ છે.

વધુમા રાણપુર નિવાસી ધર્મબંધુ શ્રી નરોત્તમદાસભાઈનો આ પ્રકાશનની પૃઠે લાગણી પૂર્વકનો સહકાર ભાવ કેમ વિસરી શકાય ? તેઓએ આ પુસ્તકમાં પ્રકાશન કાર્યને અંગેની જવાબદારી પોતાને શિરે ઉપાડી લઈને દરેક પ્રકારની કાળજી પૂર્વક આ કાર્યને પાર પાડવા જાતમહેનત લીધી છે. દ્રવ્ય સહાયક ઉદાર દિલ ભાઈ જીવજીલાલના તેમજ ભાઈ નરોત્તમદાસ મોદીના—સહકાર ભાવથી વિના મહેનતે હું પ્રસ્તુત પુસ્તકને સંરચા દ્વારા પ્રકાશિત કરવાને ભાગ્યશાલી જાન્યો છું.

જેઓશ્રીની અમીદૃષ્ટિથી, આ સંરચા જન્મી, રચિત થઈ, તેમજ વિકાસને સાધના દ્વારા પ્રગતિ કરતી રહી છે તે પૂજનીય મુનિરાજ શ્રી કનક વિજયજી મહારાજશ્રીનો, અનન્ય ઉપકારભાવ, અમારા માટે સદાકાય રમરંજીય સંભારણા રૂપે રહેશે, કે, જેઓશ્રીની સ્વાધ્યાય રચિ, તેમજ સ્વર્ગીય પરમ ગુરુદેવ આચાર્ય મહારાજ શ્રીમાન વિજય-

જ્ઞાન સૂરીધરજી મહારાજજી પરત્વે બહુમાન ભર્યો ભક્તિમાન
ધર્ત્યાદિ જ આ મંથાને ફાવી ફૂલી રાખવાના પ્રમય પ્રેરકમયો છે.

અસ્તુત પ્રદાશનના સંપાન કાર્યમા ધટતી કાળજી રાખવા
છતા પ્રેમદોષ, કિંવા દુષ્ટિદોષથી છત્તરથમુલભ જે કાઠ ક્ષતિઓ,
ત્રુટિઓ કે મિદ્ધાન્ત વિરદ્ધ પ્રતિપાદનો, જણાય તો મારગાહી
મુમુક્ષુ આત્માઓ અરસ્ય મશોધન કરી, અમોને જણાવશે. જેથી
મંથાના વ્યવસ્થાપકોને માર્ગદર્શન મળી રહે

પ્રાન્તે પુસ્તકના વિષયોના અભ્યાસ, મનન કે પરિશીનન દ્વારા
અધ્યાય કરી, પ્રતિપાદિત દિવ્ય તત્ત્વોને, મિદ્ધાન્તોને કે આરાધના
માર્ગના માધનોને, સદુ કોષ્ઠ કલ્યાણના અભિલાપુકો જીવનમા આવરી,
કર્તવ્ય પરાયણ બની, નિજના આરાધના પથને ઉત્તમી પરંપરાયે
સ્વાધીનતાના અખડ મુખને પામે । એજ અભિલાષા,

તા ૨૫-૫-૪૩ }

-પ્રકાશક

વિ ધ યા નુ ક્ર મ

વિધય				પૃષ્ઠ
નિવેદન	...	...	...	૩
વિધયાનુક્રમ	...	..	...	૬
આદિવચન	...	...	...	૭
શુદ્ધિસૂચન	...	...	...	૫૦
અર્ધા	..	...	...	૫૨
૧ જીવનનાં મૂલ્ય [ખંડ ૧ લો]	...	.		૧
૨ ઠહ્યાણુની ડેરી	..	...	...	૧૧
૩ શાન્તિની સાધના	..	...	...	૨૫
૪ સાચું સ્વરાજ	..	...	...	૩૬
૫ પવિત્રતાની ગંગા	..	..	...	૫૦
૬ પાંચ ઠહપૃષ્ઠો	..	...	...	૬૩
૭ ભેજ અને છાયા	..	...	...	૭૬
૮ સાધ્યને માર્ગ	..	...	...	૮૮
૯ જાગતા રેભે	..	...	...	૯૮
૧૦ સંસ્કારોના ધડવૈયા	..	...	...	૧૦૭
૧૧ ઉક્તિનાં વહેણ	..	...	...	૧૨૧
૧૨ રસ ઝરણાં [૧ થી ૧૪]	...	...	...	૧૩૫
૧ ધન્ય જીવન [ખંડ ૨ ભે]	...	...	...	૧૬૯
૨ પ્રતિજ્ઞા સ્વીકાર	..	...	...	..
૩ નિત્ય નિયમો	..	...	...	૨૦૬
૪ શુદ્ધસ્થનાં ધર્મવર્તો	..	...	...	૨૧૬
૫ વિભાગ-૧	..	...	...	..
૬ વિભાગ-૨	..	...	...	૨૩૦
૭ મહાસાગરનાં મોતી	..	...	...	૨૪૫
૮ સ્વાધ્યાય પાઠ	..	...	...	૨૬૫
૯ શ્રી દેવાધિદેવ પ્રત્યે	...	...	...	૨૮૧

॥ ॐ नमः सिद्धेभ्यः ॥

આ દિ વ ચ ન

ધર્મ : જીવનનું અમૃત :

[ધર્મો વૈ અમૃતમ્]

ધર્મ એ આત્માનું સંજ્ઞવિની તત્ત્વ છે. જડ શરીરથી ભિન્ન આત્માનું પોષક વીટામીન [Vitamin] ધર્મ છે. ધર્મ શબ્દની મોહકતા, ધર્મ શબ્દની સુદરતા વિશ્વવ્યાપી છે. જીવનના પ્રત્યેક વ્યવહારોમાં ધર્મ, શબ્દથી તો છેવટે ગુચાર્ધને તાણા-વાણાની જેમ રહેલો છે. 'ધર્મી' તરિકે પોતાની જાતને ઝોળખાવવાને અજે, જૂતકાલની જેમ સહુ કોઈ એક સરખી રીતે આતુર છે.

'અધર્મો' શબ્દ પણ આજે જેમ ગાળરૂપે કે શ્રાપરૂપે સહુ કોઈ, ડાહ્યા કે ગાડા, સમજી કે અણસમજીને કાનમાં કાટાની જેમ મોહાય છે, તે જ રીતે પોતાની જાતને માટે સામા તરફથી 'ધર્મી' તરિકેની ઝોળખ મળતા છાતી ગળગળ ફૂલી જાય છે મુખ પ્રમન્ન બને છે. હૈયામાં હર્ષ માતો નથી, તેમ જ શરીરમાં શેર-શેર લોહી ચઢી જાય છે.

આ રીતે જ્યારે ધર્મ શબ્દનું સૌંદર્ય કે મોહકપણું કંપનાની પેલે પાર છે, વર્ણનને કે શબ્દશાસ્ત્રની સામાન્ય મર્યાદાઓને લઈને

રહેલું છે, તો ધર્મતત્ત્વ કે ધર્મના સ્વરૂપનું મહત્ત્વ, મૂલ્ય કે સૌન્દર્ય સામે મહાતત્ત્વજ્ઞાનિઓની વાણીને અગોચર હોય એ તદ્દન સહજ છે

છતાં પણ ખૂબીની વાત છે કે, 'ધર્મ'ની જરૂર શી હોઈ શકે ?' આ પ્રશ્ન આજે વિકટ બની ગયો છે, બચતવા પ્રાણો, વિદ્યાનો કે વ્યવહાર કુશળ ગણાતાઓ પણ, આજે ધર્મની બાબતમાં આમ પૂજનારાઓની સામે કેટલીયે વાર માથું ખંજવાળતા આખા આડા કાન કરે છે જો કે આવાઓને પ્રાજ્ઞ, વિદ્વાન કે કુશળ તરિકે ગણવા કે ઓળખવા એ પણ આપણી સરળ પ્રજ્ઞાને છેદ દેનારું એક પ્રકારનું સાહુકમ જ ગણી શકાય, છતાં પણ લોકવ્યવહારને નજર સન્મુખ રાખીને આ વાત થઈ રહી છે

'ભવા ૧ જ્યારે ધર્મશબ્દ કે ધર્મનું મથાર્થ સ્વરૂપ આ રીતે મહત્ત્વમયું, વચન કે કલ્પનાતીત તેમજ મહાજ્ઞાનિપુરોની અનુભવ-વાણીમાં પણ આવવું દુષ્કર છે, તો તેની આવશ્યકતા માટે શંકા ઉભી કેમ થઈ શકતી હશે વાર ?' આની મામે કહેવું જોઈએ કે, કોઈ પણ સારી કે સુદર ગણાતી વસ્તુને પોતાની માનીને, તેને વધુ પડતું મહત્ત્વ આપીને વિના બોગે કે કોઈ પણ પ્રકારના અદિક સ્વાર્થ ત્યાગ વિના પતંગીયાની જેમ તેની પૂઠે ઝપનાઈ જનારા આત્માઓ આ જગતમાં પ્રાપ્ત સેકડે માડી નવાણું ટકા લગભગ મળી રહેશે

પણ આથી તે તે વસ્તુનું સાચું મૂલ્યાંકન તેઓ કરી શકે છે ના તે તે વસ્તુ તત્ત્વની વાસ્તવિક મહત્તા કે આવશ્યકતાને તેઓ સ્વીકારનારા છે આનું કોઈ માનવાની ઉતાવળ આપણે કરતી જોઈએ નહિ કાન્ય કે, ધર્મને જે મહત્ત્વ અપાય છે, તે ધર્મની ખાતર સર્વસ્વનો ત્યાગ કરવાની ઉમદા નિસ્વાર્થરૂતિ કે લઘુકર્મિતાના બોગે નહિ પણ આજના વ્યવહારોમાં ધર્મ શબ્દ શ્રદ્ધિ માત્રથી જે ધરગથ્ય બની ગયો

છે, એટલા માત્રથી જ ધર્મને પોતે આચરનારો કે ધર્મમાં માનનારો પોતે છે, આમ સદુ દ્રાઈને વ્યવહારમાં દેખાડવું છે.

આથી મોટે ભાગે બને છે એવું કે, ધર્મી તરિકે પોતાની જાનને ઓળખાવવા માટેના પ્રયત્નો, પ્રચારો કે કાવાદાવાઓ આજે જે રીતે થઈ રહ્યા છે. અથવા પોતાની કોઈપણ પ્રગતિને ધર્મના નામે જાહેર કરવામાં જે શક્તિ, બુદ્ધિ કે સાધન-સામગ્રીઓનો વ્યય થઈ રહ્યો છે, તે તે સાધન સામગ્રીઓનો સદઅંશ પણ થી અનંતજ્ઞાની પરમાત્મા પ્રરૂપિત કૃત્યાણુકર ધર્મનાં યથાર્થ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કે આરાધનાની પૃકે નહિ ખસ્યાતો હોય એ સાચું છે.

માટે જ ઉપર કહ્યું તેમ જનશ્રિય એ પ્રકારની ધડાઈ છે કે, કોઈ પણ સારી દેખાતી વસ્તુને, પોતે એવું એટલું મહત્વ સ્વીકાર્યું હોય કે ન હોય, એની ખાતર મારું સર્વસ્વ છે આમ શ્રદ્ધાભાવ કેળવ્યો હોય કે ન હોય, પણ અમે આને માનનારા છીએ આમ દેખાડવાને માટે સમાજનો મોટો ભાગ કેવળ વારસાગત રૂઢ સંસ્કારોને લીધે તૈયાર જ હોય છે. એટલે જ 'વધારે પડતું મહત્વ' આ શબ્દ ઇગદાપૂર્વક 'અહિં' યોજ્યો છે. કારણ કે, 'ધર્મ' વિષે હૃદયગત આદરભાવ મૂળથી ન હોવા છતાં કેવળ દેખાડવાને માટે આધળીયા થાય છે'— એથી જ આમ કહેવું પડ્યું છે.

જીવનમાં જેમ શામેશ્વામની જીવવાની ખાતર જે જરૂર છે, પાણી કે હવાની વ્યવહાર માત્રમાં થોડા-ધણા અરે જે આવશ્યકતા છે તેના કરતા અધિક અને અનેક ગુણી વિશેષ જરૂરીયાત નિરપવાદ ગીતે આત્માને માટે ધર્મની છે. ખાન-પાન કે શરીર ધન યા સ્વજન વગેરેનાં જીવન વ્યવહારોત્તું યંત્રની જેમ થતું સંચાલન સફળ રીતે પાર પડતું હોય તો તે પણ કેવળ એક ધર્મતત્વના યોગેજ એમ સહૃદયતાથી કબૂલવું જોઈએ.

આથીજ ધર્મતત્વની મહત્તાં સાચે જગતમાં અમાપ છે, એવું બસ અજ્ઞેય છે, એના આમથ્યનો મહિમા વાણીની પેવે પાર છે આ પ્રતિપાદન સભર છે. શાસ્ત્રીય તેમ જ નિષ્પક્ષ રીતે વિચારતાં શુદ્ધિના ત્રાજવાથી તોળી શકાય તેમ છે. આની મામે જે કાંઈ કહેવામાં કે લખવામાં આવ્યું છે તે કેવળ એકાન્ત પૂર્વમદ્ધ પૂર્વક અને યેન કેન ધર્મની બાબત હમી કાઢવા જેવી કે ફેંકી દેવા જેવી છે આમ માનીને જ.

ધર્મને નહિ માનનારા સમાજનો પ્રચાર જો કે આજે વિસ્તારને પામતો જાય છે. એમાં વર્તમાન યુગનું વાતાવરણ અનુકૂળ બનતું જાય છે. એટલું જ નહિ કિંતુ પૂરેપૂરો સહકાર આપી રહ્યું છે, આથી સદુ કોઈ જાણે અજાણે ધર્મની બાબતો જેમ કે આચારો તેમજ વિચારોની શુદ્ધિ-વગેરે આ કે આના જેવી મહત્વની વાતોને દસી કાઢવામાં આજે એક પ્રકારની સંખ્યતા સમજી રહ્યા છે.

આ એક ભયંકર પ્રકારનો અનિષ્ટ રોગચાળો છે. આનો ચેપ ડાહ્યા ગણ્યાતા ભલભલા માણસોને લાગુ પડી ચૂક્યો છે, આની સામે આથી લાલનતીરે કાંઈ પણ કહેવાજોઈતું કહેવું એ ધર્મ ગુરુઓનો કે ધર્મનાયકોનો, તથા ધર્મ કે સમાજના સાચા દિનચિંતકોનો, કર્તવ્યધર્મ યા આપદ્ધર્મ આવી લાગ્યો છે.

ધર્મને નહિ માનનારા કે તેને હમી કાઢનારા સમજી કે પોતાની જાનને શાણા તરિકે માનનારા આપણા બહુમાન્ય તે તે મહાભાગ પુરોને મૌથી પહેલા આપણે આટલું પૂછી શકીએ છીએ-પૂછવાને અધિકાર યા હક્ક ધરાવીએ છીએ કે,

‘ઓ પુણ્યવાનો ! આ જગતમાં આપને આપના જીવનની, જીવનના પ્રત્યેક આવશ્યક વ્યવહારોની, કે નિજની માની લીધેલી જીવનની નજીવી-નાનીસૂતી જરૂરીયાતોને પોષવાની, જે જરૂર લાગે છે

તો એ મધગાયત્રી આદિમારણ, મૂળ ઉપકારક તત્ત્વ અને જેના ઉપકારના મેરૂતાર નીચે તમે આ જીવનમા કેવળ દબાઈને અદના સેનકની જેમ બનીને રહેવાને પણ યોગ્યતા હજી મેળવી શક્યા નથી, તે ધર્મ જેવા મહામૂલ્ય અને મમૂલ્ય વૈભવશાની મહાનાયકની જરૂર શા માટે નથી વાર ? ધર્મનો અપવાપ શા માટે લેના ? જ્યારે તમને જીવવાની જરૂર છે, તો તમને અથવા જગત માત્રને જીવાડનાર ધર્મને જીવવાની જરૂર નથી શું ?

મારૂં, 'ધર્મનો અપવાપ કેમ કરો છો ?' આમ પૂછવું એ કદાચ વધારે પડતું લાગશે તો ધર્મની મામે લખનાર કે બોલનાર તે તે બુદ્ધિમાનોને એક જ સીધો સાદો અને સરળ પ્રશ્ન પૂછવાનું અમને મન થાય છે, 'આજે આ સ્થિતિમા તમે હરી ફરી શકો છો ! ખોની ચાવી શકો છો ! કે કાઈ પણ તમારી અનુકૂળતા મુજબ તમો મેળવી શકો છો ! એનું કારણ શું હશે ? બુદ્ધિ, આવડત કે હુશીયારીથી આ બધું બનના પામે છે એમ રખે માની લેતા ! બુદ્ધિ હુશીયારી કે કુશલતાથી તમારા કરતા દરેક રીતે ચઢીવાતા એવા કેટલાયે આજે જગતની સપાળી પર જન્મીને જીવી રહ્યા છે, કે જેઓને શ્વાસોશ્વાસ લેનામા પણ અનેક પ્રકારની નિતનવી મુશ્કેલીઓ આવીને ઉભી રહે છે '

માટે જ વારંવાર તમારી મામે અમારી નમ્ર લાપામા અમારે એક જ જણાવવું પડે છે કે, 'આવડત, હુશીયારી શરીર બન્ને જે કાંઈ સુદર પ્રકારની વર્તમાન સ્થિતિ યા અનુકૂળતાઓ આજે જીવનમા મળી રહી છે, એનું મૂલ્ય ખરેખર ધર્મ છે આ વસ્તુ છેવટે કૃત સત્તા ગુણની ખાતર પણ કોઈ પણ બુદ્ધિમાન ગણાતા પુરો જૂનવી જોઈતી નથી.

ધર્મની મહત્તા સમજાવતી વેળાએ કે ધર્મની સર્વગાંધતાનું પ્રતિ

પાદન કરતી વેળાએ; મંભવ છે કે કદાચ કોઈ શ્રદ્ધાળુ આત્મા લાગ-
ણીવશ બની જાય, કદાચ કોઈ સીધી અને સરળ વાતનું કેવળ પ્રતિ-
પાદન કરીને ‘હિતે ન પૌનરૌક્ત્યમ્’ એ ન્યાયે પુનરૂક્તિ
દોષને અવગણીને પણ ગુણગાન ગાવા મંડી જાય એથી ધર્મ
જેવા આવશ્યક, સર્વજન માન્ય અને પૂજનીય તત્ત્વનાં મૂલ્ય ઘટતાં
નથી પણ વધે છે.

પોતાની માતાનાં વાત્સલ્ય, પ્રેમ કે હેતુને નહિ બૂલી શકનારો
કાલો સમજુ અને કૃતજ્ઞ દીકરો પોતાની કાલીધેડી કે સ્નેહભીની જખા-
નમાં પોતાના કૃતજ્ઞતાગુણને જાગ્રત રાખવા કદાચ માતાના ઉપકારોને
પ્રકટ કરે એથી તે માતાનાં પોતાના પુત્ર પ્રત્યેનાં વાત્સલ્ય, પ્રેમ કે
હેતુ-જે વાસ્તવિક રીતે મહા મૂલ્ય છે, તે શું મૂલ્ય વિદોહ્યાં કે નકામાં
કરે છે વા? ?

માટે જ ધર્મની મહત્તાનાં કે મહામૂલ્યતાનાં વર્ણનો તેની અમીલરી
હુંકે નીચે પોતાનાં સુખ, સ્વાસ્થ્ય કે આબાદીને મેળવનારા તેમ જ
મેળવવા મહેનત કરનારા પ્રાણ પુરોશ સા સાઈ [તેની મહત્તાનું જગ-
તને જ્ઞાન કરાવવા માટે] ન કરે ? ધર્મની મહત્તા, આવશ્યકતા તેમ
જ જરૂરીયાતને જનસમાજની આગળ દાંડી પીટીને જાહેર કરવી એ
જ તેઓનો કર્તવ્યધર્મ ગણાય છે. આના પાલનમાં જ તેઓ
પોતાના કૃતજ્ઞતા ગુણની વફાદારી જાગવી શકે છે. આ સિવાય
એ પ્રાણ પુરોશને પોતાની કે પરની ઉન્નતિનો ઉપાય હજુ સુધી
જાંખ્યો જડ્યો નથી. વાગ્ધિક રીતે ધર્મની મહત્તાના ગુણગાન કર-
વામાં જ એ આમ પુરોશને કળ્યાણનો માર્ગ સ્વીકાર્યો છે, અને એ
માર્ગની લોક દિનકર કેડી પર તેઓ ચાલીને પોતાની જનનું ચેષઃ
માધી ગયા છે. બુદ્ધકાલના અનાદિ મંભારમાં આ રીતે મહાત્મા
પુરોશનો ઉપકાર માર્ગ ચાલી રહ્યો છે.

બેશક ધર્મનાં મિદ્ધાન્તો, તેનું યથાર્થ સ્વરૂપ કે તેના તત્ત્વોનું તત્ત્વપૂર્ણ જ્ઞાન, આ સધળું પ્રાપ્ત કરવું, એ કપડ કામ છે કેટલીયે વેળાએ એને માટેના પ્રમત્ત પુરુષાર્થો પૂર્વકાલીન અશુભોદયે કદાચ નિષ્ફળપ્રાય બને છે, આ બધું મલાબ્ધ છે ધર્મ કે ધર્મનાયકોના મનભેગે. અનાદિથી મસાગ્મા અમિતનાને ધગવે છે, આ પણ એટલું જ માયું છે. પણ છતાં ધર્મની મહત્તાને કે તેના મૂલ્યને આ હમીકતો દાખી શકતી નથી. આથી તો ઉવટું માયા ધર્મનું મૂલ્ય વધતું જાય છે. કાંચુ કે, જે માયમા કૃત્રિમતા કે બનાવટો ઉની થતી હોય તે માયના જો કે સાચાપણને શોધવાની ત્રિતિ અવશ્ય જિભી થાય, પણ તેનાં માયા તત્ત્વોનું મૂલ્ય ખૂબજ વધી જાય છે તેની મહત્તા, આથી નિતનિત વધતી જ જાય છે.

ધર્મનું મહત્ત્વ અમંગલવાસને માટે, તેમજ તેના યથાર્થ સ્વરૂપની સમજણ આપવાને માટે, ભૂમિકારૂપે હુકમા આટલું જણાવીને આ ધર્મની મહત્તા કે મૂલ્ય વર્તમાન જગતમા વિચારશીલ ગણાતા પુરુષના શબ્દોમાં વિચારીયે તેઓ કહે છે કે, 'આપણું મનોમગ્ન, આપણો સ્વાર્થત્યાગ આપણી આશાઓ, એ શિષ્ટિ અને મદદ થઈ પડ્યા છે, એનું એક મુખ્ય કારણ ધાર્મિક શિક્ષણનો અભાવ એજ છે જેમ આત્મા એ શરીરથી જિન્ન છતાં શરીરના અણુઅણુમા બ્યાપી રહીને શરીરને ચેતન્ય અર્પે છે, તેમ ધર્મ એ મનુષ્યની સર્વ અદિક પ્રગતિ-ઓથી વિવક્ષણ હોવાની સાથે સર્વના અંતરમા પ્રવેશ કરીને એમને ચેતન્ય અર્પે છે, અર્થાત્ એમનામા જ્ઞાન, રસ, રસ, રસ, બળ અને ગતિ પૂરે છે.'

‘વળી ધર્મ મનુષ્યને [આત્માને] સ્વભાવ મિદ્ધ છે. એટલું જ નહિ પણ આવશ્યક પણ છે. જડવાદના આચાર્યો એમ મનાવતા

મથે છે કે 'ધર્મ' કદાપિ જંગલી દશામાં અને ત્યાર પછી કેટલોક સુધારો પ્રાપ્ત થતાં સુધી આવશ્યક હશે, પણ વિદ્વાનોને અને સારી પેઢે સુધરેલી પ્રજાઓને તો તે નિરર્થક છે.' આ મતના જવાબમાં માત્ર એટલું જ કહેવું બસ છે કે વિચારશીલ મનુષ્ય આ સિદ્ધાન્ત લાંબો વખત સ્વીકારી શકે તેમ નથી.'

પૂર્વકાલીન તત્ત્વદૃષ્ટા મહાપુરુષોએ, પોતાની કલ્યાણકર આર્થ-વાણીમાં ધર્મની જે યથાર્થતા ઉપદેશી છે, તેના સામાન્ય આભાસરૂપનું આ આલેખન ધર્મની મહત્તા કે આવશ્યકતાને સમજવા માટે બસ થઇ પડશે. વળી આ પ્રસંગે પૂર્વકાલીન તે ઉપકારી મહા પુરુષોનાં સઘળાંયે પ્રતિપાદનો અહિં મૂકવા એ કદાચ લંબાણુ થવાનો સંભવ છે. આથી કલિકાલ સર્વજ્ઞ આચાર્ય લગવાન શ્રી હેમચંદ્ર સૂરીશ્વરજી મહારાજ ધર્મનું મૂલ્ય, પોતાની ગંભીર વાણીમાં જે રીતે આકે છે, તેજ દુઃકમાં અહિં જણાવવું ઉચિત છે. તેઓ શ્રી કરમાવે છે કે:-^૨

‘કલ્પવૃક્ષ આદિ પદાર્થો જે છુટ આપનારા બને છે, તે ધર્મનો પ્રભાવ છે. ધર્મથી હીન એવા આત્માઓને આવી વસ્તુઓ પ્રાપ્ત થતી નથી. સાગરની પેઠે અપાર એવા સંકટોમાં મૂંઝાતા આત્માઓને હંમેશા રક્ષણુ આપનાર જે કોઈ હોય તો પાસે રહેલો, દિત્ત-વત્સલ એવો બાંધવ શ્રીધર્મ છે, સાગર મર્યાદા મૂકીને જગતને કુબાડી દેતો નથી, તેમજ સૂર્યના તાપથી તપી ઉડેલી ધસ્તીને મેઘ જે ટાઢી પાડીને લોકોને અનુકૂળતા કરી આપે છે, આ સાચે એક ધર્મનો જ પ્રભાવ છે.’

‘અગ્નિ તિચ્છી’ ગતિથી સળગતો નથી પણ ઉર્ધ્વ ગતિયે સળગે છે કે વાયુ ઉચે ગતિ કરતો નથી, પણ પોતાની સ્વાભાવિક જન અનુકૂલ ગતિથી તિરછો વહે છે. આમ દરેક પ્રકારની સર્વ અનુકૂળતાઓ

આના પદાર્થો તરફથી પણ આપણને વિના પ્રેરણા કે પ્રયત્ને સસારમાં મળી રહે છે તેમાં અચિન્ત્ય મહિમાવાળા કેવળ ધર્મની જ બનવત્તર આરાધના કામ આપી રહી છે તે તે ધર્મની મહાપુરોની ધર્મમેવા ધર્મ સાધના કે પૂર્વકાની ધર્મનો પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ આ રીતે જગતમાં પોતાની અમર પાડી રહ્યો છે ’

‘આનબન વિનાની તેમજ આધાર રહિત છતાં પણ સમગ્ર વિશ્વના એક આધારરૂપ પૃથ્વી જે આ રીતે સ્થિરપણે ટકી રહી છે તેમાં ધર્મ મિત્રાણ અન્ય કોઈ કારણ હોવું મહાઅન્ય નથી—છે નહિ એમ નિરાકર બનીને અમે કહીએ છીએ વળી સૂર્ય કે ચંદ્ર જગતની ક્ષિતિજ પર દરેક પ્રકારની અનુકૂળતા મુજબ પ્રકાશીને પોતાના તેજ દેવાવી રહ્યા છે, તે કેવળ ધર્મ ભૂપતિના શામનને શિરોમાન્ય કરીને જ ’

‘માટે જ બધુતાના, મિત્રતાના કે સનાયપણાના વારતવિક સુખોથી વચ્ચિત તેમજ મૃગજળની જેમ કેવળ તે તે કાળ્પનિક સુખોમાં ભ્રમિત સસારી આત્માઓને તેના અનુપમ સુખોની-એટલે કે, બંધુજનનું, મિત્ર કે આત્મજનનું અને નાથની જેમ યોગ રક્ષણનું સુખ આપનાર વિશ્વવત્સલ શ્રીધર્મ છે ’

‘રાક્ષો, યક્ષો કે કૂર સર્પો, વળી વાઘ, સિંહ કે બ્યાન જેવા કૂર જાનવરો તેમ જ અગ્નિ કે કાતીન ઝેર-આ સઘળાં જે અનિષ્ટ પદાર્થો ધર્મના શરણભાવને મેળવનારનું કોઈ પણ અહિત કરવાને સમર્થ નથી વળી નારક કે પાતાનના પતનથી અશરણ આત્માઓને રક્ષણ આપનાર તેમ જ ક્રમશઃ સવરાતાની મહામૂલી સપત્તિથી જગતના જનુગણને સમૃદ્ધ કરનાર એક ધર્મ છે ’

આ રીતે સુદર યૌનીમાં ધર્મના મહત્ત્વભર્યા ગુણગાનો પૂર્વકાની મહાપુરોએ જે કર્યા છે, તે કેવળ જગતના કે પાણકામિ આત્માઓના

હિતને નજર સમક્ષ રાખીને જ. આ સિવાય અન્ય કોઈ સ્વાર્થસાધનાની તે પરમાર્થ દૃષ્ટા મહાપુરુષોને આવશ્યકતા નહોતી, નથી અને રહેવાની સંભાવના પણ નથી.

જ્યાં સુધી ધર્મનું મહત્ત્વ વારતવિક રીતે સમજમા ન આવે ત્યાં સુધી ધર્મનાં સ્વરુપને સમજવાની જિજ્ઞાસુતા પ્રગટી શકતી નથી, આ વાત સાવ સામાન્ય છે.

સૂત્રકાર મહર્ષિ શ્રી શય્યાલવસૂરિભ્ય મહારાજા 'શ્રી દશવૈકલિક સૂત્ર'ની આદિગાથાના પ્રથમ પાદમા ધર્મનું સ્વરુપ કહેવા પહેલાં આ ધર્મની મહત્તાનું વર્ણન કરતા આ મુજબ ઉપદેશે છે- 'ધર્મો મંગલ મુક્ષિદ્ધિ-ધર્મ એ ઉત્કૃષ્ટ મંગલ છે.' વિધ્નો, અનર્થો કે આપત્તિઓને એકાંત તેમજ આત્મનિક રીતે ટાળવાનું અચિન્ત્ય સામર્થ્ય ધરાવનાર જે કોઈ તત્ત્વ, અનાદિકાલથી જગતના પટ પર અસ્તિત્ત્વને ધરાવતું હોય તેો તે ધર્મ છે.

કેવળ શ્રદ્ધા કે આંધળીયા અનુકરણભાવથી જ આ કહેવાઈ રહ્યું છે, એમ રખે કોઈ માની લે! સીધી કે સાદી સમજમાં પણ આ હકીકત ઉતરી શકે તેમ છે. વાર! આપણે 'ધર્મના અસ્તિત્ત્વનો અપલાપ કરનાર કે ધર્મ જેવી વસ્તુના મહત્ત્વમા નહિ માનનારને નાત્ર લાપામા મૃદુ લાવે પૂછીયે શકીયે છીએ કે 'જગતમાં જે કાંઈ શાન્તિ, સ્વસ્થતા, આખાદી કે ઉન્નતિ થોડી-ધણી આજે દેખા દઈ રહી છે તેનું કારણ શું હશે તે અમને કહેશો લલા? પરસ્પરની મર્યાદા, લગ્ન કે ઔચિત્યતા જે સામાન્ય વ્યવહારોમા જળવાઈ રહી છે તે શાને આધારે તે સમજાવશો ખરા?'

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર સીધો અને સરળ છે. ધર્મને નકારનારા એનો જવાબ આપે કે ન આપે, મૌન પકડે કે વિતકાવાદ કરે છતાં આ પ્રશ્ન જ પોતાની મેળે જવાબમાં ધર્મનું મહત્ત્વ, આવશ્યકતા કે જરૂરી-

માત બોલી રહ્યો છે હુંટીને બેગું કરવાથી કે લુંટવામાં જ જીવનની શક્તિઓ ખરચવાથી જગતમાં શાન્તિ નથી, એ તરૂંત સ્પષ્ટ છે ત્યારે લુંટવાનું બૂનીને ઉદારતા ગુણને મમરના ત્યાગદ્વારા કેળવવામાં જ શાન્તિ કે મહાધિમાની પ્રાપ્તિ છે, આ નિર્વિવાદ મત, ધર્મને ગમે તે દારજો નકારનાગ્ને દ્રાવિડ પ્રાણાયામથી સીકારવું જ પડશે.

હિંદ્રવનિમ્બ, હઝાનિરોધ કે મયમ આદિ ગુણો વિના ઉદારતા કે મમતાનો ત્યાગ, કદિ શક્ય નથી આ મદ્ગુણોની જીવનમાં જ્યારે શાન્તિ, મહાધિ કે સ્વચ્છતાની ખાતર આવસ્યકતા છે જ્યારે જગતના વ્યવહારમાં અરાજકતા, વૈર, વિરોધ કે વૈમનસ્યના અનિષ્ટોને ટાળવાને આ અતે આના જેવા અનુપમ ક્રોડિના મદ્ગુણોની જરૂર છે. આ જ દ્વીકત પૂજાર કરે છે કે, જીવનમાં ધર્મની જરૂર છે, જીવનને જીવી જાણવા માટે ધર્મ કે, 'જે ઉત્તમ પ્રકારના લોકોત્તર ક્રોડિના મદ્ગુણોની જરૂર છે, તે ધર્મ વિના જગતમાં ઠાઈ નથી જે છે તે ધર્મમાં માટે જ કહેવું પડ્યું કે, ધર્મો વૈ અમૃતમ્-જીવનનું સત્ત્વ પ્રાણ કે જીવનનું મૂળ ધર્મ છે. માએ આત્માનું અજરામર તત્ત્વ કે અમૃત એ ધર્મ છે

૨

ધર્મનું સ્વરૂપ : તેનાં સાધનો :

ધર્મના માહાત્મ્યને સમજી, તેના સ્વરૂપને જાણવાને જિજ્ઞાસુતા જેનાં હૈયામાં પ્રગટી છે તે આત્માઓ કોડ્ય ધર્મ અર્થાત્ 'ધર્મનું સ્વરૂપ શું?' આ પ્રશ્ન જ્યારે પૂછે છે, - પૂછવાની વૃત્તિ જ્યારે એમના આત્મામાં સહજ રહે છે, ત્યારે ધર્મના સાતા તત્ત્વશાસ્ત્રિ પુરુષો આવા આત્માઓના કેવળ હિતની આર્ષદષ્ટિથી ધર્મનું સ્વરૂપ ઉપદેશે છે.

શાસ્ત્રકાર ભગવાનના શબ્દોમા તે ધર્મનું તત્ત્વ કે સ્વરૂપ આ પ્રકારે છે
 દુર્ગતૌ પ્રવતજન્તુ ધારણાદ્ ધર્મ ' અર્થાત્ ' દુર્ગતિ કે દુર્ગતિમા પડતા
 આત્માને ધારણ કરવા પૂર્વક સદ્ગતિમા લઈ જનાર ધર્મ કહેવાય '
 આ રીતે જિજ્ઞાસુ આત્માઓને ઉદ્દેશીને પૂજનીય મહાપુરોએ,
 ધર્મનો ઉપદેશ અનેક પ્રકારે વાણીદ્વારા પ્રદેશ્યો છે, અને શબ્દો
 દ્વારા શાસ્ત્રોમા ગૂંથ્યો છે.

હકીકત એ છે કે, ધર્મના સ્વરૂપનું વર્ણન યોગ્ય આત્માને જ
 અસર કરી શકે છે જેનામા સર્વ પ્રકારની યોગ્યતા ભને અણુવિકૃતી રહી
 હોય પણ માધ્યસ્થભાવરૂપ યોગ્યતા વિશેષ પ્રમાણુમા વિકાસને
 મેળવી શકી છે, એટલે ધર્મ, આત્મા, પરલોક, પુણ્ય કે પાપ
 જેવા તત્ત્વ સ્વરૂપ પદાર્થો પરસ્પરે કે તેના સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ માટેના
 સાધનો પ્રત્યે અસ્વિકાવ યા દ્વેષભાવ જેઓમા ન હોય તેમ જ
 ધ્વન્દ્વિયોના વિપયોની આધીનતા, ક્રોધાદિ કપાયો, ક્રુદ્ધા, લાલસા કે
 દ્વિસાદિપાપોની તીવ્ર રચિ કે અમુક કોટિની ધર્મ વિમુખતાના યોગે
 ધર્મના તત્ત્વો પ્રત્યેનો પૂર્વગ્રહ આ વગેરે કારણોથી જેઓ પર રહ્યા
 છે, તેઓ માધ્યસ્થતા ગુણને પામી કે કેળવી શક્યા હોવાથી ધર્મને
 માટે યોગ્ય કહેનાય છે

આવા આત્માઓ જે કે, સમ્યક્ પ્રકારની ધર્મદૃષ્ટિ હળુ પામ્યા
 ન હોય તો પણ પાપ તેમજ પાપમન્ધના નિમિત્તોથી તેઓની
 મનોવૃત્તિ હમેશા દૂર રહેનારી હોય છે. ધર્મ માટે આ યોગ્ય કક્ષામા
 રહેલા આત્માઓ, કદિ નિર્ધ્વંસવૃત્તિથી કે પુનર્મન્ધ રિયતિથી પાપા-
 ચરણો આચરનારા હોતા નથી સ્વાભાવિક રીતે પરમાર્થને શોધવાની
 શોધક વૃત્તિ તે માર્ગસન્મુખ આત્માઓમા રહેતી હોય છે

આથી આત્માના દુર્ગતિ પતનથી બચને પામીને તેઓ ધર્મના
 સ્વરૂપની પ્રાપ્તિને માટે તેના સાધનોને સેવના કે આરાધના માટે

ઉત્પાદનપૂર્વક આત્મમામર્થ્યને નિકમાવી એ માગે પગનીઓ પાડવાને પ્રયત્ન કરે છે.

કોઈ પણ વસ્તુનું સ્વરૂપ યા તેનું મહત્ત્વ તેની પ્રાપ્તિના માધનો, અનુદાનો કે ક્રિયામડોની આરાધનાથી જ પ્રાપ્ત થાય છે. કારણ કે, વસ્તુના આત્મ સ્વરૂપની ઓળખ અનીન્દિતતાના કારણે આમાન્ય રીતે મનુ કોઈને થઈ શકતી નથી. જ્યારે બાહ્ય વ્યવહાર દૃષ્ટિથી જો ઓળખ કે પ્રાપ્તિ થતી વ્યવહારિક આત્માઓને આવશ્યક છે, તે તેના બાહ્યમાધનોથી બેચક થઈ શકે છે.

આ રીતે ધર્મના સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરવાને માટે તેના માધનોની માધના કે આરાધના, એ ધર્માર્થ મુમુક્ષુઓનો દર્શનબધ્ધ છે. કારણ કે 'ધર્મના વાસ્તવિક સ્વરૂપની પ્રાપ્તિના અનન્યકારણ જો ગણના હોય તેની સેવા કે ઉપાસના વિના ધર્મના સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ પ્રાપ્ત થઈ શકતી નથી' આમ જ્ઞાનિમહાપુરુષોનો આદેશ છે.

ધર્મનું આમાન્ય સ્વરૂપ આમ સ્થૂન દૃષ્ટિએ પ્રતિપાદન દ્વારા જાણી શકાય કે 'જીવનની શાન્તિ, મરણની મમાધિ આગામિમવની સુદૃઢતા યાવત્ પ મમુખના ધામરૂપ મિદ્ધિપદની માધના આત્મ સાક્ષાત્ કે પરપરાયે પ્રધાન કારણ તે 'ધર્મ', પરમ મગનરૂપ ધર્મનું સીધું અને સાદું તેમજ અપ્રત્યક્ષ આ સમ્બોધા મનુ કોઈને પ્રાપ્ત અને સ્વીકાર્ય બની શકે તે રીતે પરમ શિષ્ટિક મહાપુરુષોએ કરમાન્યુ છે.

જ્યારે ધર્મના આ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ માટે, જગતમા અનેક પ્રકારના વાદો, વિવાદો કે મતભેદો અનાદિ કાનથી જન્મતા, જીવના અને જગતના રહ્યા હતા, છે અને રહેશે આ નિમદેહ છે છતાં પણ કોઈ પણ પ્રકારના ગંગ દ્વેષ વિના કેવળ કલ્યાણ કરવાની પરમાર્થ જાનના પૂર્વક મધ્યસ્થદૃષ્ટિએ લોકોત્તર ધર્મના મૂળમૂળ સાધનોની ગવેશણા કરનારા મુમુક્ષુ આરાધકો માટે, શાસ્ત્રકાર મહર્ષિઓએ ખૂબ વિરતરિતે

સ્પષ્ટ, સરળ અને અનુપમ કોટિનાં માધનો ઉપરેનાં છે, કે જે હિતની રૂચિ ધરાવનારા માર્ગગામિ આત્માઓને અવશ્ય આચરણીય છે.

સૂત્રકાર ભગવાન શ્રી શંખ્યભવમુચિષ્ઠ, ધર્મની મહત્તા, મંગલમયતા કે અવશ્ય આચરણીયતા સમજાવ્યા બાદ, તેનાં સ્વરૂપભૂત સાધનોને આ પ્રકારની સર્વજનગ્રાણ રીતીયે સૂચવતા ફરમાવે છે, 'અહિંસા સંજમો તવો' એટલે કે, અહિંસા સયમ અને તપ આ ત્રિવેણી સંગમ એજ ધર્મનું સ્વરૂપ, યા તેની પ્રાપ્તિનાં અનન્ય સાધનો.

મયમ અને તપ, જેને લોકગ્રાહ્ય સગળ ભાષામાં ઇન્દ્રિય નિગ્રહ અને ઇચ્છા નિરોધના નામથી ઓળખાવી શકાય, આ બન્ને સદ્ગુણો ધર્મના અદ્વિતીય સાધનરૂપ અહિંસાની રક્ષાને માટે મજબૂત કિલ્લેબંધી ગણાય છે. અહિંસાની પ્રાપ્તિ, રિયરતા કે અખંડિતતા સયમ તેમજ તપ દ્વારા જ શક્ય બને છે તપની સાધના સંયમ દ્વારા છે, અને આ બન્નેની જાગૃત્વશીમા સાચે બનેતું પરસ્પરતું મૂળભૂત સ્વરૂપ કે સર્વસ્વ અખંડિત રહે છે.

ઈચ્છા, લાલસા કે મનની ભૂખથી જ ઇન્દ્રિયો નિરકુશ બની, મર્યાદા મૂકી સયમના તાજમાર્ગ પરથી ખસી જાય છે, પરિણામે અહિંસા કે જે મન, વાણી કે કાયાના યોગેને પવિત્ર કરનાર ગંગા-યમુનાના નિર્મળ, મધુર અને શીતળ ઝરણારૂપ છે તેનો નાશ થાય છે એટલે અસંયમના યોગે કે લાલસાના પાપે જીવનમાંથી ધર્મ વાગ્યો જાય છે. જ્યારે હિંસાના યોગે અસ્પૃશ્ય બનેલા તે ત્રિવિધયોગો સાચે ભયંકર કોટિના વિષટ્કો બની જાય છે. પરિણામે જેની છાયા, ફળો કે ટુલો અનન્ત મરણના રૌદ્ર દુષ્ટોને આપનારા બને છે.

આ ત્રણ સાધનોની જેમ, શાસ્ત્રકાર મહાપુરુષોએ અન્ય પણ ધર્મસાધનોને, સામાન્ય રીતે મુમુક્ષુ આત્માઓની અર્થિતાને સમજી, બાલ તેમજ મધ્યમશુદ્ધિતાને લક્ષ્યગત રાખી શાસ્ત્રોમાં રચાને રચાને

પ્રતિપદિત કર્યા છે, પૂજનીય સુરિપુરુષ શ્રી હરિમદ્સુરિ મહારાજ
આવી જ સૈનીમા ફરમાવે છે કે, -*

‘સાધુસેવા સદામહત્ત્વા મૈત્રી સર્વેષુ ભાવત. ।

આત્મોપગ્રહમોક્ષઞ્ચ ધર્મહેતુપ્રસાધનમ્’ ॥ ૧ ॥

‘ધર્મના હેતુને સાધનારા તેના સ્વરૂપની પ્રાપ્તિના મૂળ અંગો
આ ત્રણ છે-૧ નિરતર ભક્તિપૂર્વક સાધુપુરોની સેવા-શુશ્રૂષા ૨
વિશ્વના પ્રાણિ માન પ્રત્યે બંધાની આશા વિના મૈત્રી ૩ જગતના
વિનશ્વર પૌદ્લિક પદાર્થો પરની મમતાનો ત્યાગ.’

‘આ રીતે દાન, શીન, તપ કે ભાન જેને સામાન્ય ધર્મશાસ્ત્રની
ભાષામા ઉદારતા, સદાચાર, ઈદ્રિયનિગ્રહ અને સદ્ભાવના—આ
શબ્દોથી ઓગળાણુ આપી શકાય છે તે, આ અને આના જેવા
પગ્મ જ્ઞાનિપુરોએ ધર્મની સાધનાના—આરાધનાના મૂળ માર્ગો કે
અંગો તરીકે ઉપદેશ્યા છે, તેની મહત્તાને ઉપદેશ દ્વારા સમજણુ
આપવી, કે જેના યોગે ધર્મના ખપી અને હજુ મુધી અજ્ઞાન-
વૃત્તિમા જ રહેનારા અધિકારિ આત્માઓને શ્રી વીતરાગ પરમાત્માના
લોકોત્તર ધર્મમાર્ગનું, તેના દિવ્યતત્ત્વોનું કે સિદ્ધાન્તોનું ક્રમશઃ
દર્શન થાય, અને તે દ્વારા તે આત્માઓ શ્રદ્ધા, જ્ઞાન અને વિરતિના
કર્યાણુ માર્ગને પામી પોતાના આત્માને ધન્ય બનાવી શકે’

સામાન્ય રીતે આજ એક ધ્યેયને અનુવક્ષીને અનન્ત ઉપકારી
શ્રી સર્વજ્ઞ પરમાત્મા વિદિત લોકોત્તર ધર્મની પ્રાપ્તિના આદિ સાધનો,
પ્રથમ ભૂમિકા રૂપ અંગો, તેમજ ધર્મપ્રમાદની પીઠિકાના સદાયકારી
આવબનો, અમુક પ્રકારની નિશિષ્ટ નિરપણુ રીતી પૂર્વક પ્રસ્તુત પુસ્ત-
કમા રજુ કરનામા આવ્યા છે. કહેવું જોઈએ કે, ‘નિવેણુ’ આ

રીતે યોગ્ય સંયોજન; ત્રિશિષ્ટ નિરૂપણ પદ્ધતિ; તેમજ મૌલિક વસ્તુ ગૂંથણી; આ ત્રિવિધ યોગોની અપૂર્વ સંકલનાથી આમાં રજુ થયેલું સાહિત્ય જન જનતર વર્ગના ખાસ 'અભ્યાસ રચિવાળા આત્માઓને અવશ્ય આદરણીય બનશે.'

હું કબૂલીશ કે, આમાં એવું ઉંડું ગંભીર કે મહાગ્રાહી તત્ત્વ પર્વતોચ્ચ નથી, કે નથી આત્મા, પરમાત્મા, પરલોક, પુણ્ય કે પાપ જેવા સર્વમાન્ય તત્ત્વોની સૂક્ષ્મ છણાવટ; છતાં આમાં છે જરૂર, ઝુઝુમુ દૃષ્ટિના ખપી આત્માઓને પોતાના કર્તવ્ય ધર્મને સદેશો આપનારા આચારો તેમજ વિચારો : અથવા જ્ઞાન કે ક્રિયા : કે 'જે સધળાંયે તત્ત્વજ્ઞાન, સિદ્ધાન્તવાદો કે સૂક્ષ્મ પદાર્થ ગવેયણાઓના એકમાત્ર સર્વ-સાર રૂપ કદ્યાણુ પ્રાપ્તિના અનન્તજ્ઞાનિ મહાપુરુષોએ ઉપદેશી રાજમાર્ગ છે.' તે આમાં મૂલ્યવ્યો છે. જે શાસ્ત્રીય શબ્દોમાં 'જ્ઞાન ક્રિયાભ્યાં મોક્ષ.'ના સૂક્તથી નિરંતર ધર્મિસમાજના વાતાવરણમાં પ્રચારને પામતો રહ્યો છે.

મધ્યસ્થ, માર્ગાભિમુખ તેમ જ અર્થિ ગણાતા સરળ આત્માઓને ધર્મના-શ્રી વીતરાગ દેવ પ્રરૂપિત જ્ઞાન કે ક્રિયાના સર્વશ્રેષ્ઠ માર્ગ દારવણી આપવાની કેવળ પરમાર્થદૃષ્ટિ પૂર્વક આ પ્રકારની પદ્ધતિનું સાહિત્ય; સરળ ભાષામાં રોચકરીતીયે ઉપદેશ, પ્રવચન કે પુસ્તકરૂપે રજુ કરવાથી વર્તમાનકાળના વાતાવરણમાં કહી શકાય કે 'આ દ્વારા અનુપમ ઢાઢિનો ઉપકાર થઈ શકેલા સલામ્ય છે.'

પૂજ્ય પરમકારુણિક હિતવત્સલ ગુરુદેવશ્રીનાં ધર્મપ્રવચનો કે, જે સર્વજન ગ્રાહ્ય ભાષામાં બાલ તેમજ મધ્યમબુદ્ધિના ધર્માર્થિ જન-સમાજની અર્થિતા તેમજ જિજ્ઞાસુતાને અનુલક્ષીને પ્રાય.થયેલા છે. તે પ્રવચનોમાંની ઉપદેશવાણીના વહેતાં વહેણોને, યોગ્ય રીતે ભાષા; શબ્દસંકલના; તેમજ પ્રસંગ નિરૂપણ : દત્તાદિમાં આવશ્યક

પરિવર્તન કરવા દ્વારા ભાવને અખંડિત રાખવાની કાળજીપૂર્વક આ પ્રકાશનમાં સંકલિત કરવામાં આવ્યાં છે.

આ પુસ્તકના પ્રથમ ખંડમાં વિષયોની સંયોજના, સામાન્ય ક્ષેત્રના આચારધર્મોની મહત્તાનાં પ્રતિપાદનને લક્ષ્યગત કરીને જ કરવામાં આવી છે. જે ગુણો, આચારો કે ધર્મોવ્યવહારો; રથુલ-દૃષ્ટિએ પણ માનવ તરિકે જીવનશુદ્ધિના પરમ અંગો ગણાય છે, તેની આવશ્યકતા યા મહત્તા તેમ જ પવિત્રતાને સરળ તેમ જ શિષ્ટ ભાષામાં આના પહેલા ખંડમાં વિસ્તારથી લિન્ન લિન્ન વિષય ગૂંથણી દ્વારા પ્રતિપાદન શૈલીએ સમજાવવા માટે પ્રયત્ન થયો છે.

૩

સિંહાવલોકન

પ્રસ્તુત પ્રકાશનમાં પ્રતિપાદનો કે ઉપદેશવચનો એવી સર્વમાન્ય પદ્ધતિથી રજુ થયેલા છે, કે તેની સંવાદિતાને માટે સહુ કોઈ નિષ્પક્ષ વિચારકો એકમત બની શકે તેમ છે. આ દૃષ્ટિએ આની વસ્તુ સંકલના સાચે માર્ગાભિમુખ તેમજ માર્ગાનુયાયી બને વર્ગને એક સરખી રીતે ગ્રાહ્ય બની શકશે એ નિઃસંદેહ છે.

જેમ કે, ‘જીવનનાં મૂલ્ય’માં ‘નીતિ, પાપનીરૂતા કે ઇન્દ્રિય નિગ્રહ’ આ ત્રણ ઉત્તમ સદ્ગુણોનાં સ્વરૂપદર્શન આપવા દ્વારા તેની મહત્તા માટે જે કહેવાયું છે તેની વર્ણન શૈલી; કોઈ પણ ધર્મ દર્શનમાં કે માનવીય સમ્યક્તા યા આદર્શ જીવન-વ્યવહારોમાં માનનાર વિચારક વાચકને જાણે કે; સુંદર વિચારણામાં કે ઉન્નત મનોરાજ્યમાં વિચરનારો મહા માનવ બનાવી દે છે.

જીવનનાં મૂલ્યને આંકતા સ્પષ્ટ ભાષામાં આ સ્થાને કહેવામાં આવ્યું છે, કે 'નીતિ, પાપભીરતા અને ઇન્દ્રિય નિગ્રહ આ ગુણ ત્રિવેણીના સુંદર સદયોગ એજ માનવ જીવનનું મૂલ્ય છે.' નીતિ આદિ ઉપરોક્ત સદગુણોના પરસ્પરના સંબંધને—સદકાર ભાવને સૂચવતા ત્યાં આમ કહ્યું: 'નીતિમાં દૃઢ રહેના માટે પાપભીરતાની જરૂર છે. અને પાપની ક્રિયામાંથી બચના માટે ઇન્દ્રિયો ઉપર કાબૂ હોવો એ જરૂરી છે.' 'નીતિ એ જીવનનો પાયો છે, માણસ ગમે તે અવસ્થામાં હોય પણ તેણે પોતાના જીવન માટે જે કદ્યાણુનો માર્ગ નક્કી કર્યો હોય તે માર્ગને વળગી રહેવાની શક્તિ, નીતિની આધીનતામાં રહેતી છે. નીતિ જીવનને મર્યાદિત બનાવે છે. સુનીતિવાનથી કાષ્ટને હાનિ પહોંચતી નથી.' [જીવનનાં મૂલ્ય પૃ. ૫:]

નીતિની મહત્તાનું આ આલેખન કેટલું વાસ્તવિક, સ્પષ્ટ અને સરળ છે, કે જે સહુ કાષ્ટને કબ્જામાં વિના કે સ્વીકાર્યા વિના આસી શકે તેમ નથી. કાષ્ટ પણ વસ્તુતઃ સ્વરૂપ દર્શાવતી વેળાએ તેની બંને બાજુનું મથાર્થ ચિત્ર અવશ્ય આપવું જોઈએ. જેથી તેમાં માનનાર જિજ્ઞાસુ પોતે દિતાહિનના નિયારપૂર્વક કર્તવ્યકર્તવ્યનો વિવેક કરી શકે. નીતિ જેવા ઉમદા ગુણની આમતમા પણ આમજ છે. આથી જ શાસ્ત્રીય અને અશાસ્ત્રીય આ બંને વિભાગોમાં વિભક્ત નીતિના તત્ત્વને સ્પષ્ટ કરતાં આમ કહ્યું કે,

'જગતના આધિભૌતિક પદાર્થોની પ્રાપ્તિ માટે નીતિનો ઉપયોગ કરનાર, નીતિમાંથી ક્યારે લપસી પડે તે કહી શકાય નહિ, આથી કોઈનું પણ જીરૂ ન થાય એ નીતિવાને જોવાનું રહે છે.' નીતિનું આ શાસ્ત્રીય સ્વરૂપ છે. આથી જ કેવળ દુનિયાના માનપાન કે કીર્તિને મેળવવાની વૃત્તિથી કે પ્રતિજ્ઞા જમાવવાના ઇરાદાથી જે નીતિ કે પ્રમાણિકતા જળવાય તે શાસ્ત્રીય ના ધર્મદૃષ્ટિપૂર્વકનો નથી આમ

કહી શકાય આ હમીમતને 'નીતિનો સર્વશ્રેષ્ઠ આદર્શ'માં રૂપે કરી છે, 'જીવદા કે અદિસા આ જ વારતવિક રીતે ધર્મની જડ છે, ધર્મના અન્ય સધળા અનુગતો, વ્રતો વગેરેની આરાધના યાનિમદ્વા-પુરોએ આની જ કેવળ રક્ષાને માટે યોજા છે નીતિ કે પ્રમાણિ-કતા જેવો બ્યવહારધર્મ' પણ દયાની ભાવનાથી સંકળાયેલો જોઈએ તો જ તે ધર્મરૂપ બને છે' [પૃ ૧૬૨]

આ પ્રકારની નતિતુ સર્વ શાસ્ત્રકારોને માન્ય-ગ્રાહ્ય લક્ષણ આ રુબ્દોમાં જણાવ્યું છે 'નીતિ એટલે હવેની નિખાલસ વૃત્તિથી કાપે કરવાની રીતિ,' વળી 'હ ધર્મ હોય તેજ કિતકર રીતે વચનમાં આવવું જોઈએ અને તેજ પ્રમાણે વર્તવાનો સ્વ-પરહિતના ખ્યાન પૂર્વકનો શમ્ય પ્રયત્ન હોવો જોઈએ' [પૃ ૬] અત્યાપ્તિ અતિ-આપ્તિ, કે અમલવ દોષથી રહિત તદ્દન નિદુષ્ટ નીતિતુ આ લક્ષણ કેવું રૂપે, સરળ અને સાદું છે મર્વ શાસ્ત્રોનો જાણે સાર આમાં લાવીને મૂક્યો હોય તેની જ ગંભીરતાપૂર્વકની વાણીમાં આ વસ્તુતુ પ્રતિપાદન અહિ થયું હોય એમ નિયારક વાચકને જરૂર થાય

નીતિ આદિના મૂળ કારણો કે સહાયક અંગો ઈન્દ્રિયનિગ્રહ અને પાપ બીજતાની ગુણુ બેનડી છે, આ વસ્તુને પુન રૂપે કરતા તેઓથી ઉપદેશે છે કે 'નીતિને લાગી નાખનાર જેમ પાપ છે, તેમ પાપને જીવનમાં લાવનાર ઈન્દ્રિયોની આતીનતા છે' 'ઈન્દ્રિયોને સ્વ-જન્દતા પોષક સામગ્રીઓ આપી એને તે બધી ઈન્દ્રિયો હેવાન બની જાય છે, આ ઈન્દ્રિયો જેટલી છૂની તેટલી પાપની પરાયણતા અધિક' 'ઈન્દ્રિયો જેટલું માગે તેટલું આપીયે તો જીવન દુ ખમય બની જાય'

આથી સધળા સદગુણોને સ્થિર તાખનાર ઈન્દ્રિયનિગ્રહ છે, આ યતન આમાંથી રૂપે રુબ્દોમાં ધ્વનિત થાય છે આ માટે તેનો ઉપાય

દર્શાવતાં આગળ જણાવ્યું છે કે, ‘માટે સધળાં પાપોનું મૂળ ઈદ્રિ-
યોની આધીનતા છે, અને તે ઈદ્રિયોને છતવાને માટે મનોનિગ્રહની
આવશ્યકતા છે.’ આ મનોનિગ્રહ કે વૃત્તિઓના જનનો સર્વ દર્શન
સમ્મત માર્ગ આ શબ્દોમાં સૂચવ્યો છે ‘મન ઉપર કાબૂ મેળવવો
માટે મનને તૃણાથી દૂર રાખવું’ નોંધ્યો, મનને વશ રાખવાનો એક
રસ્તો એ છે કે, મારી યા ખોટી ઈચ્છાની પરીક્ષા કરવી નોંધ્યો,
જેટલી ખોટી ઈચ્છાઓ હોય તેના ઉપર કાપ મૂકવો અને સારી
ઈચ્છાઓનો અમલ કરના પ્રયત્ન પ્રયત્ન કરવો.’

આ જણાવીને તેઓશ્રી કહે છે કે ‘માત્ર સાધુઓએ જ નહિ,
પણ સસારિઓએ પણ મુખી બનવું હોય તો મન ઉપર સંયમ
રાખવો નોંધ્યો સંયમ ન રખાય તો છતી સામગ્રીએ દુ.ખી થવાય,
માણસે ક્રોધ પણ રીતે ખરાબ ઈચ્છાને દાખી રાખી સારી ઈચ્છા
પ્રમાણે તેને પ્રવર્તાવવાનો પ્રયત્ન કરવો નોંધ્યો’ [૫ ૧૦]

કેવો સહેલો સીધો અને સાદો કલ્યાણ પ્રાપ્તિ રાજમાર્ગ. પણ
આ વસ્તુ શબ્દોમાં, જેટલી સરળ છે, તેના કરતાં બેશક જીવનમાં
આચરવી અનેક શુભી કપરી છે

કવિકાવ્ય સર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન શ્રી હેમચન્દ્ર સૂરીશ્વરજી
મહારાજે, મનોનિગ્રહ પર જ સધળાં મુખોની પ્રાપ્તિનો આધાર
છે—આ સમજાવવાને અમુક ક્રમ, સામાન્ય રીતે રચ્ય કરતા
શરૂમાં ઉપદેશ્યુ છે કે, ‘કપાયો તેમજ નિષયોથી છતાઈ ગયેલો
પરાધીન આત્મા પોતે જ સંસારમય છે, જ્યારે તેના પર વિન્ય
મેળવનારો આત્મા સ્વયં મોક્ષના અનન્ન મુખરૂપ છે.’ આમ
કહીને તેઓએ કપાયજનના ઉપાય તરીકે વિપયજન-ઈન્દ્રિયવિન્ય
સૂચવ્યો છે અને તેના પ્રધાનસાધન તરીકે મનોજનને જણાવ્યો
છે. તેઓશ્રી કહે છે કે ,

‘તદિન્દ્રિયજયં કુર્યાન્મનશુદ્ધ્યા મહામતિ ।

યા વિના યમનિયમૈ કાયકલેશો વૃથા નૃણામ્ ॥ ૧ ॥

[શ્રી યોગસાસ્ત્ર પ્રભાસ ૪ ૩૪]

‘આ કાત્યુથી મહામતિ પુરો, મનશુદ્ધિ દ્વારા દિવ્યજય કરવો જોઈએ ઇન્દ્રિયો પરના જય વિના યમ કે નિયમો દ્વારા થઈ શકે એ શરીર કનેશ નિરર્થક છે ’ આ મનની શુદ્ધિને માટે તે મહાપુરુષ ફરમાવે છે કે ,

‘મનની શુદ્ધિને સારૂ રાગ તેમજ દ્વેષનો જય સર્વ પ્રથમ કરવો જોઈએ, જેથી આત્મા સ્વયં વિકારોની મનીનતાને ટાળી નિજના નિર્મલ સ્વરૂપમાં સ્થિર થઈ શકે ’

આ ઉત્તમ સદ્ગુણોની પ્રાપ્તિ જેને નથી થઈ, તે માનવ ગણાતો આત્મા, ઉત્તમતાના શિખરેથી ખમી અધમ બની શુ કરે ? તેણે સામાન્ય દર્શન કરાવતા ‘કલ્યાણની કેડી’ મા ગરૂદેવશ્રીએ ફરમાવ્યું છે, કે, ‘હિસક પ્રાણિઓને ભેળા કરવામાં આવે તો ય એ જેટલું તુકશાન ન કરે તેટલું તુકશાન દુનિયામાં અધમ બનેનો એક માનવી પણ કરે’ આ કલ્પના નથી કિંતુ વાસ્તવિકતાની મર્યાદામાં કહીને કરેલું વિધાન છે આથી જ એઓશ્રીએ કહ્યું કે ‘મનુષ્ય જેવી યોજનાપૂર્વક સહાર કરી રોકે છે, તેવી યોજનાપૂર્વક સહાર કરવાની પશુમાં બુદ્ધિ કે શક્તિ નથી. ’ [૫ ૧૬]

માટે સર્વથી પ્રથમ, માનવપણ કે માનવતા પ્રગટાવવી એ અતિ આવશ્યક છે, આથી જ તે માનવતા ગુણનું સીધું તેમ જ સાદું સ્વરૂપ દર્શાવતા તેઓશ્રીએ કહ્યું છે ‘જગતના જીવમાત્રનું પોતા તરફથી રક્ષણ કરવાની ઉચામાં ઉંચી ભાવના આત્મ નામ માનવતા ’

‘આ પ્રકારનો અનુપમ ક્રાંતિનો માનવતા ગુણ પ્રગટ કરી રીતે થઈ શકે ?—મુમુક્ષુના આ પ્રશ્નનો જવાબ, તેઓશ્રીના

ઉપદેશમાથી મળી રહે છે, આ માટે તેઓશ્રી ફરમાવે છે કે, 'ત્યા-
જ્યતો ત્યાગ, કરણીયતો અમન, પ્રયસનીયની પ્રશંસા અને શ્રવણ
કરતા ચેત્સુનું જ શ્રવણ માનવજીવનને સફળ બનાવનારા આ
સાધનો ગણી શકાય તેમ છે. ધર્મિતાની પ્રાપ્તિના આદિકારણ્ય તરીકે
આવી સુદર ધર્મપ્રમાદની પીઠિકારૂપ ગુણુશ્રેણી કાણુ દર્શનકારોને
અમમ્મત દર્શો વાર ?

એક ઉત્તમ કોટિના આર્પદટ્ટા તેમજ કત્યાણ્ય માર્ગના સદેશ
વાહક જ્યોતિષ્ઠર મહાપુરૂષ તરીકે, જગત માત્રના જીવોને માનવતા
ગુણના વિકાસ દ્વારા જીવન જીવનાના સાચા દિતમાર્ગની ઉદ્દેશ્યશુ
કરતા તેઓશ્રી ઉપદેશે છે કે 'હિસા કરવાથી લાભજોની મીનમ્મત
મળતી હોય કે જૂઠું જોતવાથી ગમે તેટલો લાભ થતો હોય પણ તે
ન જોમ્મએ કોમ્મની સારામા સારી ચીજ પણ બદલે. આપ્યા પિના
લેવી ન જોમ્મએ અલ્લભયય' મહાપાપ છે. પરિચ્છ પૈસા ટકા
આદિની મૂર્છા છૂટે તો કત્યાણ્ય-આ માન્યતા આવે તો માનવતા
પ્રગટવી કપરી નથી [પૃ ૧૯]

આ પાય મહાપાપો, કે જે જગતના સર્વ પાપોના આદિ
બીજરૂપ છે. તેનો ત્યાગ, દાન-શીલ-તપ તેમજ ભાનધર્મની સેવા કે
આરાધના દ્વારા શક્ય બને છે આથી આ ચાર ઉત્તમ ગુણધર્મોનું
સ્વરૂપ, સરળ અને રોચક ભાષામા સ્પષ્ટ કરવા અગાઉ પ્રથમ તેની
ઓળખ લોકભાષામા આપતા તેઓશ્રી કહે છે કે 'દાન, શીલ, તપ
અને ભાન એ ચારને ઉદારતા, સત્યચાર, ધૃષ્ટાનિરોધ અને સદ્વિચાર
એ નામે સમજાવના માટે કહી શકાય' આ રીતે તે ચાર ધર્મોની
ઓળખ આપી તેના સ્વરૂપને બાત કે મધ્યમ શુદ્ધિના માનવ સમા
જને નજર સામે રાખીને તેઓ ફરમાવે છે કે

'ઉદારતા એટલે દુન્યવી સ્વાર્થના ભોગે પણ પરમાર્થનું સેવન,

પોતાના દુઃખની સ્વાર્થને અવગણીને ખીળી જીવેલું કલ્યાણનાગી
આચરણ એ ઉદારતા છે. ત્યાગની શુદ્ધિએ લક્ષ્મીનો ત્યાગ એવ ઉદાર-
તા છે' શીન્તું સ્વરૂપ, આમભાષામા સમજાવતા તેઓએ કહ્યું કે,
'આ શરીર દ્વારા લેશ અગર વધુ પાપ ન થઇ જાય અને આત્માનું
મૂળભૂત સ્વરૂપ પ્રગટ થાય એ શુદ્ધિએ ઉત્તમ આચારોનું
જે પાલન એ સદાચાર,' જ્યારે 'તપ એટલે ઈચ્છાનો નિરોધ
આ જોઈએ તે જોઈએ-આ બંધી જે તૃષ્ણાઓ તેનો જે લોપ તેનું નામ
તપ ખરે તપ એ છે. ખીળી બંધા એ તપના સાધનો છે વાસ્તવિક
તપ એક પણ અયોગ્ય ઈચ્છાને આધીન ન થવું તે છે. સધળી પાપની
વાસનાઓનો જેમા નાશ છે, તે તપ છે' આ તપના સાધનરૂપ દાહ
ઉપવાસ, આયંબીન આદિ તપશ્ચર્યાઓ જે ગણાય છે તે પણ લાવસા
કે ઈચ્છાનિરોધના પ્રેરક સાધન તરીકે છે આ વસ્તુના હાર્દને સમ-
જાવતા કહ્યું કે, 'વાસનાઓને પોષનાર કારણોમા રસના ઇન્દ્રિય મુખ્ય
છે એમાથી બરા દુર્ગુણો જન્મ્યા, માદક ખોરાક ખાવાથી અને
અયોગ્ય પદાર્થો પેગમા જવાથી વિકાર જાગે, શુદ્ધિપ્રદ થાય એ પિકા-
રને પોષના નાટકને સીનેમા બે તૈયાર મહિનામા બે પાગ વાર તો
ખરા, ત્યા જઈને કુચેટા જોનાય, તેથી આવે ઉન્મન અવસ્થા, પરિ-
ણામે અનેક પ્રકારના દુઃખસનો જન્મે માટે કોઈ પણ જાતની પાપ
વાસનાઓને આધીન ન થવું.' [૫ ૨૧] તપધર્મની વ્યાખ્યા, મહત્તા
તેમજ આવશ્યકતા આ કથનમા સરળ તેમજ સાદી ભાષામા સમજાવાઈ છે.

નિયાર કે વાતાવરણની શુદ્ધિ માટે આહાર શુદ્ધિની જરૂરિયાતને
દરેક ધર્મદર્શનકારોએ એકમતે સ્વીકારી છે તેમા શ્રી જૈન દર્શન
આચારોની શુદ્ધિમા ખૂબ કડક અને સુસ્ત છે શ્રદ્ધા, જ્ઞાન વગેરે
ગુણો, સ્થિર તેમજ અખંડ ત્યારે જ પ્રાય જળવાઈ રહે કે
ચારિત્રની શુદ્ધિ જીવનમા ચોક્કસરીતે સચવાઈ હોય આથી જ ભાવ-

ધર્મની રક્ષાને માટે દાન, શીય તેમજ તપની આરાધના જૈન શાસ્ત્રોમાં ઠામ ઠામ ઉપદેશનામાં આવી છે.

માટે ઉદારતા, સદાચાર કે ઈચ્છાનિબદ્ધની ચુસ્ત ઉપામનાના પરિ-
શ્ચામે મુંદર પ્રકારની ભાવનાઓ, ઉત્તમ કાદિના વિચારો કે નિર્મળ
મનોવૃત્તિઓ અન્તરમાં પ્રગટી જીવનમાં શાન્તિ કે સમાધિનાં દિવ્ય
સુખોની પ્રાપ્તિ કરાવે છે.

‘શાન્તિની સાધના’માં શાન્તિના ઉપાયો દર્શાવતાં આથી આમ
કહેવામાં આવ્યું છે કે ‘જગતના પ્રાણી માત્રનું કલ્યાણ થાઓ !
જગતના સંધ્યાય જીવો પારકાના હિનમાં રહત બનો ! દુનિયાના દોષો
માત્ર નાશ પામે અને લોક માત્ર સુખી થાઓ, —આ ચાર ભાવનાઓમાં
જે રમણુ કરે તેને સદા શાન્તિ જ હોય’ [પૃ ૩૦] ‘પણ
શાન્તિનાં સુખનો જેને સાક્ષાત્કાર કરવો હોય એણે સર્વ પ્રથમ
શું કરવું જોઈએ ?’ આ પ્રશ્નનો જવાબ તે જ પ્રકરણમાં સ્પષ્ટ
શબ્દોમાં અપાયો છે. જેમાં કહે છે કે : ‘શાન્તિના અર્થિએ ઈર્ષ્યા
દુર્ગુણને ત્યજવો જોઈએ અને ‘સૌ સુખી થાઓ !’ —આ ભાવનાને
અપનાવવી જોઈએ. જેમ ઈર્ષ્યા, અશાન્તિની ઉત્પાદક છે, તેમ તૃષ્ણા
પણ અશાન્તિને ઉત્પન્ન કરના સાથે વધારનારી છે.’ —આ વિધાનોને
જનમમાજ સમક્ષ રજુ કરતા તેઓશ્રી કેવળ બ્યાખ્યાનકાર કે ધર્મ-
શુરની જેમ ક્રૂત ઉપદેશ આપીને નહિ રહેતા સામા શ્રોતાજનોની
લાગણીના તારને આ વસ્તુના વિધાનોમાં એકત્ર કરના જાણે એક કુશળ
કલાકારની જેમ મથતા હોય એ રીતે અહિં તેઓ સ્પષ્ટતા કરતાં
આહુ વર્તમાન વાતાવરણને નિર્દેશ કરવા પૂર્વક ઉપદેશ કરે છે કે :

‘આજે તૃષ્ણા ઉપરના અકુશળા અભાવે, તે દિનપ્રતિદિન
વધતી જ જાય છે. એ તૃષ્ણાના ચેગે જરૂરીયાતો વધતી જાય છે
અને તે પૂરી ન થાય એટલે પરિણામે અશાન્તિ આવીને ઉભી જ

રહે છે. માટે જ્ઞાનિ પુરૂષો કરમાવે છે કે, ઇચ્છાઓની વૃદ્ધિ એજ અશાન્તિ. આશાઓ—લાલસાઓને આધીન બની અનેક પ્રકારની ઇચ્છા કરનારાઓ ઇરાદાપૂર્વક પોતાનાં જીવનની શાંતિનો નાશ કરે છે. નિગૂંથ ઇચ્છાઓ કયેં જનારો જીવનભર શાન્તિ પામી શકતો નથી.' [૫૦ ૩૨]

અશાંતિ, દુઃખ કે દીનતા કે જે આજે જગતની ચોમેર દિન-પ્રતિદિન વધતાં જ રહ્યા છે, તેનું કારણ ઉપરોક્ત ઉપદેશમાં અમુ-દિગ્ધ શબ્દો દ્વારા પૂ. ગુરુદેવશ્રીએ સ્પષ્ટ કરમાવી દીધું છે. જેમ જેમ જગતમાં સાધનો વધતાં જાય છે, તેમ તેમ અશાન્તિ વધતી જ જાય છે. એ જ કહી આપે છે કે: જડ—અનાત્મ સાધનો જ એવાં છે કે, તે મળવા છતાં તેને વિગે અસંતોષ, ભોગવટામાં ધર્મ્યા વગેરે સદજ રીતે ઉત્પન્ન થાય છે. આજ તેનો સ્વભાવ છે. આથી તે પદાર્થોનો સંસર્ગ કે સ્વભાવ એ જ અશાન્તિ કે દુઃખનું મૂળ કારણ છે.

જર્મન વિદ્વાન શોપનહૌર [Schopenhaur] પણ આ વસ્તુને ગણિતની રીતથી ઘટાવતાં આ મતવજ્જનું કહે છે કે, 'એકંદર મતુખની જેટલી સુખેચ્છા થાય તેમાંથી કેટલી સફળ થાય છે તે ઉપરથી તે કેટલો સુખી છે, એમ સમજાય છે. અને જો સુખોપભોગ સુખેચ્છાથી કમી પડ્યો તો તેટલા પ્રમાણમાં તે દુઃખી સમજાય છે, આ જ પ્રમાણ ગણિતની રીત પ્રમાણે નીચે મુજબ આવે છે. 'Happiness divided by will' અર્થાત્ સુખોપભોગનો સુખેચ્છાથી ભાગાકાર કરવો એટલે અપૂર્ણાંકની રીતે સુખોપભોગ ÷ સુખેચ્છા આ પ્રમાણે લખવું જોઈએ પણ આ અપૂર્ણાંક એવો તો વિતરણ છે કે એનો છેદ (સુખેચ્છા), એના અંશ (સુખોપભોગ) કરતાં અધિક પ્રમાણમાં વધતો જ ચાલે છે, અર્થાત્

પ્રથમ ફે હોય તો પછીથી ફે થાય છે. એટલે મુખોપભોગ ત્રણ ગુણો થાય તો મુખેચ્છા પાંચ ગુણી વધે છે એટલે પરિણામે વધારેને વધારે અપૂર્ણ જ થયે જાય છે.’

પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનની આ અનુભવવાણી આયર્ષદેશની સરૂતિયે અનાદિકાલથી પોતાના તત્ત્વજ્ઞાન દ્વારા જનસમાજના સંસ્કારોમાં ચિરસ્થ અનાવી છે. દરેક ધર્મશાસ્ત્રો પૌદ્ગલિક પદાર્થો જેવા કે-ધન, ધાન્ય, શરીર કે વૈશ્વિક સાધનો-તેના ભોગવટામાં સ્વભાવગત રહેતા અમતોય દુર્ગંધને સ્પષ્ટ શબ્દોમાં જાહેર કરી, તેનાથી દૂર રહેવાનો ઉપદેશ આપતા જ રહ્યા છે

કલિકાલ સર્વજ્ઞ આ. શ્રી હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજીના શબ્દોમાં આમ કહી શકાય કે, ‘ધનહીન સો મેળવવાને ઇચ્છે છે સોવાળો હજારને ઇચ્છે છે હજારવાળો લાખને મેળવના માથા ફેડે છે લાખવાળો કોડને ઇચ્છે છે અને કોડવાળો જ્યારે અગત્તી મૂકીને ભેગી કરવાને તત્પાપક બને છે અગત્તવાળો રાજા થતા ઇચ્છે છે ત્યારે રાજા વળી ચક્રવર્તી થવાને ઇચ્છે છે, ઇ ખડનો માત્રીક ચક્રવર્તી વળી દેવ થવાને ઇચ્છે છે તેમ જ દેવ વળી ઇન્દ્ર બનવાને ઇચ્છે છે, વળી ઇન્દ્રપણુ પ્રાપ્ત થતા છતા ઇચ્છાનો અત આવતો નથી કારણ કે, મૂલમા નાનું કોડીયુ જેમ વતુંલમા કમરશ વધતું જાય છે, તેમ લોભ હમેશા વૃદ્ધિને પામે છે’+

દુકમાં આ કથનને ખૂબ સાદી તેમ જ ઝળું ભાષામાં સમજાવતા અહિં આ પ્રકારે કહેવાયુ છે કે, ‘જેમ લોભ તેમ લોભ વધે. ઇચ્છાનુ કાષ્ઠ માપ નથી જ, જ્યારે ઇચ્છાનુ માપ નથી તો ‘ભોગઆ પછી જ શાંતિ પ્રાપ્ત થાય’-આ સિદ્ધાન્ત ટકતો જ નથી’ આમ કહીને ઉપદેશક વાણીમાં તેઓશ્રી આપણને આમ ફરમાવે છે કે,

‘માટે હજ્યાના તરંગો મેકવા લેઈએ, દુનિયાનાં પદાર્થોની વધુને વધુ ઈછા તે દરાદાપૂર્વક અશાંતિને આમંત્રણ આપવા જેવું છે. કારણ કે, દુનિયાના પદાર્થોને મેળવવાની હજ્યા એ અશાંતિનું મૂળ છે, અને એ નહિ મેળવવાની હજ્યા એ જ શાંતિનો રાગમાર્ગ છે.’ (૫૦ ૩૫) વર્તમાનમાં અનેક પ્રકારની ધાંધલ, ધમાલ તેમજ અરાગ્ગતા, નીતિનાશનો અવળચડો માર્ગ, વગેરે જે કાંઈ અનિષ્ટો દેખા દઇ રહ્યા છે, તેમાં મૂળ નિદાન તરીકે આજ સાક્ષાત્તાં મહાપાપનો નિર્દેશ કરતાં તેઓ શ્રી કહે છે કે : ‘આજની અશાંતિનું મુખ્ય કારણ એકજ છે, અને તે એ જ કે ‘બધું જ મેળવવાની હજ્યા, દુનિયામાં અનીતિ આદિ ન થાય એ લાવના આજે નથી. તેનું કારણ એ જ કે ‘અહા, પાન, સીગારેટ એ વગેરે નકામી વસ્તુઓ પણ લેઈએ જ’ આ લાવના થઈ, પછી ન મળે તો ‘અનીતિ કરવામાં પણ હરકત નહિ’ આ રીતે કામ આગળ વધ્યું. એકના એ કરે એ આજે વેપાર મનાય છે. પણ એ ભપકરે અનીતિ છે. જુગાર જેવો સદો પણ ધંધામાં ખપ્યો. ખિસ્સામાં પાંચ નહિ અને પાંચસોનો સદો કરે, કારણ કે હજ્યાનો અંત નહિ અને લાવના જુદા પ્રકારની.’ (૫૦ ૩૬)

થોડાં શબ્દોમાં સ્પષ્ટ રીતે રજુ થયેલું આ વસ્તુદર્શન; મૂડીવાદ જેવું પરિબલનું મહાપાપ; વિશ્વયુદ્ધનો રોદ્રમુખો દાવાનળ; વેર, વિરોધ અને રાષ્ટ્રોમાં ચાલતી અસ્વસ્થતાની મહામર્યા ઈત્યાદિ એવી રાગ-ચાળાની સામે સાક્ષાત્તીરૂપ છે.

વાસ્તવિક દ્રષ્ટિકોણ એ છે કે; વાસનાથી પ્રેર્યા જન્તુઓ જેને ભોગવતા દ્વારા પૂર્ણ કરવા હજ્યે છે. તે વાસના, તેમજ તે પદાર્થો જન્મેની પ્રકૃતિ અપૂર્ણ રહેવામાં જ છે. હિંદુ ધર્મશાસ્ત્રોમાં પણ આ કથન સ્પષ્ટ શબ્દોમાં આપવાને મળી રહે છે. સ્મૃતિકાર શ્રી મનુ ઋષિ આ મુજબ કહે છે કે;

× વિચિત્રોનો ઉપભોગ કરનાથી કામ કદાપિ શાન્ત થતો નથી, પણ જેમ અમિમા ઘી હોમવાથી અમિ વધતો જ જાય છે તેમ વિચિત્રોને મેરનાથી કામ વધારે જ વધતો જાય છે' નામના માનવ સામાય લક્ષણ એક જ અને તે એ કે 'ઉપભોગથી શમે નહિ, એટલે ભોગથી શમન ન થવું એને જ અદિ નામનાનો નેમ ગિંક ગુણ કહ્યો છે ડો સિગ્મંડ દ્વાઇસ કહે છે કે 'સર્વ' જડ પદાર્થોના વિકારોમા એ નેમગિંક સ્વભાવ છે કે પૂર્ણ રીતે સમાધાન ન મળવું.'

અનાદિકાનથી બચકર ભૂતાનગની જેમ આત્માને લાગ્ય પડેતુ વાસના કે વાચસાનુ આ મહાપાપ, કષ્ટ રીતે આત્માથી છુટું પડે, તેમ જ ય્યા સાધનો દ્વારા તેનું નિયંત્રણ શક્ય બને * આ વગેરે મૂઝવણો માર્ગના ખાંપી મુમુક્ષુ આત્માઓના હૃદયમાગરમા જરૂર ઉઠે આનો જવાબ, 'સાચુ અવરાજ' નામના પ્રકરણમા સ્પષ્ટતાથી જિજ્ઞાસુ વાચકને મળી રહે છે

આનંદનજીવી જગતમા ઉત્તમ પ્રકારોના શુભોને પ્રાપ્ત કરના સ્થિર રાખના તેમ જ ખરાબ વાતાવરણમાથી આત્માને અગો રાખવા સુદર આત્મજનો જરૂર જોઈએ જો કે, દેવ કે ધર્મ એ જરૂર ધર્મશ્રિ આત્માઓને માટે અનુપમ કોટિના તરણ તારણ આલખે છે પણ તેઓની ઓળખ, મહત્તા કે ઉત્તમતાનું જ્ઞાન કરાવી જગતને તે માર્ગની તરફ મમતાળુ બનાવનાર કોઈ પણ હોય તો તે નિર્મન્ય સાધુ પુરો છે

આથી એઓની સેવા કે ઉપાસના આરાધક આત્માઓને ઘણું ઘણું મેળવી આપે છે જગતના સઘળાએ અનિષ્ટો કલેશો કે સતા

* મનુસ્મૃતિ • અ. ૨ શ્લો ૯૪

* સમાજ રચના શાસ્ત્ર પૃ. ૩૭૩

પોની અગ્નિ જ્વાળાથી સંતપ્ત બન હ પી આત્માઓ માટે સાચે સાધુપુ પોનું ચરણ, ચીનજ સ્વચ્છ અને નિર્મળ જળમયું સરોવર મમુ છે

પૌદ્ધલિક-આધિ ભૌતિક પાર્થોની તૃષ્ણાના નિમિત્તે દયાની દમ આત્મસ્વાસ્થ્યની મહામૃતી મ પત્તિની પ્રાપ્તિનું સાધન સાધુસેવા જ છે આના ઉત્તમ તેમજ કલ્યાણકારિ ક્યો દર્શાવના ઉપદેશકાર મહર્ષિ ક્રમાવે છે કે *

‘ હમેશા શુભ ઉપદેશ, ધર્મના આચરનારા આત્માઓનું દર્શન અને રચાને વિનય આ ત્રણ સાધુમેવાના મહાકવો છે હમેશા માધુઓ પામેથી સુદર ઉપદેશ મળે, એના પરિણામે હિમા, જૂઠું, ચોરી, બાલિ ચાર વગેરે દુષ્ખના કારણરૂપ પાપોથી બચવાનો પ્રયત્ન સ્વાભાવિક રીતે જ થાય નિયોત્તુ સેવન સર્વથા ન છોડી શકે તો તેના ઉપર અકુશ તો આવે જ સદગુરુઓના સદુપદેશને પામી તેને પરિણમાવ નારા આત્માઓ, પૈમાના લોભથી અનીતિ ન કરે, વાતવાતમા ગુસ્સે ન થાય, અક્રુક ન બને, કપટ જગમા જગતને ન ફસાવે, લોભને વશ થઈ સારામારને ન બૂને, રાગમા અઝાઈ અનર્થ ન કરે, દુશ્મન પ્રત્યે પણ દ્રેષ કરનાનું જૂઠી જાય, કહ્યા કંકાસ ન વધારે, કાકના ઉપર ખોટા આજ ન મૂકે, સુખમા છડી ન જાય, દુષ્ખમા દીન ન બને, પારખની નિંદા ન કરે, તેમજ સકાર્ષ પૂરંક સાચાને ખોટું અને ખોટાને સાચું કહેવાની અધમતા ન કરે આ વગેરે ઉત્તમ રિય-તિને પામે ’ [૫૦ ૪૧]

માધુસેવાથી પ્રાપ્ત થ આ સુંદર વાતાવરણ અવશ્ય માનવ જીવ-નને ઉજાગીને દિવ્ય બનાવી શકે તેમ છે મૈત્રી ભાવના કે વિશ્વ બધુ-તાની પ્રાપ્તિ આના યોગે જ થાય છે. તેમજ મમતા કે વાસનાનો

નાથ, સાધુસેવાના સતત આરાધનથી રહેજે યાપ છે આ બન્ને ઉત્તમ ફોનો માધુસેનાથી ફારી ફૂલીને મીઠાશને આપનારા બને છે સાધુસેવાની મહત્તાનું તેમજ તેનાથી પ્રાપ્ત થતા સદ્ગુણોનું વર્ણન કરીને ઉપમહારુપે ત્યા જળ્યાબ્ધુ કે, 'ગુરુસેવાના યોગે જગત આટલું મમજી શક્ય પ્રવર્તે છે, તો આજની ધાધન, ધમાન, વતમાન નિમ્મલ, અને નોમેર બડકે બગતી અશાંતિની જવાબાઓ આપમેળે શમી જાય' [પૃ. ૪૨]

આ વગેરે હકીકત, એક પરમાર્થદષ્ટા તેમજ સાતા તરીકે સુદર શબ્દોમા ઉપેશકાર સુરિદેવે રોચક ચેતીમા ત્યા જળ્યાવી છે કે જે વાયકને જરૂર દિવ્ય અને ઉચ્ચ કોટિની વિચારણાના સુમધુર રસમા ઝીંબનારો બનાવીને કતવ્ય ધર્મનું જ્ઞાન કરાવે છે

'પનિવ્રતાની ગંગા મા ઉદારતા ગુણનું જે સૂક્ષ્મ, સચોટ તેમજ જ્ઞાનનાહી નિરૂપણ થયું છે, તે બેચક્ર શ્રોતાજ્ઞોના કે વિચારક વાયક વર્ગના દેવામા એક ધારી અમર પાડી શકે તેવી ચેતીમા થયું છે આ પ્રકરણમા ઉદાર આત્માનું સ્વરૂપ દર્શાવતા કહેનામા આવ્યું છે કે 'જે કોઈનું પણ અશુભ ઇચ્છે નહિ પણ સસારના સધળા જ પ્રાણિઓનું ભનુ ઇચ્છે, જે કોઈનાય કોઈ સાચા ગુણને જોઈને રાજી થાય, હુ બને જોઈને જોને દયા આવે અને દુર્ગુણી તરફ પણ જે ગુરુસે ન થાય, સુધારવાની મહેનત કરવા છતાં પણ ન સુધરે એવી કોટિના દુર્ગુણી પ્રત્યે પણ જેનામા દુર્ભાવ ન હોય તેજ સાચો ઉદાર અને મહાન પુરુષ' [પૃ. ૫૧]

શ્રી જૈન શાસ્ત્રકારોએ તેમજ ઇતર ધર્મદર્શનકારોએ સામાન્ય રીતે મેત્રી, પ્રમોદ, કરુણા અને માધ્યસ્થ આ ચાર જ્ઞાનનાઓનું જે સ્વરૂપ ધર્મશાસ્ત્રોમા દર્શાવે છે તેને જ લક્ષ્યગત કરીને ધર્મશીલ મહાનુભાવ પુરુષની ઉદારતાનું આલેખ પણ સ્પષ્ટ રેખાચિત્ર અલિ

દેશવામાં આત્મ્યું છે જે મદત્વનું તેમજ ખપી આત્માઓને નિશ-
ક્રતા માગદ્શન આપી શકે તેમ છે. ઉદારતા ગુણની મદત્વનું જ્ઞાન
કમવવા માટે અદિં તેઓથી ઉપદેશ છે કે :

‘ઉદારતાનો ગુણ એક એવો અદ્ભૂત ગુણ છે, કે, એના યોગે
ખીન અનેક ગુણો આત્મામાં બેઠુ જ મહેનાઈથી પ્રગી શકે છે.
કારણ કે, ઉદાર આત્માની વૃત્તિમાં અને પ્રાપ્તિમાં સદ્વિચારોની
સુંદર ધાયા મદદમાં પચનાએની રહે છે અને એ સદ્વિચારોની
સુંદર ધાયા સદ્ગુણ દુન્યની ઇચ્છાઓનો નિરોધ કરતા તરફ આત્માને
મદદ રીતે વાગે છે [૫ ૫૦]

ઉપરોક્ત ઉદારતાગુણ, જેના યોગે ટકી રહે છે, તે સદાચાર
ગુણનીમદત્ત, આત્મસ્વકતા તેમ જ તેના આજી સ્વરૂપે આત્મજન
ધર્મી હ-યંગમ રીતીયે ‘પાય કદ્ધરો’માં જણાવ્યું છે પુણ્યના યોગે
પ્રાપ્ત થયેલી દુન્યવી પદાર્થોની સુદરતા કે અનુકૂળતાઓનો સાચો
સદુપયોગ કરવા દ્વારા આત્માના દિનનો માગ કષ્ટ રીતે સાધી
શકાય ? તેમજ પરનું કલ્યાણ કષ્ટ રીતે કરવું શક્ય બને ? આ
મધ્યગી દક્ષીકતો આત્મજાણના વિસ્તારથી આ વ્યાખ્યાનમાં જણાવ-
વામાં આવી છે. જે રતુઆત મામાન્ય વ્યવહાર કે અણુધક માણ
સના દેવાના તારને હવાવી નાખે તેવી રીતે અદિ કરવામાં આવી
છે દીનો, યુક્તિઓ તેમ જ કુશનના પૂર્વકની મમળવટથી પાય
પ્રકારના મદાચારોનું મદત્ત મમળવીને અતિ આ જ વસ્તુને ફરી
ઉપજ દાર રૂપે દુકમાં તેઓથી આ મુગ્ધ ઉપદેશ છે કે,

‘ જ્ઞાન સાથે વિનીતતા જોઈએ, મુમળતા સાથે સુશીલતા જોઈએ,
અનુના માથે નીતિમત્તા જોઈએ, ધનાદ્યતા સાથે ઉદારતા જોઈએ અને
સત્તા સાથે પ્રશમિપણ જોઈએ. વિનીતતા, સુશીલતા, નીતિમત્તા, ઉદારતા
અને પ્રશમિપણ એ પાંચ સદાચારો છે, ’ [૫ ૭૫] યોગ્ય અને દિતા-

નાશ, સાધુસેવાના સતત આરાધનથી રહેજે યાય છે આ બંને ઉત્તમ ફો. માધુસેનાથી ફાળી ફૂળીને મીઠાસને આપનારા બને છે સાધુસેવાની મહત્તાનું તેમજ તેનાથી પ્રાપ્ત થતા સદ્ગુણોનું વર્ણન કરીને ઉપમહારરુપે ત્યાં જણાવ્યું કે, 'ગુરુસેવાના યોગે જગત આટલું મમજી શક્ય પ્રયત્નો કરે, તો આજની ધાધન, ધમાન, વર્તમાન વિમ્મદ, અને ચોમેર લડકે બળતી અશાંતિની જવાબાઓ આપમેળે શમી જાય' [૫૦ ૪૨]

આ વગેરે હકીકત, એક પરમાર્થદૃષ્ટા તેમજ માતા તરીકે સુદર શબ્દોમા ઉપદેશકાર સૂરિદેવે રાચક સૈનીમા ત્યાં જણાવી છે, કે જે વાચકને જરૂર દિવ્ય અને ઉચ્ચ કાટિની વિચારણાના સુમધુર રસમા ઝીનનારો બતાવીને કર્તવ્ય ધર્મનું જ્ઞાન કરાવે છે.

'પવિત્રતાની ગંગા'મા ઉદારતા ગુણનું જે સૂક્ષ્મ, સચોટ તેમજ જ્ઞાનનાહી નિરૂપણ થયું છે, તે બેશક શ્રોતાજનોના કે વિચારક વાચક વર્ગના હૈવામા એક ધારી અસર પાડી શકે તેવી સૈલીમા થયું છે આ પ્રકરણમા ઉદાર આત્માનું સ્વરૂપ દર્શાવતા કહેવામા આવ્યું છે કે 'જે કોઈનું પણ અશુભ ઇચ્છે નહિ, પણ સસારના સધળા જ પ્રાણિઓનું ભનું ઇચ્છે, જે કોઈનાય કોઈ સાચા ગુણને જોઈને રાજી થાય, હું બને જોઈને જોને દયા આવે અને દુર્ગુણી તરફ પણ જે ગુરુસે ન થાય, સુધારવાની મહેનત કરવા છતાં પણ ન સુધરે એવી કાટિના દુર્ગુણી પ્રત્યે પણ જેનામા દુર્ભાવ ન હોય તેજ સાચો ઉદાર અને મહાન પુરુષ' [૫૦ ૫૧]

શ્રી જૈન શાસ્ત્રકારોએ તેમજ ઇતર ધર્મદર્શનકારોએ સામાન્ય રીતે મૈત્રી, પ્રમોદ કરૂણા અને માધ્યરથ આ ચાર ભાવનાઓનું જે સ્વરૂપ ધર્મશાસ્ત્રોમા દર્શાવ્યું છે તેને જ લક્ષ્યગત કરીને ધર્મશીન મહાનુભાવ પુરુષની ઉદારતાનું આહુ પણ રપજી રેખાચિત્ર અહિ

દોરવામાં આપ્યું છે જે મહત્વનું તેમજ ખપી આત્માઓને નિશ્ચિ-
ક્તયા માર્ગદર્શન આપી શકે તેમ છે. ઉદારતા ગુણની મહત્તાનું બાન
કરાવવા માટે અહિં તેઓથી ઉપદેશ છે કે :

‘ઉદારતાનો ગુણ એક એવો અદ્ભૂત ગુણ છે, કે, એના યોગે
ખીન્ન અનેક ગુણો આત્મામાં બંદુ જ મહેનાઈવી પ્રગટી શકે છે
કારણ કે, ઉદાર આત્માની વૃત્તિમાં અને પ્રવૃત્તિમાં સદ્વિચારોની
સુદર યાયા સદાકામ પથનાએની રહે છે અને એ સદ્વિચારોની
સુંદર યાયા સધર્મીય દુન્યની ઇચ્છાઓનો નિરોધ કરવા તરફ આત્માને
મદ્દજ રીતે વાળે છે [૫ ૫૦]

ઉપરોક્ત ઉદારતાગુણ, જેના યોગે ટકી રહે છે, તે સદાચાર
ગુણનીમહત્તા, આવશ્યકતા તેમ જ તેના આછા સ્વરૂપોનું આલેખન
ધ્વની હૃદયગમ શૈલીએ ‘પાય કલ્પવૃક્ષો’માં જણાવ્યું છે પુણ્યના યોગે
પ્રાપ્ત થયેલી દુન્યની પદાર્થોની સુદરતા કે અનુકૂળતાઓનો સાચો
સદ્વપયોગ કરવા દ્વારા આત્માના હિતનો માર્ગ કઈ રીતે સાધી
શકાય ? તેમજ પરતું કત્યાણુ કઈ રીતે કરવું શક્ય અને ? આ
મધર્મી હકીકતો ગ્રામ્યમાયામાં વિસ્તારથી આ વ્યાખ્યાનમાં જણાવ
વામાં આવી છે જે રજુઆત સામાન્ય વ્યવહાર કે અણુધ્વજ માણ
સના હેવાના તારને હલાવી નાખે તેવી રીતે અહિં કરવામાં આવી
છે દલીલો, યુક્તિઓ તેમ જ કુશલતા પૂર્વકની ગમગનગ્ધી પાય
પ્રકારના સદાચારોનું મહત્વ સમજાવીને અતે આ જ વસ્તુને ફરી
ઉપમદાર રૂપે દુકમાં તેઓથી આ મુગ્ધ ઉપદેશ છે કે,

‘જ્ઞાન સાથે વિનીતતા જોઈએ, સુભગતા સાથે સુશીલતા જોઈએ,
પ્રભુતા સાથે નીતિમત્તા જોઈએ, ધનાઢ્યતા સાથે ઉદારતા જોઈએ અને
સત્તા સાથે પ્રશમિપણ જોઈએ. વિનીતતા, સુશીલતા, નીતિમત્તા, ઉદારતા
અને પ્રશમિપણ એ પાંચ સદાચારો છે,’ [૫ ૭૫] યોગ્ય અને હિતા

ભિલાપી જનનાના કેવળ કલ્યાણની વાત્સપ્યત્તિથી ત્રેરાઇ ઉપદેશરૂપે બે શબ્દોમાં ત્યારઆદ ફરી પૂન્યથી ફરમાવે છે કે, ' જીવનની શાંતિ જોઈતી હોય, મરણની સમાધિ જોઈતી હોય તેમજ પરિણામે મુક્તિ જોઈતી હોય, તો જીવનમાં મજેલી ઉત્તમ સામગ્રીઓને તે તે પ્રકારના સદા-ચારૈયી વાસિત બનાવી કંપવૃક્ષની મીઠી, શીતળ છાયાનો અનુભવ કરવા પ્રયત્નશીલ બનવું જોઈએ ' [પૃ. ૭૫]

ખાત્યકાવ, યૌવનવય અને વૃદ્ધાવસ્થા : આ રીતે મુખ્યતઃ જીવનના ત્રણ તમકાઓ સામાન્ય રીતે કહી શકાય. ઉપર જણાવેલા ધર્મસાધનાના મુખ્ય અંગો, સદ્ગુણો કે વિકાસની ભૂમિકાના આઘસાધનો-વગેરેની સાધના-આરાધના કરવા માટે જીવનની આ ત્રણ અવસ્થામાં ખાત્યાવસ્થા ધણી જ અનુકૂલ છે. તેમજ આ વયમાં નાખેલા સંસ્કારોની પરિણતિ ભાવિમાં સ્થિર બનવાની શક્યતા છે. વળી યુવાવસ્થા કે વૃદ્ધાવસ્થાને સફળ કરવાને માટે આ કાળ ખૂબ જ ઉપયોગી છે. પણ આ અવસ્થાનું જીવન તદ્દન અજ્ઞાન તેમજ પરાધીન છે. આથી એ વયમાં બાળકોના જીવન સંસ્કારોનું ઘડતર માખાપ વગેરે વડિલજનોના હાથમાં રહે છે. આ વડિલો મોહ, પ્રમાદ, ઉપેક્ષા કે અન્ય કોઈપણ કારણે તે બાલકોમાં ધર્મ કે ધર્મનાં સાધનમૂલ ઉત્તમગુણો કે સુંદર ક્રાંતિના સંસ્કારોનું વાવેતર કરવામાં બેપરવા બને તો તે બાળ-પ્રજાનું ભાવિ ખરાબ બનવાનો પૂરો સંભવ છે. જેથી પરિણામે તે બાળકો પોતાના ભાવિ જીવનના નિકાસ માટેની યોગ્ય ભૂમિકાને ખોઈ બેસે છે.

એટલે કે માખાપ કે અન્ય વડિલ હિનૈયિ વર્ગની બેદરકારીનું પરિણામ તે બાળ પ્રજાની યુવાવસ્થામાં ઘણું અનિષ્ટ તેમજ સ્વ-પરના અહિતમા આવે છે. તે યુવાનો, યુવાવસ્થાના મદમા સાચો માર્ગ ભૂલી વિવેકથી પર બની પોતાના કર્તવ્ય માર્ગથી ભ્રષ્ટ બની પ્રાય નૈતિક

તેમ જ ધાર્મિક અથવા પવનના ગર્ભમાં મગડી પડે છે. યુવાનીના ઉબરે પણ મૂંઝાગ યુવકોને આથી આવી સ્થિતિમાં તેઓ ન ધમકાઈ જાય તે માટે ચેતવણીનો કલ્પાબજાર મહેશ મજાગાવવા માટે, મરં પ્રથમ તેઓના દિનની જવાબદારી નેઓને શિરે જૂતકાવમાં દત્તી અને વર્તમાનમાં પણ રહી છે તેઓએ યુવકોની પાસેથી કર્મ રીતે કાપ લેવું નેઓએ ? તેમજ વડિલોએ યુવકોના માર્ગદર્શક અને આપ્તજન તરીકે ગર્ભાગ્ના, ધીમતા તેમજ ક્ષમાશીલતા પૂર્વક પોતાનું કર્તવ્ય યથા રીતે કરવું ? કલ્યાદિ : તે વડિલોને કહેવા નેચું કહેવા માટે 'તેજ અને છાયા' માં પદ્મપાદ શ્રુતિવે વડિલોને ઉદ્દેશીને પોતાની લાન્ડિંગ જાણા રીતીમાં આ મુજબ કહ્યું છે :

'યુવાની, એ એવી વય છે કે, એ વખતે ઉત્સાહ રોકવો રોકાતો નથી યુવાવસ્થામાં લાગણીઓનું પૂર ઉઠે છે, એ લાગણીઓનું પૂર બાધાવસ્થામાં જેવા મરકારો મત્સ્યા દોષ તેનું ઉઠે શુભ મરકારો મત્સ્યા દોષ તો શુભ લાગણીઓનું પૂર ઉઠે, અને અશુભ મરકારો મત્સ્યા દોષ તો અશુભ લાગણીઓનું પૂર ઉઠે એ વચ્ચે એવી છે કે 'કાઈક ને કઈક કન્વા નેઈએ' એવે 'યુવાવસ્થામાં ઉર્મિઓના પૂર ઊતરે, અનેક પ્રકારની ભાવનાઓ ઉત્પન્ન થાય, વિચારોનો ધોધ બધા પ્રવાહ વહેવા માટે તે આભાસિક છે એને કવન રોકાની મહેનત કરવી એ મૂર્ખાઈ છે, એ પૂર પણ રોકી શકાતું નથી છતાં એ પૂરને યોગ્ય દિશાએ જરૂર વાળી શકાય છે અને એમ કરવામાં જ હતાપણુ છે આથી યુવાવસ્થાના વહેજો સન્માગે' વગેરે એવી જ યોજનાઓ દિનેશ્વરોએ ઘડવી નેપ્રએ, [૫ ૭૬-૮૦]

આ રીતે આગળ પણ, યુવકોના માયા દિતૈર્નિ વડિલોને યોગ્ય શબ્દોમાં ધણુ ધણું કહેવાયુ છે, અને યુવકોની જેટલી ગંભીર ભૂલો ઉદ્દનાઈ, અજાન કે અજાણના મદ દોષથી વર્તમાનમાં થઈ રહી છે,

તેની જવાબદારી અમુક અંશે વડિલોની છે. આ બધું ખૂબ સચોટ રીતે આ પ્રકરણમાં પૂજ્યશ્રીએ નિષ્પક્ષ બનીને ગંભીરતાપૂર્વક કહી દીધું છે. વળી, વર્તમાનમાં યુવકોની પાસેથી કામ લેવામાં ઉતાવળા નહિ બનવું તેમજ કોઇ પણ પ્રકારની ઉશ્કેરણી કે મર્યાદાલંગનું કોઈ કારણ તેઓને પોતા તરફથી ન મળે તે રીતે વડિલોએ તેઓની સાથે વ્યવહાર રાખવો એ હિતાવહ છે. આ વસ્તુ તેઓશ્રીએ વડિલો તેમજ યુવકોની વચ્ચે ચાલી રહેલા સંઘર્ષોના નિરાકરણ માટે જાણે એક જવાબદાર મધ્યસ્થ તરીકે વડિલોને જણાવી છે. જે બંનેને પ્રિય, પથ્ય તેમ જ રચિકર બની શકે તેમ છે.

તેઓશ્રીએ આ મુજબ કહ્યું છે કે, “શક્તિ છે, શક્તિ ખીલી છે, અમલનાં દ્વાર ઉઘડ્યાં છે, પછી યોગ્ય દિશાએ વાળનાર નહિ મળે તો એ ગમે તે માગે” વળશે માટે એ સારા માર્ગ વળે એવી યોજનાઓ ઘડવી એ હિતચિંતકાનું કાર્ય છે. માત્ર જુવાનીયા ખરાબ છે, જુવાનીયા ઉદ્દત છે. આમ જ કહ્યા કરનારા અને વિવેકપૂર્વક યોજના નહિ કરનારાઓ, જુવાનીયાઓને ઉધે માગે” જવામાં કેટલીક વાર ઉત્તેજન આપનાર નીવડે છે. [૫૦ ૮૦] યુવકો દ્વારા કાર્ય લેવામાં ધીરતા તેમજ ઠંડક રાખીને તાત્કાલિક પરિણામની આશા નહિ રાખતાં ખામોશથી કામ કરવું, આ મુજબનું હિતમુચ્ચ કરતાં તેઓશ્રી ફરમાવે છે કે; ‘એ યુવકોને પોતાની જુદિમાં જે સાઈ લાગે છે તે તેઓ કરી રહ્યા છે. ત્યારે શાણા તરીકે આપણું કામ એ કે, ખોટું શું અને સાઈ શું?—એ આ યુવાનોને સમજાવી દેવું, એથી જે પરિવર્તન શક્ય હશે તે એની મેળે આવશે. તાત્કાલિક પરિણામની આશા નહિ રાખવી. સાઈ થશે એમ ધારીને જે કાંઈ અવસરોચિત હિતકર હોય તે યોગ્ય પદ્ધતિથી કહી દેવું. અને જે એમ કહેવામાં આવશે તો તેનું કાંઈ પણ સુંદર પરિણામ આવ્યા વિના નહિ રહે.’ [૫૦ ૮૦]

વડિલોને આ રીતે અવસરોચિત બે શબ્દો કહીને તેઓથી યુવાવ-
સ્થાના સદ્વપયોગને માટે યુવકોને કર્તવ્ય ધર્મનો બોધ આપતાં છેવટે
આ પ્રકારના ત્રણ સદ્ગુણોને કેળવવાનો તેઓને ભારપૂર્વક ઉપદેશ
કરે છે : જે આ મુજબ;

‘ભાગ્યવાનો ! મળેલી આ યુવાવસ્થાને સફળ બનાવવાને તમારે
અવસ્ય આટલું કરવું જોઈએ. ૧ અવસરે ધર્મને સાચવવાને માટે
દુનિયાના પદાર્થોને તજવાની તૈયારી ૨ આત્મમાં અદ્વિતતા ઠ સાચા
માલિકનો સ્વીકાર કરીને તે માલિકની આજ્ઞા સમજી એનો અમલ
કરવાની તૈયારી અને અમલ કરતાં પણ ઔચિત્યને મૂકવાનું
નહિ.’ [૫૦ ૮૬]

ઉપર જણાવ્યું છે તે મુજબ યુવાવસ્થાની પ્રાથમિક ભૂમિકા રૂપ
બાળાવસ્થામાં જે સંસ્કારો પડે છે, તે જ સંસ્કારો પ્રાયઃ યુવાવસ્થામાં
પાંગળે છે, ફાલે છે અને ઝુલે છે, તેમ જ પરિણામે તે સંસ્કારો પ્રાયઃ
વૃદ્ધાવસ્થામાં સ્થિર, સ્થૂં અને પૂર્ણવિકાસને પામે છે. આ માટે બાળકેળવણી
કે બાળમુદારને સારૂ સહુ કોઈ ભારપૂર્વક આગ્રહ સેવી રહ્યા છે પણ
બાળમુદારનો પ્રશ્ન બાળકો સિવાયની વ્યક્તિઓ પર મુખ્યતઃ અવલંબીને
રહ્યો છે. તેમાં મુખ્યત્વે માબાપ અને શિક્ષકો પર આ પ્રશ્ન આધાર
રાખે છે એમ પ્રાયઃ કહી શકાય. આ હકીકત તદ્દન સ્પષ્ટ તેમજ
અનુભવ ગોચર છે. આથી ‘સંસ્કારોનાં ધડલેયા’માં બાળમુદારના પ્રશ્ન
પરત્વે સર્વમાં જ ઉપદેશકાર સૂરિમહારાજ આ મુજબ ફરમાવે છે કે,
‘બાળકોમાં તો, જેવું દેખે એવું શીખે અને કહીએ તે કરે એ ગુણ
હોય છે, એટલે આવા ગુણવાળાં બાળકોને સારા બનાવવાં કે ખરાબ
બનાવવાં તે તેમના વાલીઓ કે વડિલોના હાથની વાત છે’ [૫૦ ૧૦૮]

બાદ આગળ બાળકોનાં જીવનમાં જેઓનો પરિચય, સંસર્ગ
કે સહવાસ; સામાન્ય રીતે વિશેષ રહેવાનો-હોવાનો સહજ સંભવ છે,

તે લોકોને પોતાના જીવનને સુધારવાની ખામ જરૂર છે આ વસ્તુને તેઓશ્રી આ પ્રકરણમાં આ મુજબના શબ્દોમાં જણાવે છે કે

‘જો બાળકના માતાપિતા, અને શિક્ષક ઉત્તમ હોય તો ઉત્તમ કોટિના મરકારો પડે અને માતાપિતા તથા શિક્ષક જો અધમ હોય તો અધમ કોટિના મરકારો પડે માટે બાળકોને સુધારના હોય તો પહેલા તો એ નજીએ અવશ્ય સુધરવુ જોઈએ’ [૫૦ ૧૩૬]

આ રીતે, આ પ્રકરણમાં બાળસુધારણાને અંગે ખામ માતા, પિતા તેમજ શિક્ષકોને ઉદ્દેશીને ધણી ધણી વાતો કહેવાઈ છે જે સરમ, હિતમર તેમજ સહુ કોઈ બાળકોના અભિવૃદ્ધિના પ્રશ્નના મહત્વને સમજનાર વગેરે માટે માર્ગદર્શન આપનારી છે

‘ઉલ્લાસ વહેણ’ના પ્રકરણમાં સતોષગુણના નામે જે ગુણાનામરૂપના કેવાકે વ્યવહારો પ્રચલિત બન્યા છે, બનતા જાય છે તેની સામે લાનમત્તિ ધરીને વ્યાખ્યાનકાર મહર્ષિએ આવશ્યક ઘટસ્ફોટ કર્યો છે, તેમજ સાચા સતોષનું યથાર્થ સ્વરૂપ પણ તેઓશ્રીએ આમા રખાઈ ક્યું છે. તેઓશ્રી સાચા સતોષગુણની ઓળખ કરાવતા આ મુજબ કહે છે ‘જ્યાં સુધી ઈર્ષ્યાઓ ઉપર આશિક પણ અકુશ આવી જાય નહિ, ત્યાં સુધી સતોષ આવે નહિ અને અમતોષ જાય નહિ ઈર્ષ્યાઓ ઉપર અકુશ ત્યારે જ આવે કે જ્યારે હૃદયમાં જે ભોગની વૃત્તિઓ ધરેલી છે તેના ઉપર કાબૂ આવી જાય’ [૫૦ ૧૩૨]

સતોષ તદ્દન સીધું અને સાદું સ્વરૂપ ધરાવે, અને તેના સાચા અને પારમાર્થિક તરફને પામનારાના જીવનમાં જે સુદર પરિસ્થિતિ આપમેળે વિકાસની પામતી જાય છે તેનું વર્ણન તેઓશ્રી આ પ્રકારે કરે છે કે, ‘સતોષને સયમથી અન્ય પાડી શકાય તેમ છે નહિ મન ઉપર, વચન ઉપર અને દરેક પ્રવૃત્તિ ઉપર સયમ કેળવવાનો પ્રયત્ન થાય તોજ સાચો સતોષ ગુણ પ્રગટે સતોષગુણ માણસને

છીઝરો બનાવી દેતો નથી, પણ ઉદાર બનાવી દે છે. એની જ્ઞાન સ પાદન કરવાની ભાવના દમાઈ જતી નથી પણ ખીની નીકળે છે. એનામાથી અસત્યના ત્યાગનું અને સત્યના આદરનું જોમ એસરી જતું નથી, પણ વધી જાય છે.' [૫૦ ૧૩૨]

આ રીતે અગીઆર પ્રકરણોમા વહેચાઈને અહિ દોહનરૂપે પ્રસિદ્ધિને પામતી, પૂજ્ય પરમ કાર્ણિક ગુરદેવની આ ઉપદેશ વાણીમા; અનેક પ્રકારની વિવિધતા, ભાષાની સરળતા, શબ્દોની નિરાડખર શૈલી, આવેગપૂર્ણ વાક્યરચના, વગેરે નૈમર્ગિક આકર્ષણો રહેલા છે આથી જ સુદર તેમજ પ્રભાવપૂર્ણ વક્તૃત્વ અને અનુપમ પ્રભાવક શક્તિ, આ બંનેના યોગે જ આજે તેઓશ્રી સાચેજ શ્રી જૈનશામનની અનેક રીતે પ્રભાવના કરી રહ્યા છે

૪

પ્રસ્તુતપ્રકાશનને અંગે :

અમ્ર જ્યારે ગત પોપ મહિનામા સુશ્રાવક ચુનીભાઈના આગ્રહથી જોરાવરનગર ખાતે સ્થિરતા કરીને રહ્યા હતા તે દરમ્યાન રાણપુરનિવાસી સુશ્રાવક શાન્તિલાલ મોદીએ અવસર મેળવીને મને કહ્યું કે, 'જો પૂજ્ય ગુરદેવશ્રીની ઉપદેશવાણીનું સુદર રીતે દોહન થાય તો તેને ગ્રન્થરૂપે પ્રકાશિત કરવાની એક ભાષની ધ્વજા છે' જવાબમા મે તે વેળાએ કહ્યું, 'કાર્ય જરૂર મહેનતનું છે કરવા ધારે તો કરી શકાય' તેમણે મને ફરી આગ્રહ કર્યો, 'આપશ્રી જો કરી શકો તો હેવુ સારું ?' જો કે મને આ કાર્યમા તે વેળાએ સામાન્ય રીતે અનુકૂળતા ન હતી પણ છતાં તેઓના આગ્રહથી અને પાળળથી મૂળ મોદી મારડ [સોરઠ] વાળા હાથ વ્યાપારાથે કસકસા ખાતે રહેના સુશ્રાવક જીવજી-

લાલસાઈના ખામ આગ્રહ પૂરંકના કહેણથી સામાન્ય માર્ગસંબુધ્ધ આત્માઓના લાભની દૃષ્ટિથી મેં આના સંપાદનનું કાર્ય સ્વીકારી લીધું.

પૂજ્ય પદ્મ ગુરૂદેવશ્રીના વ્યાખ્યાન ગ્રંથોમાંથી અમુક ખાસ વિષયો કે જે તેઓશ્રીએ શ્રોતાઓને ઉદ્દેશીને જ વ્યાખ્યાન પીઠ પરથી ઉપદેશવા, તે વિષયોને કેવળ વિવેચનાત્મક નિબંધરૂપે સળંગ સંકલ્પના કરી અમુક ભાષા કે વાક્યરચનામાં પરિવર્તન કરવા પૂરંક મેં તૈયાર કર્યા, જે આજે પ્રસ્તુત પુસ્તકનાં શરૂના ૧૧ પ્રકરણોમાં પ્રકાશિત થયા છે.

આટલું તૈયાર થયા પછી મને લાગ્યું કે, 'લોકોત્તર ધર્મ'ની આરાધનાના અંગભૂત જે જે સુંદર ગુણો આમાં બનાવ્યા છે, કે જે માનવજીવનમાં ઉત્તમ પ્રકારની ધર્મિતા પ્રગટાવવા માટે અનન્ય સાધનરૂપે છે. તે ગુણોની વિશેષ મહત્તા, આવશ્યકતા તેમ જ આદરણીયતા સહજ રીતે વાચકવર્ગને સમજાય આ માટે આ ગુણોની પ્રાપ્તિદ્વારા જેઓએ પોતાના જીવનપંથને ઉગ્રાવ્યો છે, આત્માને ધન્ય બનાવી ધર્મિતાને વિકસાવી છે, તે પવિત્ર મહાપુરુષોનાં જીવનનાં તે તે પ્રસંગો; દુઃકમાં સીધા અને સાદા રેખાચિત્ર દ્વારા આ પુસ્તકમાં સંકલિત થાય તો તે વધુ હિતચીત્ર કહેવાય.'

કારણ કે; જ્ઞાન અને ક્રિયાનો; સમજણ અને આચરણનો; સુમેળ પ્રાપ્ત કવચિતજ હોય છે, એક મહાપુરુષે પોતાની અનુભવકથામાં આ મુજબનું કહ્યું છે, 'દેહલાક જાણનારા હોય છે પણ તે જાણેલાં તત્ત્વને આચરણમાં મૂકવાને અસમર્થ' હોય છે. જ્યારે કર્તવ્યોને આચરણમાં મૂકવાનું સામર્થ્ય હોવા છતાં એવા પણ આત્માઓ હોય છે કે જેઓ તેના જ્ઞાનને જ હળુ પામી શક્યા નથી. તત્ત્વના કર્તવ્યમાર્ગની દિશાના જાણકાર અને તેને આચરણમાં આણવાને

સમર્થ આના ધન્યજીવી આત્માઓ સાથે આ જગતમા વિરત
જ હોય છે’

મોટું જ્ઞાન તેમજ ક્રિયા દ્વારા જ જીવન ધન્ય બની શકે છે અને
શ્રી વીતરાગ પરમાત્માએ લાખેડા કૃષ્નાણુકર રત્નત્રયીની આરાધનાના
માર્ગે ગિયર પ્રગતિ સાધી શકાય છે શ્રદ્ધા કે સમગ્રણ, અથવા દર્શન
કે જ્ઞાન જે મોક્ષ માર્ગની આરાધનાનો રાજમાર્ગ છે, તે માર્ગની
સફળતા, ચારિત્રધર્મ અથવા આચરણની પ્રાપ્તિ પર નિર્ભર છે,
દર્શન કે જ્ઞાન સત્યરૂપ છે, પણ તે સત્યને નક્કર તેમજ સફળ બના-
વવા માટે ચારિત્ર અવશ્ય હોવું ઘટે એક અગ્રેજ લેખક આને અગે
લખે છે કે ‘સત્યને આચરણમા મૂકવામા આવતું નથી માટે માનવી
પાપમાલ થયો છે. સત્ય એ કોઈ શબ્દનો શબ્દગાર નથી, સત્ય એ
કોઈ નાટક એટલે નથી કે મત્ય એ કોઈ જીવનની જાહેર ખબર નથી
મત્ય તો માનવ મંદિરના ટોડલે મૂનવું આચરણ છે બેશક સત્ય એ
જીવન છે’*

આથી જ ‘રસ ઝરણું’ ના પ્રકરણમા, મત્યને, ઉત્તમ
ધર્મ સાધનોને કે સુંદર ધર્મ વ્યવહારોને જીવનમા તાણાનાણાની જેમ
વણી લેનારા પવિત્ર આત્માઓના જીવન પ્રસંગોને મુખ્યત્વે શબ્દોની
રંગોળી પૂરીને મગજ સભારણારૂપે રજુ કરવામા આવ્યા છે

આ રીતે પૂજ્યશ્રીના બનાખ્યાનોમાથી અમુક પ્રસંગો છૂટી છૂટી રીતે
જે ગોઠવાયેલા હતા, તેને વાક્યરચના, ભાષા સરકાર, ઈત્યાદિ દ્વારા નવો
દેહ આપવામા આવ્યો છે, અને સકલનામા પણ નવીન પદ્ધતિથી
વસ્તુ મૂકનામા આવી છે. પ્રસ્તુત ગ્રંથમા ખાસ આનંદમયતા હોવાને
અગે જ આ પરિવર્તન કરવું યોગ્ય માન્યુ હતું

અથના બીજા ખંડમાં, ધર્મશીન ગૃહસ્થોના નત, નિયમો તેમજ ઉત્તમ આચારોની રૂપરેખા દુકમાં દોરવાનો પ્રયાગ થયો છે આ મકનનાઓની યેજના કરવાનું મને કઠીને વારવાર યાદ આપનાર તેમજ આ અથના આવ-પ્રેરક સુત્રાવક શ્રી જીવજીવિત છે, તેઓ એ ગત વર્ષમાં [વિ સ ૧૯૯૮] શ્રી સિદ્ધક્ષેત્રની પૂજીત જન જાયામાં પૂજ્ય પરમશાસનપ્રભાવક ગુરુદેવની ધર્મનિશ્ચાયે ચૈન મહિનાની શ્રી શાશ્વત ઓળીનું જીવનયા પહેરી જ વાર વિધિવિધાન પૂર્વક આરાધન કરી જીવનનો મહામૂલો લ્હાવો લીધો હતો.

ત્યારમાઠ પૂજ્યશ્રીના સદુપદેશ તેમજ સસર્ગના પરિણામે તેઓના ધર્મભાવિત હૃદયમાં ઉત્સાહનું નવું ચૈતન્ય પ્રગળા લાગ્યું ધર્મની અરાધના કરવાને આથી તેઓ વધુ સમર્થ બન્યા પરિણામે, તે વર્ષમાં શ્રી સિદ્ધક્ષેત્ર ખાતે પૂજ્યશ્રીની નિશ્ચામાં તેઓએ ચાતુર્માસ ક્યું અને ચાલુ વર્ષમાં શ્રી સિદ્ધગિરિરાજની પવિત્ર જાયામાં પૂજ્યશ્રીની પાસે શ્રી પચમગનમહાશ્વતરકે ધશ્વતધર્મના આચારરૂપ ઉપધાન તપની મગલમય આરાધના કરી, માળ પહેરી જીવનની સાધન—સામગ્રીઓને એલે અરો સદૈન બનાવી તેઓની ખાસ ઇચ્છાથી 'ધન્ય જીવન' તેમજ 'ગૃહસ્થનાં ધર્મવ્રતો'—આ બંને વિભાગો લખીને આ પ્રકાશનમાં જોડી દેવામાં આવ્યા છે.

'ધન્ય જીવન'ના વિભાગમાં, શરૂઆતમાં પ્રતિજ્ઞાના સ્વીકારનું જન, આવશ્યકતા તેમજ ધર્મજીવનમાં તેનાથી થતા મહાલાભોનું શીજીવટથી નિવેચન કરના પૂર્વકે સમગ્રજી આપી છે બ્યારે 'નિત્ય નિયમોની નોધ'માં આવક ધર્મની આરાધના કરનારા ગૃહસ્થોના જીવન વ્યવહારોની અને પરપરાયે ધર્મની શુદ્ધિ માટેના ખૂબ જ મહત્વના નિયમોની આછી નોધ આપવામાં આવી છે વળી 'ગૃહસ્થના ધર્મવ્રતો'—વાળા વિભાગમાં બાર વ્રતો અને ચૌદ નિયમોની ઉદ્દેશ, ધ્યેય

વગેરેની મમજીની સક્ષેપથી આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે ત્યારનાં મહાસાગરના મોતી અને 'સ્વાધ્યાયપાઠ'માં મુંદર પ્રકાશના વિચારો જે શીઘ્ર હૈયાને અમર કરે તે રીતે હુંકમાં વાળ્યો તેમજ મહાનાક્યો દ્વારા મૂલ્યવાન આપ્યા છે જે મુમુક્ષુ આત્માઓને અવશ્ય ઉપકારક અને તેમ છે.

એકદરે આ પ્રકારે આ પ્રકાશન, સર્વદેશીય અને સર્વગ્રાણ્ય અને તે રીતે પ્રયાસ પૂર્વક તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે સપા દક કે અગ્રાદ્ય તરિકે પરિશ્રમ લઈને મેં માથે પડેના આ કાર્યને પૂરે પરમ કારણિક તારક ગુરૂવોની પૂનીત કૃપાદષ્ટિથી પૂર્ણ કર્યું છે આમાં જે કાંઈ થયું અને હિતકર છે, તે તેઓશ્રીની કૃપાની અમીવર્તનું મૂર્ત પરિણામ છે જ્યારે જે કાર્ષ્ણ્ય ત્રુટિઓ ક્ષતિઓ કે સિદ્ધાંત વિરૂદ્ધ પ્રતિપાદનો નજરે ચડે તો તે મારા પોતાના પ્રમાદજન્ય રખલનાના મીમા ચિહ્નો છે આથી જ 'મિથ્યા હુક્તમ્'ના પ્રદાન પૂર્વક મારી અપૂર્ણ ગિયતિની આ કબૂલાત હું અહિં કરી રહ્યો છું

મારા આ પ્રયત્નમાં, પ્રેમકોપી પ્રુક્તશોધન વગેરે કાર્યોમાં મને દરેક રીતે ઉત્સાહપૂર્વક સહાયક બની રહેનાર પરમશ્રદ્ધેય વડિન મુનિરાજ શ્રીમદ સુષુદ્ધિવિજયજી મહારાજના તે અપૂર્વ સહયોગભાવને હું કદિ ભૂલી શકું તેમ નથી શ્રી વીતરાગ પરમાત્માના આરાધનાના માર્ગની સમુખ, વાત્સલ્ય ભાવે મને વાળના દ્વારા તેઓએ મારા પર જે ઉપકારો કર્યા છે તેના નજીબારથી હજી હું સાચે મુક્ત થઈ શક્યો નથી

પ્રાન્તે સહુ કોઈ પરમાર્થ કથ્યાણના અભિલાષુકો આ ગ્રંથના પ્રતિપાદિત વિષયો કે જે દિવ્યતત્ત્વોનું દર્શન કરાવનારા છે તેન વાચન, મનન અને નિદિધ્યાસનરૂપ સ્વાધ્યાયદ્વારા શ્રી અનન્તરાત્રી

પરમાત્માના આરાધના માર્ગે પ્રગતિ કરી, ભવદુઃખથી મુક્ત બની
ક્રમશઃ મહાનન્દના પરમસુખને પામે । એજ અસિલાપા.

તા ૨૬-૪-૪૩ • ગુરુવાર.
દશાપોરવાડ, સોસાયટી.
એલીકમીન, અમદાવાદ

}

શ્રમણ સંઘ સેવક
શ્રી 'નિણુસિકખૂ'

: સુકૃતના સહભાગી :

મૂળ માટીમારડ [મોરડા]ના રહેવાળી પશુ હાલ વ્યાપારાયે
કલકત્તા રહેતા સ્વાધ્યાયપ્રેમી ધર્મરાત્રીના ભાગ્યશ્રી
જીવજીલાલ મોમયદ દે, જેઓએ ગત પોષ મહિ-
નામા શ્રી સિદ્ધદેવની પવિત્ર ધર્મભૂમિમા, પૂ પગ્મ
શામન પ્રભાવક વ્યાવા આચાર્ય દેવ શ્રીમાન વિજય
રામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મઠની જાનજાયામા શ્રી ઉપ
ધાન તપની મગનમય આરાધના નિવિધે પૂર્ણ કરી, તેની પુણ્ય સ્મૃતિ નિમિત્તે તેઓએ આ પ્રમશન
કાર્યમા ઉદારભાવે પોતાના તરફથી જે સહાય કરી કે,
તે અવશ્ય અનુમોદનીય છે

વળી વીરમગામ નિવાસી ધર્મપગપણુ ભાઈ શ્રીલલુ
ભાઈ રાયચંદની શ્રુતભક્તિ તેમજ આના પ્રકાશનોના
પ્રચાર માટેની માયાગુ લાગણી જરૂર ઉલ્લેખનીય છે
સુકૃતના સહભાગી આ જન્મે ભાઈઓની મધ્યગૂ પ્રકારના
સાહિત્યપ્રચાર માટેની શુભ જાવના, અને તે માટે
શક્તિ મુજબનો સહકાર આપવાની તૈયારી, અવશ્ય
પ્રથમા માગી લે છે

સહુ શક્તિ સપન્ન ધર્મદાતાઓ, આના અનુમોદનીય જ્ઞાન
પ્રચારના કાર્યનું પોતાના જીવનમા અનુકરણ કરી
સુકૃતના સહભાગી બનો !

शुद्धि सूचन

पृ.	प	अशुद्धि	शुद्धि
२०	२१	सद्गुणद्विपूरक	सद्गुणद्विपूरक
२६	५	शाति	शाति
२६	१५	सर्वजगत	सर्वजगत
२६	१६	भवतु	भवतु
५४	४	आ २२	आ २२
३४	८	प्रमोदमात्मन् ?	प्रमोदमात्मन् !
३८	३	भवार्ति कीनेषु	भवार्ति कीनेषु
५८	८	धर्महेतुप्रसाधम्	धर्महेतुप्रसाधनम्
४१	६	नित्य	नित्य
४१	७	इत्येतत्	इत्येतत्
४३	१०	द्वेषामि-	द्वेषामि
७४	१०	पे ५३	पो ५३
१०३	२	समप्रप्राणिवर्ग	समप्रप्राणिवर्ग
११०	१४	स्वपरम्	स्वपरम्
१४०	११	यारोना	यारोना
१४४	७	पौष्टलिक	पौष्टलिक
१५५	६	यारलु श्रमशोऽप्ये	यारलु श्रमशोऽप्ये
१७६	२	नपुसक छु	नपुसक छु
१८५	२४	रगने	रगने
१८४	१७	काष्ठ रीते	काष्ठ रीते
१८८	४	तदेन्द्रियजय	तदेन्द्रियजय

પૃ.	પં.	અશુદ્ધિ	શુદ્ધિ
૨૦૫	૪	જનત સવાસતી	જનન મલામતી
૨૭૦	૧	ગંગામેયા	ગંગામેયા
૨૭૮	૨	ચરિત્ર	ચારિત્ર
૨૨૦	૨૦	ત્રામ	ત્રસ
૨૩૧	૧૬	ત્રિકાલ	ત્રિકરણુ
૨૩૩	૧૭	આપી જે	આપી જ
૨૪૨	૧૩	નિયમધારિઓને	નિયમધારિઓએ
૨૪૪	૭	વિરતિ	વિરતિ
૨૫૭	૨૨	બનેનાઓમ	બનેનાઓમા
૨૬૫	૧૫	નિયંચ	તિયંચ
૨૬૬	૧૪	બજાવવામા	બનાવવામા
૨૭૧	૨૨	ગયલા	ગયેલા
૨૭૩	૮	જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતુ તે	તે પ્રાપ્ત થતું જ્ઞાન
૨૭૪	૫	-પ્રતિફળતાથી	-પ્રતિફળતાથી
૨૮૧	૪	પૌદ્ગલિક	પૌદ્ગલિક
૨૮૩	૧૬	અશ્વયં	અશ્વયં

અ દયાળુ લિ

જેઓશ્રીની સરસ્વતીનાં સ્વચ્છ, શાન્ત
અને મધુર વહેણોને સંકલિત
કરવાનો અહીં પ્રયત્ન થયો છે,
તે પરમકાઙ્ગણિક ગુરુદેવને

॥ नमो जिनानं मायन्तं ॥

दिव्य दर्शन

(Divine Slight)

આમપુરુષોની વાણી દ્વારા
દિવ્યતત્ત્વોનું દર્શન થાય છે.

: શ્રી જિજ્ઞાસુ :

વિવિક્તગ્નાઽઽભરણા મુસશ્રુતિઃ
 પ્રસાદયન્તી હૃદયાન્યપિ દ્વિપામ્ ।
 પ્રવર્તતે નાઽકૃતપુણ્યકર્મણામ્
 પ્રસન્નગંભીરપદા સરસ્વતી ॥ ૧ ॥

વિવિધ વર્ણોરૂપ ભૂપલોચી મુન્દર,
 સાંભળવામાં મુખને આપનારી અને
 રિપુજનોનાં હૃદયોને આનંદ દેનારી
 તેમજ પ્રસાદયુક્ત એવા ગંભીર-
 પદોથી શોભતી શ્રી સરસ્વતી-
 [વાણી] એ, પ્રાય પુણ્યહીન જનોને
 પ્રાપ્ત નથી થતી. અર્થાત્ આવી
 વાણી પુણ્યવાનોને પ્રાપ્ત થાય છે.

જીવનનાં મૂલ્ય : નીતિ પાપભીરતા અને ઇન્દ્રિયનિયંત્ર

૧

આ દુનિયાના સર્વ કાષ્ટ તત્ત્વજ્ઞાની પુરુષોએ એકી અવાજે જે જીવનની મદદતા સ્વીકારી છે અને જગતની સન્મુખ જે જીવનની મદદતા ધણા જોરશોરથી માંદ છે, તે માનવજીવનની પ્રાપ્તિ આપણને થઈ ચૂકી છે : જ્યાં તેની સાર્થકતા જો ન સાધી શકાય, તો એ મેળવી વસ્તુને આપણે સમજી ન શક્યા-તેની પીઠાન ન કરી શક્યા એમ કહેવાય. અને એમ બને, તો તે આપણી મોટામાં મોટી કમન-ચિખી ગણાય. જ્ઞાની પુરુષોએ જે જીવનની પ્રશંસા કરી છે, તે જીવન દ્વારા આપણે સારું કાંઈ જ મેળવી શકીએ નહિ અને જે મેળવીએ તે એવું મેળવીએ કે જેથી આવાં જીવનની પુનઃ પ્રાપ્તિ ધણા કાલે પણ થવી મુશ્કેલ બને, એ ઇચ્છવા યોગ્ય નથી જ.

આ જીવન માત્ર ખાનપાન અને મોજશોખમાં પસાર કરવા માટે નથી. આ કિંમતી જીવનને ડેવળ રંગરાગમાં અને બાલ સુખોમાં રાચતા રહેવા દ્વારા આપણે જો પાપમાલ કરી નાખીએ, તો માનવ-

જીવન પામ્યા કે ન પામ્યા એ બંને સરખા જેવું છે એમેય બને કે આ જીવનના બાગે આપણે જે નુકસાનને પામીએ, તે આ જીવનના અભાવે ન પણ પમાય દુનિયામાં જ્યાં ને ત્યાં મનુષ્ય કર્તવ્યનો વિચાર થાય છે, પણ પશુકર્તવ્ય કે દેવકર્તવ્યનો વિચાર કોઈ કરતું નથી.

આ વાત દરેકે વિચારવા જેવી છે. જે નહિ વિચારાય, તો જ્ઞાનીઓએ વખાણેની જીદગી પણ આપણે માટે તો કિંમત વિનાની જ બની જશે આથી આપણે માનવકર્તવ્યની દિશા ઓળખવી જોઈએ.

આજે જે પ્રવાસ ચાલી રહી છે, તેથી જુદી જ કારવાઈ મનુષ્યાની હોતી જોઈએ, એમ સસારના પરમ અનુભવી સમર્થ જ્ઞાની અને જગતના માયા દિતૈરી મહાપુરુષોત્તું કહેવું છે. આ કદાચ ધણાઓને નવાઈભરેલું પણ લાગશે કારણ કે દુનિયાના પુણ્ય પદાર્થોમા ધણાઓ એના વીન ચર્ચ ગયેલા છે કે તેમને એ સિવાયની બીજી વસ્તુના વિચારો કરવાને દુરસદ પણ નથી પરંતુ જે વસ્તુના યોગે આ કિમતી જીવનની માર્થકતા સાધવી શક્ય છે, તે વિશેનું જ્ઞાનીપુરુષોની આજ્ઞા મુજબનું કથન અવશ્ય સાંભળી લેવું જોઈએ અને તે વિશે વિચાર કરવો જોઈએ.

મમજનુ જોઈએ કે માણસને ઉચ્ચ ક્ષાંટિના બનવા માટે કોઈ જુદીજ કારવાઈની જરૂર છે ખરો માનવ તે કે જે વિચર કર્યા વિના એક પણ પગલું ન ભરે ‘મારી ક્રિયા અને મારી પ્રવૃત્તિથી બીજાને હાનિ પહોંચવી ન જોઈએ.’—એ મનુષ્ય જીવનનો મુત્તનેખ હોવો જોઈએ જે બીજાનું રક્ષણ કરે તે ઉચ્ચ કહેવાય રક્ષણ ન થાય તો પણ બીજાને તકલીફ પડે તેવું કામ તો તેનાથી ન જ થવું જોઈએ પોતાના સુખ મટે બીજાને દુઃખ ઉત્પન્ન કરવાનું જે ઇચ્છે, તે મનુષ્ય માનવક્ષાંટિમા રહી

શકતો નથી. જે મનુષ્ય અનેકનું રક્ષણ અને પાલન કરીને હિંમત કાઢીને મજાવાને લાયક બની શકે છે, તે જ મનુષ્ય જે વિવેકહીન અને-મર્યાદા હોય, તે પશુ કે પશુ કરતાં પણ અધમ ગણાવાને લાયક બની જાય છે અને એ અધમતાના યોગે તે પોતાના આત્માને માટે તેમજ બીજા પણ ધણા જીવોને માટે ધણું જ હારમુ પરિણામ લાવનારો પણ નિવડે છે.

જીવનની સાચકતા માટે જેમ અનેક વસ્તુઓ સાનીજનોએ બતાવી છે, તેમ નીતિ આદિ ત્રણ વસ્તુઓને પણ આવશ્યક જણાવી છે. એ વસ્તુઓ તે—નીતિ, પાપભીરતા અને ઇન્દ્રિયનિગ્રહ છે. આ ગુણત્રિવેળીના મુન્દર સહયોગ એજ માનવ જીવનનું સાચું મૂલ્ય છે. નીતિ ઉપર મનુષ્ય જીવનની સાચકતાનો પાયો રહેલો છે : નીતિમાં દૃઢ રહેવા માટે પાપભીરતાની જરૂર છે અને પાપની ક્રિયામાંથી બચવા માટે ઇન્દ્રિયો ઉપર કાબૂ હોવો એ જરૂરી છે. જે આ ત્રણ વસ્તુઓ જીવનમાં એકતાર બની જાય, તે જીવન હિંમત કાઢીને અને અને ગર્વને નમસ્કરણીય થાય. ઇન્દ્રિયનિગ્રહ માટે મનઃશુદ્ધિની પણ જરૂર છે. જેના જીવનમાં નીતિ પરિણત થઈ જાય છે, તેનાથી સઘળા પ્રપંચ વેગળા રહે છે.

નીતિ એ જીવનનો પાયો છે. માણસ ગમે તે અવસ્થામાં હોય પણ તેણે પોતાના જીવન માટે જે કલ્યાણનો માર્ગ નક્કી કર્યો હોય તે માર્ગને વળગી રહેવાની શક્તિ, નીતિની આધીનતામાં રહેલી છે. નીતિ જીવનને મર્યાદિત બતાવે છે. સુનીતિવાનથી કાષ્ટને દાનિ પહોંચતી નથી. સારી વસ્તુનો ઉપયોગ દુન્યવી તુચ્છ સ્વાર્થ માટે ન થવો જોઈએ, જગતના આધિભૌતિક પદાર્થોની પ્રાપ્તિ માટે નીતિનો ઉપયોગ કરનાર, નીતિમાંથી ક્યારે લપસી પડે તે કહી શકાય નહિ. આથી કાષ્ટનું પણ ખૂટું ન થાય એ નીતિવાને જોવાનું છે.

‘નીતિ એટલે હૃદયની નિખાલસવૃત્તિથી કાર્ય કરવાની રીતિ, એમ પણ કહી શકાય. નીતિના અનેક અર્થો થઈ શકે. વચન એક, પ્રવૃત્તિ એક અને વિચાર એક, તે પણ નીતિ છે. વિચારમાં કાંઈ અને વર્તનમાં ધરાદાપૂર્વક જુદું, તે નીતિમાં ન ચાલે. હૃદયમાં હોય તે જ દિતકર રીતે વચનમાં આવતું જોઈએ. અને તેજ પ્રમાણે વર્તવાનો સ્વપરદિતના ખ્યાલ પૂર્વકનો શક્ય પ્રયત્ન હોવો જોઈએ.

જેમ દરેક કાર્યમાં શિષ્ટ પુરુષોની સલાહનો સ્વીકાર કરવો જરૂરી છે. તેમ અહીં પણ, આત્માનાં કલ્યાણની વાતમાં પણ, શ્રી સર્વજ્ઞની અને એ તારકની આજ્ઞાને અનુસરતા સાચા શિષ્ટ પુરુષોની સલાહનો સ્વીકાર કરવો દિતકર છે, આમ કરવાથી જ માનવજીવનની વારત-વિક સાચકતા સાધી શકાશે.

આ રીતે શિષ્ટ પુરુષોનું શરણ સ્વીકારાય, તો નીતિ આદિનું પણ સાચું સ્વરૂપ સમજ્યા વિના રહે નહિ. નીતિ પરધાતક અને કેવળ સ્વાર્થસાધક ન જોઈએ. એ નીતિ તો સ્વપરનું કલ્યાણ કરનાર જોઈએ. સ્વપરનું કલ્યાણ કરનારી નીતિને ટકાવવા-મજબૂત બનાવવા માટે પાપભીરુ બની, પાપથી બચવા ખાતર સર્વસ્વનો ત્યાગ કરનાર થવું જોઈએ : સર્વસ્વનો ત્યાગ કરવાનું સામર્થ્ય ન હોય, તો બની શકે તેટલા વધુ પ્રમાણમાં ત્યાગી બનવું જોઈએ, પણ હૃદયમાં પાપને મૂળમાંથી તજવાની મજબૂત ભાવના તો હોવી જ જોઈએ.

પાપભીરુ બનેલા આત્માને અનીતિ કરતાં સેંકડો વિચારો આવશે. અનીતિ ન થઈ જાય, તેને માટે તે કાળજી રાખનાર બનશે. પાપનો ડર રામેરોમ વસવો જોઈએ. નીતિને પાળનાર પાપથી અવશ્ય પાછો હટે. કિંમતીમાં કિંમતી, પવં દિવસે પહેરવાની, ઘણા દિવસથી સાચવી રાખેલી મૂલ્યવાન પાંધડી પહેરીને જનારને આસપાસ કાદવ કીચડ હોય અને કાંઈ ખૂમ પાડે કે, ‘પાંધડીમાં સાપ છે’ તો

તે પાપી કાઢીને ફેંકી દે છે. કારણ કે, ‘માપ એમને જીવેલું જાંતું’ એમ તે સમજે છે અને માને છે. એને, એ વખતે પાપી ફેંકી દેતા આસપાસના કાલ્પ કીમ્બડનો વિચાર આવે નહિ, ઉનદુ ઘેર જમને એ વિચાર કરે કે, ‘પાપી બગડી ગઈ તો કાંઈ નહિ, પણ જીવો ઘેર આગ્યો એ જ બસ છે.’

જ્યારે અનીતિ આદિનું પાપ તો માપથી જ બચાવે છે : કારણ કે સાપના દંડનો અન્ત છેવટમાં છેવટ જીવનના અન્ત માથે તો આવી જ જાય, જ્યારે પાપનો અંશ અનેક ભવો મુધીં પણ આત્માને બરમાલ કરે છે. જ્યારે માપના જેટલી પણ પાપની બીતિ લાગે તો દિંસા ઘટે જૂઠું, ચોરી, બિચાર અને લોભ ઘટે, આને જ ‘વાતવાતમાં જૂઠું’ બોલાય છે અને જરા જરામાં ચોરી થાય છે—‘મોટી ચોરીની આ વાત છે—આમ થાય છે એનું કારણ એ જ કે, ‘પાપની બીતિ રહી નથી.’ પરમ કારણિક જ્ઞાની પુરો કહી ગયા છે કે ‘પરને પીડા થતી અટકાવવા માટે પોતે પોતાના પૈદ્ગવિક મુખને જતું કરતા જરાય અચકાતુ નહિ સામા આત્માને તકલીફ આપવાથી આપણા આત્માને શાંતિ થાય એવી સ્વપ્ને પણ આશા રાખવી નહિ.’

માપ કરતાં પાપ તો કાંઈ ગુણુ વધારે હેરાનગતિ કરનાર છે, સાપ કરડે અને ઝેર ચઢતા મૃત્યુ થાય તો જ તેનાથી માત્ર આ જીવનો જ નાશ થાય છે : જ્યારે બચકર પાપો તો જીવોના જીવો મુધીં પણ આત્માને દુઃખ દેનાર બને છે. પાપનો ડર એ તો ગુણુની જાડ છે. પાપના ડર વિનાનો ગુણુ હોતો નથી અને પાપના ડરવાળો મર્વંચા ગુણુ રહિત હોતો નથી. પાપથી નહિ ડરનારો માત્ર પોતાનું જ બચાડતો નથી, પણ બીજા અનેકાનું બચાડે છે. જ્યાંમુધી આત્મા પાપથી ડરનાર ન બને. ત્યાંમુધી એના દાથે કાંઈનું વાસ્તવિક

જલુ થાય, એવી આશા રાખવી એ પણ વ્યર્થ જ છે. જેને પાપનો કે અનાયારનો ભય નથી તે સ્વ-પરતું જલુ નહિ સાધી શકે પાપ રસિદ્ધ તો કોઈના ભવાનો દેખાવ કરીને પણ, પોતાના સ્વાર્થની મિદ્ધિ માટે ખીજના બૂઝામા જ રાચનારો હોય છે. એનાથી તો સામાનું જેટલું જાંડું ન થાય તેટલું સાફ એજ માનવું પડે

નીતિને ભાંગી નાખનાર જેમ પાપ છે, તેમ પાપને જીવનમાં લાવનાર ઇન્દ્રિયોની આધીનતા છે. સુર પ્રકારના શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ મેળવવા માટે આંખને સુંદર જોવાનું જોઈએ છે, કાનને સુર અવાજ સાંભળવો છે, નાકને સુંદર ગંધ જોઈએ છે, જીભને સુંદર રસ જોઈએ છે અને સ્પર્શોન્દ્રિયને સુંદર સ્પર્શ જોઈએ છે. આ જ પાપનું મૂળ છે પાપ કરાવનાર, આ પાપેય ઇન્દ્રિયોની આધીનતા છે બધી ઇન્દ્રિયોની પોષક રસનાઈન્દ્રિય છે, બધી ઇન્દ્રિયોને મજબૂત કરી બહેકાવી મૂકનાર રમના એટલે જીમ છે રમના, ખાનપાન અને ભક્ષ્યાભક્ષ્યનો વિવેક જૂનાવે છે

ઇન્દ્રિયોને સ્વચ્છન્દતા પોષક સામગ્રીઓ આપી એટલે તે બધી ઇન્દ્રિયો હેનાન બની જાય છે આ ઇન્દ્રિયો જેટની છૂટી, તેટલી પાપની પરાયણતા અધિક. બધી ઇન્દ્રિયોએ જ્યાં મનઃમની વસ્તુઓ ઉપર ત્રાપ મારવા માંડી, ત્યાં પાપની જીતિ ન રહે અને પાપની જીતિ ન રહે એટલે નીતિ પણ ન રહે ઇન્દ્રિયો જેટલું માગે તેટલું આપીએ તો જીવન દુઃખમય બની જાય; ઉત્તમમાં ઉત્તમ ચીજો ભાણુમાં આવી જાય, ને જમીનેય સુખ તે જ બોગવી શકે કે જે રસના ઉપર કાબૂ રાખી શકે છે રસનાઈન્દ્રિયને આધીન બનેલ આત્મા પરકાયા વશ ન રહે. જે કાબૂ ગુમાવીને ખાપ, તે ઘેર જઈને સુખે મુગ શકતો પણ નથી, કારણ કે તેને અકળામણ થાય છે, અને અનેક પ્રકારના વ્યાધિઓ પણ થાય છે વ્યાધિ થવા પછી પણ ધણા માણસો પાટલે એમની વખતે પાછા કાબૂ ગુમાવી બેસે છે

આ રીતે જ્યાં ઇન્દ્રિયોની આધીનતા આવી, એટલે પાપનો ભય ગયો: પાપનો ભય ગયો, એટલે નીતિ ગર્ભ: અને નીતિ ગર્ભ એટલે માનવતા ગર્ભ પછી તે માનવ તરીકે જીવી શકતો નથી. પછી તો માત્ર આકૃતિએ મનુષ્ય છે એમ માનવાપણું રહે. એનામાથી સ્વ-પરનો, મારા-નરમાનો અને લાભદાથી યા નુકસાનકારક વસ્તુનો વિચાર નાખૂદ થાય છે.

આ રીતે જ્યારે મારા-ખોટાનો વિવેક કરાવનારી વિચારશક્તિ ગઈ એટલે તેના જીવનમા સારુ કાષ્ટ રહેતું નથી. માટે મધર્જાં પાપોનું મુળ ઇન્દ્રિયોની આધીનતા છે અને તે ઇન્દ્રિયોને જીતવાને સારું મનોનિમ્મદની આવશ્યકતા એટલે મન ઉપર સંયમ રાખવો જરૂરી છે. કહ્યું છે કે :

‘મન એવ મનુષ્યાણાં કારણ વધમોક્ષયો’

[છૂટું મોટું મન બંધનનું કારણ છે, અને કાષ્ટમાં રાખેલું મન મુક્તિનું કારણ છે] જેનું મન સ્વચ્છન્દપણે પ્રવેશે છે તે પાપ કરે છે અને એથી આત્માનું અકલ્યાણ કરે છે જે મન ઉપર કાષ્ટ મેળવે છે અને તેને થી મરજતી આતા મુજબ પ્રવર્તે છે, તે પોતે તથા પરતુ પણ કલ્યાણ માધી શકે છે.

સિદ્ધ, એ મનુષ્ય કરતા જળવાન અને ધાતકી હોય છે છતાં કુશળ માણસ તેના ઉપર કાષ્ટ મેળવી શકે છે. તો તે રીતે મનને વૃત્તિઓના નિમ્મદપૂર્વક નિયંત્રિત કરી શકાય છે. મિંદને પહેલાં તે, પાંજરામા પૂરે છે તે પાજરુ દેવદારના પાટીઆનું નહિ, પણ લોખંડથી મજબૂત બનાવેલું રાખવામા આવે છે મિદ્ધ આ પાંજરામાં પૂરાયા પછી છૂટવાને માટે ધમપગડા કરવા છતાં ય છૂટી શકતો નથી. એટલે તે પાંજરામાં આમતેમ આંટા મારતો ઘૂમે છે. આખરે થાકાને તે એક જગ્યાએ બેસી જાય છે પેનો કુશલ માણસ તે પછી તેની પાસે આવીને કહે છે, ‘કયા ગયું તારું જળ ? દેખાડ હોય તો !’

આટલેથી ન અટકતાં તેને મારી ભ્રો કરે, એમ કરતાં ધીમે ધીમે તેનું ખજ હરી લે. કુશળ કળાકાર તે પછી સિંહને ખાવાનું પણ ન આપતાં ભૂખે મારે, તે પછી તેને થોડું ખાવાનું આપી, તેની પાસે અમુક ક્રિયાઓ કરાવે. તે આવડ્યા પછી તેને બહાર કાઢે, પણ સાવધાની પૂરી રાખે. કામ પતી ગયા પછી તો તેને પાછો પાંજરામાં જ પૂરે. કારણ કે આખર તો તેની જાત જંગલી અને હિંસક જ રહી. એવા જ કુશળ કળાકાર બનીને સિંહની જેમ મન ઉપર આપણે અંકુશ રાખવાનો છે. મનની ઇચ્છાને આધીન આપણે થવાનું નથી, પણ તેને આપણી ઇચ્છાને આધીન બનાવવાનું છે. જે માગે તે તેને આપવાનું નથી. પણ આપણે ઇચ્છીએ તે તેને આપવાનું છે. આ રીતે પ્રયત્નપૂર્વક મનનો સંયમ કેળવવાની જરૂર છે.

આથી મન ઉપર કાબૂ મેળવના માટે મનને તૃષ્ણાથી દૂર રાખવું જોઈએ. મનને વશ રાખવાનો એક રસ્તો એ છે કે, સારી યા ખોટી ઇચ્છાની પરીક્ષા કરવી જોઈએ. જેટલી ખોટી ઇચ્છાઓ હોય તેના ઉપર કાંઈ મૂકવો અને સારી ઇચ્છાઓનો અમલ કરવા પ્રયત્ન કરવો. માત્ર સાધુઓએ જ નહિ, પણ સંસારીઓએ પણ સુખી બનવું હોય, તો મન ઉપર સંયમ રાખવો જોઈએ. સંયમ ન રખાય તો છતી સામગ્રીએ દુઃખી થવાય માણસે કોઈ પણ રીતે ખરાબ ઇચ્છાને દાખી રાખી સારી ઇચ્છા પ્રમાણે તેને પ્રવર્તીવવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. એટલે, મહામય્ય માનવજીવનની સાથંકતા માટે મનના તરંગો, મનસ્વી ઇચ્છાઓ અને અયોગ્ય તૃષ્ણાઓને દબાવી દેવી જોઈએ પાંચે ઈન્દ્રિયો કે જે વિષયોની વાસનામાં લીન થઈ ગઈ છે તેને અંકુશમાં લેવી જોઈએ એને અગે જે પાપ થઈ રહ્યું છે તેનાથી બચી આ જીવનને સુદર બનાવવું જોઈએ, તેમ કરવાથી જૂઠું, ચોરી, અનાચાર અને લોભને વશ પડી કોઈ પણ

પ્રાણીને દુઃખી કરવાની પ્રવૃત્તિમાંથી બચી શકાશે. અને એવી જાતિની ઉત્તમ નીતિને જીવનમાં ઉતારી શકાશે. તો આ લોકમાં ઉંચામાં ઉંચી ક્ષાંટિની ઉત્તમ આત્મશાંતિ અનુભવી-પરલોકમાં ત્યાં જવાનું થશે ત્યાં પણ અનુકૂળ રિયતિ અને સામગ્રી પ્રાપ્ત કરી, ઉન્નતગામી બની, આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિમાંથી છૂટી, જે જાતિનાં સુખની ઈચ્છા-ચાહના છે તે મેળવી શકાશે. ગણતરીના જીવોમાં તે મેળવવા જેવી રિયતિ આ જીવનમાં પ્રાપ્ત થાય તો જ આ જીવન સાચુંક થયું એમ કહેવાય. અને આ રીતે આ બધાં અનુપમ તત્ત્વોની પ્રાપ્તિમાં જીવનનાં મૂલ્ય મૂલવી શકાય.

કલ્યાણની કેડી :   માનવતા, આત્મશુદ્ધિ
અને અન્ય સદ્ગુણો.

૨

એક 'નાસ્તિક દર્શન' વિના મવં દર્શનકારોએ શરીરથી ભિન્ન એવા આત્માના અસ્તિત્વનો સ્વીકાર કર્યો છે. સ્વરૂપ તેમજ વસ્તુનાં મોદ હોવા છતાં, આત્મતત્ત્વ માનવામાં કોઈ પણ આસ્તિક દર્શનનો ઇનકાર નથી. માટે જ આત્મા શરીરથી ભિન્ન છે. શરીર અને આત્મા એ જુદા જુદા વસ્તુઓ છે. શરીરના ઉદયથી આત્મશુદ્ધિ નથી. વગેરે માન્યતાઓ સિદ્ધાન્તરૂપે તત્ત્વજ્ઞાની પુરૂષોએ સ્વીકારી છે. એટલે તત્ત્વજ્ઞાની પુરૂષોની દૃષ્ટિએ શરીરની કિંમત આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિના સાધન સિવાય કશી જ નથી. સાધનરૂપ શરીરને સાધ્ય માની, મારીય દુનિયાના અજ્ઞાન પ્રાણીઓ પોતાના જીવનને તેની સેવામાં જ ખપાવી દે છે. એ વસ્તુ ઉપકારી આત્માઓને જરૂર પડે છે. કારણ કે, જે વસ્તુને નિશ્ચયપૂર્વક છોડીને જવાનું છે, રાખવા માગે તો પણ જે વસ્તુ નથી રહેવાની તેની જ સેવામાં જે, પોતાની સારીય જીંદગી વ્યતીત કરી નાખે તેને બુદ્ધિમાન કેમ કહેવાય !

જ્ઞાનીઓએ મનુષ્યોને બુદ્ધિમાન સાથે શક્તિસંપન્ન અને વિશિષ્ટ લાપકાતવાળા પણ માન્યા છે, માટે જ એમને ઉદ્દેશીને આત્મવિષયક વાત કરી છે. બીજામાં તે જાતિની શક્તિ અને લાપકાત નથી. આમ છતાં, ત્યારે મનુષ્યો પણ કેવળ બાહ્ય પદાર્થોમાં જ સીન રહ જાય અને તેમાં જ જીવનને ધ્યેયરૂપે ગુમાવી દે ત્યારે ઉપકારી મદ્દાપુરુષોને દુઃખ થયા સિવાય રહે નહિ. મળેલાં માનવ-જીવનમાં પણ આજ્ઞાના સારા સારા ગણાતા માણસો પામે, પણ, તેમની મોટાઈ માટે પાંચ-પચીસ લાખ રૂપિયા, સારી પેદીઓ અને મોટી લાગવગો વગેરે જ હોય અને એ સિવાય, એમની નોંધપોથીમાંથી પ્રાયઃ બીલું કાંઈ એવું ન મળે કે જે એમના આત્માને ઉજ્જળનાર હોય, તો એ દશા ઉત્તમ કાટીનાં મનુષ્યપણાને એળે ગુમાવવા જેવી છે. લાભને બદલે નાશને નોતરવાનો જ એ ધંધો છે.

જ્ઞાનીઓએ મનુષ્યપણાને દુર્લભ કહ્યું છે અને મનુષ્ય જીવનને બીજા ભવોનાં જીવનો કરતાં શ્રેષ્ઠ ફરમાવ્યું છે, પણ તે કંઈ દૃષ્ટિએ, એ ખાન વિચારવા જેવું છે. આકૃતિએ તો મનુષ્ય ધણું છે, પણ માણસાઈથી મનુષ્યો બહુ થોડા છે. આત્મશુદ્ધિનો પહેલામાં પહેલો ઉપાય માનવતા કેળવવી એ છે, એ આવે એટલે માનવી સ્વયં કલ્યાણ માર્ગની કેડી પર આવીને ઊભો રહે છે. એટલે એક માણસાઈ આવી જશે, તો બાકીના બધાય સદ્ગુણો સહેલાઈથી જીવનમાં આવી જશે. એ માણસાઈની જ આજ્ઞે મોટામાં મોટી પહેલી ખામી છે, મનુષ્ય એટલે સર્વ પ્રાણીઓમાં જીંવી કાટીનો આત્મા, આ સનાતન સત્ય આપણે મમજવું જોઈએ.

એવા પણ મનુષ્યો હોય છે, કે જેઓને પશુની અને રાક્ષસ આદિની પણ ઉપમાઓ આપવામાં આવે છે. એવા પણ માણસો હોય છે, કે જેને જોતાં જ ત્રાસ થાય. એનો સદ્વાસ ન થાય

તો સાફ એવું થઈ આવે. માણસ તો ધણાએ જન્મે છે અને મરે છે. માણસોની ખોટ કાઠ દિવસ પડવાની નથી, છતાં મનુષ્યપણાને જે જોયું કહેવામાં આવે છે તે તેનામાં રહેલી માનવતાથી જ.

ઉત્તમ પ્રકારની સામગ્રીઓ સહિત મેળવેલ મનુષ્યજીવન દ્વારા આત્મા જે ધારે તો દુશ્મનનું પણ ભણું કરી શકે, પણ જે મિત્રનુંય ભણું ન કરે તે માનવતાની મીઠી, શીતળ સુવાસ વિનાનો, કેવળ બાહ્ય પદાર્થોની જ સેવામાં પડેલો. બીજાનું ભણું ન કરી શકે એમાં નવીનતા નથી. જેઓનાં જીવનમાં દરરોજ શરીરશુદ્ધિનાં સધળા ઉપાયો ચાલુ હોય-સ્નાન કરે, મોઢું સાફ કરે, સારાં કપડાં પહેરે, તેલ લગાવે, મેલે શરીરે મેલે કપડે, કપડાં રીતસર પહેર્યા વિના બહાર ન નીકળે, ઢંગ બરાબર રાખે. આ રીતે કેવળ બાહ્ય શુદ્ધિમાં જ શ્રેય માની, બાહ્યથી જ રૂપાળા જેઓ રહેતા હોય અને અંતરના મળને કાઢવાની દરકાર પણ ન રાખે તેઓ માનવતાને કંઈ રીતે વિકસાવી શકે ?

દુનિયાની દૃષ્ટિ આજે કેવળ બાહ્ય તરફ વળેલી છે. આપણે તેને બીજે રસ્તે વાળવી છે. અમુક કાર્ય કરાવવું છે એ નિશ્ચિત છે. પરંતુ એ કાર્યનું સૂચન કરવાને હજી વાર છે. કારણ કે જેને દાતાર બનાવવો હોય, એનામાંથી પારકાનું ઝૂંટવી લેવાની વૃત્તિને પહેલી જ કઢાવવી જોઈએ. જ્ઞાનીઓ કહે છે કે દાતાર ભલે મોડો બને, પણ પારકાનું ઝૂંટવી લેવાની વૃત્તિ તો પહેલી જ જવી જોઈએ. કારણ કે જે દાતાર નથી બન્યો તે બહુ તુકડાન નહિ કરે, માત્ર તેના દાનથી જે લાભ ચવાનો તે નહિ થાય, પણ જેનામાં લૂટવાની વૃત્તિ છે તે તો બીજાઓને પણ દાનિજ કરવાનો છે. માણસ દાતાર ન હોય તો ચાલે, ત્યાગ ન કરી શકે તો તે જ નબે, પણ લૂંટજીવિતનો હોય તે ન ચાલે. તે રીતે ગુણવાન ન હોય તો ચાલે, પણ ગુણના પ્રતિપક્ષી

દુર્ગુણો આગ્યા હોય તો ત્યાં સુધારણાનું કાર્ય કપડું છે. એટલે જેઓ માનવતાને જૂની કેવળ સ્વાધીની જ ચિન્તામાં પડ્યા છે, માનવ તરીકે મારે શું કરવું છે, એ સ્વપ્ને પણ જેઓને યાદ નથી આવતું અને શરીરની સેવામાં પડીને માનવતાને જૂની ગયેના તેઓ, મનુષ્યપણુ પામવા છતાં ઉચ્ચ સ્થાનની પ્રાપ્તિ કર્યા છતાં, જગતને લાભ-રૂપ નહિ થતાં, શ્રાપ રૂપ થાય છે.

પોતાની શક્તિને સન્માને ન વાળે, તો શક્તિહીન કરતાં શક્તિ-વાળાઓ પોતાને માટે અને જગતને માટે પણ ધણાજ લાયકર નિવડે એ સ્વાભાવિક છે. જેના જ્ઞાનમાં ત્યાગ નથી, જે જ્ઞાનીને ત્યાગ વરેલો નથી, તેના જ્ઞાની અજ્ઞાની કરતાં લાયકર છે. શક્તિ આવી લે કામ તો કરશે, કામ કર્યા વિના રહેવાની નથી, એટલે તેની પાસેથી જો યોગ્ય કામ લેવાનો પ્રયત્ન કરવામાં નહિ આવે તો જરૂર તે ઊંધું કામ તો કરવાની જ.

આપણને મનુષ્યજીવન રૂપી ઉંચામાં ઉંચી વસ્તુ મળી છે, તેથી આપણે પુણ્યવાન તો ખરા, શક્તિ અને સામગ્રી તો મળી. હવે આપણે લાયકર છીએ કે મનોદર છીએ એ વિચારવાનું છે. મનુષ્ય જન્યા એથી જ મલકાવાનું નથી. પશુ કરતા મનુષ્ય થયા એટલા માત્રથી જ રાજ થવાનું નથી રાજ તો ત્યારે જ થાય કે જ્યારે સાચી માણુમાઇ આવી જાય દુનિયાની સરકાર પણ પશુઓ માટે કાયદા કરતી નથી પશુ માથું મારે તો ફરી-યાદ ન ચાલે, જ્યારે માણુમ ઠોસો મારે તો ચાલે, કારણ એજ કે તે માણુસ છે. દુનિયાની સરકાર પણ માણુમનો હોદ્દો ઉઘો ગણે છે. વધારે યોગ્યતા સમજીને માણુસો માટે જ સરકારે કાયદો કર્યો છે. પશુને અછલ્લ વિનાનાં માન્યાં. એથી એ માથું મારે તો પણ એની ફરીયાદ એ કાયદાના પાલનમાં માનનારી સરકાર પણ ન સાંભળે

એણે એ માન્યું છે કે, 'પશુ એ અજ્ઞાન છે' જ્યારે મનુષ્યમાં જ્ઞાન આવ્યું તેથી એની ચોક્કસતા વધી અને જવાબદારી પણ વધી.

જગતનું ચિકારી દિંસક જનવર દુનિયાનો જોડલો મંદાર ન કરે તેટલો સંહાર કારમો દિંસક બનેલો માનવતાથી પરવારેલો એક માનવી કરે. મંખ્યાખંધ દિંસક પ્રાણીઓને ભેળાં કરવામાં આવે તોય એ જોડલું નુકશાન ન કરે, તેટલું નુકશાન દુનિયામાં અધમ બનેલો એક માનવી પણ કરે. કારણ કે મનુષ્ય જેવી યોજનાપૂર્વક સંહાર કરી શકે છે તેવી યોજનાપૂર્વક સંહાર કરવાની પશુમાં બુદ્ધિ કે શક્તિ નથી. મનુષ્યમાં બુદ્ધિ અને શક્તિ આવી, એટલે એ ઉધો થાય તો પરિણામ બધંકર.

આથીજ જગતના જીવમાત્રનું પોતા તરફથી રક્ષણ કરવાની ઉચામાં ઉંચી ભાવના એનું નામ માનવતા. અમલ ન થાય તો પણ વિચારણા તો એ ચાલવી જ જોઈએ. એક જ રિચાર કરવામાં આવે કે, 'માનવજીવન પામ્યા છીએ તો અમારા નિમિત્તે અમારા પ્રયત્નથી અમારા દ્વારા કોઈની પણ હાનિ ન થવી જોઈએ,' તો માનવતાને વિકાસ પામતાં વાર ન લાગે. જીવનનું રક્ષણ કરવાની-હિત કરવાની ભાવના આવી, તેમાં પોતાના રક્ષણની વત તો આવી જ ગઈ.

સાચી જનકલ્યાણ શક્તિ કે રક્ષણબુદ્ધિ આત્મહિતને અવગંજીને જ રહેતી છે અને એથી તે દ્વારા આત્માને નિગમા સાબ થાય છે જે જનમમાજના કલ્યાણની શક્તિ, આત્માને માટે હાનિકર હોય, તેને જાનીએ સાચી જનકલ્યાણની શક્તિ કહેતા જ નથી, રક્ષણની ભાવના અને રક્ષણની કાર્યવાહી એ મધ્યમ ય આત્મિક કલ્યાણની દૃષ્ટિવાળું હોવું જોઈએ. જેમાં કેળ પારમાર્થિક દિતની દૃષ્ટિ દોરી જોઈએ. પ્રથમ માટે કે મોટાઈ અંકાજના માટે હાતાર બનેલાને લૂંટ ચપાવતાં વાર નહિ લાગે.

ન્યારે સામાનું બનું કરવા દાતાર બનેલાથી કાંઈ દિવસ પણ લૂંટ ચલાવાશે નહિ. દાતાર સાચો તે, કે જે અનીતિથી એક પાઈ પણ તીજેરીમાં મૂકવાની ભાવના ન રાખે. રાજ પાંચ ધર કાકું અને રાજ મેંકોડાનું દાન દઈ એવું કાંઈ કહે અને કરે તો એવા દાતારની પ્રશંસા કરવા આપણે તૈયાર નથી. કારણ, દાન-ધર્મની આરાધના કરવા માટે ચોરી કરવામાં પાપ છે આ પ્રકારની માનવતા આવી જશે તો બીજા ગુણો આપોઆપ આવવા માંડશે : કારણ કે જેનામાં માણુમાધ પ્રગટી છે, તે સ્વપરદિનકારક પ્રયત્નથી પર રહી ચકવાનો નથી આથી પદેસાં મનુષ્યમનને પામેલા આત્માએ પરના રક્ષણની પરમાર્થવૃત્તિરૂપ માનવતા પ્રગટાવવી જોઈએ. તે ન પ્રગટે તો પણ સર્વથી પદેવા સ્વાર્થવૃત્તિને અણગી કરવી પડે તેમ જ તે જાતિના ઉત્તમ વિચારમાં સુનિશ્ચિત બની જવું જોઈએ કદાચ મનુષ્ય પરમાર્થવૃત્તિરાજો નહિ હોય તો ચાલશે પણ કેવળ સ્વાર્થો નહિ ચાલે જીવી નતિપૂર્વક ચાલનારો નહિ હોય તો નમશે, પણ અનીતિની વૃત્તિરાજો તો નહિ જ નબે ઉપકાર ન કરે એ જૂની વાત છે, પણ અપકારની વૃત્તિ તો નહિ જ હોવી જોઈએ ! રાજ સવારે ઉઠીને આત્માને પૂછવું જોઈએ કે, 'મેં કયું શું ?' કરવા લાયક શું ? જોતા આક્રમ્યર માટે, મોટાઈ માટે મેં જેટલું કયું અને મારામાં માનવતા પ્રગટાવવા મેં જેટલું કયું ?'

આથી મમજી ચકારો કે, માનવજીવનને પામ્યા છતાં જ્યાં સુધી ઉત્તમ પ્રકારની માનવતા સુદર રીતે પાગરી ચડી નથી, ત્યાં સુધી આત્મશુદ્ધિ પ્રગટી શકતી નથી. આ પરંતુ રક્ષણ કરવાની ભાવના-પૂર્વકની પ્રવૃત્તિરાજી માનવતા પ્રાપ્ત કરવી તે થણુ જ કપર કામ છે, એ બેશક માયું છે પણ તે વિના આત્મા, કદિકાલે નિમનું દિ. ૨

કલ્યાણ શ્રી સર્વજ્ઞ પ્રરૂપિત સાધના દ્વારા સાધી શકે એ શક્ય નથી કલ્યાણમાર્ગની કુડી પર તે ઉભો રહી શકે તેમ નથી

આ માટે તત્ત્વજ્ઞાની મહાપુરુષોએ માર્ગ બતાવ્યો છે, જે માનવતાની મીડી મેરામણમાં માણુનાર પ્રત્યેક કલ્યાણીકામી આત્માને માટે આદર્શીય છે તે આ મુજબનો છે .

हेयं हानोचित सर्वं कर्त्तव्य वरणोचितम् ।

श्लाघ्यं श्लाघोचित वस्तु धोतव्य ध्वणोचितम् ॥ ૧ ॥

આમા ચાર વસ્તુઓ બતાવવામાં આવી છે આ ચાર વસ્તુઓનો સુંદર પ્રગરે અમલ કરવામા આત્મા ને અપ્રમત્ત બને, તો તેની માનવતા સ પૂર્ણ રીતે સધાયા વિના રહે નહિ, એ સુનિશ્ચિત વાત છે આત્મશુદ્ધિની સાધક આ ચાર વસ્તુઓમા-ત્યાગ, કરણીયનો અમલ પ્રશસનીયની પ્રશસા અને શ્રવણ કરવા યોગ્યતું જ શ્રવણ-’ એ પ્રકારનો સયમ કેળવવાનું જણાવાયુ છે

પહેલી વાત એ છે કે હેયનો સર્વથા ત્યાગ કરવો અર્થાત્-તજવા લાયકને તજવા લાયક જાણીને અને માનીને તેનો ત્યાગ કરવાને ઉચમશીન મનનુ

બીજી વાત એ છે કે, જે ક્રિયાઓ કરવા યોગ્ય હોય તે સધળી ક્રિયાઓ યથોચિતપણે આચરવી તેમાં શક્તિ અને સામગ્રીનો વ્યય કરવામા પ્રમાદી ન બનવું

ત્રીજી વાત એ છે કે પ્રથમાને પાત્ર વસ્તુની પ્રથમા કરવી, પ્રશસા કરતા ૨૧ કે ૫૨-કોષ્ટને પગુ તુકયાન ન થઈ જાય તે જ્ઞેવાનુ. માટે પ્રશસાને પાત્ર કયી વસ્તુ હોષ્ટ થકે, તેનું જ્ઞાન મેળવીને પત્રીજ પ્રથસા કરવાની

અને ચોથી વસ્તુ એ છે કે, સામગ્રવા યોગ્ય હોય તેનું જ

આવશ્ય કરવું. આત્મહિતસાધક વાતો માટે જહેરા મની જવું, અને આત્મહિત સાધક વાતો સાલગવામા જરાય ગ્રાણમ કરવી નહિ.

આત્મશુદ્ધિ કરવાને માટે પ્રયત્નરીત જનેના આત્માએ, સૌથી પહેલાં તે આત્માને અનર્થ કરનારી બધી વસ્તુઓને સમજીને, એને સર્વથા છોડવી જોઈએ ન છૂટે ત્યાં સુધી એને ડોડવાના પ્રયત્નમા નહેવું જોઈએ વ્યાધિ થાય અને ચિકિત્સક પાસે જવ, એટલે તરત એ નાડી હાથમા લે મૌથી પહેના મળ માફ કરવા દસ્તની દવા આપે કારણકે જ્યાં સુધી અદર મળ છે ત્યાં સુધી આપેત ઔષધ મળમા વધારે કરશે એમ એ માને છે તેવીજ રીતે મોગમા મોટા ચિકિત્સક ઝાનીપુરોએ, આત્મશુદ્ધિ માટે પહેનામાં પહેનો ઉપાય એ કહ્યો કે, તજવા યોગ્યને જાણી તેને તજનારા જનવું તજવા લાયક દિસા, જૂઠું ચોરી અશ્વલયર અને પરિમ્રક, વધારે ગણીએ તો કોષ મન, માયા, લોભ રાગ દ્વેષ વગેરે

દિસા કરવાથી લાખોની માં જન મળી હોય કે જુઠું બોલ વાથી ગમે તેટલો લાભ થતો હોય, પણ તે ન જોઈએ કોઈની સારામા સારી ચીજ પણ જ નો આખ્યા નિના લેવી ન જોઈએ અશ્વલયર મદાપાપ છે પરિમ્રક-પૈમાગ્ર અતિની મૂર્છા છૂટે તો કન્યાણ આ માન્યતા આવે તો માનવતા પ્રગટવી કપરી નહીં

અદારે પાપરયાનકો ત્યાજન છે તેને તજવા યોગ્ય માની શક્તિ પૂરક તજવા એ આત્મશુદ્ધિનાં સાધનરૂપ માનવતાને પામવાનો પહેલામા પહેનો ઉપાય છે જોગી માન્યતા રૂપી મળ નાશ ન પામે, ત્યાં સુધી માનવજીવનની સફળતા મધાવાની નથી એટલે જોગી તરીકે તજવા યોગ્યને તજવા યોગ્ય તરીકે માન્યા પછી, પાપને યથાશક્તિ તજના પડી કરવા યોગ્ય કર્યા સિવાય પણ છૂટકા નથી શરીરનો મળ નીકળી ગયો એની

ખાત્રી એ છે કે, શરીરમા રજૂતિ આવે તેમ પાપનો મળ નીકળી ગયો. પછી આચરવા યોગ્યને આચરવાની ઉત્સુકતા આવવી જોઈએ એટલે કરવા યોગ્યને કરવું એ આત્મશુદ્ધિનો ખીજો ઉપાય છે જેનામા માણસાઈ નહિ હોય તે તો બતાવવામાં આવતા આ ચાર ઉપાયોની મશ્કરી કરશે પરન્તુ માણુમાઈવાળા તો નમરકાર કરશે તરારાની કળા જાણનારો નદીમા પડ્યા પછી હાથ ન દલાવે તો શું થાય ? દૂધી જાય કળાનો જાણકાર પણ અમલ ન કરે તો તરી શકતો નથી.

તે રીતે તજવા યોગ્ય જોણ્યુ ને માન્યુ પણ કરવા યોગ્ય ન થાય તો કેવી રીતે તરી શકાય ? વગર પૈસે પણ આ ધર્મ થાય એમ છે. મર્યાદિત સયમપૂર્વક નિર્વાહ કરનારા ગૃહસ્થ મનાય, તોય ઘણા પાપોથી બચી શકાય કારણ કે, જીવનનિર્વાહ માટેના ખર્ચો ધો ખર્ચો ઘટે એટલે વહેપાર ઓછા કરવાનું મન થાય એમ કરતા અનીતિ ધો તથા શાન્તિનો સતોષ મળી જાય એથી મુખ થાય છે, અને દુખ ટળે છે ધરડા પણ મરતા સુધી વેપાર છોડે નહિ એમને ત્યારે જીવાનીઆઓને વેપારનો ઓખ લગાડનાનો ને ? તો ધર્મની સેવા ક્યારે કરવાની ? અગોપાગ આલે ત્યા સુધી પાપની ક્રિયામા મસ્ત રહેવાનું અને ઠંડા પડ ત્યારે ધર્મ કરવો એ ગતિ ન જોઈએ. પણ આ દશામાં જીન્દગી ગુમાવ નારને તે વખતે પણ ધર્મ મદજુદિપૂરક યાદ કેમ આવશે ? અને અન્તિમ સમયે પણ ધર્મ જો મદજુદિપૂરક યાદ નહિ આવે, તો ગતિ સુધરશે ત્રી રીતે ?

કરવા યોગ્ય વસ્તુઓ પણ ચાર છે દાન, શીત, તપ અને બાપ એ ચારને ઉતારતા, મદાચાર, ઇન્જાનિરોધ અને મદિચાર, એ નામેજ સમજાવવા માટે ઠંદી શકાય.

પહેલી ઉદારતા: ઉદારતા એટલે દુન્યવી સ્વાર્થના ભોગે પણ પરમાર્થનું સેવન. પોતાના દરેક દુન્યવી સ્વાર્થને અવગણીને બીજા જીવોનાં કચ્છાણુવાળી આચરણુ એ ઉદારતા છે. ત્યાગની ભુદ્ધિએ સ્વદેશીતા ત્યાગ એય ઉદારતા છે. દાન એટલે પાંચ આપીને પચાસ લેવાનો સદો નદિ. ધર્મના ફલરૂપમાં પણ આજે મદો એલનારા છે. એમ કરનારા વસ્તુતઃ દાન કરનારા નથી. આ પહેલી કરણીય વસ્તુ.

બીજી કરણીય વસ્તુ સદાચાર : આ શરીર દ્વારા લેણ અગર વધુ પાપ ન થઈ જાય અને આત્માનું મુળભૂત સ્વરૂપ પ્રગટ થાય, એ ભુદ્ધિએ ઉત્તમ આચારોનું જે પાલન, એ સદાચાર. શરીરથી ધણું પાપો થાય છે. તેને રોકી લેવા માટે અને પૂર્વનાં પાપોના નાશ માટે ઉત્તમ આચારોનું એવન એ સદાચાર કે શીન કહેવાય છે.

ત્રીજી વસ્તુ : તપ. તપ એટલે ઇચ્છાનો નિરોધ. 'આ જોઈએ તે જોઈએ'—આ બધી જે તૃષ્ણાઓ, તેનો જે લોપ તેનું નામ તપ. ખરો તપ એ છે. બીજાં બધાં એ તપનાં સાધનો છે વાસ્તવિક તપ એક પણ અયોગ્ય ઈચ્છાને આધીન ન થવું તે છે. સધળી પાપની વાસનાઓનો જેમાં નાશ છે તે તપ છે. વાસનાઓને પોષનાર કારણોમાં રસના ઇન્દ્રિય મુખ્ય છે. હોટલમાં જતાં કેણે શીખવ્યું ? રોટલી અને એક શાકથી પેટ ભરાય કે નહિ ? પણ રોટલી એક અને આણુમાણુ બીજી વસ્તુઓ દશ. શરીરને પોષક રોટલી કે બીજું આણુમાણુનું ? ઘેરથી સોજે ખાઈને નીકળવા છતાં, બ્રહ્મ-રત્ન વામી અને સડેલું રાત્રે ખાવાની વ્રતિ જો શીખવી હોય તો તે માત્ર સ્વાદે. ધરના ખર્ચા કરતા ચઢા અને હોટલના ખર્ચા વધી ગયા. એમાંથી બધા દુગુંણો જન્મ્યા. માદક ખોરાક ખાવાથી અને અયોગ્ય પદાર્થો પેટમાં જવાથી વિકાર જાગે, ભુદ્ધિ બ્રહ્મ થાય. એ નિકારને

પોષવા નાટકને સીનેમા એ તૈયાર મહિનામાં બે પાચવાર તો ખરાં. અને ત્યાં જઈને શું જોવાનું ? કુએટા તેથી આવે ઉન્મત્ત અવસ્થા, પરિણામે અનેક પ્રકારનાં દુર્બંધનો જન્મે માટે કાઈ પણ જાતની પાપ વાસનાઓને આધીન ન થવું, એ ત્રીજી ઈચ્છાનિરોધ નામનું કર્તવ્ય

ચોથી વસ્તુ છે સદ્વિચાર કાઢવું પણ બૂકું ન ચિતવવું, જહું સૌનું ચિતવવું. વિચારથી, ઉચ્ચારથી ને વર્તનથી કાઢવું ૫ બૂકું ન થાય, એની કાળજી રાખવી

પહેલો ગુણ હેયનો ત્યાગ અને બીજો ગુણ કરણીયનું આચરણ આ બે મુખ્ય ગુણોને ટકાવવા માટે બીજી પણ બે વસ્તુઓ જોઈશે. અને તે એ છે કે પ્રશંસા કરવા યોગ્યની જ પ્રશંસા કરવી અને સાબળવા યોગ્યને જ સાબળવું. આજે ભાટવેડા બહુ વધી ગયા છે ગમેતેવાના ગુણગાવા એ ધધો યજ્ઞ પડ્યો છે આજે ગાંડને ડાલા અને મૂખાને જુદિમાન કહેવાનો મોટામા મોટો પાપાચાર વધ્યો છે ગુણ હોય ત્યાં જૂકી પડતું ગુણવાનના ચરણોની ધૂળ માથે મૂકવી પણ ગુણ અને ગુણાભાસનો વિવેક શીખવો જેમ સુરતા અને રવ ગજતા એ ગુણ છે, છતાં પણ વેસ્થાની સુરતાના વખાણુ થાય નહિ તેમ જો ગુણનું પરિણામ માત્ર હોય, ને જેનાથી ભવિષ્યમા એકાંતે સાલ થવાનો હોય તેની પ્રશંસા કે અનુમોદના, પણ તે સિવાયના બીજા ગુણોની પ્રશંસા ન હોય. પાપીની પ્રશંસા કરનારા, પાપમા ગંને વહેતો કરનારા છે પ્રશંસાને યોગ્ય હોય, તેની જ પ્રશંસા કરવી અયોગ્યની પ્રશંસા કરનારી આજે અનેક પ્રકારની અવ્યવસ્થા ઉભી થઈ છે જેથી ધર્મ જેવી મહામુદ્ર વસ્તુનો મદાર થઈ રહ્યો છે

આ ગુણોને પ્રગટાવવા અને ટકાવવા માટે સામજિક યોગ્યને જ માનવું આજે ચોરે ને ચોરે પાપા વિનાની એટલી વાતો ચાલે છે કે, તે બધી માંજળવાથી એકાંતે નુકસાન છે. એક પેટભરો આદમી

છેટ રહીને બોલે પાપ માંબળે અને પચીમને સભાગાવે બે નિદક ને બાવીસ માહગનાર ન મળે તો યાફે ત્યાં મુધી બોલે પછી એની મેળે બધ યાય ‘માહગવા યોગ્ય ન હોય તેને સાહગનું જ નહિ—’ આ નિયમ થઈ જાય, તો ખરામની પ્રથસા ન યાય, ખોટુ કામ અટખી જાય અને તગવા યોગ્ય તગમ્મ જાય અયોગ્ય વાતો કહેનારાના ફદામા પડવાથી આત્માનો ઉદ્ધાર દુ શક્ય બને છે પણ આજે ત્રવજેન્દ્રિય તેજ થઈ છે કાન તીણા બન્યા છે ખરામ પણ માહજ્યા વિના રહેવાતુ નથી આજે નદિ વાયવા જેવુ વાયીને, નહિ માહગવા જેવુ સાહગીને, અનેક પાપો, અનેક કારરથાનો ઊમા થઈ રહ્યા છે એક તરફ આવી ભયકર દશા થઈ છે અને બીજી તરફ સાહગવા યોગ્ય માહગવા પ્રત્યે બેદરકારી વધી ગઈ છે પોતાના દોષોને સાહગવા જેટલી તાકાત પણ આજે ધણામા રહી નથી તત્વજ્ઞાનની માહગવા, મમજવા અને યાદ રાખવા જેવી વાતો સભાગવનાર કોઈ મળે તોય આજે ધણાઓને રમ આવતો નથી પરંતુ ખરૂ માહગરા જેવુ તો એ જ છે કારણ કે, એ વિના આત્માનો ઉદ્ધાર નથી

‘શરીરથી આત્મા જુગે છે શરીર ગમે તેજુ મારુ તો પણ પડી જવાતુ માટે મારે નને મળેતુ આ નિષ્કળ આશુ ન જાય કે તુક શાનકારક બનીને ન જાય એ રીતે વર્તવું જોઈએ’—આ જાતિની ભાવના કેળવવી, એનું નામ માનવતા છે માનવજીવનને નિષ્કળ બનાવનાર ભક્ષણની ભાવના છે અને માનવજીવનને સફળ બનાવનાર રક્ષણની ભાવના છે ભક્ષણની ભાવના જાય અને રક્ષણની ભાવના આવે, તો જ માણસાઈ આવી કહેરાય જીવમાત્રના રક્ષણની ભાવનામા જ સાચી માનવતા મમાએલી છે કલ્યાણ માર્ગની કેડી રૂપ આત્મશુદ્ધિ માટે આવી માણસાઈ કેળવવાની સૌથી પહેલી જરૂર છે

‘શરીરની મેવામાં આત્મકલ્યાણ નથી એ માન્યા પછી પાપને તજવા યોગ્ય સમજીને પ્રયત્નશીલ બનવું,’ એ આત્મશુદ્ધિ સાધવાનો પહેલો ઉપાય ‘ત્યાગશુદ્ધિએ લક્ષ્મીનો ત્યાગ, શરીરની સેવાનો એકી સાથે થા ક્રમેક્રમે અભાવ, રસનાની લાલસા ઉપર કાપ અને ક્રોધનું ભૂકું નહિ ધમ્મજ્વાની ભાવના-એ’ બીજો ઉપાય ત્રીજો ઉપાય એ કે ‘જે પ્રશ્ન સામે યોગ્ય હોય, તેની જ પ્રશ્ન સા કરવી એટલે કે ખોટા માનપાન ખાતર કે ક્રોધપણ લાલસાની ખાતર ભાટવેડાનો ત્યાગ અને સ્વપર ઉપકારક ગુણોની ગદ્યારિયત પ્રશંસા’ અને ચોથો ઉપાય એ કે, સ્વપરનું કલ્યાણ થાય તે સિવાયની ક્રોધ પણ વાત સાંભળવા માટે સાંભળવી નહિ

આ ચાર ઉપાયો અજમાવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે, તો આત્મામાં જે મલિનતાઓ ધૂમી છે, તે થોડા કાળમાં સાફ થઈ જાય, અને તે દુ ખોટળી જાય અને અનંત સુખના સ્થાનરૂપ મુક્તિ સ્થાનને પામી શકાય એટલે ઠીક શકાય કે, માનવજન દ્વારા આત્મકલ્યાણ સાધવાનો આજ એક સાચો માર્ગ છે

શાન્તિની સાધના : સદ્ભાવનાઓથી વાસિત ઉન્નત જીવન.

૩

જગતમાં દરેકે દરેક પ્રાણી શાંતિની ચાહના રાખે છે, એ તો એક ચંકા વિનાની વાત છે. જગતમાં અશાંતિની ઈચ્છા કોઈનીય હોય, એમ માનવાને એક પણ કાગલ નથી. નાનાથી મોટા સુધી દરેક જીવ, શાંતિ ઇચ્છે છે અને શાંતિ મેળવવાના ઈરાદાથી પોતાથી શક્ય એટલા પ્રયત્નો કરે છે, પણ શાંતિનો અનુભવ કરનારા આ જગતમાં બહુજ વિરલ જીવો છે સૌથી પહેલી વાત તો એ છે કે, શાંતિ એવી હોવી જોઈએ, કે જેના પોણે આત્મા વર્તમાનમાં પણ સુખ પામી શકે અને અંતે પણ સુખને પામી શકે. આપણે જે શાંતિ જતાવવા માગીએ છીએ, તે આવી કાર્યસાધક. આપણું ઈદ્રિ જેનાથી સુખે સધાય, એવી શાંતિ જોઈએ. આપણને રમશાનવત્ શાંતિ નહિ, પણ જીવત શાંતિ જોઈએ છે. જ્યાં સુધી જીવન શાંતિમય ન બને, ત્યાં સુધી સત્ય વસ્તુની પ્રાપ્તિ ન થાય. દુનિયામાં જે જવાજ શાંતિના ઉપાસક છે, તો આજે કગલે ને પગલે અશાંતિ કેમ દેખાય છે ?

દરેકને કાંઈ ને કાંઈ અશાંતિ બેઠીજ છે. એ અશાંતિના હેતુઓને ટાળવામાં આવે, તોજ જીવનને શાંતિમય બનાવી શકાય.

જે વસ્તુ જોઈએ તેને, તેનાં સ્વરૂપને અને તેનાં સાધનોને ન વિચારાય તેમજ તેને બગાડનારાં માધનોને જીવનથી દૂર ન ખસેડાય તો ધ્યેયની પ્રાપ્તિ ન થાય. મહાપુરુષોએ તો કરમાવ્યું છે કે, ‘જો શાંતિ જોઈએ તો ખૂદ શાંતિમય બનો.’ સામે કેવો છે તે ન જોવું, પણ આપણે કેવા છીએ એ જોવું. આપણે જો વાસ્તવિક રીતે શાંત બનીશું, તો બીજામાં પણ, જો તે યોગ્ય હશે તો આપોઆપ શાંત લાવી શકાશે.

જીવનને વાસ્તવિક રીતે શાંતિમય બનાવવાના ઉપાયો, જ્ઞાની મહાપુરુષોએ દર્શાવ્યા છે. એ ઉપાયોનો જો અભ્યાસ કરવામાં આવે અને આત્મક્રિતપણે એ ઉપાયોને જો સેવવામાં આવે, તો સાચી શાંતિની પ્રાપ્તિ, એ કાંઈ અશક્ય વસ્તુ છેજ નહિ.

મહાપુરુષોએ શાંતિની પ્રાપ્તિ માટે આ પ્રકારની ભાવના બતાવી છે કે,

“શિવમસ્તુ સર્વજગત : પરહિતનિરતા ભવન્તુ મૃતગણા : ।

દોષાઃ પ્રયાન્તુ નાશ, સર્વંત્ર મુક્તી ભવન્તુ લોકઃ ॥ ૧ ॥”

(૧) સર્વ જગતનું કલ્યાણ થાઓ, (૨) મૃતગણો—મર્ત્ય પ્રાણીઓ પરહિતમાં રહત થાઓ, (૩) દુનિયાના તમામ દેવો નાશ પ મો અને (૪) સર્વંત્ર લોક મુક્તી હો !—આ રીતે ચાર પ્રકારે વહેંચાએલી ભાવના, શાંતિના અર્થોઓમાં હોવી જોઈએ. જ્ઞાની પુરુષોએ શાંતિને માટે દર્શવેલી આ કેવી ઉમદા ભાવનાઓ છે ?

દુનિયાનો કાષ્ઠપણ આત્મા હો, તેની સાથે સબંધ હો કે ન હો, તેનાથી લાભ મળો કે હાનિ, પણ એનું કલ્યાણજ ઈચ્છવા રૂપ ભાવના હોવી ધટે. જીવનને શાંતિમય બનાવવાનો આ એક અમોઘ

ઉપાય છે. જગતના જીવ માત્રનાં કલ્યાણની ભાવના હૃદયમાં વ્યાપી જવી જોઈએ. આ ભાવના સાથેજ '૧-બ્રૂનગણે પરદિતમાં રક્ત યાઓ, ૨-દોષો નાશ પામે અને ૩-લોક સર્વત્ર સુખી યાઓ'-આ ત્રણ ભાવનાઓ પણ શાંતિના અર્થાં આત્માઓના રામે રામમાં વસી જવી જોઈએ. આ વિચારોથી રંગાએલો આત્માજ સાચી શાંતિનો સાક્ષાત્કાર કરી શકે છે.

માટે જ ક્યું કે-

- ૧ સારાય વિધનું કલ્યાણ યાઓ
- ૨ પ્રાણી માત્ર પરદિતમાં રક્ત અને
- ૩ દોષો સર્વ પ્રકારે નાશ પામે
- ૪ તેમ જ લોક સર્વ રીતે સુખી હો

આ ભાવના સક્રિય રીતે દરેક શાન્તિના સાધકમાં હોવી જોઈએ.

જે આત્મામાં પ્રાણી માત્રના કલ્યાણની ઊર્મીઓ નથી જીછતી, જે આત્મા પ્રાણી માત્ર પરદિતમાં સક્રિયપણે રક્ત અને એવું હૃદયથી નથી ધ્રુજતો, જે આત્મા દોષોના નાશમાં ઉત્તસીન છે અને જે આત્મામાં સર્વનેય સુખી જોવાની તાકાત નથી, તે આત્માના જીવનમાં અશાંતિ હોય, એમાં કશું જ આશ્ચર્ય નથી. જે શાંતિની ઝંખના કરવામાં આવે છે, તે શાંતિને સિદ્ધ કરી આપે તેવી સાધન-સામગ્રી મેળવ્યા વિના છૂટકો થવો જ નથી.

પરંતુ આજની પરિસ્થિતિ, વાતાવરણ કોઈ વિચક્ષણ છે. સામાનાં સુખોને જોવાની તાકાત જ દિન પ્રતિદિન વિલય પામતી જાય છે. સામાને સુખી જોવાની સાથે જ તે ઓઠે છે કે, 'હું દુઃખી છું', છતાં આ સુખી કેમ ?' જે આ રીતે ઓઠી નદિ જીહ્વા, સામાને સુખી અને પોતાને દુઃખી જોઈને, સુખ અને દુઃખના હેતુઓનો તે વિચાર કરે, દુખના હેતુઓને દૂર કરે તથા સુખ ના

હેતુઓને સેવે, તો તો તેજ વખતે તેને શાંતિનો સાક્ષાત્કાર થવા માટે, પણ આ તો એકદમ, સામાને સુખી જોનાંની સાથે જ, ચોક્કી કોડે અને કહેના માંડે કે, 'શા માટે અમુક સુખી મનુષ્યો પોતાના સુખનો ભાગ અમને ન આપે ? અમે દુઃખી હોઈએ, ત્યાં સુધી સુખ ભોગવવાનો એમને અધિકાર જો ? ન્યાં સુધી અમે દુઃખી હોઈએ, ત્યાં સુધી સુખીને પણ સુખ ભોગવવાનો હક્ક નથી !' આવી વિચારમાળાના પરિણામે આત્મા ઉપરનો કાબૂ ગયો, મનુષ્યોનાં મર્યાદાશીલ જીવને પવટો ખાધો અને તે આંતરભાવનાતું રૂપક બદાર આવ્યું. એનાજ યોગે આજે એમરે અશાંતિની જ્વાળા વિશેષ પ્રમાણમાં મળગી રહી છે.

જે કાળમાં આવા વિચારોતું સામ્રાજ્ય હોય, તે કાળમાં કાષ્ઠ ભાગ્યવાનજ સુખી હોય. આજે સાધનો ઘણાં છે એમ કહેવાય છે, છતાં શાંતિનો છાટાય નથી દેખાતો.

'સાધન તેનું નામ, કે જે સાધ્યને સાધી આપે, પણ સાધન તે નહિ કે જે સાધ્યથી દૂર કરે.' આ સત્ય આજની દુનિયા સર્વથા જૂલતી જાય છે આજની દુનિયાએ, 'સાધન તેને કહેવાય કે જે જીવનને સહાયક થાય, પણ યોગજીવ ન બને' આ વાત ખાસ ધ્યાનમાં લેવાની જરૂર છે.

વિવેકપૂરક વિચારાય તો સમજશે કે, આજના સાધનો જીવનમાં બોજ રૂપ છે, એટલે કે જીવનમાં બોજે વધારનારા છે ખરેખર, 'હું દુઃખી છતાં બીજાં સુખી કેમ ?' આ દુષ્ટ વિચાર ન્યાં સુધી હૃદયમાં છે, ત્યાં સુધી 'જગતના સઘળાં જીવો સુખી યાઓ'—એ ભાવના તો માત્ર મુખપાઠ રૂપેજ રહેવાની.

ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ આ ચાર પુરુષાર્થો ગણાય છે એ ચારેયમાં પુરુષાર્થપણાની આપેક્ષાએ સમાનતા છે, કારણ કે,

ચારેયમા પ્રયત્ન વિના છૂટકો નથી એ દરેક પુરુષાર્થ પ્રયત્નથી સિદ્ધ થાય છે ચારમાથી એકની પણ સિદ્ધિ કે સરહાણ પ્રયત્ન વિના શક્ય નથી પણ ઉપમારી મહર્ષિઓએ જીડામા જીડી શોધ કરીને કહ્યું છે કે 'અર્થ અને કામ જીવનમા ચરણ રૂપ છે જ નહિ !' માનો કે અર્થ અને કામની સામગ્રીનો સુમાર ન હોય, માગે તે મળી શકે એટલા સાધનો પાસે હોય, ધનની કે બોગની ખામી ન હોય અને નોકર ચાકર રનેલી સબધી પણ અનુકૂળ હોય આવા પણ સુખી અદમીને અતિમ અવસ્થાએ એ બધી ચીજોમાથી કહેતુજ પડશે કે એક પણ ચીજ શાંતિ આપવાને સમર્થ નથી બધા પાસે જીભા હોય, પણ કરે શુ ? શરીરમા તીવ્ર પીડા ઉત્પન્ન થઈ, ત્યાં યાય શુ ? એ બધી સામગ્રીઓ તે વખતે તો જીનગી મૂઝવણુ જીભી કરે. એવા સમયે જીવનમા શાંતિ આપનાર જે ઉપકારક વસ્તુ છે તેની જ આપણે સાધના કરવી જોઈએ

જડના સસર્ગથી અલગ થયા વિના કે અવગ થવાની ભાવના વિના આત્મામાં શાન્તિ આવવી, એ સ્વપ્ને પણ સંભવિત નથી સપૂર્ણ અને શાશ્વત શાન્તિ તો આત્માને ત્યારે જ પ્રાપ્ત થશે, કે જ્યારે તે જડના સયોગરૂપ અશુદ્ધિથી સર્વથા મુક્ત બની જશે પરંતુ તે પહેલાય આત્મા જો સુરોગ્ય બને, તો માયા સમભાવના યોગે પ્રાપ્ત થતી અનુપમ એવી શાન્તિનો, આ જગતમા પણ અનુભવ કરી શકે છે જડ પદાર્થોમા તો શાન્તિ છે જ કારણ કે જડ પદાર્થો ઉપર અગ્નિ મૂકા તો પણ તે ખસવાના નથી પણ આપણે તો તે શાન્તિ નથી જોઈતી, મિત્ર આત્મચુલુના પ્રગીઠરણુ રૂપ શાન્તિ જોઈએ છે આત્મ શાંતિના ફક્ત બે જ ભાગ છે અને તે આ પ્રમાણે -

૧ એક તો આત્માની સાથે એકાકાર થઈ ગયેલા જડના સયોગથી સર્વથા અલગ થવું : અને—

૨. ખીજો માર્ગ એ છે કે, જડના સંયોગથી આત્માને સર્વથા મુક્ત ન બનાવી શકાય ત્યાં સુધી જડના સંયોગથી ભાવનાપૂર્વક અલગ થવાય તેવી ક્રિયાઓ ચાલુ રાખવી

અર્થાત—‘કાં નો એ સંયોગથી સર્વથા મુક્ત બની જવું અથવા તો મુક્ત બનવાની ભાવનાવાળા બનવું.’ તો જ શાન્તિ જેવી જે ચીજ જગતમાં વિદ્યમાન છે, એનો જીવનમાં અનુભવ થશે. જે આત્મામાં પોતાના આત્માને જડના સંયોગથી સર્વથા મુક્ત બનાવવાની ભાવના પ્રગટે છે, તે આત્મામા આગળ કહેતી તે ચાર ભાવનાઓ ઉત્પન્ન થયા વિના રહેતી જ નથી અને જેનામાં એ ચાર ભાવનાઓ ઉત્પન્ન થઈ જાય, તેને સાચી શાન્તિનો તેટલા પ્રમાણમાં અનુભવ થયા વિના પણ રહેતો નથી.

(૧) જગતના પ્રાણી માત્રનું કલ્યાણ ચાઓ, (૨) જગતના સઘળાં જીવો પારકાના હિતમાં રક્ત બનો, (૩) દુનિયાના દોષો માત્ર નાશ પામો અને (૪) લોક માત્ર સુખી થાઓ.’

આ ચારેય ભાવનાઓમાં જે રમણ કરે, તેને સદા શાન્તિ જ હોય. બાકી શાન્તિ કાઈ એવો કાઈ રસ નથી, કે જે ઘેળીને પીઈ લેવાય. જે આત્મા પારકાનું સુખ જોવાની તાકાત નથી ધરાવતો, તે આત્માને શાન્તિ ન મળે આજે આખા જગતમાં જ્યાં ને ત્યાં જળાતા ઉપદ્રવ માત્રની મૂખ્ય જડ એ છે કે, ‘અન્યને સુખી દેખવાની કે સાંભળવાની તાકાત નાશ પામતી જાય છે.’ જ્યાં સુધી એ ઉદારતા ન આવે, ત્યાં સુધી સાચી શાન્તિની પ્રાપ્તિ અશક્ય છે ‘ન કાઈનું સુખ જોવાય’—‘ખીજાઓ પરહિતમાં જોડાય તે પણ ન સદાય’ અને ‘દોષો સાથે મિત્રાચારી હોય—’ આ ત્રણેય મહાન દુષ્ટોથી ઘેરાયેલા આત્માઓ, શાન્તિને ન પામી શકે એ બનવા જોય છે.

કેવળ લક્ષ્મી અને તેના ઉપજોગોની જ ગરજ હોય, ત્યાં છતાં

આદિ દોષો ઉત્પન્ન થવા, એ કાંઈ અસ્વાભાવિક વસ્તુ નથી અને બીજાની પામે સદ્ગુણો દોષ તે અગર તો તે જે કાંઈ સુખ ભોગવે તો દોષ તે અભાવ નહિ, ત્યાં શાન્તિની આશા આકાશકુસુમ જેવી જ છે. બીજાનું સુખ જોઈને જેને મૂંઝવણ થાય, તેના દેવા-માંની ભડકે જગતી અશાન્તિની ચિન્તા, કલિકાળે શાન્ત ન થાય. જે આત્મા બીજાનું સુખ જોઈ શકે નથી, તે આત્મામાં જગતનાં પ્રાણીમાત્રનાં કર્માણુની ભાવના નથી પ્રગટી શકતી. જ્યાં પોતે પરદિન જોઈ શકે નથી, ત્યાં 'બીજાઓ પરદિનમાં રક્ત રહે-' એ ભાવના ન આવે અને તે, બીજાનું ભયું ન જોઈ શકવાના દોષાચો, જગતના આ ભાવના દોષો નાશ પામે- 'એવી ભાવના કદી સેવવાનો નહિ. એટલે જો આત્મા પોતે પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિર થઈ જાય અને કર્મવશ થઈને કેળવી લીધેલી પોતાની કુટુંબને તથા દે. તો કાંઈ શાન્તિ કોઈની પાસે લેવા જવી પડે તેમ નથી : ખરીદ કરવી પડે કે બિંદીની સાવરી પડે તેમ પણ નથી : કારણ કે શાન્તિ પોતાના આત્મામાં જ છે. હરેક આત્માની શાન્તિ પોતાની પામે જ છે, પણ તેને ઉપયોગ કરતાં આવડતું જોઈએ. બીજાની શાન્તિ દેખીને ગળનારને કદી જ શાન્તિ મળવાની નથી બીજાનું સાથ જોઈ શકાય નહિ- 'એ તો છપ્પા છે અને છપ્પા એ કુચું છે. કોઈને સુખી જોઈ શાન્તિ ન થાય, એવા આત્માને આ જાણે તો શું, પણ અનંતા જાણે પણ એ દશમાં શાન્તિ મળવી મુશ્કેલ છે.

આથી શાન્તિના અર્થોએ આ (હૃદય) કુચું છે તજવો જોઈએ અને 'મૌ સુખી થાઓ'-એ ભાવનાને અપનાવી જોઈએ. જેમ છપ્પા અશાન્તિની ઉત્પાદક છે, તેમ તૃણ પણ અશાન્તિને ઉત્પન્ન કરવા સાથે વધારનારી છે. આજે તૃણ ઉપરના અંકુશના અભાવે,

તે દિન-પ્રતિદિન વધતી જ જાય છે એ તૃષ્ણાના યોગે જરૂરીઆતો વધતી જ જાય અને તે પૂરી ન થાય, એટલે પરિણામે અશાન્તિ આવીને ઊભી જ રહે માટે જ્ઞાનપુરો તો ફરમાવે છે કે

‘ઈચ્છાઓની વૃદ્ધિ એ જ અશાન્તિ’

આશાઓ-લાલસાઓને આધીન બની અનેક પ્રકારની ઇચ્છા કરનારાઓ ધરાદાપૂર્વક પોતાના જીવનની શાન્તિનો નાશ કરે છે નિરકુશ ઇચ્છાઓ ક્યેં જનારો જીવનભર શાન્તિ પામી શકતો નથી ‘આટલું આટલું કયું’ છતાં આ ન મળ્યું-એવું અશાન્તિ છે અને એ અશાન્તિ મરતા પછી એને પીડે છે તૃષ્ણાના તરંગોમાં નાચ નારની મરતી વખતની દશા જોઈને પછી દયા જ આવે કાર્ધ પર માત્માનું નામ સંભળાવવા આવે તોય એનાથી ન સંભળાય અસંતોષની ભાવનાથી જ એ દુઃખી ને દુઃખી હોય એને ન જીવતા શાન્તિ ન મરતા શાન્તિ માટે જ જો શાન્તિ જોઈએ તો જીવનને શાન્તિમય બનાવવું

જીવનને શાન્તિમય બનાવવાને માટે તૃષ્ણાના વેગને રોકવો જોઈએ મનનો વેગ એકદમ રોકવો એ શક્ય નથી, એટલે પહોંતા તો તેમાં કાપપવટ આણવી જોઈએ એમ કર્યા વિના, પૌદ્ગલિક તૃષ્ણાના જ તરંગોમાં તણાવાથી ભાવિ ભયકર બને છે જ્ઞાની પુરોષોએ ઉપદેશોની કરેલી ભાવનાઓ જો જીવનમાં જડાઈ જાય તો તૃષ્ણાના તરંગો આપોઆપ શમી જાય પછી એ ભાવનાઓ જીવનમાં જડી દેવી એ સહેલું નથી ગમે તેવા પ્રસંગે પછી એ પ્રિયારોને અખડિત રાખવાને માટે જીવનને મર્યાદાશીન બનાવવું જરૂરી બને છે પૌદ્ગલિક તૃષ્ણાઓ ઊપર કાબૂ મેળવ્યા વિના પ્રાણી માત્રના કલ્યાણની ભાવના આપવાની નથી આપણને શાન્તિ જોઈએ, તો આપણે જગતને શાન્તિ આપવી જોઈએ, આપણામાં શાન્તિ આવી,

એટલે જગતમાં આપોઆપ શાન્તિ દેખાશે. જેવો આરીસો તેનું મુખ દેખાય આરીમો મેલો તો નિર્મલ મુખ પણ મેલુ દેખાય અને આરીસો ચેખો તો મુખ ચોક્કસ દેખાય. મુખનો ડાઘો મારો, પણ અરીમાનો ડાઘો ખોટો.

આરીસા ઊપર ધૂળ ચડે એ ન ચાલે. નાહી, ઘોષ, અલંકાર પહેરી, બદાર જતી વખતે 'બરાબર છે'—એવું પ્રમાણ પત્રક આપનાર આરીસો છે એટલે પ્રમાણપત્રક જ્યારે મેળવવાનું, તે શુદ્ધ જોઈએ જ. તેરી જ રીતે આત્માને શુદ્ધ સ્વરૂપ પમાડનારા આનંબનો પણ તદ્દન સ્વચ્છ જોઈએ. જ્ઞાનીઓએ 'શુદ્ધ દેવ, શુદ્ધ ગુરુ અને શુદ્ધ ધર્મ' ને શુદ્ધ આલંબનો કહ્યાં. એ આલંબનોમાં મલિનતા ન ચાલે: શુદ્ધ આલંબનોને લક્ષ્યમાં રાખી તેને અનુભરીને ચલવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ અને એમ થાય તો જ આત્મામાં રહેતી મલિનતાનો નાશ થાય. શાન્તિનો અખૂટ ખજાનો આપણી પાસે જ છે. કોઈ પાસે માગવા જવું પડે તેમ નથી. પરંતુ તે ત્યારે પ્રગટ થાય, કે જ્યારે, અત્મા એને ભોગવવાને લાવક બને

જ્યાં સુધી એ ચોખ્ખતા નહિ આવે, ત્યાં સુધી શાન્તિ નહિ મળે. 'જગતના પ્રાણી માનવ કલ્યાણ હજી'—એ ભાવનામાં કે 'બધા પારકાના હિતમાં રક્ત રહો, દુનિયાના દોષો નાબૂદ થાઓ અને લોક માત્ર સુખી થાઓ—' આ ભાવનામાં કંઈએ કઠિનતા નથી છતાં આ ચાર ભાવનાઓ જીવનમાં આવતી નથી એ ભાવનાઓથી જીવન રંગાતું નથી, એજ અશાન્તિનું મૂળ છે. આત્માની શાન્તિ જોઈતી હોય, તો ચારે ભાવનારૂપ ગુણો જીવનમાં ઊતારવા જોઈએ. જગતના પ્રાણી માનવ કલ્યાણની, જગતના પ્રાણી માત્ર પરહિતમાં રક્ત રહે તેરી, દુનિયાના દોષો નાબૂદ થવાની અને સર્વ સુખી થાય તેવી—ભાવનાથી રંગાઈ જવું જોઈએ. જીવનનો અપૂર્વ આનંદ લૂંટવો હોય દિ. ૩

અને મુક્ત દશા પામતાં પહેલાં પણ અનુપમ શાન્તિનો શેમેરોમ અનુભવ કરવો હોય તો આ ચારેય ભાવનાઓને જીવનમાં ઉતાર્યા સિવાય ચાલશે નહિ.

આ ચાર ભાવનાઓને જીવનમાં લાગાને માટે ‘મૈત્રી, પ્રમોદ, કાશ્પય અને માધ્યસ્થ્ય’ એ ચાર વસ્તુઓને અપનાવવી પડશે. એ ચાર વસ્તુઓને દર્શાવતા એક મંત્રિં ફરમાવે છે—

મનસૃ મૈત્રી જગદન્નિરાશિષુ
પ્રમોદવાત્મન્ ? ગુણિષુ ત્વશેષત્ ।
મત્તગતિદીનષુ કૃપારસ સદા—
પ્યુષ્પસઙ્ગતિં સલુ નિર્ગુણેશ્વરિ ॥૧૧॥

જગતના સર્વ જીવો વિશે મૈત્રીને ધારણ કરવી, ગુણમંપન્ન આત્માઓને વિશે સર્વ રીતે પ્રમેદને ધારણ કરવો. દુઃખ કે અર્થના યોગે દીન બનેલા આત્માઓને વિશે કૃપારમથી પરિપૂર્ણ બનવું અને નિર્ગુણી આત્માઓને વિશે પણ ઉદાસવૃત્તિનો સ્વીકાર કરવો.

આ ચાર ભાવનાઓ અબ્યા વિના, પહેલાં કહી તે ચાર ભાવનાઓ અવે નહિ અને એ વિના સાચી શાન્તિનો અનુભવ થય નહિ. આમાં મૌથી પહેલા તો, જગતના પ્રાણિગણ પ્રત્યે સાચી મૈત્રીને રાખવાનું કંઈ પણ આ ‘પરહિતચિન્તા’ સાચી મૈત્રી ભાવના, હૃદયની શુદ્ધિ વિના આવી શકતી નથી શુદ્ધ હૃદયવાળો આત્મા, ઓછી મહેનતે પણ ધારેનો લાભ મેળવી શકે છે ખરી મહેનત જ હૃદય પર ભૂમિને વિશુદ્ધ બનાવવાને માટે કરવી પડે તેમ છે હૃદય પર ભૂમિ જેમ નિર્મળ, તેમ સાચી શાન્તિનો સાદા તાર વધારે, અને એવો આત્મા શાશ્વત શાન્તિને પણ અરપ કાળમાં જ પામી શકે છે.

આ રીતે ભૂમિક શુદ્ધિરૂપ હૃદયની શુદ્ધિને માટે તૈથી પ્રથમ ઉચ્છિન્ન, આશાઓ અને પૌદ્ગલિક પદાર્થોની તૃષ્ણાઓ પર સંયમ

કેળવવો જરૂરી બને છે કારણ કે એનાથી આત્મામાં દરેક પ્રકારની મહિનતાઓ પગપેમારો કરે છે, એટલે મૈત્રી આદિ સુંદર પ્રકારની સદ્ભાવનાઓનો દીપક, સિંધર, અને અખડ પ્રકાશ આપનારો બની શકતો નથી ખરેખર જગતમાં પૌદ્ગલિક પદાર્થોની ઇચ્છાને કાંઈ માપજ નથી. એક મદાપુરો આ વસ્તુસ્થિતિને આ મુજબનાં દબ્બેથી રચી કરી છે કે,

‘સો વાળો હામરને ઇચ્છે છે કોડવાળો અજને ઇચ્છે છે, અમજવાળો રાજ થના ઇચ્છે છે રાજ વળી શહેનશાહ થનાને ઇચ્છે છે, શહેનશાહ ચક્રવર્તી થનાને ઇચ્છે છે, હ ખડનો મ વિક ચક્રવર્તી દેવ થવાને ઇચ્છે છે, દેવ વળી હંદ્ર થવાને ઇચ્છે છે’ એટલે જહા લાહો તહા લોહો—જમ લામ તેમ લેભ વમે. ઇચ્છુ કાંઈ મ પ નથી જ ન્યારે ઇચ્છુ માપ નથી, તો ભોગના પછી જ શાંતિ પ્રમ થાય’—એ મિદ્ધાત ટકતો જ નથી અગ્નિ સળગતો હોય, એમા લાકડા નાખે જાન કે ધામનેના ડગ હટો જાય, તો અગ્નિ જુઝાઈ જાય નહિ અગ્નિને જુઝાવવા માટે તો પાણી અગર ધૂળ જોઈએ પાણી અગર ધૂળ ન હોય તો પણુ ધ મલે’ છાટવાનુ તથા લાકડા નાખવનુ તો બધ કરવુ જ જોઈએ, અને ભેગા થએનાં લાકડાને અનગ કરતા, તો પણુ બે—ચાર કપાકે આગ જૂઝાય આજ રીતે ઇચ્છાનો અત નથી, માટે ઇચ્છાના તરંગો રોકવા જોઈએ દુનિયાનાં પદાર્થોની વધુ ને વધુ ઇચ્છા, તે ઇરાદાપૂર્વક અશાન્તિને આમત્રણ આપના જેવુ છે. કારણ કે, દુનિયાના પદ થેને મેગવવાની ઇચ્છા એ અશાન્તિનું મૂળ છે અને એ નહિ મેગવાની ઇચ્છા એ જ શાન્તિનો રાજમાર્ગ છે

આજની અશાન્તિનુ મૂળ કારણ એક જ છે અને તે એ જ કે, ‘મધુ’ જ મેગવવાની ઇચ્છા’ દુનિયામા અનીતિ અગિ પાપો આથી

વધ્યા 'સુકો રોટલો મળે તે હા, પણ અનીતિ આદિ ન થાય' એ ભાવના આજે નથી, તેનું કારણ એજ કે ચાહ, પાન, સીગારેટ એ વગેરે નકામી વસ્તુઓ પણ જોઈએ જ, એ ભાવના થઈ પછી ન મળે તો 'અનીતિ કરવામાં પણ હરકત નહિ' એ રીતે કામ વધ્યું એકના બે કરે-એ આજે વેપાર મનાય છે, પણ એ ભયકર અનીતિ છે જુગાર જેવો સટ્ટો પણ ધધામા ખર્યો. ખિરસામા પાય નહિ અને પાયસોનો સટ્ટો કરે, કારણ કે ઈચ્છાનો અત નહિ અને ભાવના જુદા પ્રકારની વર્તતી હોય

આવી રીતે ધનની પાછળ પાગલ બનવાથી જ જો શાન્તિ આવતી હોત, તો આ મહેનતને સફળ કહેનાય પણ ધણા મહાપુરુષો દુનિયાની સાલમી, રાજપાટ કુટુંબ પરિવાર છોડી આવી નીકળ્યા, મજબૂત મનોબળવાળા પણ રિદ્ધિ, સિદ્ધિ મૂકી એકાકી પણ ચાલી નીકળ્યા, એનો હેતુ શો ? આ બધું વિચારા ય તો આજે જીવનમાં શાન્તિ આવે 'અનાજ અને પાણી વિના નથી ચાલતું'—એમ કહે તો એ મનાય, પણ 'ચાહ, પાન, ચીરુટ, સીગારેટ નાટક અને હોટલ વિગેરે વિના નથી ચાલતું'—એમ કોઈ કહે, તો એ કેમ મનાય ? હિન્દુસ્તાનના માત્ર ચાહ-પાનના જ ખર્ચાનો ઢગલો કરીએ, તો એકના ખર્ચામાં આઠ જણને સારી રીતે ખીચડી મળી શકે તેમ છે, ભૂખમરાની અને બેકારીની ખૂંચો મારની અને ખોટા ખર્ચાઓ બધ ન કરતાં તેને વંચાર્યો જ જવા એ શાંતિ માટેની પ્રવૃત્તિ નથી માટે જ શાંતિ મેળવવા ઇચ્છનારાઓએ જીવનને મર્યાદિત તેમજ સંયમી મનાવવું જોઈશે

'હિન્દના કોઈ પણ માણસે ચાહ, ચીરુટ, સીગારેટ વિગેરે ન પીની, પાન ન ખાવું, નાટક-ચેટક ન લેવાં અભક્ષ્યનું જ્યાં ભક્ષણ થતું હોય અને અપેયનું જ્યાં પાન થતું હોય તેવા

સ્થળોએ નહિ જતું.'-એવા એવા સુધારા શાન્તિ માટે પ્રચાર કરનારાઓએ અવશ્ય કરવા જેવા છે.

હવે પ્રમોદભાવના, એટલે ગુણ માત્રને વિશે હૃદયની કાષ્ઠ પણ જાતના બેદ વિનાની પ્રસન્નતા. પણ જ્યાં અનીતિખોર નીનિવાનની ટીકા કરે ત્યાં પ્રમોદભાવના ન રહે. કાષ્ઠ એવો સદ્ગુણી નથી, કે, જેના સદ્ગુણ ઉપર અણુસમજુઓ ટીકા કર્યા વિના રહે. કેવળ પોતાની વાદ-વાદ ખાતર ગુણના દ્વેષી બનેલાઓની હયાતિમાં, પ્રમોદભાવના ખીસવવામાં મુશ્કેલી પડે જ. જ્યાં જગતનું બધું જોવાની જ શુદ્ધિ નથી, ત્યાં પ્રમોદ ભાવનાની હયાતિ દોષ જ ન શકે. આજનો વ્યભિચારી ખાલવધમાં થતા બ્રહ્મચરીને બેવફૂર કહેવાની સુવાન વયે થતા બ્રહ્મચારીને વીખંડીન કહેવાની અને પ્રહરયે થતા બ્રહ્મચારીને પરવારી બોલે કહેવાની ધૂટના કરતાં પણ લાજે તેમ નથી. અને આજનો કરપીણ કૃષ્ણ પોતાની માથે વસતા ઉદાર દિલના આત્માની ક્ષીતિને ઢાંકી દેવા માટે, ગમે તે કહેતાં કે કરતાં જરાય અચકા ખાય તેમ નથી. આજે આમ ભયંકર રીતે ગુણોનો દ્રોહ થઈ રહ્યો છે અને મમે તેમ કરીને ગુણુવાન આત્માઓને હલકા પાડવાનાં પ્રચારકાર્યો ચાલી રહ્યાં છે. જે અનિચ્છનીય છે.

નીતિમાનને હલકા પાડનારા અનીતિમાનોનો આજે સુમાર નથી. આજે દિંસા, અસત્ય, ચોરી અને કાવા-દાવાથી પોતાનું પેટ ભરનારો પણ, પવિત્ર સાધુઓ માટે ખુશીની સાથે મનગમતું બોલી શકે છે. આ ઝોઝી ભયંકર દશા નથી. ખરેખર, ગુણ ઉપર પ્રેમ અને ભક્તિ બહુ દૂર છે. આથી જ મૈત્રીભાવના સાથે પ્રમોદ ભાવના પણ ઘણી જ જરૂરની છે. કદ્યાણુના અર્થો આત્માએ કાષ્ઠ પણ જાતના બેદ વિના ગુણી માત્રને ;જોઈને પ્રમોદ પામતાં શીખવું જોઈએ.

પરંતુ આવા પ્રમોદગુણનું અર્થિપણુ આત્માને શુદ્ધ બનાવવાની સાચી ભાવના પ્રગટયા વિના નહિ આવે

ત્રીજી ક્રુણ્ણભાવના : એટલે ‘ મવ તિંદીનેષુ કૃતારસ સદા ’ ભવની પીડાથી દીન બનેલા આત્માઓ ઉપર હમેશા કૃપા-રસથી હૃદય આદ્ર’ રહેવું જોઈએ વિષય-કષાય રૂપ સમ રથી જોમનો આત્મા પીડા પામતો હોય, તેમના ઉપર કૃપારસનો છટકાવ કરવો જોઈએ. આ દયા સર્વોત્તમ છે. વિષય અને કષાયની આધીનતા એ જ દુ ખની જડ છે જે આત્મા વિષયોથી વિરાગી બને અને અપ્રશરત કષાયોનો ત્યાગી બને, તે આત્મા પરિણામે મુક્ત બની શકે. બધા આત્માઓ વિષય અને કષાયથી મુક્ત બનો, એવી કૃપાભાવના હોવી જોઈએ અને એ ભાવનાને ફલવતી બનાવવાનો શક્ય પ્રયત્ન પણ કરવો જોઈએ.

હવે રહી ચોથી ભાવના નિગુંણી આત્મા ઉપર પણ માધ્યસ્થ્ય-ભાવ રાખવો. દુગુંણી કે ગુણહીન આત્માઓને સુધારવાનો પ્રયત્ન કરવો પ્રયત્ન કર્યા છતાં ન સુધરે, તો તેનું ભાગ્ય આમ વિચારી ઉદાસવૃત્તિને સ્વીકારવી

આ ચાર ભાવનાઓ આવી એટલે- ‘ શિવમસ્તુ સર્વજગત ’ ‘સર્વ’ જગતનું કલ્યાણ થાઓ’-એ ભાવના આવે જ. એ આગ્યા પછી, ‘પરહિતમા પ્રાણી માત્ર રક્ત રહો’-એવી ભિમિ’ઓ એના અતરમા આપોઆપ ઉછળે અને તો જ રોમેરોમમા શાન્તિ અનુભવાય, રોમાય ખડા થાય અને જીવન શાન્તિવાળું બને અને પરિણામે શાશ્વત શાન્તિનો સાચો સાક્ષાત્કાર થઈ શકે.

સાધુ સ્વરાજ્ય :

સાધુસેવા, મૈત્રીભાવના
અને મમત્વત્યાગ

૪

જગતના પ્રાણિઓ સુખને ચાહે છે, તેમાં જે મત નથી જ. તેને માટે ધમધોકાર પ્રવર્તે કરી રહ્યા છે તેમાં પણ જે મત નથી અને તે છતાં સુખી નથી, એ વાત પણ નિશ્ચિત છે. એટલે એમાય જે મત નથી : સુખ ધર્મથી જ ચાપ છે, ખીમથી નહિ એ પણ નક્કી છે : અને એ ધર્મ તે, કે, 'ગોતાને પ્રતિકૂળ ખીમની પ્રતિ આચરવું નહિ.' નીચે મુજબના ત્રણ સદ્ગુણો જીવનમાં આવે તો ધર્મ આવે તે દર્શાવતા એક મહાપુરુષ ફરમાવે છે .-

‘સાધુમેવા સદા મત્તવા, મંત્રી સત્ત્વેષુ માવત. ।

આત્મીયમ્મહોક્તય ધર્મદેહુપ્રસાધમ્ ॥ ૧ ॥

૧ હમેશાં હૃદયના બહુમાનપૂર્વક સાધુસેવા,

૨ પરમાર્થવૃત્તિથી પ્રાણિ માત્ર પ્રત્યે બદલાતી આશા વિનાની પ્રીતિ અને

૩ દુનિયાના નાશવંત પદાર્થો પ્રત્યેની મારાપણાની હુદ્દિનો ત્યાગ.

ધર્મના હેતુને સિદ્ધ કરી આપનારાં આ ત્રણ માધનો છે, માટે જ તે માયા સુખના પણ સાધનો છે.

સુખનું પહેલું સાધન : ‘ સાધુઃકેવા સદા મક્તયા ’ એ છે. હમેશા બકિતીથી-હૃદયના બહુમાનથી, સાધુજનોની સેવા કરવા તત્પર રહેવું, એ સાચા સુખનું પહેલું સાધન છે. સાધુ એટલે ગુણોએ કરીને ગદ્-ગદ્યે કરીને જ નહિ. વધે ધરણ તો એવા ધણા છે, કે જે નામ દેવાને પણ લાયક નથી; માટે ગુણવૃદ્ધની સેવા, એમની આજ્ઞાનું પાલન, એટલે હૃદયના બહુમાનપૂર્વક હમેશા ગુણોથી વડિલની આજ્ઞામાં રહેવું, એ સુખનું પહેલું સાધન છે. વિશ્વમાં સુખનું પહેલામાં પહેલું સાધન આ જ. આ ગુણુ જેનામાં આવે તેનામાં વિનય અને ઉદ્વેગ ન હોય, લઘુતા હોય. મોટાઈ ન હોય. એ નીચું જોઈને નમ્રતાપૂર્વક ચાલે. છાતી કાઢીને ચાલવું એ એની નમ્રતાને લાઘવરૂપ છે.

ગુણથી મોટા પ્રત્યે હૃદયથી બહુમાન હોય અને હમેશાં એની આજ્ઞાની ઝંખના કરતો હોય, તે નમેયો જ રહે. અછડતા એનામાં હોય જ શાની. દુઃખની વાત છે કે, ‘ આજે ન્યાં ન્યાં જોઈશું, ત્યાં ત્યાં ધર્મસ્થાનોમાં પણ મોટાઈની ખોટી અને તુચ્છ વાસના કંઠવાના પ્રયત્નો થતા નથી. દુનિઆના પરમતારક પાસે છાતી કાઢીને ઊભા રહેવું અને તેમાં બહાદુરી માનવી તેના જેવી પામરતા અન્ય કંઈ હોઈ શકે વારુ ? જેને ગુણવાન પ્રત્યે આ રીતે બહુમાન નથી તેને સુખ આપડે કઈ રીતે ? આત્માના ગુણોની પ્રાપ્તિમાં જ વાસ્તવિક સુખ રહેલું છે, અને ગુણવાન આત્માએ પ્રત્યે બહુમાન, એ ગુણ પ્રાપ્તિનું એક અનુપમ આલંબન છે.

આથી સ્પષ્ટ છે કે, સાચા ગુણવાનની આજ્ઞા મુજબ જીવન ધડવા જે જે આત્માએ તૈયાર થાય છે, તે તે આત્માએ જાનીલા. આ

સ્વાધીનતાના સાચા માગે સુંદર પ્રકારે ગતિ કરી શકે છે. કારણ કે : સ્વધીનતા એ સુખનું એક અભિન્ન રૂપાન્તર છે, એટલે સ્વાધીનતાનું સુખ સાચા સુખની પ્રાપ્તિમાં જ રહેતું છે. આના પદેમાં સધન તરીકે ગુણેવા કહી. એના યોગે આ લોકમાં પ્રાપ્ત થતાં ત્રણ મહાકૃપોને તે મહાપુરુષ આ સુખ જણાવે છે :

વચ્ચે. શુભો નિય, દર્શન ધર્મચારિણામ્ ।

સ્થાને વિનય દ્રવ્યવેદ સાધુમેવાફલ મહત્ ॥ ૧ ॥

‘૧ દંમેશાં શુભ ઉપદેશ, ૨. ધર્મ’ આચરનારા આત્માઓનું દર્શન, અને ૩ સ્થાને વિનય : આ ત્રણ સાધુમેવાનાં મહાકૃપો છે’ દંમેશાં માધુઓ પાસેથી સુદ ઉપદેશ મળે એના પરિણામે દિંસા, જૂઠું, ચેરી, બ્યભિચાર વગેરે દુઃખના કારણરૂપ પાપોથી બચવાનો પ્રયત્ન સ્વભાવિક રીતે જ થાય. વિષયોનું સેવન મર્યાદા ન છોડી શકે, તો તેના ઉપર અંકુશ તો મૂકે જ. મદ્ગુરુના સદુપદેશને પામી, તેને પરિણમાવનારા આત્માઓ, પૈમાના લોભથી અનીતિ ન કરે, વાત-વાતમાં ગુરુસે ન થાય, અહકાર ન બને, કપટ જાળમા જગતને ન ફમાવે, લોભને વશ થઈ મારામારને ન બૂને, રાગમાં અજાન અનય ન કરે, દુસ્મન પ્રત્યે પણ દ્વેષ કરવાનું બૂથી જાય, કજીઆ કંકામ ન વધારે, કેષના ઉપર ખોટા આગ ન મૂકે, સુખમા છડી ન જાય, દુઃખમાં દીન ન બને, પારકાની નિન્દા ન કરે, તેમજ સક્ષાધપૂર્વક પાયાને ખોટું અને ખોટાને સાચું કહેવાની અધમતા ન કરે । આ વગેરે ઉત્તમ રિથતિને પામે.

ખીલું, મદ્ગુરુ પાસે અને ધર્મમાઓ આનતા જ હોય, એટલે એવા ઉત્તમ પુરુષોનું દર્શન થાય અને ત્રીલું, કયા કયા આદમી માથે કર્મ કર્મ રીતે વર્તાય, એ પણ સમજાય. યોગ્ય સ્થાને કરવા લાયક વિનય સમજાય. ગુરુસેવાના યોગે જગત આટલું મમજી શક્ય પ્રયત્નો કરે, તો આજની ધાધત,

ધમાલ, વતંમાન વિગ્રહ, અને ચોમેર લાડકે બળની અશાન્તિની જવાબદારી આપ મેલે સમી જાય. એટલે કે, યોગ્ય રીતે વર્તતાં આવડે, તો ખોટી પ્રવૃત્તિ રોકાય અને સાચી પ્રવૃત્તિઓ શરુ થાય : અધમતા અટકે અને ઉત્તમતા આવે : પાપવૃત્તિ નાશ પામે અને પુણ્યવૃત્તિ જાગે : બહુ કરવાની ભાવના થાય અને ઓછું કરવાની જુદી નાશ પામે : લુટવાની અધમતા અટકે અને દાન દેવાની ઉદારતા જાગે. અધમ આચરણ ન સેવાય, ગાજો દેવાનું મન ન થાય અને કાંઈ ગાળ દઈ પણ દે, તોય તે સાબળીને મદન કરવાનું મન થય : તેમજ પોતાની વસ્તુ કાંઈ લઈ જાય તો સંતોષ માને અને બીજાનું લઈ લેવાની વૃત્તિ નાશ પામે

આ રીતે 'સાધુસેવા' અનુપમ પ્રકારનું સુખનું સાધન છે. કારણકે એના યોગે આ લેકમા પરમ શાન્તિ પ્રાપ્ત થાય છે અને પશ્ચિમામે મૂળ્યું, રાશ્વત તેમજ દુષ્ખના અશમાનથીય રહિત એવું વસ્તવિક સુખ મળી રહે છે

વળી આ મહાપુરુષ સુખના બીજા સાધન તરીકે ફરમાવે છે કે, ' મૈત્રી સર્વેષુ ભાવત '

જેટલા પ્રાણીઓ જગતમા છે, તે બધાના પ્રત્યે પરમાયૃત્તિથી, કાંઈ પણ જાતિના સ્વાધની આકાંક્ષા વિનાની મૈત્રી-ઉપકારનો બદલો નહિ લેવાની ઇચ્છા વાળી દિતચિન્તા રૂપ પ્રીતી, એ સાચા સુખને પામવાનું બીજું સાધન છે જેનામાં સાધુસેવાનો ગુણ આવે, તેનામા આ ગુણ પ્રગટયા વિના રહે નહિ, તેમજ આ ગુણને વાસ્તવિક રીતે પામેયો સાધુસેવાના ગુણથી રહિત હોય નહિ પરમાયૃત્તિથી પ્રાણી માત્ર પ્રત્યે, એટલે કે તેમા સ્વ નહિ જોવાનો કે પર નહિ જોવાનો, સ્વજન નહિ જોવાનો કે પરજન નહિ જોવાનો, મિત્ર કે દુશ્મન, ઉત્તમ કે અધમ, ગોટા કે નાના, કાંઈ નહિ જોવાના, પણ પ્રાણી માત્ર પ્રત્યે પ્રીતિ, તે પણ ઉપકારનો બદલો લેવાની

ધમ્મ વિનાની. આવી પ્રીતિવાળા દુનિયામાં જોકે બહુ જ થોડા, છતાં આદર્શ તો આજ હોવો ઘટે.

આ ખીન્ને શુદ્ધ બહુજ ઉત્તમ ક્રાંતિનો છે. કાઈ પણ પ્રાણી પ્રત્યે પરમાર્થવૃત્તિથી અને પછી બદલે નદિ લેવાની દૃષ્ટિથી જે પ્રીતિ બંધાય, તેમાં બધાનું દિત થાય, એ ચિંતા છે અનાથી બધાનું બહુ થાઓ, બધા મુખી થાઓ, જન લેવા આવે એ પણ સુખરુપ જીવો, એ બુદ્ધિ થાય. આ રીતે, આનાં માદાત્મ્યને સમજાવતાં આ મદાત્મા ફરમાવે છે કે,

મૈત્રીં ભાવયન્તે નિયં શુભો ભાવઃ પ્રજાયતે ।

તનો માવોદવાન્તે દ્વેષામિદશમ્યતિ ॥ ૧ ॥

દમિયા આ પ્રકારે મૈત્રીને ભાવતા આત્મામાં શુભ ભાવ પેદા થાય છે અને તે ભાવરુપ જળથી દ્વેષરુપ અગ્નિ ઉપશાંત થઈ જાય છે.’

વાત પણ માગી છે કે, દમિયાં મૈત્રી બ વનાને ભાવનાર આત્મામાં ઉત્તમ ક્રાંતિનો ભાવ પેદા થાય છે: તે ભાવરુપ જળથી હૃદયમાં સજગી રહેવો દ્વેષ રૂપી અગ્નિ બૂઝાઈ જાય છે અને એથી આત્મા અનુપમ ક્રાંતિની શાન્તિનો અનુભવ કરી શકે છે કોઈના પ્રત્યે દ્વેષ ન હોય, તેને સકલ વિવેકોની મધામણી શાની ?

સાધુઓ ત્યાગી, ધ આર વિનાના, ઉનાડા માથાવાળા અને ઉઘાડા પગ વાળા હોય, છતાં પ્રમત્તનાથી રહી શકે છે, તે પ્રતાપ આ ભાવ નાનો છે. જીંદગીમાં આટલું યાદ થઈ જાય અને આને અનુસરતું આશિક પણ વર્તન આવી જાય, તો પણ માનવજીવન પામીને ધણુ ધણુ મેળવ્યું એમ કહી શકાય. પરંતુ એ ધ્યાન રાખવું કે, આ બન્ને મધનોનો આધાર છેલ્લા ત્રીજા સાધન ઉપર નિર્ભર છે. સુખનું ત્રીજું સાધન દર્શાવના યાદે કહ્યું કે ‘આત્મીયમદ્દમોલ્લસ’

આત્મીયમદ એટલે કે, દુનિયાના વિનશ્વર પદાર્થોમાં પોતાપણની બુદ્ધિનો ત્યાગ. ધરમાર, કુટુંબ પરિવાર, ગિદ્દિમિદ્દિ, રાજપાટ, મહેવ, માનપાત, મોજશોખ-જો ગણો તે બધુંએ નાશવત છે આપણું નથી, સ્વેચ્છાએ સંવત્સરનું નદિ મૂકાય તો પણ મૂકીને જવું પડશે, આનાકાની કરવા છતાં પણ નદિ રાખી શકાય. બંગલા, બગીચા કે સ્ત્રીપરિવાર કોઈ રક્ષણ આપી શકે તેમ નથી. બહુ લાગતું હશે, તો પાસે ઊભા રહીને રોશ અને દુઃખમાં થોડો વધારો કરી આપો.

આપણે એક વેળાએ પૂર્વકાલીન શુભોદયથી—પુણ્યથી એમ માનીએ કે, ‘આ જગતમા મને કોઈની પરવા નથી’ પણ કમની સત્તા આગળ ચમરખંધીને પણ વગર ખતની-દસ્તાવેજિનાની ગુનામ-ગીરી કરવી પડે છે. અજ્ઞાનના આવરણ આંખની આગળ આવી જાય છે, ત્યારે એ ગુનામગીરી સમજતી નથી. બધા પદાર્થો મને કે કમને હસતે કે રોતે, ઇચ્છાએ કે અનિચ્છાએ મૂકીને જવાનું છે. માટે એ પદાર્થો મારા નથી, નાશવંત છે, આમ માનીને તેના પ્રત્યે મારા-પણાની બુદ્ધિને ત્યજ દેવી.’ આ ત્યાગ જીવનમાં આવી જાય તો સમતાભાવની પ્રાપ્તિ સહેલી અને છે.

આ રીતે આત્માથી પર, મરં પદાર્થો પ્રત્યેની મારાપણાની બુદ્ધિ જે દિવસે નાશ પામી જાય, તે દિવસે પ્રાણી માત્ર પ્રત્યેની પ્રીતિ કરનામા અને સાધુની સેવા કરવામા વાધો નહિ આવે. એમ ખમર આવશે કે, ‘ધર પડી ગયું’ તો કહેશે કે, ‘મારું હતું નહિ.’ એકના એક જુરાનજોષ જેવા પણ હોકરાના મરણના સમાચાર આવત’, એ ખીજાઓની જેમ વિદ્યવ નહિ અને અતે કહેશે કે, ‘એક દિવસ મૌ કોઈનું મૃત્યુ થવાનું જ છે. હોકરા-મારો નહોતો.’ કોઈ કહેશે કે, ‘લક્ષ્મી ગઈ.’ તોય એ કહેશે કે, ‘એમા આશ્વર્ષનું કારણ નથી. પુણ્ય-ક્ષીણ થયે લક્ષ્મી ટકે નહિ’ પેટમાં ખાડો હશે અને પ્રયત્ન કરવા છતાંય આવડતું નહિ મળે, તોય કહેશે કે, ‘પાપનો ઉદય’

આ જગતમાં એવું પણ અને છે કે, મહેનત કરવા છતાં ખાડા નથી પૂરાતા અને જીની સામગ્રીએ કાટયાધિપતિએને બોજનના યાજ તૈયાર હોવા છતાં કેન્સર (Cancer) જેવા હાનિકારક બોજ થવાથી જૂંપ્યા રહેવું પડે છે. એમ ન માનવું કે, પેટમાં સીધું ઉતરી જાય છે, તે જુદિના જાણે. મોટા મોટા ડોક્ટરો પણ જ્યારે કેન્સર (Cancer) થાય છે, ત્યારે હાથ ખંખેરી નાખે છે. એવો કુસમય આવે તે પહેલાં આપણે આપણી જાતે નાશવંત વસ્તુઓની મમતા છોડવી, એમાં જુદિમતા છે. આટલા આટલા દુઃખના અનુભવો જે જુદિમાનને ગળે નથી ઉતરતા, તેની જુદિ માટે દેને ખેદ ન થાય ?

આથી સૌથી વધારે ડહાપણખર્ચો માગે એ જ છે કે, કાષ્ઠપણુ પણ મરણ આવે તો ય કરી ચિંતા-મૂંઝવણુ ન થાય એવી તૈયારી કરી લેવી. એ તૈયારી ત્યારે જ થઈ શકે કે, જ્યારે જગતના પદાર્થો પરસ્પરની મમતાથી મુક્ત બનાવ : આથી સાધુ સેવા અને સાચી મૈત્રીનાં પરિણામે સાધ્ય ત્રીણું સાધન એ કે, પર પદાર્થો પ્રત્યેની મારાપણાની જુદિનો ત્યાગ. દુનિયાના સઘળા પદાર્થોમાંથી મારાપણાની જુદિ નાશ પામી જાય, ત્યારે જે લાભ પ્રાપ્ત થાય છે, એ દર્શાવતાં એજ મહાપુરુષ કહે છે કે,

અશેવદોષજનની નિ.શેવગુણપાતિની ।

આત્મીયમદમોક્ષેણ સૃષ્ટાડપિ વિનિવર્તતે ॥ ૨ ॥

મમતાના ત્યાગથી સઘળા દોષોને પેદા કરનારી અને સઘળા ગુણોનો ઘાત કરનારી તૃષ્ણા પણ નાશ પામી જાય છે. તૃષ્ણા એટલે લાલસા—અનેક જાતિની ઇચ્છાઓ, આ સઘળા દોષોને પેદા કરનાર છે. કારણ કે, જેટલી પૌદ્ગલિક ઇચ્છા એટલો દોષ : જેટલી લાલસા એટલું પાપ : જેટલી ઇચ્છા વધારે, એટલા દોષો વધારે. પૌદ્ગલિક પદાર્થો ઉપરની મારા પણાની જુદિ જતી નથી માટે જ સાચા મુખનો

માર્ગ આજે દૂર સુદૂર ગયો. વર્તમાન જીવનનો મતિપ્રવાહ આનાથી કાંઈ બિંધા જ માગે વહી રહ્યો છે.

તૃષ્ણા વધે ત્યાં દોષો આરામ માટે અને ગુણો નષ્ટ થવા માટે એ સદમ છે માટે જ સધળા દોષોને ઉત્પન્ન કરનાર તૃષ્ણા છે જગતના પદાર્થો પ્રત્યેની મારાપજાની ભુદ્ધિ ગ્રસ્ત એટલે તૃષ્ણાનો અભાવ થયો : અને દુનિયામાં વર્તતા મસારી કે ત્યાગી આત્મ માં, તૃષ્ણા ન હોય એટલે પ્રાણી માન પ્રત્યે પ્રીતિ તથા સાધુનો મસર્ગ પણ હોય, તે સ્વભાવિક છે.

જે માનવી પૌદ્ગલિક પદાર્થોની તૃષ્ણાથી નિષ્ઠા હોય સારાથ વિશ્વના પ્રાણીઓ પ્રત્યે નિઃશંકભાવે પ્રીતિ સંપન્નરો હોય અને નિરતર સાધુ સેવા કરનારો હોય : તે દુખી હોય, એવું એક પણ દૃષ્ટાન્ત કેંઈ આપી શકે તેમ નથી જ્યારે તૃષ્ણાવાન હોય, બીજાઓ પ્રત્યે કબ્જાવાળો હોય અને કુમગી હોય, તે જતુર દુખી જ હોય, એમ જ્ઞાનીઓ કહે છે, અને એ વસ્તુ અનુભવમિદ્ધ પણ છે. તેવા અનેક આત્માઓ આજે દુખી છે તેવા દૃષ્ટ-નેનો પાર નહિ આવે. આ ત્રણ ગુણ ત્રણ સાધન મળી જાય, પછી કાંઈ દુખી છે એવું દૃષ્ટાન્ત નહિ મળે

આથી જ આ જ વસ્તુને જગતમાં પ્રચાર કરવા માટે, આપ્ત-પુરુષો પોતાની વણી દ્વારા પ્રવર્તનો કરી રહ્યા છે કારણ કે આ માર્ગ એકાન્તે સુખનો છે અને સાધુકુળોનો ધરદો એક જ છે કે, જગતને ઉત્તમ માર્ગે દોતરણી આપવી અને જગતના લોકોને ઉત્તમ જનારના-સાધુ જનાવના, અથવા તે—‘સાધુ થવું એ સર્વ છે’ એવી માન્યતાવાળા જનાવવા આટલું જો ગતી જાય, તો આજે બધા વિરોધો શાન્ત થઈ જાય કાંતો આપણે સાધુ અને ન સધાય તો સાધતાને હાથ જોડવા, સદાય કરી.

ગુણવાન બનવું. નહિતર ગુણવાનની સેવામાં નક્કનાપૂરક ઝૂંપી પડવું. ગુણવાન બનવું નહિ અને ગુણવાનની સામે કડરી દૃષ્ટિએ ઊભા રહેવું, એ મહાનદોષ છે. પોતે ઉત્તમ થવું નહિ, ખીજને યથા દેવા નહિ, ખીજની ઉત્તમ બાબત પુછ ન કરવી, છતી શક્તિએ સદાય ન કરવી અને ઊંચટા સામે યવું, એ એક પ્રકારનો માનસિક રોગ છે.

હુંકમાં ફરી આપણે આ ઉપદેશને વિચારી જોઈએ. જ્ઞાનીઓ એમ કહે છે કે: દરેક જંતુ સુખને ઈચ્છે છે: નાનામાં કે મેટામાં, 1૫લા-નમાં કે ગાંડામાં કોઈમાં એ મટે બે મત છે નહિ. ઈચ્છે છે એટલું જ નહિ, પણ ચોરિમે કલાક તેને માટે ધમપછાડ કરે છે. તે છતાં આજદિન સુધી સુખ નથી મળી શક્યું તે નિશ્ચિત છે સુખ નથી મળ્યું માટે દુનિયા ઊંધે રસ્તે ધમડામ્મ રહી છે તે નહીં છે. તેથી સુખનાં સાધનો જ્ઞાનીઓએ બતાવ્યા. શાસ્ત્રોમાંથી સાર દોઢન કર્યો અને બે વસ્તુ રહી કે, 'ધર્મ' કરવો તે સુખનું સાધન અને પાપ આચરવું તે દુઃખનું સાધન'. આ પંતી કહ્યું કે, 'આપણી જાતને બચાવે લાગે-દુઃખમય લાગે તે પારકા પ્રત્યે આચરવું નહિ' એવું નામ ધર્મ. 'જે જે કયોથી મને તકલીફ થાય, તે મારી જીદગીમાં ખીજ પ્રત્યે આદરવા નહિ' 'આ મનઃકામના માધુપણ આવે તો જ સંપૂર્ણ થાય; અને એજ સાચું સ્વરાજ્ય છે સ્વાધીનતાનો આજ એક અને અનુપમ માર્ગ છે.

કેવળ મુક્તિના જ કરદથી કરેયો શુદ્ધ ધર્મ, એ તો આત્મા ઉપર લાગેન કમંમળને સાફ કરે છે અને સાધો મેલો લઈ જાય છે. એ ધર્મ કરતાં પૌદ્ગલિક પદાર્થોની થોડી પણ આમકિત રહી જાય, તો પુણ્ય પેદા થાય અને તે પુણ્ય સારી સારી સામગ્રી પમાડી, વળાવા રૂપે ય-ને આત્માને મોક્ષ માર્ગમાં યે.જે છે અને અંતે મોક્ષપદે પણ પહોંચાડી દે છે. પુણ્ય એ આત્માને લાગેલું શુભ

કર્મ છે આત્માને કર્મથી સર્વથા રહિત બનાવવામાં સદાપક નિવડે તે કર્મ છે શુદ્ધ કર્મ જીવવિશેષે પુણ્યનું ૫ કારણ અને પણ સુધર્મને મુક્તિનું જ સાધન કહેવાય

આથી સ્પષ્ટ છે કે, કર્મ એ જ સ્વરાજ-આત્મરાજ્યની પ્રાપ્તિનું માત્ર સાધન હોવાથી જે સાધનો કર્મના છે, તેજ સુખના છે. આથી કર્મ કહો અગર તો સ્વરાજ્યનું સુખ કહો, એના હેતુની સિદ્ધિને માટે ત્રણ વસ્તુઓ અહીં ઉપદેશવામાં આવી છે.—

૧ પહેલી એ કે, હમેશા, અને તો ચોવીસેય કલાક અગર તો જોડેલો બની શકે તેટલો વધારે સમય, હૃદયના બહુમાન પૂર્વક સાધુ એટલે ગુણોએ કરી ૭૬ એવા જે મદાપુષ્પો, એમની સેવા-એમની આશનું પાલન. આ સાધનાની સેવાના ત્રણ ફોનો દર્શાવ્યા : ૧. સુંદર ઉપદેશની પ્રાપ્તિ, ૨ કર્મભ્રાત્રીઓનું દર્શન અને ૩. યોગ્ય સ્થાને વિનય

૨ બીજી વસ્તુ એ કે, પરમાર્થવૃત્તિથી દુનિયાના પ્રાણિયો પ્રત્યે-નિષ્ઠ પ્રત્યે, બદલો લેવાની પ્રવૃત્તિ વિનાની પ્રીતિ-સૌના દિતરી ચિતા. આથી શુભ ભાવના થાય અને એ શુભ ભાવનાના યોગે દ્વેષરૂપ અગ્નિ જુગાધ જાય,

૩ અને ત્રીજી વસ્તુ એ કે, દુનિયાદારીના સ્વયમેવ નાશવંત, મૂંઝીને જવાના, તેવા પદાર્થો પ્રત્યે મારાપણાની ખોટી કંઈપણ કાલેલી જુદીનો નાશ આ ત્રીજી સાધન. આથી તૃષ્ણા કે જે અર્થજ્ઞા દોષોની માતા છે અને સધળા ગુણોનો ધાત કરનારી છે, તેને નાશ થાય છે

આ માનવજીવનને સફળ કરવાને માટે આ જે ત્રણ સાધનો સેવવાના બતાવ્યા, તે ત્રણને વિશુદ્ધ હૃદયપૂર્વક સેવનાર આત્માને

આ ભવમા તેમજ પરભવમાં પણ સાચી શાન્તિ, સુખ અને આત્મ-
સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત થાય છે આ સાધનો આ ભવમા શાન્તિ પમાડે છે
અને તેથી ભવાતરમા પણ શાન્તિ મળે એવી સામગ્રી પ્રાપ્ત થાય
છે. તેના આરાધનથી ભવિષ્યમા એવી કામવાહી થશે કે, આત્માની
સાથે અનાદિકાળથી લાગેલ કર્મમજ સાફ થશે અને જે સુખને
પ્રાણી માત્ર ધ્રુવે છે, તે મુક્તિનું અદ્વિતીય સુખ કે, જે દુખના
લેશ વિનાનું પરાધીનતાની પીડા વિનાનું, પૂજ્ય અને શાશ્વત છે, તે
મળી શકશે. વધુમા આવા આત્માઓને દુખના દાવાનળોની સહેજ જાળ
મરખી પણ રપર્ણી શકશે નહિ !

આ જીવનમા જે આ પ્રયત્ન થશે તે જ મળેન આય'દેશ,
આય'ક્રુજ અને આય'જ્ઞતિ આદિ ઉત્તમ સામગ્રીની મદ્ગતા
થશે આથી જ્ઞાનિઓની તો એક જ ભનામણ છે કે, 'પાપના
ત્યાગમા અને કર્મની આરાધનામા સધણીય શક્તિનો અને
સધણીય મામગ્રીનો સદ્વ્યય કરવામા લેશ પણ પ્રમાદી ન
બનવું !' પાપના ત્યાગમા અને કર્મચિરણના સેનમા જે પુણ્યાત્માઓ
• આ પ્રકારે પોતાના જીવનને ઉપયોગી બનાવે છે, તે પુણ્યાત્માઓ
પોતાની દુખરહિત બનવાની, સ્વાધીન બનવાની અને એકાન્ત
શાશ્વત સુખને પ્રાપ્ત કરવાની અભિનાષાને સફળ કરે છે

પવિત્રતાની ગંગા :

ઉદારતા ગુણુનું
સ્વરૂપદર્શન

૫

ઉદારતાનો ગુણ, એ એક એવો અદ્ભૂત ગુણ છે કે એના યોગે બીજા અનેક ગુણો આત્મામાં, બહુજ સહેલાઈથી પ્રગટી શકે છે. કારણ કે, ઉદાર આત્માની વૃત્તિમાં અને પ્રવૃત્તિમાં સદ્વિચારોની સુંદર છાયા સદા કાળ પથરાયેલી રહે છે અને એ સદ્વિચારોની સુંદર છાયા મધણીય દુન્યવી ઇચ્છાઓનો નિરોધ તથા સદાચારોનો સ્વીકાર કરવા તરફ, આત્માને સદૃજ રીતે વાળે છે આ રીતે જ્યાં ઉદારતા, સદાચાર, મહિષ્ણુતા અને સદ્વિચાર—એ ચારેય ઉત્તમોત્તમ ગુણોનો યોગ મળે, ત્યાં કરી કમીના નથી રહેતી.

ખરેખર, એવા પુણ્યાત્માઓ આ જીવનમાં જે કાંઈ સાધવા-જોયું છે, તેને સુંદરમાં સુંદર રીતે સાધનારા બની જાય છે. આ ઉદારતા ગુણ, માત્ર પોતાના આત્માને માટે જ દિતકારી છે એમ પણ નથી. એ ગુણના યોગે, બીજા પણ સંખ્યાબંધ

આત્માઓ ઉપર, ઉદાર આત્મા ધર્મો ધરો ઉપકાર કરી શકે છે. અનેક યોગ્ય આત્માઓ, સાચી ઉદારતાને ધરનારા આત્માના સંસર્ગ વગેરેથી, ગુણસમ્પન્ન પણ બને છે. આવા અદ્ભૂત અને સ્વપર-ઉપકારક ગુણને જે આત્માઓ પોતાના જીવનમાં ઉતારી શકે છે, જે આત્માઓમાં આ ગુણ વિકસ્યો હોય છે, તે આત્માઓ જ આ દુનિયામાં મદદાન ગણાવાને લાયક છે, અને મહાપુરુષ તરીકેની વાસ્તવિક ખ્યાતિને આવા આત્માઓ જ પામી શકે છે !

આ ઉદારતા ગુણ સ્વ-પર ઉપકારક હોવાથી, ખીજા અનેક ગુણોને આણી લાવનાર હોવાથી અને આત્માને મદદાન બનાવનાર હોવાથી એનું સ્વરૂપ સમજ એ ગુણોના પરિપૂર્ણ વિકાસ સાધી શકાય એ માટે, દરેક ક'યાલુકામી આત્માએ પ્રયત્નશીલ બનવું જોઈએ

પૂર્વે જે મહાપુરુષો થઈ ગયા, વર્તમાનમાં જે મહાપુરુષો વિદ્યમાન છે અને ભવિષ્યમાં જે મહાપુરુષો થશે, તે મહાપુરુષો માત્રી ઉદારતાના ગુણ વિના યથા નથી, વર્તમાનમાં વિચરતા મહાપુરુષો પણ માત્રી ઉદારતાના ગુણને પામીને જ મહાપુરુષ બની શક્યા છે અને ભવિષ્યમાં પણ સાચી ઉદારતાના ગુણ વિના મહાપુરુષો થશે નહિ એ ચોક્કસ છે.

જે કોઈનું પણ અશુભ ઇચ્છે નહિ, પણ સંસારના સંધગાજ પ્રાણીઓનું ભય ઇચ્છે, જે કોઈનાય કોઈ પણ સાચા ગુણને જોઈને રાજ થાય, દુઃખીને જોઈને જેને દયા આવે અને દુઃગુંથી તરફ પણ જે ગુસ્સે ન થાય, સુધારવાની મહેનત કરવા છતાં પણ ન સુધરે એવી કોટિના દુઃગુંથી પ્રત્યે પણ જેનામાં દુર્ભાવ ન હોય તેજ સાચો ઉદાર અને મહાનપુરુષ છે. શાસ્ત્રદૃષ્ટિની વાત, કે તત્ત્વ-જ્ઞાનિઓની દૃષ્ટિની વાત બાજુએ રાખીએ, તો પણ સામાન્ય માત્રી સમજ હોય, તો આ પ્રકારના ગુણોવાળા આત્માઓ મહાન લાગ્યા

વિના રહે નહિ. એ મદત્તા સાચી ઉદારતા પ્રગટયા વિના આવે નહિ. જોણે એવા મદ્દાન બનવું હોય તેણે પોતાનામાં સાચી ઉદારતાનો ગુણ પ્રગટે એ માટે મહેનત કરવી જોઈએ.

પોતાના માનેલાઓનું, પોતાની ઉપર ઉપકાર કરનારનું, પોતાને ક્યારેક કામ લાગશે, એવી સંભાવનાવાળાનું, પોતાના ઉપયોગમાં આવનારનું, પોતાને મદદગાર થનારનું—એમ પોતાને જ્યાં જ્યાંથી અંગત લાભ છે અગર લાભની સંભાવના છે, એનું જ અશુભ ન ઈચ્છવું એમ નહિ, પરંતુ પોતાનું ખરાબ કરનારનું પણ અશુભ ન ઈચ્છવું, આ ઉદારતાની પૂર્વશૂંભિકાનો ગુણ છે. આપણા માટે વર્તમાનમાં એ રાક્ય હોય કે ન હોય, પણ, આ ગુણની જ સાચી મદત્તા છે, આ ગુણ આત્મામા ત્યારે જ પ્રગટે કે, જ્યારે અપકાર કરનારને પણ ખમી ખાવાની તાકાત આવે અને બરબાદ કરનારને પણ સદી લેવાનું સામર્થ્ય કેળવાય.

અમુક મને બરબાદ કરે છે, એમ ચોક્કસપણે જાણવા છતાં પણ, એની હૃદયમા અસર ન જોઈએ. એ તાકાત કેળવી હોય, તો એના અકલ્યાણની ભાવના ન આવે. એ તાકાત હૃદયની સાચી ઉદારતા વિના ન આવે. હૃદયની સાચી ઉદારતા હોય, તો જ અપકારોનું પણ ભૂંડું નહિ ઈચ્છતાં બહુ ઈચ્છાય.

જૈન ઇતિહાસ કહે છે કે, અમણ્ણ ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવ ઉપર સગમે કારમા ઉપસર્ગો કર્યા, તે પણ ૭ ૭ મહિનાઓ સુધી માત્ર પાંચ જ દિવસ ઓછા. એ ૭ મહિના સુધી ભગવાનને અન્ન અને પાણી વિના રહેવું પડ્યું. એક રાત્રિમાં એ સંગમે વીસ વીસ ઘોર પીડાઓ કરી ૭ માસ સુધી સંગમે ભગવાનને ઉપમર્ગોથી એવા કાયર કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો કે, સાચી અને સંપૂર્ણ ઉદારતા વિનાનો આત્મા, પોતાના બળનો એની સામે ઉપયોગ કર્યા વિના રહે નહિ. ભગવાન પોતાના બળના એક અંશનો એક અંગ દ્વારા પણ જે

ઉપયોગ કરે, તોપણ મદા ઉત્કાષ્ઠાત મચાવી શકે, એવું તેઓશ્રીમાં જળ દતું એટલે તાકાત નહોતી માટે પીડા સદન કરી, એમ ન હતું. એટલી તાકાત છતાં, એને રોકવા આંખ ઊંચી કરીને ન્નેયું પણ નથી. આખરે સગમને લાગ્યું કે, ‘અહીં મહેનત ફળે એમ નથી’ અને તે થાક્યો, પણ ભગવાન ચળ્યા નહિ આટલી પીડા કરનારો ચાકાને જાય છે, ત્યારે પણ ભગવાનને એમ પણ નથી થતું કે, ‘આતું અકલ્યાણ થાઓ !’ ઊતરું એમ થાય છે કે ‘બીયારો અમારા પરિચયને પામ્યો તોય સંસારનો દુખમાં દૂલી ગયો !’

જેને કમની આધીનતાના યોગે સસારની વિવમ પરિસ્થિતિનો, આમ પુરુષોનાં વચનો દ્વારા ખ્યાલ આવ્યો છે, કમના વિપાકોને જે મમજે છે, તેનામા આ ઉદારતાનો ગુણ સહેજે પ્રગટે, ‘આપણે પહેલા બૂકું ન કયું હોય, તો આજે આપણું બૂકું ન જ થાય,—’ આ વાત તેના હૈયામા નક્કી હોય

આત્માની વાતો, કમસત્તાના વિચારો, તત્ત્વજ્ઞાનના વિવેચનો, એ બધું જરામત સમજવાથી, વિચારવાથી, હૃદયમા સ્થિર કરવાથી આ જાનની ક્ષમા જન્મે. પણ આજે નો ખેદની વાત છે કે, તત્ત્વજ્ઞાનની વાતોનો પ્રાયઃ અનુભવ જ નથી અને એ જ્ઞાન હૃદયમા પરિણમ્યા વિના સાચી ઉદારતા નહિ આવે એ નિશંક છે. આના પ્રકારની ઉદારતાની વાત આસ્થ કપરી ખરી. માટે જ ‘મારુ દુરમન કોઈ નથી, છતા કોઈ મને તેનો દુરમન માનતો હોય, તો પણ તેનું કલ્યાણ થાઓ !—’ એ ઉદારતા કેળવવાને માટે તત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ, વિચાર અને એવું હૃદયમા પરિણમન એ જરૂરી છે. સાચી ઉદારતા લાવવાને માટે તત્ત્વજ્ઞાનને દેખા સાથે એક તાર બનાવવું પડશે. અને આના પરિણામે જપારે આ દશા આવે એટલે બીજા ગુણો છેટા ન રહે, આ એક જ ગુણ જરામત આવી જાય, ‘બૂકું કરનારનું પણ ભતું થાઓ’—એવી વૃત્તિ બની જાય, તો એ નાનીસુંની ઉદારતા નથી

ઉદાર આત્માથી દિંસાદિ થઈ શકે નહિ, કોઈનું ય જૂઠું નહિ પણ સૌનું જનું ઇચ્છનાર દિંમા આદિને રમપૂરંક આચરી શકે, એ સંભવિત નથી. દિંસા આદિને રમપૂરંક આચરનારો સાચો ઉદાર હોઈ શકે નહિ અને સાચો ઉદાર દિંમાદિને રમપૂરંક આચરનારો હોઈ શકે નહિ એ નિશ્ચિન વાત છે. ઉદારતા ગુણ અમુક અસમાં પણ પ્રગટ્યા પછી દિંસા, જૂઠું, ચોરી એ વગેરે પાપોથી આત્મા કંપશે ઉદારતાના યોગે દિંસાદિ કરવાની પ્રતિ નામૂદ થશે અને દિંસાદિ થઈ જશે તોય આત્માને એથી દુઃખ થશે. ધીરે ધીરે એને છોડવાના અને એ પાપોથી બચવાના શક્ય પ્રયત્નો થશે. માટે સઘળાં પાપોને કાઢવાનો અને સુધગા ગુણોને મેળવવાનો ઉપાય પણ સાચી ઉદારતા છે. એટલે કરેલું જોઈએ કે, ઉદારતા એ પવિત્રતાની વહેતી ગંગા છે, એના શાન્ત, સ્વચ્છ અને સુમધુર પ્રવાહમાં માણનારા આત્માઓ પાતાનાં જીવનની અગુદ્ધિઓ, દોષો અને ક્ષુદ્રતાઓને ટાળી સ્વસ્થતા, શાન્તિ અને સમાધિ અવશ્ય મેળવી શકે છે.

જો આટલો નિશ્ચય કરી લેવાય કે ‘અત્યારથી મારા દેવામાની દુશ્મનાવટને છું કાઢી નાખું છું, ધણાનું હું જૂઠું ઇચ્છતો હતો પણ હવે નહિ, હવે તો એ જ ઇચ્છા કે, મૌનું કલ્યાણ થાઓ અને કોઈનું પણ જૂઠું ન થાઓ’-તોયે સામાન્ય વાત નથી. એ માટે આત્માએ ખરાખર વિચારી નક્કી કરી લેવું જોઈએ કે, ‘ખરી રીતે મારું જગાડનાર ખીજો કોઈ જ નથી. મારું જગાડનાર જે કોઈ હોય તો, તે હું પોતે જ છું.’ કોઈને કોઈ પ્રત્યે, તો કોઈને કોઈ પ્રત્યે દુશ્મનાવટ દેવામાં બેડી છે, એ કાઢી નાખી મનને સમજાવી દેવાય કે, ‘જે કોઈનું તે અત્યાર અગાઉ જૂઠું ઇચ્છ્યું તે ખૂબાઈ કરી છે. હવે કોઈનું પણ તારે જૂઠું ઇચ્છવું નહિ.’

ખરીવાત એ છે કે, ‘કોઈનું પણ જૂઠું ઇચ્છવું અગર કોઈનું જૂઠું કરવું, એ જો પાપ ન હોત, તો સમર્થ’

મદાપુગોએ બૂકું કરનારનું બૂકું તો ક્યું નદિ, પણ તેમનું ય બહું જ ચિન્તયુ તે એમ ન કરત એ જ રીતે આપણે પણ એ નક્કી કરવું કે 'મૌનું બહુ જ ચિન્તવતુ, અને તો કાઢવું ય બહુ કરવું, પણ બૂકું તો કરવું જ નદિ' આ મોટો ગુણ છે. જગજર ઉદારતા છે. આ માટે આટલું કરવું કે, 'આજ સુધીમા મે જે કંઈ પણ બૂકું ક્યું અગર બૂકું ઈચ્છયુ તે બૂન કરી' બૂકું કરનારને પણ ઉપકારી માનતા બનવું અને કહેવું કે, 'મારા અશુભને અપાવવામા તે મદદ કરી' જેનું જેનું બૂકું ઈચ્છયું હોય, જેનું જેનું બૂકું ક્યું હોય, તેમની ક્ષમા માગવી.

તેજી તેવડ ન હોય તોય પશ્ચાતાપ તો જરૂર કરવો ચક્રિત હોય તો જેનું બૂકું ક્યું હોય, તેનું બહુ કરીને વત્તો વાગી આપવા મથવું આ કરના જેવું છે. મામાને જ્યા ખાત્રી થશે કે, આપણી ભાવનામા કાયપત્ર આત્રી છે અને આપણે એના બનામાં જ રાગ છીએ એને જે મામો ગોચ દશે તે પગ પૂજગે એના ઉપર મુદર છાયા પડગે. મામો અયોગ્ય હોય અને એથી એ એવો ને એવો રહે, તો પણ આપણુ કત્યાણુ તો નિયમા થવાનું એમા નિશ્ચય રહેવું

પૌદ્ગતિક પદાર્થોમા રાગનારો, એમા જ ઉદય માનનારો અને રાત-દિવમ એમા જ અટવાઈ રહેનારો, આ ગુણને તદ્દિ કેળવી શકે વિષયો જ્ઞાનીઓએ કહ્યા છે તેમા અમાર અનિષ્ટરૂપ અને દુ ખર લાગ્યા વિના, તથા, તેનાથી મુક્તિ જરૂરી છે એમ લાગ્યા વિના, તેમજ મુક્તિ માટેના જ્ઞાનીઓએ કહેવા ઉપાયો ગમ્યા વિના, સાચી ઉદારતાનો ગુણ નદિ આવે જ્યારે એ દશા આવશે એટલે જ્ઞાનીઓએ કહેલી તત્ત્વાનની વાનો રચશે પરિણામે સાચી ઉદારતાનો ગુણ આત્મામા પ્રગટશે

જેનામા આ ગુણ આવી જાય, એ આત્માને આપત્તિના પ્રસંગે પણ અશાન્તિ ન થાય. મૂઝવણો આવા આત્માથી દૂર રહે ગમે તેવા કપરા પ્રસંગોમા પણ એ આત્મા સમાધિ જાગરી શકે અશાન્તિ અને મૂઝવણ ટાળી હોય તેમજ સમાધિને પ્રાપ્ત કરી તેને અખંડપણે ટકાવવી હોય, તો આ ગુણ કેળવવો એ ખૂબ જ જરૂરી છે આ ગુણ વિના સમાધિમય જીવનની અને સમાધિમય મરણની પ્રાપ્તિ શક્ય નથી.

હવે ઉદારતાના બીજા પ્રકારનો વિચાર કરીએ જે આત્મામાં માત્રી ઉદારતાનો ગુણ પ્રગટ્યો હોય, તેની એ દશા હોય કે, બીજાના નાના પણ ગુણને એ પ્રસન્નતાથી પ્રવૃત્તિદેયે જુએ અને પોતાના મોટા પણ ગુણને એ અહંમાત્રે ન દેખે. બીજાના નાના પણ ગુણને મહાન માને અને પોતાના મોટાંય ગુણને અંધ માને. બીજાના નાના પણ ગુણને જો કહેવાથી નુકસાન ન હોય તો, કહેતાં આનંદ આવે અને પોતાનો મોટો પણ ગુણ કહેતા જીભ ખચકે. આજે તો મોટે ભાગે એથી વિપરીત દશા છે સામાના અછતા પણ દોષની નિન્દા થાય છે અને પોતાના અછતા પણ ગુણો ગવાય છે પારકા દોષ લહેરથી ગવાય છે અને પોતાના સામાન્ય પણ માની લીધેના ગુણને આગળ કરાય છે. બીજાના ન હોય તોય દોષ કહેવાય અને પોતાના ન હોય તોય ગુણ કહેવાય, એવી આજની મોટે ભાગે દશા છે.

કામને સારી ક્રિયા કરતો ભાગીએ તે વખતે, તેની પૂર્વની ખરાબ ક્રિયાઓ યાદ આવવી અને એ દ્વારા, સામાની સારી ક્રિયાને બૂનવી, તેની મહત્તાને ગૌણ કરવી એ સુદતા છે. સામાની ઉત્તમ ક્રિયા આંખે ન ચઢતા, બીજા જ યાદ આવે છે, એ અદ્ભુત ગુણ છે એમ કરવામાં મારી ક્રિયા પ્રત્યેનો અનાદર ભાવ રહેતો છે

આ રીતે ઉદારતાના બે પ્રકારો નક્કી થઈ ગયા. તેમાં પહેલો પ્રકાર : કોઈનું પણ બૂકું ઇચ્છતું નહિ : પ્રાણી માત્રનું બહુ ઇચ્છતું બૂકું કરનારનું પણ બૂકું નહિ ઇચ્છના બહુ ઇચ્છતું : અને બૂકું કરનાર કે બહુ કરનાર-સૌનું બંને તેટલું બહુ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યા કરવો.' જ્યારે કોઈના પણ સ્વ-પર ઉપકારક નાના ગુણને જોઈને પ્રભાદ થવો,' એ માયી ઉદારતાનો બીજો પ્રકાર થયો.

હવે ત્રીજો પ્રકાર દુખીને જોઈ તેના પ્રત્યે કરુણાભાવ ઉત્પન્ન થવો અને તેના દુખને દૂર કરવાની અગર તેનું દુખ દૂર થાય એવી ઇચ્છા થવી, એ ઉદારતાનો ત્રીજો પ્રકાર છે. સાચા રૂપમાં છે 'દુખી આખા મામે હોય, તેના દુખને દૂર કરવાની તાકાત હોય, તે જતા જે પોતાની તાકાતને ગોપરી દુખીની ઉપેક્ષા કરે, એ ધર્મ' પાળવાને માટે પણ અગોચર છે 'આવા આત્માઓ કદાચ કોઈ ધર્મ કિના કરે, તો પણ એને ધર્મ જે રીતે ફાવે જોઈએ તે રીતે ફોર નહિ, માયા ધર્મીમા અનુકૂળતાવનો જાણે. ય ન હોય, એ ન બને એને ધર્મી કહેવાય જ નહિ

આમ તો દુખી અનેક જાતના હોય છે, પણ આપણે અહીં તેના બે વિભાગો પાડીએ છીએ એક તો રોટલા વગેરેથી દુખી અને બીજા ભરથી દુખી પૈમા વગેરે ન હોય તો એના વિના બટકતું પડે છે માટે દરિદ્રતા જગતના વ્યવહારોમા દુખરૂપ જાણે છે, તે રીતે ધર્મ વિના આત્માને મસારમા અપવાવવું પડે છે, એથી ધર્મહીન આત્મા પણ દુખી છે એકનું દુખ આત્મિક છે, અને બીજાનું બાહ્ય એમ બે પ્રકારના દુખો છે એ બે દુખોમા આત્મિક દુખ ભવકર, કારણ કે, એ દુખ ન જનતા સુધી મસારમા એક ભવમાથી બીજા ભવમા એમ ભગ્નું જ પડે છે અને જો

એ દુ ખ જાય તો એ પડી પાછુ દુ ખ પશુ રહેતું જ નથી. આથી જ આત્મિક દુ ખને ટાળે, આત્મિક દુ ખને ટાળવામાં મદદગાર નિવડે તે ખરો ઉપકારી છે. એથીજ પરમકાર્ણીય વીતરાગ પરમાત્માને આપણે પૂજનીય માનોએ છીએ. કારણ કે એ આત્માઓમા, ઉચ્ચામા ઉચ્ચ પ્રકારની ભાવદયા રહેલી હોય છે.

એટલે કે, આત્માની દયા એ ભાવદયા છે. સાચી ઉદારતા રૂપ ગુણને પામેના આત્મામા આ ભાવદયા જરૂર હોય, એને સફળ બનાવનારી શક્ય પ્રગતિઓ પશુ જરૂર હોય જેનામા સાચી ઉદારતાનો ગુણ બરાબર ખીંચ્યો હોય, તે ભાવદયાથી હીન હોય, એ શક્ય જ નથી.

જેનામા ભાવદયા હોય, તેનામા સાચી દ્રવ્યદયા પશુ જરૂર હોય કાંઈ અન્યથી દુ ખી છે, કાંઈ પાણીથી દુ ખી છે, કાંઈ વસ્ત્રથી દુ ખી છે, કાંઈ મકાનથી દુ ખી છે, તો એના દુ ખને ટાળતા પશુ એનામા એના સરકારો નાખવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, કે જ્યેથી એને આત્માનું જ્ઞાન થાય આજે બિખારીને જે ઓછું, વધેલું કે એક અપાય છે, તે પશુ બહુ ખોટી રીતે અપાય છે એવું પશુ આપતા આપતા બિખારીના તિરસ્કાર કરાય છે, ગાળો દેરાય છે અને એમાં પશુ વધારે બિખારીઓ આની જાય તો ‘ભાગી જાન!’ એમ પશુ કહેવાય છે. પશુ આ રીતે બિખારીઓને ગાળો દેવી, એ દયા નથી, અને અનુકંપા પશુ નથી.

ધર્મી આત્માઓએ ટુકડો દેરાય તો ટુકડો, પશુ તે એવી રીતે દેવો જોઈએ કે જ્યેથી બિખારીના હૈયામા મદદભાવ જાગે એના હૈયામા ધર્મ પ્રત્યે બહુમાન ભાવ પ્રગટે. એટલે જ્યારે બિખારી આંગણે આવે, ત્યારે દાતાર શેઠ બદાર નીકળે, પશુ આજે જ્યાં સુપાનરૂપ સાધુપુરોને પશુ જાતે દેવા ઉઠવાની બહુધા પુરસદ અગર દરકાર નથી, ત્યાં બિખારુને જાતે દેવાની પુરમદ કે દરકાર ન

હોય તે સ્વાભાવિક છે જે ધણુ અનિચ્છનીય અને ભાગિના અનર્થની આગાહીરુપ છે. દાતાર શેઠ ભિખારુને દેના ધર બદાર નીકળે અને અનુક પાલાવપૂર્વક આપે, તો ભિખારુને શેઠને માટે હૃદયમાં બદુમાન ભાવ પેદા થાય.

શેઠીઓ ભિખારીને આપતી વખતે જે કંઈ બોલે, તેને એ આદરથી સાંભળે, શેઠના અતરમાં ભાવદયા હોય, દાતાર શેઠના દેરે ધર્મવશ્યો હોય, તે આત્મા અને કર્મના સ્વરૂપને સમજેનો હોય, તો એવી શાન્ત અને ગભીર ભાષામાં હું યની પ્રદુવતાથી પ્રસન્ન વદને બોલે કે,

‘મહાનુમાન ! આ તમને આપવાની વૃત્તિ મારામાં ઉત્પન્ન થઈ, તે ધર્મનો પ્રતાપ છે જૂઓ, તમે પણ આદમી છો અને હું પણ આદમી છું, છતાં તમારે હાથ ધરના પડે છે અને મારા હાથ ભરેના છે આટલું આપના છતાં મારા ધરમાં પાર વગરનું ભરેલું છે અને તમે આ ખંધ જશો, એટલે તમારી પાસે કંઈ નથી આતું કારણ કદી મિચાલું છે ? પૂર્વે કરેલા કર્મોના એ પ્રતાપ છે, પૂર્વે ધર્મ કર્યો હોય, જીવદિસા વગેરે પાપો ન કર્યા હોય, તો આ ભવમાં આ સામગ્રી મળે અને એ સામગ્રીનો સદુપયોગ કરી મુક્તિમાર્ગની આરાધના કરીએ, આત્માને ઝોળખી આત્માને તારવાનો પ્રયત્ન કરીએ, તો એવું સુખ મળે કે જે કદી જાય નહિ પૂર્વે જીવેને માર્યા હોય, જૂઠું બોલ્યા હોય, ચોરી કરી હોય આવા બચકર પાપો કર્યા હોય, તો આ ભવમાં અનેક પ્રકારના દુષ્ટો ભોગવવા પડે અને એ પાપોના પ્રતાપે ખારાના પણ સાસા પડે તમે આવો એથી મારું ખૂટતું નથી તમે રોજ આવજો, તમે લઈને માન લેતું કરનારા છો, માટે રોજ લઈ જાઓ, પણ પાપ ન કરજો, જેથી બીજા માગવાનું જાય અને ધર્મ કરજો, જેથી સાચું સુખ પ્રાપ્ત થાય તમે ખુશીથી રોજ આવજો અને

ખીજને લેતા આવજો. કોઝનું પશુ બધું કયેં આપણું બુંડું
નથી થતું. અને બધું અવશ્ય થાય !'

આવું આવું પાપનાં ફળો અને ધર્મના પ્રતાપનો ખ્યાલ
 આપનારું બોલવા માથે, દાતાર શેઠ જે ભાવપૂર્વક અન્નદાનાદિ દે,
 તે એની સુંદર પ્રકારની અસર તે બીજા માંગનારનાં હૃદયમાં નીપજે,
 ધાયું પરિણામ આવે, અને ટુકડો ફેંકે, તિરસ્કાર કરે ગાજો દે તો
 એની કયી અસર થાય ? મારી રીતે અપાય તો, એ દાન લેનાર
 અને દેનાર બેયને ઉપકારક નિવડે.

એ રીતે જે પ્રકારનાં દુ.ખોને ટાળવાનો સૌએ પોતાની શક્તિ
 અને મર્યાદા મુજબનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. એક તો આત્મા મુક્તિએ
 પહોંચે એ માટે પ્રયત્ન કરવાનો છે અને બીજો પ્રયત્ન અનુકંપા
 આદિને અંગે કરવાનો છે. આત્માને મુક્તિએ પહોંચાડવાની ઈચ્છા,
 એ ભાવદયા કહેવાય છે. દ્રવ્યદયામાં પણ ચોખ્ખી રીતે અપાય તો,
 લઈને જાય તે સારા માગે વળ્યા વિના રહે નહિ છતાં ન સુધરે તો
 એની જોખમદારી આપણે માથે નથી. દયામા કોરી ભાવના નહિ.
 શક્ય પ્રવૃત્તિ પણ ખરી જ. સાચા દયાળુએ શક્તિ હોય તો, બંને
 પ્રકારના દુ.ખોને ટાળવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ પરંતુ દ્રવ્યદયાના
 નામે ભાવદયાનો ઘાત ન થઈ જાય, તેનો પણ ખ્યાલ રાખવો જોઈએ.

હવે ચોથી વાત એ છે કે, 'દોષિત આત્માને સુધારવાની મહે-
 નત ખૂબ કરી, સુધારવાને માટે બંને તેટલા પ્રયત્નો કર્યા, તે છતાં
 પણ માનો કે એ સુધરતો નથી, તો શું કરવું ? દુનિયામાં એવા પણ
 રોગ હોય છે કે, જે અમાધ્ય મનાય છે. ડોક્ટરો અને વૈદ્યો હાથ
 ખંખેરી નાખે છે. રક્તપીત, કેન્સર, કોલ અને બીજા પણ એવા
 કેટલાક રોગો આજે અસાધ્ય ગણાય છે, આવા દર્દીને 'સારો થાયા
 મરી જા'—એમ તો ન જ કહેવાય. જેઓ એવા રોગથી પીડાતા હોય,

તેઓનો તિરસ્કાર કરવો અથવા તેઓનો નાશ કરવો, એ તે જીવોના કલ્યાણનો ઉપાય નથી

આ રીતે જેઓ ભયંકર દોષોથી દોષિત હોય, ને સુધારવાના પ્રયત્નો કરવા છતાં સુધરતા ન હોય, સુધરવાની યોજનાઓ જેને અસરજ કરતી ન હોય, જેમ સુધારવા મથો તેમ તેઓ ઉલટા વધુ પાપમાગે જતા હોય અને ખીજાઓને પોતાના તે પ્રકારના ભયંકર દોષોનો એપ લગાડતા હોય, એવા આત્માઓ ખીજાને બગાડી ન જાય, એ માટે પણ કાષ્ટક કરવાનું તો બાકી રહે છે. અને તે એજ કે કાતો એમને આધા મૂકવા અથવા આપણે એમનાથી આધા રહેવું અને ખીજાને આધા રાખવા. આમ કરવામા અનુદારતા નથી એ તો વિવેક છે જેનામા સાચો વિવેક હોય, તેનામા આ આવડત આવે અને ઉદારતા હોવાથી, એનાઓ પ્રત્યે પણ દ્વિતણુદ્ધિ તો બરાબર જળવાઈ રહે

પૈમાની ઉદારતા આમા આવી જાય છે દુ ખીના દુ ખને ટાળનાની ધમ્મજામા એનો મમાવેશ થઈ જ જાય છે આજે બસો પાયસો કે જે પાય હજાર દમ દેવા એટલા માત્રથી જ, દેનાર એમ માને છે કે, ‘હું ઉદાર થઈ ગયો’-એને અગે થોડું વિચારી લઈએ માત્ર બમો-પાયસો કે જે - પાય હજાર દમ દેવા, એ ઉદારતા નથી, બસ, દે એ ઉદાર, એ નીકળી જવું જોઈએ

આપનાર પારકાને માટે કદાચ ઉદાર તરીકે ઓળખ અપાય, પણ જ્યા પોતાની વાત આવે ત્યા વિચાર કરવો કારણ કે, સામાના અ તરને નજીવતા નથી, એની પરીક્ષા નથી, પણ પોતાના અ તરની તો પરીક્ષા છે હૈયા ઉપર હાથ મૂકીને પોતાના અત્માને પૂજી કે, ‘આ તે આપ્યા તો ખરા, પણ ક્યા ઇરાદે આપ્યા વાશ,’ જે ઇરાદે આપવા જોઈએ તે ઇરાદે નહિ આપતા, ખીજા જ કોઈ વિપરીત ઇરાદાથી આપ્યા હોય, તો એ સાચી ઉદારતા નથી બ્યાજ મેળવવાને માટે બેન્કોમા અગર તો ખીજે મૂકવા જાય એ ઉદારતા નથી. બ્યાજ સદિત લેવાને ઇરાદે કોઈને

એ લાખ આપવા તો એ દાન નથી.

એવી જ રીતે આજે થોડું આપીને પછી એનાથી કેમગુણ મેળવવાની ખરૂંઠાએ દેવાય, એ ઉદારનાથી દેવાયું એમ નહિ. પરંતુ મોહથી દેવાયું એમ કહેવાય, લોક ઉદાર કહેશે, આપણને સામાના ઈરાદાની ખમર નહિ માટે આપણે પણ બીજાને ઉદાર કહીએ એ વાત જુદી છે, પણ આપણી પોતાની વાત આવે ત્યારે તો આત્માની સાથે સરળતાપૂર્વક ગોળિં કરી લેવાની જ.

‘લક્ષ્મી અસાર છે, વસ્તુતઃ એ મારી નથી એ મોતે નથી મળી પણ પુણ્યને મળેથી છે, પુણ્ય પૂરું થયા બાદ રાખવા ધારીયે તો પણ ખસે રહેવાની નથી. એવી ચંચળ લક્ષ્મીમાં મૂંઝાવું અને ભોગોમાં રક્ત ખનવું, એ ડહાપણ નથી પણ ગાંડપણ છે. આ બધું આત્માથી પર છે. પણ એ પરને મૂકી માત્ર સ્વની સાધના કરવાની શક્તિ નથી તો એ ચાલી જાય અગર એને મૂકીને ચાલ્યા જવું પડે તે પહેલાં બને તેટલી મૂર્ઝા ઉતારીને, મૂર્ઝાથી મૂકાઈ જવાના ઇરાદે આપવું જોઈએ.’ આ રીતની સુંદર વિચારણા પૂર્વક અપાય તો એ ઉદારતાના ધરતું દાન કહેવાય. આજે દેવાય છે એની ના નથી પણ દેવા છતાં એનો જેવો લાભ મળવો જોઈએ તેવો લાભ મળતો નથી માટે આટલું સમજવું જરૂરી છે. કારણ કે, સાચી ઉદારતાથી, મૂર્ઝાથી મૂકાઈ જવાના ઇરાદાથી, જે રાત્રી પાછ પણ અપાય, તો તે પણ ઉગી નીકળે.

દાર્દિક ઉદારતા પ્રગટયા વિના આ પ્રકારની ઉત્તમ ભાવના પૂર્વક દાન આપવું અને એ દ્વારા લક્ષ્મીનો સદ્વ્યય થવો, એખનવા જોગ નથી પૂર્વકાળમાં અનેક પુણ્યાત્માઓ પોતાની લક્ષ્મીનો મોટા પ્રમાણમાં સન્માજોગ્ય કરી ચકયા, એ પ્રનાય તે પુણ્યાત્માઓમાં પ્રગટેથી ઉદાર વૃત્તિનો જ છે. એટલે એ કહી ચકાય કે : આત્મકલ્યાણની અભિ-લાષામાંથી પ્રગટેલો પરકલ્યાણની સાચી લાવના એજ ઉદારતા, આવી પવિત્રતાની ગંગા દ્વારા સૌ કોઈ પોતાનાં પાપમળને પખાળી નિર્મળ બનેા. એજ અભિયાપા :

પાંચ કલ્પવૃક્ષો :

ઉત્તમકોટિના પાંચ
સદાચારોનું સ્વરૂપ

૬

જીવનની શાન્તિ, મરણની સમાધિ, આગામી જન્મની સુન્દરતા અને યાવત પરમસુખનાં ધામરૂપ સિદ્ધિપદની સાધના, સદાચારથી જ શક્ય છે. સદાચાર વિના કોઈ પણ આત્મા જીવનની સાચી શાન્તિ પામી શક્યું નથી અને પામી શકશે પણ નહિ. સદાચાર વિના કોઈ મરણની સમાધિ મેળવી શક્યું નથી અને મેળવી શકશે પણ નહિ. સદાચાર વિના કોઈ આગામી જન્મની સુન્દરતા પ્રાપ્ત કરી શક્યું નથી અને કરી શકશે પણ નહિ. સદાચાર વિના સિદ્ધિપદની સાધના કોઈ સિદ્ધ કરી શક્યું નથી અને કરી શકશે પણ નહિ. આ વસ્તુ એટલી બધી સ્પષ્ટ છે કે, શુદ્ધ વિચારકને સદાચારોમાં સમગ્ર તેમ છે. સદાચાર વિના જીવતાં શાન્તિ મળે, મરતાં સમાધિ ટકે, પરલોક સારો નિવડે અને સંપૂર્ણ સુખ મળે, એવું કોઈ પણ શુદ્ધ વિચારકથી બોલાય તેમ નથી. પછી કોઈ વિચાર વિના એમ કહે કે, 'સદાચાર વિના જીવનની શાન્તિ, મરણની સમાધિ, પરલોકની સુન્દરતા અને સિદ્ધિપદની સાધના

શક્ય છે'—તો એનાં વચનોની કિમન પોતાના અસ્તિત્વને નકારનારા મૂખે માનવીના બકવાદ જેટલી જ કહી શકાય.

જીવનમાં સુખ મેળવવાને માટે દુનિયાના જીવો તરફડીયાં મારી રહ્યા છે. મરતી વખતે શાન્તિ ટકી રહે, મૂંઝવણુ ન થાય, એવી દરેકની ઈચ્છા છે. જાનિ મુખની જંખના ઓછી નથી અને દુનિયાના જીવો સંપૂર્ણ સુખના અભિલાષી નથી, એમ પણ નથી. એ અભિલાષા સિદ્ધ કરવાને માટે સાધન તો જોઈએ. યોગ્ય સાધન વિના એ અભિલાષા સિદ્ધ નહિ થાય. જ્ઞાનિઓએ એ સાધન તરીકે સદાચારને દર્શાવેલ છે. અમુક વસ્તુને માટે જ સદાચાર જરૂરી છે એમ નહિ, પણ બધી જ ઉત્તમ વસ્તુઓને માટે સદાચાર જરૂરી છે એવી એની વ્યાપકતા છે. કોઈ પણ ઉત્તમ કાર્યમાં સદાચાર આવશ્યક છે. આથી જ સદાચાર ગુણ, જીવનમાં અમૃતપ્રવાહ રૂપ 'અમીના વહેણુ સમાન-છે.' એના વિનાતુ જીવન નિજીવ છે.

આથી જ જ્ઞાનિઓએ દરેક ઉત્તમ વસ્તુની સાધનાના સાધનમાં સદાચારને યોજ્યો છે. દરેક આત્મા ભયેને પોતાની ભૂમિકા મુજબ જ સદાચારને આચરી શકે, પણ—'સદાચાર વિના તો ચાલે જ નહિ.' અમુક અમુક ગુણોને માટે તો આ આર્થદેશે ઈન્જિરો રાખ્યો છે, એમ કહેવાય આ તે આર્થદેશ છે, કે જે દેશમાં અનેકાનેક ઉત્તમ આત્માઓ જન્મ્યા છે. અનેકાનેક આત્માઓએ જીવનની સાધના સુદર પ્રકારે સાધી છે અને ઉત્તમ પ્રકારના સિધાન્તો પ્રદેખ્યાં છે. આવા દેશની દના સદાચારમય હોય અને એથી જ આર્થદેશનું ઉત્તમ વાતાવરણુ ખૂંસુ ખૂસાય નહિ તેનું હોય. આમ છતાં પણ, એ દના અને એ વાતાવરણુની જો આર્થદેશમાં જન્મેલાઓને જાણી ન થાય, તો સમજવું કે, આર્થદેશની પ્રાપ્તિ જેટલું પુણ્ય મળ્યું, પણ આર્થદેશની સાચી અસર અનુભવવા જેટલું પુણ્ય મળ્યું નહિ.

હવે એ કયાશ નથી રહેવા દેવી બૂનકાળમાં ખામી રહી ગઈ, એમ અનુભવ કહે છે કારણ કે, જન્મતા આ આર્પદેશ માથે જે ઉત્તમ વાત નરણ મળવું જોઈતું હતું તે મળ્યું નહિ ! 'હવે આ કાળમાં એ ખામી નથી રહેવા દેવી તો આ માટે ચોખ્ખતા ડળવવી જ છે, ન' આટલો જો નિશ્ચય થઈ જાય, તો જ્ઞાનિઓ જેને સદાચાર કહે છે, તે રુચે અને એને જીવનમાં ઉતારવાના પ્રયત્નો પણ થાય. જીવનને સુદર બનાવવાની આજના કાળમાં લભ્ય એવી લગભગ બધી જ સામગ્રી, ઓછા-વધના પ્રમાણમાં પણ, આપણી પાસે છે માત્ર રુચિ જાગી જવી જોઈએ. મામગ્રી છે અને રુચિ પ્રગટે, એટલે સદાચાર ઉઠે નથી. અને એ થાય એટલે આ આર્પદેશમાં આપણી આસપાસ પુનઃ મદાચારની હવા અને મદાચારનું વાતાવરણ ફેલાય.

આ રીતે આપણે સદાચારની મદત્તા અને આવશ્યકતા વિશે ભૂમિકા-રૂપે વિચરણ કરી. પણ 'સદાચાર કોણે કઈ રીતે સેવે નહ્યો' એ વસ્તુને હવે સામાન્યપણે આપણે અહીં વિચારવાની રહે છે

અહીં મદાચારને આપણે પાંચ વિભાગોમાં વહેંચીને વિચારીશું

દુનિયામાં પાંચ વસ્તુઓ બહુ કિંમતી ગણાય છે એ પાંચ વસ્તુઓમાંની જેને જેટલી વસ્તુઓ મળે, તેટલો તે ભાગ્યશાલી ગણાય છે. તે પાંચ વસ્તુઓમાંની પહેલી વસ્તુ છે 'જ્ઞાન'. દુનિયામાં જ્ઞાન એ કિંમતીમાં કિંમતી વસ્તુઓમાંની એક વસ્તુ છે, એનો તો કોઈનાથી પણ નિષેધ કરી શકાય તેમ નથી. મીજ કિંમતી વસ્તુ તે 'સુભગતા'. સુભગતા એટલે જે જીવે તેને રાગ થય એવી શારીરિક રચના ત્રીજી કિંમતી વસ્તુ તે- 'પ્રભુતા' પ્રભુતા એટલે સ્વામિત્વ, સત્તા. ચોથી વસ્તુ તે- 'શ્રીમન્તાઈ' અને પાંચમી વસ્તુ તે- 'શરીર-સામર્થ્ય'.

આ પાંચ વસ્તુઓ દુનિયામાં કિંમતી ગણાય છે જેને આ પાંચ વસ્તુઓની પ્રતિ થઈ હોય તેને દુનિયા ભાગ્યશાલી દિ. ૫

માને છે. એ પાંચમાંની એક વસ્તુ પણ જો સારા પ્રમાણમાં મળી હોય, તો સોંક એને પુણ્યશાળી કહે છે, તો પછી પંચેયની જેને પ્રાપ્તિ થઈ હોય તેનાં તો પુણ્ય નિરવધિ જ ગણાય.

જ્ઞાતીઓ પણ ફરમાવે છે કે, 'તેવા પ્રકારનો ક્ષયોપશમ અને પ્રુણોદય વિના આ વસ્તુઓ મળતી જ નથી।' દુનિયામાં પણ એ પાંચેય વસ્તુઓ કિંમતી ગણાય છે. દુનિયા એ મેળવવામાં રાજી છે. કાઈ પાસે જ્ઞાન છે, કાઈ પાસે સુખગતા છે, કાઈ પાસે પ્રભુતા છે કાઈ પાસે શ્રીમન્તાઈ છે અને કાઈ પાસે શરીરનામદ્ય છે કાઈ પાસે પાંચેય વસ્તુઓ હોય અને કાઈ પાસે અધિક-ઓછી પણ હોય. જેની પાસે આ પંચમાંની એક પણ વસ્તુ ન હોય, તે આ દુનિયામાં માયકાંમલો ગણાય છે. જેની પાસે વિદ્યા નહિ, જેની પાસે સુખગતા નહિ, જેની પાસે પ્રભુતા નહિ, જેની પાસે શ્રીમન્તાઈ નહિ અને જેની પાસે શારીરિક નામદ્ય નહિ, કહેવું પડે કે એ બીયારાઓ પોતાનાં પાપનું ફળ ભોગવે છે. પણ દુનિયાના જીવોનો અમુક ભાગ આ પાંચમાં વહેંચાયેલો છે આ પાંચ વસ્તુઓમાંથી જેની પાસે જે હોય, તે દ્વારા તે કયી રીતે મદાયાર સેવા શકે એ આપણે જોવું છે.

આ પાંચ વસ્તુઓ કિંમતી છે, પણ એનો ઉપોગ કરનાં આવડવું જોઈએ. જેની પાસે આ પાંચ હોય, તે દ્વારા તે આ દુનિયામાં જંગમ કર્મપત્ર જેવો બની શકે જે જ્ઞાન આદિ પંચ કિંમતી વસ્તુઓની સાથે, જો તેને યોગ્ય એવો મદાયાર બળેલો હોય તો તે એ જ્ઞાનાદિ કિંમતી વસ્તુઓથી સંપન્ન આત્મી જંગમ કર્મપત્ર બની શકે પણ એ મદાયાર ન હોય, તો એ કારમા કંટકતરની ઉપમાને જ લાગે અને જ્ઞાન આદિ મળવા માત્રથી જ કટપત્ર બની શકાય છે એમ નથી. એ પામવા સાથે એને યોગ્ય

સદાચાર પમાય તો જ કલ્પતરૂ બની શકાય છે. આથી જ્ઞાન આદિને કિંમતી માનવા અને કહેવા છતાં, તેની સાથે જે સદાચાર જરૂરી છે, તેનું વહુન તો કરવું જ જોઈએ.

જ્ઞાની કલ્પતરૂ બની શકે, સુખગતાવાળો કલ્પતરૂ બની શકે, પ્રભુતાને પામેયો કલ્પતરૂ બની શકે. શ્રીમંતાઈ જેની પાસે હેમ તે કલ્પતરૂ બની શકે અને જે સમર્થ હોય તે કલ્પતરૂ બની શકે, પણ યનાદિ સાથે જ્યાં મુખી તે તે વસ્તુને યોગ્ય એવા સદાચારનો યોગ ન થાય, ત્યાં મુખી તે તે કિંમતી વસ્તુઓને પામેલા આત્માઓ કલ્પતરૂ બની શકતાં નથી, એટલું જ નહિ પણ કંટકતરૂ ન બને તોય બસ છે.

વિનીત એવો જ્ઞાની કલ્પતરૂ બને, આથી જ્ઞાની માટે મુખ્ય સદાચાર નમ્રન પૂરંકનો વિનીતભાવ. જેમ જેમ જ્ઞાન વધે તેમ તેમ નમ્રતા વધે અને ધમંડ ઘટે. સાચો જ્ઞાની યોગ્યનો યોગ્ય રીતે સત્કાર કરવામાં પાછો પડે નહિ. યોગ્યની આગળ યોગ્ય રીતે લઘુતા બતાવતાં, જ્ઞાનીને સંકોચ થાય નહિ ઉપકારી તરફથી મળતી હિત શિક્ષા સાંભળવાની એન માં કામગના હોય અને યોગ્ય એવા દિલશિષ્ટ-કોનો અનાદર કરવાની અયોગ્યતાનો એનામાં અભાવ હોય. દરજ્જાનીઓ ફરમાવે છે કે, 'જનનું પરિણામ વિનય છે.' જે જ્ઞાનીમાં આ વિનય ગુણ નહિ. તે જ્ઞાની કલ્પતરૂ નથી. એવા જ્ઞાનીને ધમંડના પ્રતાપે કંટકતરૂ બનતાં વાર લાગતી નથી. જ્ઞાન આવે અને વિનય ન આવે, તો કાં તો જ્ઞાન નહિ અને કાં તો તેને પામનારમાં યોગતાની અ.મી. જ્ઞાન આવે તેમ વિનય આવે તો જ જ્ઞાન ફળનું કહેવાય, સ્વચ્છતા કે સૈવલવાર આવે, તો ફળનું નહિ પણ ફટનું કહેવાય. સાચો વિનયગુણ તો બીજા પણ અનેક ગુણોને પમાડનારો હોય છે. કેવળ પેટ ભરવા માટે જ

જે ભણે, તેનામાં વારનવિક્ક સધુતા ન આવે, કેવળ પૈમા કમાવને માટે જ જે ભણુનો હોય, તેનામાં સાચો વિનયગુણ ન આવે. કેવળ નોકરી કરી ખાવા માટે કે વ્યાપારી બની પેદીએ ચલાવવાને માટે જ જે વિદ્યાને મેળવતો હોય, તેનામાં યુગ્મર ક્રાંતિની નમ્રતા ન આવે, આથી એની વિદ્યા એને કદાચ ગુણામ બનાવે પણ સાચો વિનયી ન બનાવે. એ ન છૂટકે ગુણામી થ કરે, પણ જ્યાં એનું શાવન થાય તેમ હોય ત્યાં તે. એ ઉછૂળન જ બને એટલે નમ્રતાનો સાચો ગુણ એન મા ન આવે

માયી નમ્રતા કે વિનયગુણ જ્ઞાનીમાં ત્યારે આવે કે જ્યારે જ્ઞાન મેળવનારો તેને, પેતાનાં જીવનને સુખંસ્કારોથી વામિત બનવા માટે પોતાના કષ્ટાણુના ઉદ્દેશથી ભણે. આત્મ કષ્ટાણુને માટે જેણે વિદ્યા મેળવી હોય, તે મદાનારમાં વધતો જાય, પણ સદાચારથી પરા-ક્રમુખ ન બને આ માટે વિદ્યા મેળવાય, તે જ્ઞેમ જ્ઞેમ ભણુતર વધે, તેમ તેમ અનાચાર ભાગવા માટે અને મદાચાર આવવા માટે. જે વિદ્યા ભણુવા છતાં સદાચાર ન આવે અને અનાચાર વધે, તે વિદ્યા ભણુનારો કષ્ટપનડુ તો ન બને, પણ કટકનડુ બને, જ્ઞેમ જ્ઞેમ ભણુતા જાય, તેમ તેમ સદાચાર જ્ઞે ભગનો જ્ઞેનો હોય તો માનડુ કે, 'અમારી પાસે આત્મા માટે ભણુથી વિદ્યા નથી' આત્મા માટે ભણુએલી સદ્વિદ્યાનો એ પ્રતાપ છે કે 'એ જ્ઞેમ જ્ઞેમ ભણુાય તેમ તેમ સદાચાર પૂડે પૂડે આવતો જાય અને દુરાચાર દૂર દૂર જતો જાય'

સાચો જ્ઞાની પૌદ્ગલિક સ્વાર્થની સિદ્ધિને માટે વિદ્યાને અમ્નડાવે નહિ. વિદ્યા જેવી મદાદેરી, અત્માનો ઉદ્ધાર કરનારી વસ્તુ, એને કેવળ આધિભૌતિક સ્વાર્થ માટે અમ્નડાનાય નહિ વિદ્યાને ભણુનાર માટે તો વિનયરૂપ સદાચાર ધર્માર્થ જ ગમેતો છે આય:

તેજ જ્ઞાની જ્ઞાનના યોગે ઉદ્ધત અને ધમડી બને છે કે, જે પેટ બરવા માટે કે નામનાદિને માટે વિદ્યા ભણ્યો છે, અને આવો બળેતો સુંદર સંસ્કારોના અમીરહેણુરૂપ મદાયારને પામી શકતો નથી, વિદ્યા કાંઈ કાઢતે લૂંટવાને માટે ભણવાની નથી. પૌદ્ગલિક સ્વાર્થો સાધવાની પાપી યોજનાઓ ધડવાને માટે વિદ્યા ભણવાની ન હોય. વધુ લેવા અને થોડું દેવા માટે અગર ઈમારાથી ગ્રાહકને ઠગવામાં હોશિયાર બનવાની કુટેવ ફગવવાને માટે વિદ્યા ભણવાની હોય નહિ આત્માના શ્રેયના ધરિદ્ર સિવાય વિદ્યા ભણવાનો પ્રયાસ, એ પણ એક અનાચાર જ છે.

સ્વાર્થ સાધવા માટે આજનો કાપદાઆજ પણ પાળેલા કૂતરા જેવો મને એવા દાખના મળશે, પણ એ વિનય નથી આપણી વાત છે વિનયગુણની આત્માના શ્રેયના ધરાદે ભણાય, તો વિનયગુણ ખીયે અને જ્ઞાન વધવા સાથે સદાચાર પણ વધુ અને વધુ નજદિક આવતો જાય બકી તો ધમંડ વધે માટે જ્ઞાની કંપતરુ તે જ કે જે વિનીત હોય, વિનયહીન જ્ઞાની એ વરતુતઃ જ્ઞાની જ નથી, એટલે એને કંપતરુની કાટિમાં તો મૂકાય જ નહિ

હવે સુખગતાની વાત જોમને પાંચ ઇન્દ્રિયો રીતસર મળે છે અને સુદર રૂપ મળ્યું છે, તેઓ પણ પુણ્યાણી છે સ્પર્શેન્દ્રિય, રસનેન્દ્રિય ઘ્રણેન્દ્રિય, ચક્ષુરિન્દ્રિય અને શ્રોત્રેન્દ્રિય, એ પાંચ ઇન્દ્રિયો છે વિચારવાનું એ છે કે, ભવાન્તરના પુણ્યયોગે પ્રાપ્ત થયેલી સુખગતાનો સદાચાર સુશીલતા છે, પુણ્યના યોગે મળેલી ઇન્દ્રિયોનો તેમજ સુદર રૂપનો ઉપયોગ, સજ્જનને નહિ હાજતાં કારોમા-તેજા પાપે મા જે ન કરે તેમ જ જે પાપેના ઇન્દ્રિયો દ્વારા અને સુદર રૂપદ્વારા આત્માના કલ્યાણને સાધનારી પ્રવૃત્તિમા જોડાએલો રહે, તે સુખ સુશીલ છે.

શ્રી વીતરાગ પરમાત્મા અને નિર્ગુણ્ય ગુરુએ ની ભક્તિમાં તેમ જ આત્માને તારનારી ક્રિયાઓમાં સ્પર્શના ઇન્દ્રિયનો ઉપયોગ કરવો, એ એનો સદાચાર છે: સ્વાધ્યાય કરવામાં, ગુણિજનોના ગુણો ગાવામાં, દેવ-ગુરુની સ્તુતિ કરવામાં અને જેમાં સ્વપરતું કથાણુ છે એવું ખોલવા વગેરેમાં રસનાનો ઉપયોગ કરવો, એ એનો સદાચાર છે : દેવ-ગુરુ આદિની ભક્તિ નિમિત્તે કાંઈ સુંધવું પડે તેમ હોય અને તે માટે ધ્યાણેન્દ્રિયનો ઉપયોગ કરાય, તો તે તેનો સદાચાર છે: નેત્રાથી પ્રેમપૂર્વક શ્રી વીતરાગ પરમાત્માની મૂર્તિનાં દર્શન કરવાં, સાધુપુરુષોનાં દર્શન કરવાં, સાધર્મિઓનાં દર્શન કરવાં, શ્રી વીતરાગદેવની વાણીથી અવદૂત મ થાદિ જોવા-વાંચવા અને આગા મુજબ ચાલતાં-બેસતાં ભૂમિ જોવી, એ વગેરે એનો સદાચાર છે : એજ રીતે શ્રોત્રેન્દ્રિયનો સદાચાર, શ્રદ્ધાપૂર્વકના વૈરાગ્યને પુષ્ટ કરનારી પરમાત્માની વાણી સુગુરુના મુખે સાંભળવાને તત્પર બનવું.”-એ વગેરે છે અનાથી વિરુદ્ધ ઉપયોગ, એ એનો સદાચાર નથી પણ અનાચાર છે.

જેમ જ્ઞાનને અંગે, ભણેલો-જ્ઞાની ગણાતો આદમી, સામાની અજ્ઞાનતાનો લાભ લઈ એને લૂંટવાની ક્રિયા-કે જે જ્ઞાનનો દુરુપયોગ કરે તે અનાચાર છે, તેમ ઇન્દ્રિયને પામનારો આત્મા એ દ્વારા આત્મા કે આત્માના સ્વરૂપથી પર એવા વિષયોમાં આસક્ત બની, જે કાંઈ કરે તે તેને માટે અનાચાર છે. આથી એના સદુપયોગ કરવાની વૃત્તિવાળાએ, પારકી લક્ષ્મી હોય, પારકી પાષ સરખી પણ હોય, એમ પારકી કાંઈ પણ વસ્તુ બદલાવતથી નહિ જોવી એ માન્યતા વાળા બનવું જોઈએ. જે જગતમાં આ મુજબના સદાચારનું વાતાવરણ ફેલાઈ જાયતો આજના સરકારી કારગૃહો, વર્તમાનનો મુદ્દાવાનલ ભયંકર માતનાઓ, અને રીયામણો જે આજે નજરે જોઈ શકાતી નથી, સાંભળતા કંપારી છૂટે છે, એ કદી

બનવા પામે નદિ. પણ કમનસીમી એ છે કે, પારકી કોઈ પણ વસ્તુ તરફ વિદ્યુત દૃષ્ટિથી નહિ જોનારાઓ આ જગતમાં સભ્ય ગણાતા સમાજમાંથી પણ જવલ્લેજ મળે તેમ છે. આ ત્યારેજ અને કે, જ્યારે પારકી વસ્તુને પોતાની બનાવવાની મહેનત નીકળી જાય, તેમજ દેવામાં પણ એવી દાનત રહે નહિ.

કુળવાન આદમીઓમાં, પરસ્પરી સામે જરાક ખીજ દૃષ્ટિ કરવી, એ પણ વ્યભિચાર મનાય છે: તેમ આ આત્મપુરુષોની દૃષ્ટિએ આત્મા, આત્માના ગુણો અને આત્માના ગુણોને ખીવવનારી સામગ્રી - તે સિવાયની વસ્તુને પોતાની તરીકે જોવી, તે એક પ્રકારનો અનાચાર મનાય છે. આત્મા, આત્માના જ્ઞાનાદિ ગુણો અને આત્માના જ્ઞાનાદિ ગુણોને પ્રગટાવવામાં સદાયક નિરૂંડે તેની સામગ્રી-દેવ, ગુરુ અને શ્રી આત્માભી-જિનવાણી વગેરે-એ સિવાયની વસ્તુઓને મારી માનવી, એ પણ સદાચારની વિરુદ્ધ જતી ક્રિયા છે.

પારકી કોઈ પણ વસ્તુ તરફ અદ્વાનતથી નહિ જોવાનો એક નિયમ થાય, તો સૂરીયાતા દૂર નથી અને એથી જ કહેનાય છે કે, આ પ્રકારની સુશીલતા તે સુખમતાનો મદાયાર છે સુખગ જો સુધીલ હોય તો તે પણ આ જૂમના કલ્પતરુ જેવો છે.

આ દુનિયામાં પ્રભુતા પણ પુણ્ય વિના મળતી નથી. માગી મળતી નથી. અમુકને પ્રભુતા મળી અને મને કેમ નહિ, એની માથા ડેડ કરે પ્રભુતા મળી જાય નહિ. પ્રભુતા, એ એવી વસ્તુ નથી કે તોફાનો કરે મળી જાય અગર તો માથું ઊંચું કરે મળી જાય જેનું પુણ્ય હોય તેની પ્રભુતા ટકે. માટે પુણ્યના થોગે જેટલી પ્રભુતા મળી હોય, તેટલી પ્રભુતાની સાથે નીતિમત્તા ગુણરૂપ સદાચાર રાખવો જોઈએ કે જેથી એ પ્રભુતાવાળો કલ્પતરુની ઉપમાને લાયક ગણાય.

કારણ કે, પ્રભુનાવાળાને માટે સદાચાર નીતિમત્તા છે.

ન્યાયના માર્ગે ચાલવું, તે પ્રભુનાવાળાનો સદાચાર. સત્તાધીય ન્યાયમાર્ગ ચૂકે અને લોક મીઠી નજર ચૂકે, એટલે તોફાનો ઉત્પન્ન થયા વિના રહે નહિ. આજે થોડી દ્રણી સત્તા મળી ગઈ હોય, તેમાં તો હાથમાં સોટી દલાવતો તે સત્તાચળો ફરે અને રરતે મળતાં જનાવરોને કદાચ ત્રાસ પણ દેતો જાય. એજ રીતે મોટરમાં બેસવા-રૂપ ટાંછક સત્તા મલી એટલે તે મોટરમાં બેમી ફરનારને, આગળ અને પાછળ, બીજાઓને એ ક્રેટયો ત્રાસરૂપ થાય છે, એની ચિન્તા નથી હોતી. ડ્રાઈવરને કહી રાખ્યું હોય કે 'સ્પીડ મૂકી દેવી !' પછી ડ્રાઈવર સ્પીડ (Speed) મૂકી દે. આગળ બો બોં થાય અને પાછળથી ધૂમાડો છૂટે. અગળ ચાલનારાઓ માટે બોં બોં નો ત્રાસ અને પાછળ રહેનારાઓને ધુમાડાનો ત્રાસ.

આ રીતે મળેલ સત્તાનો દુરુપયોગ કરનારનું જીવન બીજાઓને ક્રેટનું અનર્થ આપનારું બને છે. માટે જ કહેવું જોઈએ કે, જેની પાસે જેટલી સત્તા હોય, તેણે પોતાની તેટલી સત્તાનો દુરુપયોગ નહિ કરવો જોઈએ, પણ નીતિમાન બનીને વર્તવું જોઈએ. પાતાને મળેલી સત્તાને જે રિવેકપૂરંક પચાવી શકે, તે સદાચારી અને સત્તાના ગુમાનમાં અન્યાયના માર્ગે પ્રવર્તે તે અનાચારી. મત્તા પચે તો સારું, નહિતર સત્તા ન હોય તે સારું જેમ ખાવું પડે તો તે ખવું કે જે પચે, તેમ સત્તા રાખવી હોય તો તે રાખવી કે જે પચે. જે સત્તા જીવનમાં અનાચાર લાવે, તે મત્તાને ફગાડી દેવી. સત્તા હેય તે તેની સાથે નીતિમત્ત રૂપ મદાયર અસર જોઈએ તો જ એ ચૂક જૂમિમા કદપતરુઓની કાઠિમા ગણી શકાય.

પ્રભુના પછી આવે છે શ્રીમન્તામ્ર. એ શ્રીવંતામ્ર પણ જે અનીતિ કરી જાણે લુચ્ચાઈ કરી જાણે, અમાશી કરી જાણે અને અધું કરવામાં અચકા ન આવે, એને મળે એવી માન્યતા હોય તો તે શૂંચ બોરેલી માન્યતા છે.

જેનું પુણ્ય હોય, તેને શ્રીમન્તાર્ધ મળે. જેનું પુણ્ય હોય, તેની શ્રીમન્તાર્ધકે પુરવ ન હોય તો ગમે તેટલી અનીતિ, લુચ્ચાઈ, બદમાશી વગેરે કરે, તે છતાં પણ તે મળે નહિ; કદાચ જૂખ્યા પણ મરવું પડે, જો એમ ન હોત તો લૂટારા જૂખ્યા ન રસડતા હોત અને માયકાંગના વળીરા અંગવામાં મોજગી વમતા ન હેત. એના પણ બાતનાં જીવે છે, કે જેમને ખાવાનું મેળવવા માટે ફાકાં માગ્યા પડે છે.

સદ્ગી પુરુષથી મળે છે એમ માનવાને બદલે સદ્ગી દુશીઆરીથી જ મળે છે એમ માનવું, તે બ્રમણ છે. જ્યારે એવું અભિમાન આવે કે, ‘આ સદ્ગી મને મારી દુશીઆરીથી જ મળી છે.’ ત્યારે એ યા કરવું કે ‘મારી માથેનો જ દુશીઆર, જે બળરમથી દુ રળી અગ્યો તે જ બળરમા ગુમાવી આગ્યો !’ માટે ભાગ્યની પ્રધાનતા, આ રીતે અહીં ભાગ્ય યાદ આવે, તો સદ્ગી મેળવનારો જે મદ આવે છે તે ન આવે પુણ્યના ચે જે શ્રીમન્ત બળનાર જો ને ત્યાગી હોય તો કથપનુ છે શ્રીમાન ખાવા બેસે ત્યારે એની સાથે દેવપાત્ર જમનારા હોય. જીભને ખસડાવમ એ રાજી હોય. આ સિવાય પોતાને માટે મધ્યાનધ મીઠા બનાવ રાહી એકનો ખાનારો અને દીન-દુખિને યાદ પણ નહિ કરનારો. પેટભરો શ્રીમાન એ કથપનુ નથી.

શ્રીમન્તાર્ધમા શ્રીમન્તને કપતર બનાવવાની તાકાત નથી પણ શ્રીમન્તાર્ધની માથે જો ત્યાગ હોય, તો તે એને કથપનુ જેવો બનાવી શો છે. ત્યાગી શ્રીમન્તની રહેણાંકહેણી બેનયાલ, વર્તાવ, ખાવું-પીવું, દ્રવું ફરવું એ વગેરે મધુ એવું હોય કે જે જીવે તેને લાગે કે, આમ આદમીને શ્રીમન્તાર્ધ મળી જ જોઈએ. આવના શ્રીમન્તા જો નહિ મળે તો કાને મગશે ?’ એ શ્રીમન્ત માટે ત્યાગ એ મદાય ન છે અને જે શ્રીમન્ત ત્યાગી હોય તે જ શ્રીમન્ત આ દુનિયામાં એ પ્રકારના કથપનુ જેવો ગણાય છે.

આથી સ્પષ્ટ છે કે, કલ્પતતુ રૂપ બનીને સ્વ-પર ઉપકારી બનવા ઇચ્છતા શ્રીમન્તે, ઉદારતા ગુણને અવસ્ય કૃત્રવી લેવો જોઈએ: એમ થશે તો જ, સ્વ-પરના ઉપકારને માટે, પોતાને પૂરના પુણ્યોદયે પ્રાપ્ત થયેલી લક્ષ્મીનો સદ્બોધ કરી શકાશે, આ મિત્રાય ઉદાર નહિ બનતાં લક્ષ્મીની મૂર્છામાં જ રહેરાશે, તો તો કલ્પતતુ બનવાને બદલે કંટકતતુ જ બની જનાશે, એ સુનિશ્ચિત વાત છે.

- પાંચમો સદાચાર, બનની સાથે ક્ષમા. બધા એટલે શારીરિક સામર્થ્ય કે કૌશલ, એ વીર્યાન્તરાયના ક્ષયોપશમાદિથી પ્રાપ્ત થતી વસ્તુ છે. આત્મામાં અનન્ત બળ છે. જેટલું આવરણ ખસે, આવરણ જેટલું પેલું પડે, તેટલું બળ વધારે હોય. ઉદમાતો મચાવવાથી બળ મળે છે, એ વાત અનીતિથી લક્ષ્મી મળે છે, એના જેવીજ ખોટી છે. બળવાન હોવા છતાં પણ પ્રમગે જે ક્ષમા બળવે, તે કલ્પતતુ કે બળ હોય અને ક્રોધને ઉત્પન્ન કરનારો પ્રમગ આવી લાગે, છતાં પણ તે અવેશગણો બને નહિ. વગર પ્રસંગે તો સૂત્રું ફૂટતું પણ બનતું નથી. એની સામે એને બધ પેદા કરે એવી કાર્ષ વસ્તુ આવે તો જ એ બસે એ રીતે વગર પ્રસંગે આવેશ ન આવે, તેમાં મદત્તા નથી પ્રસંગે પણ આવેશ ન આવવો એજ બળ સાથેનો જરૂરી સદાચાર છે.

ઉત્તમ આત્માની એ મદત્તા છે કે, ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય તેવો બનાવ બને તો પણ એ ગમ ખાય. ગુસ્સાને આવવા દે નહિ અને આવી જાત તો પણ એને સહન થવા દે નહિ, સામાને નહિ મારતા પોતાનું માથું ફૂટવું એ પણ ગુસ્સાને સહન થવા દીધો કહેવાય એ તો અસદનશીલતા છે ગુસ્સો આવી પણ જાય, તોય એડે એડે સહ-વિચાર કરી તેને કાઢવો જોઈએ.

ગાળ દેનારો સામે શત્રુ, એ ખરો શત્રુ નથી પણ આ અન્તર શત્રુ-ક્રોધ એ ખરો શત્રુ છે બદારનો શત્રુ, એ તો નામનો શત્રુ છે. જો પ્રથમગુણ આદિના યોગે ઉત્તમ દશા હોય, તો બદારનો શત્રુ,

તો ઉપકારીની ગરજ સારનારો નિવડેઃ કારણ કે, ઉપસર્ગોના પ્રસંગે આત્મા હૃદયગત પ્રથમવૃત્તિ આદિના યોગે ધણાં ધણાં અશુભ કર્મોને, તેમજ મક્ષીનતાઓને ટાળી નિર્મલ બને છે.

આથી આપણે તો એ જ માનવું જોઈએ કે, બદારનો દુરમન, એ તો વગર પૈસાનો ધોખી છે. એના ઉપર ક્રોધ કરવો એ હદાપણુ નથી. આ વિચારતાં સમજશે કે, બળવાન માટે ક્ષમાશીલતા એ સદાચાર છે. સમર્થ જો પ્રશાન્ત હોય, તો તે પણ આ જૂમિ ઉપરનો એક કલ્પતરુ જેવો જ છે.

આ પાંચને આ જૂમિ ઉપરનાં કલ્પતરુઓ તરીકેની ઓળખ આપતાં આ શબ્દોમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે:

‘જ્ઞાની વિનીતઃ સુમગઃ સુશીલઃ
પ્રમુત્તવવાન્ ન્યાય્યવયપ્રવૃત્તઃ ।
ત્યાગી ધનાદ્યઃ પ્રશમી સમર્થઃ
પંચાપ્યમી જૂમિષુ કલ્પવૃક્ષાઃ ॥

એટલે : જ્ઞાન સાથે વિનીતતા જોઈએ, સુમગતા સાથે સુશીલતા જોઈએ, પ્રબુતા સાથે નીતિમત્તા જોઈએ, ધનાદયતા સાથે ઉદારતા જોઈએ અને સમર્થતા સાથે પ્રશમતા જોઈએ. વિનીતતા, સુશીલતા, નીતિમત્તા, ઉદારતા અને પ્રથમિપણું, એ પાંચ સદાચારો છે.

આ પાંચ સદાચારો જ્યાં સુધી જીવનમાં નહિ આવે ત્યાં સુધી સાચી શાન્તિનેા ઝાંખો પણ અનુભવ નહિ થાય. જીવનની શાન્તિ જોઈતી હોય, મરણની સમાધિ જોઈતી હોય અને પરલોકની સુન્દરતા જોઈતી હોય તેમજ પરિણામે મુક્તિ જોઈતી હોય, તો જીવનમાં મજેલી ઉત્તમ સામગ્રીઓને તે તે પ્રકારના સગાચારોથી વાસિત બનાવી કલ્પવૃક્ષની મીઠી, શીતળ ઝાપાનેા અનુભવ કરવા પ્રયત્નશીલ બનવું જોઈએ.

તેજ અને છાયા :

યુવકો તેમ જ વડીલોને
દ્વિમાર્ગદર્શન

૭

‘યુવાવસ્થા’ એ એવી અવસ્થા છે કે, એનો દુરુપયોગ જટ થાય છે અને સદુપયોગ બાળે જ થાય છે. જે અવસ્થા ઊંઘા કામો કરવામાં સહેજે વપરાઈ જવાનો સંભવ હોય, તેનો ખાસ વિચાર કરવો જોઈએ. યુવાવસ્થા કરતાં બીજી અવસ્થાઓનો દુરુપયોગ થવાનો સંભવ ઓછો છે, માટે યુવાવસ્થાના સદુપયોગની વિશેષતઃ વિચારણા કરવી જોઈએ.

કેમ પશુ સારા કામને માટે બાસ્થાવસ્થા અથવા વૃદ્ધાવસ્થા નકામી છે એમ નહિ; પરંતુ યુવાવસ્થામાં જેવી રીતે સારાં પશુ કાર્યા ધર્મ થકે છે, તેવી રીતે બીજી અવસ્થાઓમાં પ્રાયઃ ધર્મ થકતાં નથી જેવા પ્રકારે યુવાવસ્થા પમાર કરી હોય, તેવી છાયા વૃદ્ધાવસ્થામાં પ્રાયઃ પડે છે.

કારણ કે, યુવાવસ્થા એ જીવનના તેજસ્વી છે, એટલે એ, જેવું તેજ હોય તેવી છાયા, વૃદ્ધાવસ્થામાં પ્રાયઃ પડે છે. જો કે,

તેનું તેજ કેવલ પ્રકાશક કોટિનું રહે તેનું નથી, એવું બાવુ સંભા-
વ્ય છે કે, એ તેજ કેટલીક વેળાએ સ્વ-પરતે ભવંકર રીતે વિનાશનું-
અન્ધકારનું-કારણ બને છે. અને એથી એની છાયા પણ તેજ
રીતે અનર્થરૂપ બને, માટે જ વૃદ્ધાવસ્થાને જો સુધારવી હોય,
તો યુવાવસ્થાને સુધારવી એ પહેલું જરૂરી છે. અને
યુવાવસ્થાને મારી રીતે પસાર કરવી હોય, તો એ માટે
બાલ્યાવસ્થાને સુધારવી જોઈએ. પણ હરેકને બાલ્યવસ્થામાં
સારા જ સંસ્કારો મળ્યાં હોય, હરેક યુવાનનો બાલ્યકાળ સુર
વાતાવરણમાં જ પસાર થયો હોય, એવું હજી નહિ એટલે જોએને
બાલ્યકાળમાં સુદર સંસ્કારો પ્રાપ્ત થયા નથી, તેઓ પણ પોતાની
યુવાવસ્થામાં સાધવા જોઈું સાધી શકે એ આપણો ઇરાદો છે

જીવનની સાર્થકતા સાધવાને માટે કેમ વનંતા બધ યવું જોઈએ,
અને કયા પ્રકારના વર્તનને અપનાવી લેવું જોઈએ, એ જો ધ્યાનમાં
આવી જાય, તો ધણા યુવાનોનું જીવન સુધરી જાય તેમ છે.
વધુમાં માતા-પિતાદિ વડીલોને પણ સમજાઈ જાય કે, આપણે આપણાં
સંતાનો કે આશ્રિતો આદિનું જીવન અમુક દિશાએ વળે, એ પ્રકા-
રના પ્રયત્નો કરવા જોઈએ. બાળકોને સુધારવા એ માતાપિતા વડીલો
આદિના હાથની વાત છે જ્યારે યુવાનોએ સુધરવું, એ તેમની
મુનસીની વાત છે.

બાળકોને સુધારવામાં માતાપિતા આદિની ઈચ્છાથી કામ થાય, પણ
યુવાનોની સુધારણા તો તેમની મુનસી ઉપર મોટો આધાર રાખે છે.
મોટે ભાગે તો યુવાનો પોતે જ સમજે તો સુધરે. યુવાનોના ખ્યાલમાં
જો આવી જાય કે, 'આપણે આપણા જીવનને ખચિત બદલાવ કરી
રહ્યા છીએ-' તો તેમનામાં જીવન સુધારવાની તમજા પ્રગટે. અને
જ્યારે જીવનને સુધારવાની તેમનામાં તમજા પ્રગટે, ત્યારે તેઓ

જીવનને ખગમ કરતા અટકી જાય, જીવનને સન્માજે વાળે અને યુવાવસ્થા દ્વારા સાધવાળેયું સાધે.

વૃદ્ધોએ અને વાલીઓએ નિશ્ચય કરવો જોઈએ કે, ‘યુવાનોને સુધારવાની વાત બંને તેઓની મુનશરી ઉપર મૂકીએ, પણ બાળકોને તો સુમંરકારોથી વંચિત નહિ જ રાખરા. યુવાનોને માટે પણ એવાં સાધનો ઊભાં કરવાં, એવી યોજનાઓ ધડવી, કે જેથી તેઓ આપો-આપ સાફ-ખોટું સમજે અને ઉન્નતિમાંથી પાછા વળી સન્માર્ગમાં જોડાઈ જાય’. આવી વ્યવસ્થા વૃદ્ધોએ કરવની રહી, કદાચ વૃદ્ધો સન્માજે નહિ હોય, તો પણ એમનું લોહી ક્યું હશે એટલે ઉન્નતિમાં જાડું નહિ હોય. યુવાવસ્થાના ખૂરા અનુભવોથી પશ્ચાત્તાપની લાગણી વૃદ્ધોમાં જાગી હશે, એમ ધારીને આ સૂચન કરાય છે.

બાકી આલ્યાસ્થામાં જેરા મંરકારો મળ્યા હશે અને યુવાવસ્થા જેવી વિતાવી હશે, તે મુજબ વૃદ્ધાવસ્થામાં વિચારો આવરા એ રાખાવિક છે: છતાં તેમને થયેલા અનુભવોનો લાભ આપીને તેઓ બાળકો અને યુવનો ઉપર સારી છાયા પાડે, એવી આશા રાખવાની રહી ધડીસાર જે શીખામણથી નથી સુધરતા, તે અનુભવે સુધરી પણ જાય છે, અનુભવ માણ્યને ઘડે છે. વૃદ્ધોએ ધણા અનુભવો કર્યા હોય છે, માટે તેઓ એનો સદુપયોગ કરી બાળકોને સુધારે અને યુવાનો ઉન્નતિમાં જતા અટકે એવી યોજનાઓ યોજે, એ જ તેમને જાજતું ગણાય.

આજના યુવાનોમાં જે ત્રુટિ હોય, તેનો અપવશ તેમના વાલીઓને માથે જાય છે, આજે જેઓ યુવાનોને માટે ફરીવાદ કરતા આવે છે, તેમને પૂછવું પડે કે ‘એ કરે છે તે ઠીક નથી કરતા એ સાચું’, પણ એમનું જીવન સુધરી જાય, એમનું જીવન બગડે નહિ. એ માટે તમે વિચાર કર્યો હોય કે ? એમના જીવનને સુધારવા માટે તમે શું શું ક્યું હતું. વાદ ?’

યુવાની, એ એવી વય છે કે, એ વખતે ઉત્સાહ રોકાયો રોકાતો નથી. યુવાવસ્થામાં લાગણીઓનું પૂર જોડે છે. એ લાગણીઓનું પૂર બદલાવસ્થામાં જેવા સંસ્કારો મળ્યા હોય તેવું જોડે શુભ સંસ્કારો મળ્યા હોય, તો શુભ લાગણીઓનું પૂર જોડે. અને અશુભ સંસ્કારો મળ્યા હોય, તો અશુભ લાગણીઓનું પૂર જોડે એ વય જ એવી છે કે, 'કાઈકને કાઈક કરવા જોઈએ' એવામાંનો વખત હોય, મુશ્કેલીવાર વરમાદ પડતો હોય, તે વખતે નદીઓમાં પૂર ચઢી આવે છે એ અવસર પાણીના પૂરને યેગ દિશાએ વળનારાઓ જ દુનિયામાં ડાહ્યા ગણાય છે. પૂર રોકાયું રોકાતું નથી, માટે તેને રોકવાનો પ્રયત્ન કરનારા માણસો ડહાપણ વિનાના ગણાય છે એ જ રીતે યુવાવસ્થામાં લાગણીઓનું પૂર આવતું, એ તદ્દન સ્વાભાવિક છે: પણ જ્યારે ઉર્મિ, લાગણી, કે ભાવનાના પૂર જોમ-બધ વહેવા માડે, ત્યારે એને યોગ દિશાએ વળી લેવા જોઈએ. કેમકે એ વય એવી છે. માટે એ ઉર્મિના પૂરને વહેતા દેવાં, પણ ડહાપણ એ રાખતું કે, એ પૂર જ ઉત્તમ કામ આવે.

નદીના પૂરને અટકાવવાની મહેનત કરાય, તો તે ન અટકે. કેટલીક વાર તો નદીનાં પૂર પડાડના પડાડ બેટીને પણ વહી જાય છે. એ પૂરને કેવળ રોકવાની મહેનત કરી, એ ફોગટ છે એ રોકાયું રોકાય નહિ ત્યારે એ પૂરથી નુકસાન ન થાય અને લાભ ઉઠાવી શકાય, એ માટે ડાહ્યાઓ પૂરને વહી જવાનાં અનેક માર્ગો ખોલી નાખે છે નીકા બનાવી ને જ્યાં એની જરૂર હોય છે ત્યાં લઈ જાય છે. વેગબધ અવતા પૂરનો સંદુષોપ કરવે એ હાથની વાત છે. પણ એને રોકવું એ હાથની વાત નથી. તેમ યુવાવસ્થા માં ઉર્મિઓના પૂર જીન્ટે, અનેક પ્રકારની ભાનાઓ ઉત્પન્ન થાય, વિચારોનો ધોધ. બધા પ્રવાહ વહેવા માડે તે સ્વાભાવિક છે: એને કેવળ રોકવાની

મહેનત કરી એ મૂર્ખાઈ છે કારણ કે એ પૂર પણ રોકી શકતું નથી. છતાં એ પૂરને યોગ્ય દિશાએ જરૂર વળી શકાય છે અને એમ કરનામાં જ હડાપણું છે. આથી યુવાનસ્થાના વહેણેા સ માગે' વળે એવી જ યોજનાઓ દિતેન્દ્રુઓએ ધડતી જોઈએ

શક્તિ છે, શક્તિ ખીની છે, અમલના દ્વાર ઉઘડ્યા છે પછી યોગ્ય દિશાએ વાળનાર નહિ મળે, તો એ ગમે તે માગે' વગશે મટે એ સારા માગે' વળે એવી યોજના ધડતી એ દિતયિતકોનું કાર્ય છે માત્ર 'જુનાનીયા ખરાગ છે, જુનાનીયા ઉદ્ધત છે—એમ જ કહ્યા કરનારા અને વિવેકપૂર્વક યોજના નહિ કરનારાઓ, જુનાનીયાઓને જો ધે માગે' જવામાં કેટલીક વાર ઉત્તેજન આપનાર નિવડે છે એને તમે એમજ કહ્યા કરશો તો એ મહેશે કે, 'અમારો અતર ખનાજ એમ કહે છે, માટે અમે એમ કરીએ છીએ અમને એ સાર લાગે છે' આવા અસરે બચ્ચુ મૂચુ રહેશે છુટ્ટો ગમ ખશે, પણ આ યુવાન મૂળો નહિ રહે એ તો પોતે કરે છે, તેને સર પૂરવાર કરવાનો પ્રયત્ન કરશે

કારણ કે એને બાળપણમાં સરકારો એના મળ્યા છે વર્તમાનમાં દોરનારા એવા મળ્યા છે અને એની છુદ્ધિમાં, જે સર લાગે છે, તે તેઓ કરી રહ્યા છે ત્યારે શાણા તરીકે આપણું કામ એ કે 'બોલુ શુ અને સાઈ શુ—એ અ યુવાનોને સમજાવી દેવું એથી જે પરિવર્તન શક્ય હશે, તે એની મેળે આવશે તાત્કાલિક પરિણામની આશા નહિ રાખવી સાર થશે એમ ધારીને જે કંઈ અવસરોચિત દિતકર હોય તે યોગ્યપદ્ધતિથી કહેવું અને જો એમ કહેવામાં આવશે, તો તેનું કાંઈ પણ સુદર પરિણામ આવ્યા વિના નહિ રહે

બલ્યકાળમાં તો મોટામાં મોની યોગ્યતા હોય, બળકતે ઉઠ કહો તો ઉઠે બેસ કહો તો બેસે, જા કહો તો આદરો જાપ, નહિતર

ખૂણે ઊભો રહી રડે પણ સામે ન થાય. જુદોને શરમ આવે અથવા ભયથી આધા જાય જ્યારે યુવાનો બેસાડ્યા બેસે નહિ, ઉઠાડ્યા ઊડે નહિ, ધકેલ્યા જાય નહિ અને દાઢથી ડરે નહિ. જરાક ઉતાવળ થાય તો રમખાણ મચાવે, એમને યોજના પૂર્વક સમજાવવા જોઈએ. એમને સમજાવવા હોય, તો કુશળતા વાપરવી પડે. એને ચૂપ કહે એ ચૂપ ન થાય. આ અવસ્થા જ એવી છે. અંદર જીવાનીનો મદ બેઠો છે. તેને કાબૂમાં લઈ એનો દુરુપયોગ ન થાય અને મદ, મદ રૂપે ન રહેતાં સાચા સ્વાભિમાનના રૂપમાં ફરી જાય તેમ જ શક્તિનો સદુપયોગ થાય, એવી યોજના ધડવી જોઈએ. એમની જીવિમાં સારું અને ખોટું ઉતારવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. દિતકર શું અને અદિતકર શું? એ એમને સમજાવી દેવું જોઈએ.

પૂર્વ કાળ અને વર્તમાન કાળની વચ્ચે આજે દિનપ્રતિદિન અન્તર પડતું જાય છે. એટલે પૂર્વ કાળના યુવાનોનાં જીવન, ધર્મ-કળાના યોગે આપ મેળે સન્માગે વળી ચૂકેલાં હતા, કારણ કે : પૂર્વ કાળમાં યુવાની આવતાં પહેલાં ખીજી કળાઓની સાથે ધર્મકળા પણ શીખવવાની પ્રથા હતી. સર્વ કળાઓમાં ઓછપ હોય તો ચાલે, પણ ધર્મ કળાનું અજ્ઞાન ન ચાલે, એ પૂર્વકાળની માન્યતા હતી. આજે જેમ મનાય છે કે, 'રાજ્ય ભાષા જાણવા વિના ન ચાલે' તેમ પૂર્વે મનાતું કે, 'માણસ ધર્મ કાળથી અજાણ્યો રહે એ ન ચાલે.' આ આર્થ દેશની ઉત્તમ માન્યતા હતી, એટલે આજપણથી જ ધર્મનું શિક્ષણ મળતું અને વાતાવરણ પણ એવું હતું કે સુસંસ્કારો મળે. આમ છતાં પણ અયોગ્ય આદર્શોને ધર્મકળા ન પરિણમે, એ જીદી વાત છે. આજે એ માન્યતા લગભગ જૂસાર્ધ ગઈ છે, આજનો મોટો ભાગ ધર્મશિક્ષણ આપવાથી બેદરકાર બની ગયો છે.

દરેક યુવાનમાં અવસરે દુન્યવી સારી પણ વસ્તુ છોડી

દગ્ધને પોતાના ધર્મને સાચવી લેવાની તૈયારી હોવી જોઈએ. યુવાવસ્થાનો દુરુપયોગ થતો અપકારીને, તેનો સદુપયોગ કરવાને માટે આ પહેલો જરૂરી ગુણ છે જાત, કુળ, ધર્મ વગેરે સાચવવાને માટે દુનિયાના ભોગસુખને, ભોગસુખની સામગ્રીને અવસર આપે તજવીજ પડે તો તજવાની તૈયારી હોવી એ પણ એક પ્રકારનો સદગુણ છે.

આ બહુ જિંઘી કાટિની વાત નથી પણ બહુજ નીચી કાટિની વૃત્તિમા દેળવાઈ જવાથી સામાન્ય જિંઘી કાટિની વાતો પણ બહુ જિંઘી કાટિની છે એમ લાગે, તે રાજાસિક છે. આ ગુણ દેગરવાની વાત લાને કદાચ બહુ જિંઘી કાટિની લાગતી હોય, પણ એ ચોક્કસ જ છે કે, જ્યાં સુધી આટલો પણ ગુણ નહિ આવે, ત્યાં સુધી ધરના, માલ મીનકતના, ભાઈ-ભાઈ વચ્ચેના, બાપ-દિકરા વચ્ચેના કળ્યા મટવાના નથી.

નાશવત પદાર્થોને પોતાના માન્યા છે અને પોતાનું જાત તે પાલવતું નથી માટેજ માઆપ માઆપ ખરાં, પણ મારું જે રહેલું જોઈએ તે રહેતું હોય તોજ, નહિતર નહિ આ મનોદશા ધર કરતી જાય છે.

અને આ પ્રકારની મનોદશામા દેગવાવ્યા જીવાનીઆએ ઉત્કાષ્ઠાત મચાવે, એમા નવાઈ પામવા જેવું નથી ત્યારે માઆપ, વગેરે વડિલો અત્યેની પોતાની ફરજ અદા કરાવે માટે, ધર્મથી નહિ ચૂકરાવે માટે, અવસરે ભોગ આપવો પડે તે આપવો પણ ફરજ કે મર્યાદા ચૂકવી નહિ, ધર્મને તજવો નહિ, એટલે કે, મને તેના અમરે પણ ધર્મ સાચવી લેવાની ટેક એ પહેલો ગુણ ‘મારી નામના કેરી ? મારું કુળ કેવું ?’ એને કમક લાગે એવું મારું નહિ કરવું-એવો નિશ્ચય દરેક યુવાનનાં હૈયામા હોવો જોઈએ. એથી એમ નહિ કે કુળ, જાતિ આદિના મદ કરવો, કુળમદ આદિ તો હુગાવે, પણ કુળવત્તા રક્ષણની ભાવ-

ના ખરાબ બ્યસનો, અનાચારો વગેરે દુર્ગુણોથી આત્માને અવશ્ય બચાવે છે.

અવમરે યોગ્ય નમ્રતા કેળવવી એ બીજો અત્યંત આવશ્યક ગુણ છે. અમે કાણુ ?-એમ માની નમ્રતા ન રહે, તે કામનું નહિ. અવસરોચિન નમ્રતા જરૂર રાખવી જોઈએ. યોગ્ય મર્યાદાને નહિ ચુકવાને માટે થોડો પણ ત્યાગ કરવાની જેનામાં વૃત્તિ હોય તેનામાં નમ્રતા જરૂર હોય.

ભાગ્ય ઉપર શ્રદ્ધા એ જીવનમાં નમ્રતા આણુવા માટેનો મોટામાં મોટો ગુણ છે. જ્ઞાનિઓએ કહ્યું છે કે, 'દુનિયાના પદાર્થો ભાગ્ય વિના ન મળે. આ અનુભવમિદ્ધ વસ્તુ છે કેટલાકો મહેનત કરીને મરી જવા છતાં માંડ માંડ રોટલા ભેગા થાય છે. અને ભાગ્યશાળીઓ વગર મહેનતે અગર થોડી મહેનતે કમાયે જાય છે. બુદ્ધિશાળી નોકરી કરે છે અને બુદ્ધિના બારદાન શેઠ હોય છે. એ બુદ્ધિશાળીને પૂછીએ કે, 'તમારા જેવા બુદ્ધિશાળી બાના નોકર ? તમારા શેઠ કેવા ?' પેલો કહેશે કે, 'સારા બાઈ સારા ?' કારણ કે શેઠને ખરાબ કલ્હાની ખમર પડે તો ગડગડીયું મળે, એનો ખ્યાલ છે. બખરમાંથી હુશિયાર રોતો આવે અને બીનહુશિયાર પણ ભાગ્યશાળી મૂછ મરડના આવે. આ ભાગ્ય ખર્ચ કે નહિ ? ભાગ્ય ન હોય, તો બુદ્ધિશાળીને નોકરી કેમ અને બુદ્ધિના બારદાનને શેઠાઈ કેમ ? મહેનત કરનારને સૂકો રોટલો કેમ અને બેસી રહેનારને ઉત્તમ સામગ્રી કેમ ? જવાનમાં કહેવું પડશે કે, ભાગ્ય. ભાગ્ય ઉપર વાસ્તવિક શ્રદ્ધા હોય તો આક્રમના વખતે પણ સંતોષ ટકે, અને એથી પ્રસન્નતા અને નમ્રતા જળવાઈ રહે.

એટલે કે: અવસરે ઉચિતતા પુરવંકની યોગ્ય નમ્રતા અને પ્રસન્નતા એ બીજો ગુણ છે. ભાગ્યની શ્રદ્ધા હોય તો આ ગુણ પ્રગટે

રિચર રહે અને જીવનને હિંમળે પૈસા વગેરે મળે ત્યારે જ નહિ, પણ પૈસા જાય, અનુકૂળતા જાય ત્યારે પણ જેનામાં પૂર્વેક્ષિત પહેલો ગુણ ટકી ન રહે તેનામાં વસ્તુતઃ ખીજો ગુણ પણ ન ટકી શકે

પહેલો ગુણ નથી એથી દુર્ગુણો વધ્યા છે અને એથી પ્રસન્નતા ટકતી નથી. પ્રસન્નતા ગમે તે અવસ્થામાં ટકી રહે એ જોઈએ એમાં અવાતર ધણા ગુણો આવી જાય છે અવસર યોગ્ય નમ્રતા, બાંધની શ્રદ્ધા અને ગમ ખાવાની તાકાત, એવા ધણા ગુણો આમાં સમાઈ જાય છે ગમે તેવી આફત વખતે પણ આકળ-વકળ ન થવું જોઈએ જે આફતમાં મુઝાય, તેની યુવાની એળે જાય, આફતમાં ન મુઝાય, અને ગમે તે દશામાં ધર્મને જાળવે તે યુવાનોને સફળ કરી શકે છે

આફતમાં અદીનતા એ યુવાનોનો ‘સુદર કાંટિનો મહત્તરનો સદ્ગુણ’ છે આફત વખતે પણ કાંઈ પૂઝવા આવે, તો કહેવું કે, ‘દુનિયા છે, એ પણ આવે’ એ પૂઝે કે, ‘તમને એનું દુખ નથી?’ તો કહે કે, ‘ના, હું દુખમાં નથી.’ એ પૂઝે કે, ‘તમારી સપત્તિ ગમ્મ ને?’ તો કહે કે, ‘જવાબ’ હવું તે ગમ્ય. રહેવાનું હવું તે મારી પાસે છે’

વાત એ છે કે ગમે તેવી દાહતમાં પ્રસન્નતા ટપી રહેવી જોઈએ એમાં બાંધની શ્રદ્ધા, નમ્રતા કેળવવાની તાકાત, વિવેકશીલતા, આદિ અવાતર ગુણો આવી જાય છે. એ હોય તો દુનિયાની આફત વખતે પણ પ્રસન્નતા જાય નહિ એક મહાપુરુષ આ મુજબ ફરમાવે છે કે, ‘કબહીક વાજી કબહીક પાજી’ એટલે માણુમ કોઈકવાર કાજી બને છે, તો કોઈકવાર પાજી બને છે, પુરુષનો યોગ હોય ત્યારે આદમી સૌનો કાજી બની શકે છે અને પાપોદયે પાજી બને છે પુરુષશાલી બોને તે બીજાઓને ગમે. ગાડુ-ધેલું બોસે તો ય પુરુષશાલીનું બોલવું ગમે પુરુષની ચારી તો કદી કાજી અને પાપના ઉદો કદી પાજી, એ દુનિયાના જીવોની દશા છે પણ વસ્તુતઃ એ ‘ઘવ પુદ્ગલી વાજી’

ઘડીમાં પાછપણું અને ઘડીક્રમા કાજપણું, એ વગેરે બંધી પુદ્-
ગતની બાજ છે. હાથમા લાખ આવી જાય, તો પણ આત્મા જાન-
બુદ્ધિ ન બનવો જોઈએ. દુન્યવી મુખ સામગ્રી ચારી જાય ત્યારે
પણ દીનતા ન આવે પ્રસન્તા ટપી રહે એ ગુણ છે. કાજપણામાં
કે પાછપણામાં એવા આત્માને કાંઈ લગતુ વળગતું નથી.

આવો આત્મા આપત્તિ વખતે પણ દસે. દસે એટલે સમતા
ન ગુમાવે, એ વિવેકી અને ગુણવાન હોય આકૃતમા અદીનતાપ ગુણ
જેનામા હોય, તેના ઉપર આકૃત આવે, અનુકૂળતાઓ રહે નહિ
અને પ્રતિકૂળતાઓ આવે, તોય એની બુદ્ધિ બહેર ન મારી જાય.
સામાન્ય રીતે આકૃત વખતે મુંઝાઈ પડેલા ધણુ ઊધુ છતું કરી
નાખે છે. એવા વખતે આકૃતમા અદીનતાવાળાના હાથે સાફ ન
થઈ શકે તોય ઊધુ ન જ થાય એને અકળામણુ ન થાય.

યુવકોએ નિજની યુવાવસ્થાના સદુપયોગને માટે, આ રીતે
જીવનને ઘડી લેવું આવા અવસરે ખૂબ જ જરૂરી છે તો જ યુવા-
વસ્થા દ્વારા સ્વ-પરતુ હિત સારી રીતે સાધી શકાય આ
માટે યુવાનોએ શિષ્ટપુરુષોની—આપ્તપુરુષોની આઝ્ઞાપૂર્વક પોતાનું
જીવન નિયમિત બનાવવું જરૂરી છે, આપ્ત પુરુષોની આઝ્ઞાનું
'ચિરંતપૂર્વક' પાલન' એ યુવકોને માટે જીવનની ઉન્નતિનો
સાચો રાજ્યમાર્ગ છે આ પ્રકારનો સદગુણ જીવનમાં તો જ પ્રગટે
જ્યારે તે મદાપુરુષોની ચિરોધાય' આઝ્ઞાને વિનતીલાવે ઔચિત્યપૂર્વક
સ્વીકારીને તે મુજબ કર્તવ્યના પંથે શક્ય પ્રગતિ કરવાની હૃદયગત
બહુમાનપૂર્વકની વૃત્તિ જીવંત હોય

વર્તમાનમા નવસૃષ્ટિના સરજનદાર તરીકે યોજાખાતા એ યુવકોને
ઉદ્દેશીને દુકમાં આટલું કહી શકાય કે, 'ભાગ્યવાનો ! મજેની આ
યુવાવસ્થાને સફળ બનાવવાને તમારે અશ્વ આટલું કરવું જોઈએ.'

૧. ‘અવસરે ધર્મ’ને સાચવવાને માટે દુનિયાના પદાર્થોને તજવાની તૈયારી.

૨. આકૃતમાં અદીનતા,

૩. સાચા માલિકનો સ્વીકાર કરીને તે માલિકની આજ્ઞા સમજી, એનો અમલ કરવાની તૈયારી અને અમલ કરતાં પણ ઔચિત્યને મૂકવાનું નહિ.’

‘જ્યારે સ્વતંત્રતાના નામે જે સ્વચ્છન્દતા સેવાઈ રહી છે તેને છોડવા અને શિષ્ટ પુરુષોની આજ્ઞાધીનતા સ્વીકારવા તૈયાર થશો તો તમારા માટે આ સહેલું છે, દૈદ મનોભાગ તમારામાં છે, પણ તેની દુરુપયોગ ના થઈ જાય માટે ખૂબ એતીને વર્તવું, અને કલ્યાણને ચાહતા હો સુવાનીને સુંદર પ્રકારે સફળ બનાવવા ઇચ્છતા હો, તો તમારે સમજવું જોઈએ કે,

‘આ દુનિયાના પદાર્થો મારા નથી. રાખ્યા રહેવાના નથી : કાં એ જવાના, કા મારે એને મુકીને જવાનું.’ આવા નાચવત પદાર્થોમાં મુજાઈને મારે મારા ધર્મને ચૂકવો જોઈએ નહિ. ‘વડિલોની છુદ્ધ બગડી હોય અગર ગમે તે કારણ હોય, એ જો અમુક વસ્તુઓ આપવાને ન ઇચ્છતા હોય, તો મારે ન જોઈએ. એવા પદાર્થો પુણ્ય વિના મળતા નથી. મારે પુણ્ય હોત તો મને જરૂર મળત મારે માથે આકૃત આવી છે, તો મારે અવમર જોય ઉચિત નમ્રતા ટૂળાવી જોઈએ. મદનો ત્યાગ કરવો જોઈએ, લાગ્ય ઉપર શ્રદ્ધા રાખવી જોઈએ. ગમ ખાવાની તાકાત ટૂળાવી જોઈએ.

‘કાંઈ આપણને ન આપે, કાંઈ આપણને ન સંધરે, તો માનવું જોઈએ કે, એ આપણા પૂર્વે કરેલા દુષ્ટક્રમેની દોષ છે. આ બધા પદાર્થો મેળવવા, ભોગવવા, કાજી બનવું, પાજી બનવું, એ બધી પુદ્ગલની બાજી છે. આત્માને એની સાથે કાંઈ લાગવું વળગવું નથી.’

આમ સમજીને દુનિયાની ગમે તેવી આકૃત આવેત્યારે પણ સમતામાં રહેવું જોઈએ. એવા વખતે મુંઝાઈને પ્રસન્નતા ખેલી ન જોઈએ.’

યુવાનોએ આ ઉપરાંત આ પણ સમજી લેવું કે, ‘શ્રી વીતરાગ પરમાત્મા એ જ સાચા માલિક છે : કેમકે તે પૂર્ણ છે, ખામી વિનાના છે. આપણે ખામીવાળા છીએ, માટે આપણે એ તારકને માલિક તરીકે સ્વીકારવા જોઈએ. એ તારકને માલિક તરીકે સ્વીકારીને એમની આજ્ઞાને જાણવા માટે ઉત્સુક બનવું જોઈએ. આજ્ઞાને જાણ્યા પછી, એનો અમલ કરવાને સજ્જ બનવું જોઈએ. અમલ કરવાને સજ્જ બન્યા પછી, અમલ કરવામાં ભૂલ ન થઈ જાય તેની કાળજી રાખવી જોઈએ. કેવળ આત્મકલ્યાણ નિમિત્તે ચાલી નીકળતાં પહેલાં, ઉપકારિના ઉપકારને પણ યાદ કરવો જોઈએ. શ્રી વીતરાગ પરમાત્માની આજ્ઞા મુજબ માતા-પિતાદિનો ત્યાગ થઈ શકે, પણ એમના ઉપકારને ભૂલાય નહિ. અર્થાત-ઔચિત્ય જરૂર જાળવવું જોઈએ. ઔચિત્ય જાળવવાની પણ શ્રી વીતરાગ પરમાત્માની જ આજ્ઞા છે એ રીતે ઔચિત્ય જાળવીને મોહ રૂપી દુશ્મનની સામે યુદ્ધ ખેડી લેવાની આજ્ઞાનો અમલ કરવાને નીકળવું અને પ્રાણાન્ત કષ્ટ આવે તો પણ મોહરૂપી દુશ્મનને હરાવ્યા સિવાય પાછા ફરવું નહિ. માલિકની આજ્ઞાનો અમલ કરવામાં સર્વ સર્વનો ઉપયોગ કરી દેવો.’

જેનામાં આ પ્રકારની ભાવના કે ગુણો નથી, એ જાણવાની મહેનત નથી, એ ગુણો પ્રાપ્ત થાય એવી ઇચ્છાય નથી, એઓ કેવળ નામના જ યુવકો છે. એમને મજેલી યુવાવરયા એણે ગઈ કહેવાય. માટે જ આ ચાર ગુણો આવે, તો યુવાવરયા સારામાં સારી રીતે સફળ થઈ એમ ગણાય.

સાધ્યને માર્ગે:

સહવિચાર, ઉદાસ્તા, મદાચાર
અને સહિષ્ણતા

૮

આ વિશ્વમાં એક નાસ્તિકદર્શન સિવાય સઘળાંય આસ્તિકદર્શ-
નોએ, શરીરથી ભિન્ન એવા આત્માનાં અસ્તિત્વનો કાઈને કાઈ પ્રકારે
સ્વીકાર કર્યો છે. 'મ'સારમાં જે એક દેહમાંથી બીજા દેહમાં અને એક
ભવમાંથી બીજા ભવમાં પરિભ્રમણ કરે છે, તે આત્મા છે, શરીર
એ આત્મા નથી, પણ આત્મા એ, શરીરથી સ્વતંત્ર વસ્તુ છે. આત્મા
એ આપણે: પણ શરીર, એ આપણે નહિ. જો કે, આસ્તિકદર્શનોએ
શરીરથી ભિન્ન એવા આત્માનું અસ્તિત્વ અવશ્ય સ્વીકાર્યું છે, પણ
તેમાંય આત્માના સ્વરૂપને લગતી ઘણી ગરબડ છે અને એથી તત્ત્વ-
વર્ણનમાં પણ ઝોઝી ભિન્નતા નથી.

સઘળા આસ્તિક દર્શનકારોને શરીરથી સ્વતંત્ર એવા આત્માનું
અસ્તિત્વ છે એવાત તે માન્ય જ છે. અને આથી જ 'ઉત્તતિ
સાધવી હોય નો આત્માની સાધવી, આત્માની ઉત્તતિ એજ સાચી

જિતિ છે અને બાહ્ય પદાર્થોની ઉત્પત્તિ કરવામાં જ પ્રયત્નશીલ રહે-
વાથી નુકશાન થાય છે.—આ સિદ્ધાંત પોતપોતાની સમજ મુજબ
સૌએ સ્વીકાર્યો છે આપણે, જે આત્મા ન હોત અને શરીર હોત,
તો ‘બાહ્ય પદાર્થોની ઉત્પત્તિમા ઉત્પત્તિ છે’—એમ જરૂર માનત, પણ
જ્યારે આપણે એ શરીર નહિ પણ આત્મા છીએ, ત્યારે તો એ
વાત નિશ્ચિત જ છે કે, શરીર આદિ બાહ્ય પદાર્થોની ઉત્પત્તિ પાછળ
ધેણા બનવું અને આત્માની ઉત્પત્તિને બૂની જવી, એ કદાપણ બપું
નથી, પણ સર્વથા નુકશાન કરનારું જ છે.

આજે તો કેટલાંક દર્શનો લુપ્તપ્રાય થઈ ગયા છે અને કેટલાક
દર્શનો નિર્મળ બની ગયા છે, તેમજ દુનિયા જડવાદ તરફ વેગથી
ધમી રહી છે આથી આત્મા આદિના સ્વરૂપને લગતી અને આત્માની
ઉત્પત્તિ સાધવાના ઉપાયોને લગતી ચર્ચાઓ લગભગ બંધ પડી ગઈ
છે આના યોગે જનસમાજને, ‘આપણે કાણ ? આપણી પ્રગતિ કે
ઉત્પત્તિનો સાચો રાહ કયો ? અને એના સાધનો કયા હોઈ શકે ?’
આ વગેરે વિચારવાની પૂર્વે જોવી તક મળતી હતી, તેવી તક મળતી
નથી આથી જ આજે આત્માના સ્વરૂપની અને આત્માની ઉત્પત્તિની
વાતો નવી હોય એવું જનસમાજના મોટા વર્ગને લાગે છે કેટલાકોને
તો આત્માને અંગેની વાતો સામગ્રતા પણ મૂઝવણ થાય છે પણ
એમ થવું, એ આવા સંજોગોમાં શક્ય છે કારણ કે, વર્તમાનમાં
એવા નાસ્તિકમતપ્રચારકો નથી, કે જેઓ પૂર્વકાળની માફક
આત્માના અસ્તિત્વનો વિરોધ કરતા હોય અને એવા અસ્તિક દર્શ-
નવાદીઓ પણ થોડા જ હશે, કે જેઓ આત્માની સિદ્ધિ માટે
ચર્ચાઓ કર્યા જ કરતા હોય ! આજના નાસ્તિકોની ચર્ચાઓ પાયા
વિનાની છે અને અસ્તિક દર્શનવાદીઓમા પણ ઘણું અશે શીથિલતા
આવી ગઈ છે

આવી સ્થિતિમાં પણ, આપણે જે દેશમાં જન્મ્યા છીએ તે આ આર્ષદેશના રૂઢ સંસ્કારોનો એ પ્રતાપ છે કે, આર્ષદેશમાં જન્મ-પામેલાઓમાંનો મોટો ભાગ આત્માના અસ્તિત્વને સ્વીકારનારો છે: ક્ષત્રભગ સૌ ખોલે છે કે, ‘જીવ ગયો અને ખોખું’ પડ્યું રહ્યું.’ આથી આપણે માનીએ છીએ કે, અહીં સૌને આત્માના અસ્તિત્વની વાતમાં તો વાંધો નથી; એટલે આપણે, ‘આત્મા છે અને તે પણ શરીરથી જૂદો છે’—એવું માનનારા છીએ. એમ માનીને જ અહીં વિચારણા કરી એ છીએ: આથીજ આત્માનાં અસ્તિત્વની સિદ્ધિ માટે અહીં વધુ જણાવવાની જરૂર રહેતી નથી.

કહેવું જોઈએ કે, અંતમાને માનનારને આત્માની ચિન્તા ન થાય, આત્માને માનનારને આત્માના સ્વરૂપના કે આત્માની ઉન્નતિના વિચારો પણ ન આવે, તો એ સામાન્ય દ્રાવિની કમનશિખી નથી. એવી કમનશિખીથી બચી જવાય, એવી કમનશિખી હાલત દૂર થાય, એ માટે જ આત્માની ઉન્નતિ સાધવી એ કેટલી જરૂરી છે, એ વાત વિચારવાની છે. આત્માની ઉન્નતિ સધાય તોજ આપણો સાચો ઉદ્ધાર થાય, એ વાત ઠમાવવાની ખૂબજ જરૂર છે. આત્માની ઉન્નતી કરવાના વિચારો એ દ્વારા પ્રગતિનો રાહ તેમ જ તેના ઉપાયો દર્શાવતાં પહેલા, આત્માની ઉન્નતિ કેટલી જરૂરી છે, એ વસ્તુ દર્શાવી આવશ્યક છે: એટલે એ પ્રથમ દર્શાવીને તે પછીથી ઉપાયોની વાત કરવાની રહે તે સ્વાભાવિક છે.

‘આત્માની ઉન્નતિ કરવા સિવાય આ ઉત્તમ માનજીવનને પામ્યાની સાચકતા નથી જ’—એ વસ્તુ જ્યાં સુધી બરાબર ન સમજાઈ જાય, ત્યાં સુધી આત્માની ઉન્નતિના ઉપાયો જનસમાજ સાંભળશે નહિ અને કદાચ રદિ આદિના કારણે સાંભળશે તો પણ એ ઉપાયોને સદ્દર્શ નહિ: માટે સૌથી પ્રથમ, ‘આત્માની ઉન્નતિ એજ ઉત્તમ માનવજીવનની

સાચકતા.'—આ સમજવું જોઈએ: આ સમજવા પછી એ સમજનારા, જરૂર એની ઉત્તરિના ઉપાયોને હૃદયપૂર્વક સાંભળશે, વિચારશે સદ્દેશો અને શક્તિ મુજબ એ ઉપાયોનો જીવનમાં અમલ પણ કરશે, બાકી એ વસ્તુઓ સમજવા વિના જેટની વાતો કરાય, એ બંધીય લગભગ એકડા વિનાનાં મોંઝા જેવી જ નિવડે.

આજે આપણે જોઈએ તો જણાશે કે, બાહ્ય વસ્તુઓને મેળવવાનો અને સાચવવાનો મનુષ્યો પ્રયત્નો કરી રહ્યા છે અને પશુઓ પણ પ્રયત્નો કરે છે. મનુષ્યમાં વિશેષ બુદ્ધિ હોઈને તેના પ્રયત્નો બ્યવશિયત દેખાય છે, જ્યારે પશુ આદિના પ્રયત્નો તેવી રીતે દેખાતા નથી બાકી બાહ્ય વસ્તુઓને મેળવવાનો અને મળેલી બાહ્ય વસ્તુઓને સાચવવાનો પ્રયત્ન તો મનુષ્યોમાં જેમ ચાલુ છે, તેમ પશુઓમાં પણ ચાલુજ છે. મનુષ્ય કહેવાવા છતાં પણ પશુઓની માફક વર્તી, તો મનુષ્યપણું મળ્યું એની વિશેષતા નથી રહેતી. 'આત્મા જ એક ભવમાથી બીજા ભવમા પરિવ્રમણ કરે છે અને આ શરીર આદિ બાહ્ય વસ્તુઓ એની સાથે જઈ શકતી નથી'—આવી રિયતિ હોવા છતાં પણ, વિનશ્વર વસ્તુઓ પાછળજ જે, બુદ્ધિ, શક્તિ અને સમય ખચે, એ અણાની જ કહેવાય. સમજદાર તો તે કહેવાય, કે, જે નાશવંત વસ્તુઓની ઉન્નતિ પાછળ ન પરતાં આત્માની ઉન્નતિ સાધવાનો પ્રયત્ન કરે.

'બાહ્ય વસ્તુઓને મેળવવાનો અને મેળવેલી બાહ્ય વસ્તુઓને સાચવવાનો ગમે તેટલો પ્રયત્ન થાય પણ એક દિ' અહીંથી મરીને જવાનું છે' આ તો નહીં જ છે અહીંથી મરીને જવાની વાતમા તો કાષ્ઠથી પણ ઈનકાર થઈ શકે તેમ નથી, અને જ્યાં જવાનું ત્યાં, અહીં જે મેળ્યું અને સાચ્યું તે બધું સાથે આવવાનું નથી ઘણી મહેનતે અને ઘણાં પાપો કરીને અહીં જે કાંઈ મેળવાય છે, અને સચવાય

છે, તેમાંનું આત્મા સાથે કાંઈ જ આવવાનું નથી.

આપણે અહીં કાંઈ પણ રચણેથી આવ્યા છીએ આ વાત નહીં છે. કાંઈક જગ્યાએ પણ કાંઈકેય ન ક્યું હોત, તો આ ફેરફાર જે દેખાય છે તે ન દેખાત એક શ્રીમત, એક ગરીબ એક રાજા એક પ્રજાજન. એક શેઠ, એક નોકર એક સાધનસ પત્ર, એક સાધનહીન એક સચક્ર, એક અચક્ર. આ બધો ફેરફાર દેખાય છે, તે એ જ સૂચવે છે કે, કાંઈક જગ્યાએ પણ કાંઈક કરીને આવ્યા છીએ, સાથે સાથે પોતપોતાની ઇચ્છાથી અહીં આવ્યા છીએ એમ પણ નથી આવતું પડ્યું છે માટે આવ્યા છીએ ઇચ્છાથી આવવાનું હોત, તો આજે દુનિયાભરમાં પ્રાણિમાત્રમા જે ફેરફાર દેખાય છે, તે દેખાત નહિ.

આપણે આવ્યા, એ આપણા હાથ બહારની વસ્તુ હતી એમ માની લાઈએ, પણ 'અહીંથી ક્યા જવું' એ આપણે સમજીને અને યોગ્ય રીતે વર્તનારા બની જઈએ તો આપણા હાથ બહારની વસ્તુ નથી. આપણે સમજીએ તો, અહીંથી ક્યા જવું, -એ પ્રાય આપણા હાથની વસ્તુ છે સારી કે બોગી જે જગ્યાએ જવું હોય, ત્યાં આપણે જઈ શકીએ, કારણ કે, જેવો પ્રયત્ન તેવું પરિણામ, એ નહીં વાત છે. સારી દિશાએ જોડેનો પ્રયત્ન થાય તેટલો લાભ થાય અને બીધી દિશાએ જોડેનો પ્રયત્ન થાય તેટલી હાનિ થાય.

'આત્મા એ જ આપણે છીએ'—એ વસ્તુ બરાબર સમજાઈ જાય, અને એમ પણ સમજાઈ જાય કે, 'બાહ્ય વસ્તુઓને મેળવવાનો અને મળેલી બાહ્ય વસ્તુઓને સાચવ્યા કરવાનો પ્રયત્ન નકામો છે, તેમ જ આત્મ સુધારની પ્રવૃત્તિ કરવી જરૂરી છે'—તો સારી જગ્યાએ જ જવાનો પ્રયત્ન થાય સારી જગ્યાએ જવું એ પણ આપણા હાથની વાત છે, એનો અર્થ એવો તો નથી જ થતો કે, આપણી ઇચ્છા માત્રથી જ સારી જગ્યાએ જવાય સારી જગ્યાએ જવું હોય તો આત્મ

સુધારના પ્રયત્નમાં લાગવું જોઈએ આત્મસુધારના પ્રયત્નમાં નહિ લાગતાં, બાહ્ય-ભૌતિક વસ્તુઓને મેળવવાના અને સાચવવાના પ્રયત્નોમાં પડાય, તો સારી જગ્યાએ જવાની ઇચ્છા હોવા છતાં પણ, અને આપણા જ હાથની એ વાત હોવા છતાં પણ, ખરાબ જગ્યાએ આપણે ફરજિયાત જવું પડે.

આત્માના સુધાર માટે, પૂર્વ જુમિકારૂપે આટલું જણાવીને હવે તેની પ્રગતિના રાહમાં મદાયશ્રુત તેનાં સાધનોનો અહીં આપણે વિચાર કરી લઈએ. સૌ પહેલી વાત એકે, આત્માના દિલને જગાડનારી વસ્તુઓને વળ્યું માનવી, એ આત્માની ઉન્નતિ માટેની યોગ્યતા છે : આત્માની ઉન્નતિ સાધવી હોય તો પહેલી આ લાયકાત જોઈએ. માટે જ મળી ગયેલી બાહ્ય વસ્તુઓને ભોગવવા ખાતર ભોગવવી, એ પણ ડડાપણુ નથી. શરીરથી માંડીને સધળીય વસ્તુઓ પર છે : એને મારી માનીને ભોગવવી, રાગપૂર્વક ભોગવવી, એ આત્માના અધઃપતનનો માર્ગ છે : અને એને વળ્યું કાઢિતી માની એનાથી શક્તિ મુજબ બચવું અને પરની સહાય વિના જ સુખમયપણે જીવી શકાય એવી અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરવાના કલ્યાણકારી પ્રયત્નમાં એનો ઉપયોગ કરવાને મથવું, એ જ આત્માની ઉન્નતિનો ઉપાય છે.

એટલે કે, ‘ શરીરથી માંડીને દુન્યવી સધળીય વસ્તુઓ પર છે : એને પોતાની માની રાગપૂર્વક ભોગવવી, એ આત્માની અવનતિનો ઉપાય છે, અને એ વસ્તુઓને વળ્યું માનીને, યથાશક્તિ એનો ત્યાગ તથા સદુપયોગ કરવો, એ આત્માની ઉન્નતિનો ઉપાય છે ’

આ યોગ્યતા આવે એટલે આત્માની ઉન્નતિના ઉપાય તરીકે ચાર ગુણો સદ્વિચાર, સદ્વિશુતા, સદાચાર અને ઉદારતા મેળવવાની સહેજે વૃત્તિ જાગે અને આ ચાર ગુણો વાસ્તવિકરૂપે આવે, એટલે થોડી-ધણી પણ આત્માની ઉન્નતિ જરૂર સાધી શકાય. પછી સધળીય

પર વસ્તુઓનો ત્યાગ કરવાનું સહેલું થઈ પડે. આ ચાર ગુણોની જરૂરિયાત સમજાય, એ માટે આટલી ભૂમિકા કરવી પડી; કારણ કે, વળ્યું વસ્તુઓનો વળ્યું તરીકે અને ઉપાદેય વસ્તુઓને ઉપાદેય તરીકે સમજાયા વિના, આ ગુણો પણ વાસ્તવિક રીતે આવતા નથી. સામાન્ય પ્રકારના ઉત્તમ ગુણોને કે ઉત્તમ ક્રોટિના ગુણોને જીવનમાં લાવવા હોય, તો એ સમજી જ લેવું જ જોઈએ કે, ‘આ શરીર આદિ સધળું જ પર છે અને એ પ્રત્યે મમત્વ રાખવું, એ આત્માને ડુબાવવા માટે જ છે.’

જેમ આપણે આપણું બધું ઈચ્છીએ છીએ, તેમ બધા જીવોનું બધું ઈચ્છવું—એ સદ્વિચાર છે આ પ્રકારનો સદ્વિચાર એ બીજા સુર વિચારોને માટે આકર્ષણ છે. આના યોગે બીજા સદ્વિચારો ખેંચાઈ આવે છે. ‘કાંઈ પણ જીવના ભૂંડાની લાવના સ્વપ્ને પણ નહિ આવવી જોઈએ અને સૌના બધાની લાવના સદાને માટે જીવન્ત બની જવી જોઈએ

વાસ્તવિક રીતે આવે સદ્વિચાર, તે આત્માઓના અંતરમાં જ પ્રગટે કે, જે આત્માઓનાં વિવેકચક્ષુ ખૂલ્યાં હોય કે ખૂલવાની તૈયારીમાં હોય અને જેનામાં દુન્યવી સ્વાર્થની કામના ઘણી મોજા પડી હોય કેમકે સૌના બધાની લાવના, દુનિયાના કેળા ઐદિક સ્વાર્થમાં મૂઢ બનેલામાં, લક્ષ્મી કે શરીરને માચરવા માટે ભોખવવા માટે કાળા-ધોળા કરનારામાં ન આવે, એટલે આત્મા સિવાયની બંધી વસ્તુઓને જેણે પર માની હોય તેનામાં જ આ સદ્વિચાર જાગે, તેમજ સ્થિર રહે.

પણ આ પહેલો ગુણ સદિષ્ટતાના યોગે ટકી રહે છે. માટે બીજો ગુણ સદિષ્ટતા છે. આવી પડેલી આફતને સહન કરી લેવાની જેનામાં ટેવ ન હોય, એ સદ્વિચારને ટકાવી ન શકે. ગમે તેવી આફત આવે, પણ તેને જો સમજાવે સહવાની ટેવ હોય, તો જ સદ્વિચાર ટકવો સહેલો. સદ્વિચાર હોય તો

સદિષ્ટુતા કેળવાય અને સદિષ્ટુતા હોય તો સદ્વિચાર ટકે. વાત-વાતમાં ગુસ્સો આવે તો સદ્વિચાર ટકે નહિ. સદિષ્ટુ આત્મા ભલે, પોતાની મિલકત કોઈ ઉઠાવી ન જાય એ માટે પ્રયત્ન કરે, છતાં કોઈ મિલકત ઉઠાવી જાય તો એના પ્રત્યે દુર્ભાવ લાવી એનું બૂકું ન ચિંતવે, ગએલું પાછું મેળવવાનો પ્રયત્ન કરે છતાં પણ સામાના કિતની પરવા એનાં દેવામાંથી જાય નહિ. દુનિયાના ધન વગેરે પદાર્થો વળ્યું સમજાયા હોય, સદ્વિચાર હૃદયમાં બેઠો હોય અને સદિષ્ટુતા કેળવી હોય, તોજ એવાં પ્રસંગે દુર્ભાવ ન આવે.

વળી આ પ્રકારની ઉત્તમ કોટિની સદિષ્ટુતા સદાચારી જ જાળવી શકે, માટે ત્રીજો ગુણ સદાચાર. આચારશુદ્ધિ રૂપ જીવનના મુખ્યસ્થંભને ટકાવી રાખનાર સદાચાર છે. આના યોગે દરેક પ્રકારના સદ્ગુણો વિકાસને પામે છે. વિચારોની કે ભાવનાની શુદ્ધિ તેમજ સદિષ્ટુતાની જડ આમાં રહેલી છે. સાચેજ સદાચાર, એ વ્યવહાર અને ધર્મ બન્નેને દીપાવનાર મહાન ગુણ છે, અને દુરાચાર, એ વ્યવહાર અને ધર્મ બન્નેને લજવનાર દુર્ગુણ છે. સદાચારી કુળદીપક છે અને દુરાચારી કુળમાં કથંક રૂપ છે.

સદાચારને ટકાવવા માટે ઉદારતા બેઝએ. કોઈના પણ ભેગોપ-ભોગમાં કામ લાગી શકે એવા પદાર્થોને માટે ‘કોઈનું મારે નહિ ભોગવું’, પણ મારું સૌ ભોગવો’-એ જાતિની મનોવૃત્તિ એ ઉદારતા છે. જેનામાં આવો ઉદારતા ગુણ હોય, તેનામાં કોઈનું પડાવી લેવાની કે પચાવી પાડવાની ઇચ્છા ન હોય. પોતાનું મૌના ઉપયોગમાં આવો, એજ એની ઇચ્છા હોય. જરૂર પડે અને ખીજની વસ્તુ લેવી પડે તો લે, પણ એ વસ્તુને બગાડવાની કે પચાવી પાડવાની બદ્ધાનત એનામાં ન હોય. તેમજ પોતા પાસે જે હોય તે ખીજના ઉપયોગમાં આવી જાય

તો એ નાખુશ ન થાય આવા પ્રકારની ઉત્તમ ક્રાંતિની ઉદારતા વિના મદાયાર ટકી શકે નહિ આ રીતે આ ચારે ગુણોની એક-મીઠા સાથે મક્કાએક સંકલના છે

આ ચારેય પ્રગતિના સાધનરૂપ સદ્ગુણોને જીવનમાં અમથી બનાવવાને સારુ આપણા આત્માને સત્વશીલ બનાવવો જોઈએ જ્યાં સુધી આત્મામાં એ જાતિના પરિણામ ન જાગે અને સત્ત્વ ન આવે, ત્યાં સુધી એ બંધાવે અને સત્ત્વ કેળવાય તેવા પ્રયત્નો કરતા રહેવું જોઈએ, તેમજ જે આત્માઓ સત્ત્વશીલ બનીને આ આત્મકત્યાણુકર માર્ગની આરાધના કરનારા હોય તેમની સેવા કરવી જોઈએ અને એ માર્ગને મદલ્યુ કરવા તૈયાર થનારા આત્માઓની અનુમોદના કરવી જોઈએ ! વળી પોતાનું આત્મસત્ત્વ ખીલવવાને માટે, છેવટ કાંઈ ન બને તો પણ સદ્વિચાર, સદ્દિધિવૃત્તા, સદાયાર અને ઉદારતા,—એ ચાર ગુણો વાસ્તવિક રૂપમાં કેળવી સેવા જોઈએ

આ ચાર સદ્ગુણો જેનામાં યથારિચતપણે આવી જાય, તેનો આત્મા અવનતિને પામે નહિ અને એની ઉન્નતિ-પ્રગતિ થોડા કાળમાં થાય સર્વ પૌદ્ગલિક પદાર્થોનો સર્વથા ત્યાગ, જ્ઞાની પુરુષે એ દર્શાવેલા વિધિ મુજબ કરવો, એ આત્માની ઉન્નતિ કરવાનો પ્રયત્ન ઉપાય છે માત્ર એ માટે થોડો પણ યોગ્ય પ્રયત્ન કરવો જોઈએ આવા પ્રકારના પ્રયત્નો વિના જીવનમાં શાન્તિ આવવાની નથી, અને આ વિના જીવનનાં મહેજે ખરાબે ચઢતા વાર નહિ લાગે કારણ કે, જે આત્મામાં ખીજાનું બહુ ઈર્ષ્યાવાનો સદ્વિચાર નથી હોતો તે આત્મામાં બહુ ખૂરા વિચારો હોય છે જો, આજની દુનિયામાં આ પ્રકારે સદ્વિચાર આદિ ગુણોનું વાતાવરણ ફેલાવા પામે તો અવશ્ય પરિવર્તન થાય

આ ચાર સદ્ગુણોને ખીલવવા હોય, આત્મસત્ત્વને વિકસાવવું

હોય અને ધામે ધામે પણ આત્માની ઉન્નતિ સાધવી હોય, તો દુનિયાની બધી અદ્વિતકર પૌદ્ગલિક વસ્તુઓને પર માનવી જોઈએ. જ્યાંસુધી એ માન્યતા નહિ થાય અને નાશવંત પદાર્થોમાં આંધળું મમત્વ રહેશે, ત્યાં સુધી સમાધિપૂર્વક જીવાશેય નહિ અને સમાધિપૂર્વક મરાશેય નહિ. જન્મ્યા રોતા રોતા, જીવીએ પણ રોતા રોતા અને આ રીતે મરવું પડે તો મરવાના પણ રોતા રોતા.

રોતા . જન્મ્યા એમાં તો નિરૂપાય હતા, પરંતુ હસતા હસતા સમજાવે જીવવું હોય અને હસતા હસતા સમાધિમય અવસ્થાને ભોગવતા મરવું હોય, તો દુનિયાના પૌદ્ગલિક પદાર્થોને પર માની, એ સર્વનો સર્વથા ત્યાગ કરવાનું ન બની શકે તો પણ, છેવટમાં છેવટ સદ્વિચાર, સદ્વિજ્ઞતા, સદાચાર અને ઉદારતા,—આ ચાર સદ્ગુણો ખીલવવા જોઈએ. આટલું થાય તોય દસીને સમજાવે જીવાય અને દસીને સમાધિપૂર્વક મરાય. ટુંકમાં એટલું જ કે, આ રીતે સાધ્યને માગે' જીત કરીને વર્તમાન જીવનને વધુમાં વધુ સુંદર બનાવવું, કે જેથી મૃત્યુ, રવ કે પરને માટે મહોત્સવરૂપ બની શકે.

જગતા રેભે :

માનવ સમાજને
ઠતવ્યનો સાદ

૪

૯

હું ખના લેઈ વિનાના, સપથ' અને શાશ્વત સુખને સાધવા
માટેના સર્વોત્તમ સામગ્રી માત્ર આ મનુષ્યજાતમાં જ મળી શકે
છે અને માટે જ મનુષ્યો વિશ્વના સઘળા જીવોમાં ઉત્તમ ક્રોડિના
જીવો તરીકે ઓળખાય છે. આમ છતાં, એ વાત પણ ધ્યાનમાં
રાખવાની જરૂર છે કે વિશ્વના સઘળા જીવોમાં ઉત્તમ ક્રોડિના
જીવો તરીકે ઓળખાતા મનુષ્યો પણ જો કર્તવ્યશીલ ન હોય, તો
એમના જેવા અધમ ક્રોડિના જીવો પણ બીજા કોઈ બની શકતા
નથી. આથી ઉત્તમ ક્રોડિમાં આવેલા જીવો ઉત્તમ ક્રોડિમાં કયમ
રહે અને અધમ ક્રોડિમાં ચાલ્યા ન જાય, એ માટે સનિમદ્વાપુરુ
ષોએ, મનુષ્યકલ્પવતુ, મનુષ્યે ફરી ફરી રીતે વર્તવું જોઈએ—એનું
વર્તન કરવાનો ખૂબ ખૂબ પરિશ્રમ હોય છે અને એ દ્વારા
'જગતા રેભે'નો રોન દિનરાત કેવળ ઉપદારવૃત્તિથી તેના
આપતા રહ્યા છે.

સંસારમાં આ એક એવી જાન છે, કે, જે ધારે અને સમજે
તો પોતાનું અને બીજાનું પણ બધું કરી શકે અને કર્તવ્ય જૂને તો
પોતાનું તેમજ દુનિયાના જીવોનું પણ બધું કરી શકે કરનાર
બન્યા વિના રહે નહિ; જ્ઞાનિમહાપુરુષોએ, જે માનવ જાતના
કર્તવ્યનો વિચાર ન કર્યો હોત, તે મહાપુરુષોએ જે આત્મશ્રેયને
સાધવા માટે માનવજાતના કર્તવ્યનો માર્ગ ન દર્શાવ્યો હોત અને
એ માર્ગને જે બીજા પણ ઉપકારિઓએ જીવંત ન રાખ્યો હોત,
તો દુનિયામાં સુધારવાને.—સાચા સુખની વાસ્તવિક અને પરિપૂર્ણ
સાધના કરવાનો માર્ગ, આ સંસારમાં વિદ્યમાન હોત જ નહિ.

સત્યપુરુષોનું—જ્ઞાનિમહર્ષિઓનું કાર્ય તો ઉપદેશ દેવાનું છે, પણ
ઉપદેશને અમલ તો સૌને પોતાને જ કરવાનો છે. કરવા યોગ્ય
વસ્તુને તે રૂપે અને તજવા યોગ્ય વસ્તુને તે રૂપે સમજાવી દેવી,
વસ્તુને વસ્તુમતે દર્શાવી, એ જ્ઞાનિપુરુષોનું કાર્ય છે; પણ એ પછી
એનો અમલ કરવો, એ કાર્ય તો દરેકનું પોતાનું છે. કર્તવ્યને
અદા કરવાની વૃત્તિ ત્યારે જ પ્રગટે કે, જ્યારે જીવનની કિંમત સમ-
જાય નહિ,—જે માટે આ જીવનને જ્ઞાનિમહ પુરુષોએ ઉત્તમ કહ્યું છે,
કિંમતી કહ્યું છે, તે વસ્તુ સમજાય નહિ, હેપે જાય નહિ ત્યાં સુધી
સરી પણ વસ્તુને ઉકરડે ફેંકી દેવા જેવી સ્થિતિ થાય, તો તે
સ્વાભાવિક નથી.

દુનિયાના સધળા જીવોને સુખની ઇચ્છા છે; સંસારમાં કોઈ
જીવ એવો નથી, કે જેને સુખની ઇચ્છા ન હોય, સૌને એકમાત્ર
સુખ મેજવવાની બાવના છે. આવી બાવના જેમ પોતાને માટે છે,
તેમ સૌને માટે થઈ જાય તો કહે દુનિયા ફરી જાય ‘મારે
દુઃખ નથી જોઈતું’ પણ સુખ જોઈએ છે, તેમ દુનિયાના
બધા જીવોને દુઃખ નથી જોઈતું પણ સુખ જોઈએ છે.—આટલો

વિચાર જો બરાબર આવી જાય અને હૃદયમાં સ્થિર બની જાય તો પણ માણસાઈ આવ્યા વિના રહે નહિ. માણસ માત્રમાં આ વિચાર અવશ્ય હોવો જોઈએ જોનામાં આવો વિચાર કરવા માણસાઈ નથી, તે પોતાનાં જીવનને નિષ્ફળ બનાવે છે

એટલે, 'મારે દુ.ખ નથી જોઈતું પણ સુખ જોઈએ છે, તેમ દુનિયાના બધાય જીવોને દુ.ખ નથી જોઈતું પણ સુખ જોઈએ છે'—એ વિચાર હૃદયમાં સ્થિર થઈ જાય, તો માણસાઈ આવ્યા વિના રહે નહિ. કારણ કે, એ વિચારવાળો પોતાના સુખને માટે ખીજને દુ.ખ દેવાને તત્પર બને નહિ પોતાના સુખને માટે ખીજનું સુખ છીનવી લેતું એ માણસાઈ નથી, પણ ખીજનાં સુખને માટે પોતાનાં સુખનો ભોગ આપવો પડે તો તે પણ આપવો એ માણસાઈ છે વિવેકપૂર્વક દુ.ખથી સુખનો એ રીતે ભોગ આપનારાઓજ, વારતવિક સુખની સાધના કરી શકે છે અને પોતાના સુખને માટે ખીજોને દુ.ખ દેતાં આચકા નહિ ખાનારાઓ માણસાઈ ગુમાવી દે છે. અને જ્યાં એ માણસાઈ ગઈ, કે પછી એનામાં ખીજુ સારુ કાંઈ રહેતું નથી

મનુષ્યમાંથી માણસાઈને ખોવાડવાનાર એક જ આ બયંકર ક્રાંતિની જાવના છે કે, 'મારે સુખ જોઈએ અને દુ.ખ ન જોઈએ આ તે માટે ગમે તે કરવું,' આ મનુષ્યપણાના મૂળમાં સડારૂપ જાવના છે 'દુ.ખ કાઢવા માટે અને સુખ મેળવવા માટે, મને ગમે તે કરવાની છૂટ છે'—આવી માન્યતા માણસાઈનો નાશ કરનારી છે જ્યારે સૌ માટે એ જાવના આવે કે, 'બધાનાં દુ.ખ નાશ પામે, કોઈને પણ દુ.ખ ન થાઓ અને સૌ સુખી થાઓ'—જ્યારે માણસાઈ આવી શકે

માણસાઈ કેળવાય એ માટે, માણસાઈને વિકસાવવાને માટે 'અમે કાંઈ છીએ અને અમારું બધું' છે—એ જાવનાને બહો

‘અમે કાંઈ નથી અમારું કાંઈ નથી’—આ ભાવના આવવી જોઈએ આ પરિવર્તન આવવું, એ મુશ્કેલ વસ્તુ છે, પણ સુખી થવા ઇચ્છનારે આ પરિવર્તન લાવવું, એ અનિવાર્ય છે. ‘અમે જ કાંઈક છીએ અને દુન્યવી સંપત્તિ સારું અમારું જ હો. !’—એ ભાવનાએ તો દુનિયામાં જુદામ ગુમર્યો છે. ‘હું જ સારો કહેવાઈ અને દુન્યવી સારું સંપત્તિ મારું જ હો. !’—એ ભાવના આજે મોટે ભાગે પ્રવર્તી રહી છે, પણ યાનિઓએ તો એવા ‘હું’પણાને અને ‘મારા’પણાને, મોડના અલ્પ તરીકે ઓળખાવેલ છે.

‘હું’ પણામાં અને ‘મારા’ પણામાં આદમી એવો અન્ધો ખની જાય છે કે, એ ખીજ માટેનું જાન જૂતે છે. એને એ ખ્યાલજ નથી રહેતો કે, ‘હું’ જેમ દુઃખને ઈચ્છતો નથી અને સુખને ઇચ્છું છું, તેમ દુનિયાના ખીજ જીવો પણ દુઃખને ઇચ્છતા નથી અને સુખને ઇચ્છે છે; માટે મારે ‘હું’પણામાં અને ‘મારા’પણામાં જાન જૂતીને ખીજાને, ન તો દુઃખ દેવું જોઈએ કે ‘ન તો ખીજાની વસ્તુએને જૂંટવી લેવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.’ માણસાઈ વિનાના માણસો તો જોડા અનર્થો કરે, તેટલા ઓછા જ છે એમ માનવું પડે. તેમનું ચાલવું હોય, તેમનું નિપજવું હોય તો, તેઓ કરતા હોય એથી વધારે અનર્થો કર્યા વિના પણ રહે નહિ.

એટલે દુષ્ટીકત એ છે કે, દુનિયામાંથી જો ‘હું’ પણું અને ‘મારા’ પણું જુદાઈ જાય, તો આજે દુનિયામાં ધોધમાર ચાલી રહેલા અનર્થો અટકી જાય. જો કે જધા માટે આમ બનવું એ શક્ય જ નથી. પણ જો ઠીક ઠીક પ્રમાણમાં ય એવા બને, તો પણ આજની દશામાં ધણું પરિવર્તન આવી જાય. આજે જે પાપની ભડમાર ચાલી રહી છે, તે જરૂર અટકી જાય, સત્યુગો તરફથી એ માટે પ્રયત્ન થતો આવ્યો છે અને થતો રહેશે; એમના એ પ્રયત્નના યોગે પુણ્યાત્માઓ

પાપથી જન્મ્યા છે અને જયશે. પાપથી જયવા ધૃતિનારા જન્મી જાય-
પોતાનાં મોંઘા માનવજીવનની કિંમત સમજે તેમજ તજવા યોગ્ય
જનને કરવા યોગ્ય કાર્યોના વિવેક કરી ત્યાજ્યના ત્યાગમાં અને કરવા
યોગ્યને કરવામાં પ્રયત્નશીલ બની શકે, એ માટે આપણે અહિં કર્ત-
વ્યધર્મનો સાદ માનવ જાતને ઉદ્દેશીને આપી રહ્યા છીએ.

માનવતા પામવાને માટે ઉપર કહી બુમિકા બાદ, જે કાર્ષ્ક કહે-
વાનું રહે છે તે જે કે, જે માનવ કર્તવ્યરૂપે આપ્તપુરુષોએ ફરમાવેલાં
કર્તવ્યો-કાણીય આચારો છે.

આ કાર્યો જીવનમાં શાંતિ આપનારાં, મરતી વખતે આત્માને
વલોપાતમાંથી બચાવનારાં અને અન્તે પરમ કલ્યાણની ઉલ્લેખ સાધ-
નામાં સહાયક થનારાં છે,

તેમાં સૌથી પહેલું કાર્ય-ભગવતિ ચીતરામે મહિત : '
આત્માને પાપથી દૂર ખસેડીને આત્માના શુદ્ધ આદર્શને સામે
ખડો કરનાર શ્રી વીતરાગ પરમાત્મા છે એમનામાં નથી તો રાગ કે
નથી દ્વેષ સંસારના-કર્મનાં સઘળાં બંધનોનો નાશ કરીને જેઓ શ્રેષ્ઠ-
દશાને પામ્યા છે તથા સંસારથી તરવાનો જે માર્ગ-તેને જે રચાવી
ગયા છે, તે શ્રી અરિહંત પરમાત્મા કહેવાય. તેઓ આપણને સ્વચ્છ
આરીક્ષાની માફક આપણી દશાનું જ્ઞાન કરાવનારા છે, તેમના સ્વરૂપને
જાણીને તેનું જે ચિન્તન કરવામાં આવે, તો આત્માને આત્માની
પીઠાન થયા વિના રહેજ નહિ. આવા પરમાત્માની આજ્ઞાનું પાલન
કરવાનો નિશ્ચય અને તેનો શક્ય અમલ, એ એમની પરમ ભક્તિ
કહેવાય. આથી, પરમાત્માની ભક્તિ કરવા ધૃતિનારે, પરમાત્માએ નિષેધ
કરેલાં કાર્યો નહિ કરવાનો અને કરવા માટે કહેલાં કાર્યો રક્ષિત
મુજબ કરવા માટે પ્રયત્ન કરવાનો નિશ્ચય કરવો જોઈએ. આવો
નિશ્ચય કરનાર બાહ્યશાંસિઓ એ તારકાની મૃતિ આદિની પશુ

શક્યતા મુજબ સેવા-પૂજા કરવાને તત્પર બને, એ સ્વાભવિક જ છે.

બીજું કાર્ય 'સમપ્રાણિવર્ગે' ઘરણાં' સમજાંયે પ્રાણિવર્ગ' ઉપર કડુણભાવ રાખવો, આ બીજું કાર્ય છે. નાનો હોય કે મોટો હોય, પોતાનો હોય કે પારકો હોય, દુશ્મન હોય કે મિત્ર હોય, સર્વ જીવો પ્રત્યે કડુણા રાખવી જોઈએ. આપણને જેમ દુઃખાદિ પસંદ નથી, તેમ બીજાને પણ પસંદ ન જ હોય. માટે બીજાને દુઃખાદિ દેવામાં નિમિત્તરૂપ થવું જોઈએ નહિ. પોતાના સ્વાદ માટે કે મોજ સંખ માટે અનેક પ્રાણીઓનો નાશ ન થવો જોઈએ. જ્યાં નિર્વાદ માટેય નિર્દય બનવાનું હોય નહિ, ત્યાં સ્વાદ કે મોજશોખ માટે બીજા જીવોનો નાશ કરવો તે વિવેકશીલ માનવને શોભે નહિ કડુણાને અંગે પણ ધણું વિચારવા જેવું છે. દ્રવ્ય અને ભાવ એ બે ભેદોમાં ધણા હિંડા હિતરવા જેવું છે.

ત્રીજું કર્તવ્ય-સર્વ જીવો પ્રત્યે કડુણાવાળો જેમ દુઃખ ન દે, મારે નહિ, તેમ અભય આદિનો પણ દાતા હોય. દુઃખમાથી બચાવવા ભક્તી આદિનું દાન પણ કરવું પડે; માટે ત્રીજું કર્તવ્ય તે યથાશક્તિ દાન. જે જીવને જે કાળમાં જેની જરૂર હોય, તેને યોગ્ય સામગ્રી પૂરી પાડી પરમાત્માની ભક્તિમાં એ લીન બને અથવા પરમાત્માની આરાધનું એ પાલન કરતો બને કે દુઃખ મુક્ત થાય એમ કરવું તેનું નામ દાન છે જૂખ આદિના દુઃખથી પીડાતા દુઃખીના દુઃખને દૂર કરવા માટે, આદાર, પ્રેમ આદિ પદાર્થોનું દાન કરવું, એ પણ ધર્મના મૂળને પોષનારું દાન છે.

ચોથું કર્તવ્ય-આ ત્રણ ગુણોને ટકાવવાને માટે ચોથો ગુણ 'અવણનો' જોઈએ. અતંત યાનિઓએ દર્શવિલ દુઃખને તરવાના માર્ગને પ્રરુપનારાં શસ્ત્રને સુત્રદ્વાપૂર્વક સાંભળવું, એ ચાથું કર્તવ્ય છે. આ મુગમાં શસ્ત્રને સાંભળવાની અને સાંભળેલાને વિચારવાની પુરસદ

પ્રાય બહુ ઓછાને મળે છે. આજે તો શહેર ને ગામડાં લગભગ એકાકાર જેવાં થઇ ગયા છે પહેલા તો લગભગ દરેક ઘેર શાસ્ત્રવાંચન થતું આજે વર્તમાનપત્રનું વાંચન થાય છે શાસ્ત્રશ્રવણનો શુભ જવાથી સાચી ભક્તિ સાચી દયા અને સાચુ દાન એ વગેરે શુભો નહિવત્ થઇ ગયા છે. માટે પ્રભુભક્તિ, પ્રાણિદયા અને દાનાદિ શુભોને મેળવવા તથા ટકાવવા હોય તો, શાસ્ત્રશ્રવણ જરૂર કરવું જોઇએ.

પાંચમું કર્તવ્ય—‘પાપોદ્ધે સમીહા’ પૂર્વજીવનમાં કરેલાં અને વર્તમાનમાં થતાં પાપોનો નાશ કરવાની ઇચ્છા હોવી તે જે પાપો સેવાઇ ગયાં તેને ટાળવાની ઇચ્છા, પાપથી ડરનારને હોય જ. કાષ્ટનું ખોટી રીતે પચાવી પાડ્યુ હોય, તો જમને કહી દેવું જોઇએ કે, ‘તારા અજ્ઞાનનો, તારી બેહોશીનો મેં લાભ લીધો છે.’ પાપનો નાશ કરવાની ઇચ્છા હોય તો આ કરવું જોઇએ પશ્ચાત્તાપથી, એકરારથી, પ્રાયશ્ચિત્તથી અને દડથી પણ પાપનો નાશ કરવાની ઇચ્છા હોવી જોઇએ જે જે પાપો સેવાયાં હોય, તેનો ચોગ્ધ પશ્ચાત્તાપ થવો જોઇએ અને ભાવિષ્યમાં તે તે પાપો નહિ કરવાની ઇચ્છા હોવી જોઇએ જ્યાં પાપના નાશની ઇચ્છા ન હોય, ત્યાં પહેલાં ચાર કર્તવ્યો વારત્તવિક રીતે જીવનમાં આવે જ નહિ માટે પાપનો નાશ કરવાની ઇચ્છા હોવી અગર થવી, એ પણ બહુ જ ભૂરી છે કેમકે હિંનામાંથી પાપમીઠતા ચાની જવાથી અધ પનનનાં દાર ઉધડી જાય છે

છકું કર્તવ્ય—વિષય કથાયરૂપ ભવની ભીતિ. વિષય અને કથાય, રપથં રમ, મધ, રૂપ અને શબ્દ,—એ પામે ઇન્દ્રિયેના પાચ વિષયો અને ગુરસે, ધમક, પ્રપચ તથા લોભ,—એ ચાર કથાઓ, તે મમ જે સસાર, તેનાથી ભય પેદા થવો જોઇએ પાપથી બચવા

ધૃત્વનારે વિષય-કષાયના સદ્વિચારથી જોઈ જાતે તેમ દૂર રહેવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

સાતમું કર્તવ્ય-મુક્તિ માર્ગનો અનુરાગ, જેને વિષય-કષાય રૂપ સંસાર ન ગમે, તેને મુક્તિ ગમે એ દેખીતી વાત છે. આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપનો અનુભવ એ મુક્તિ છે. એ શુદ્ધ સ્વરૂપને પ્રગટાવવાનો જો માર્ગ, તેને મુક્તિમાર્ગ કહેવાય. એના ઉપર અનુરાગ કેળવવાને તેને આચરવાને માટે પ્રયત્નશીલ બનવું જોઈએ.

આઠમું કર્તવ્ય-મુક્તિ માર્ગ તરફ અનુરાગ કેળવાય અથવા અનુરાગ હોય તો તે દૃઢ બને અને મુક્તિ માર્ગે પ્રયત્નશીલ બનવાની ભાવના તેજ બને, એ માટે સંસારના સંગથી રહિત એવા આમયુક્તો એટલે મહાવ્રતધારી નિર્ગ્રંથ સાધુમહાત્માઓનો સદ્ભાવપૂર્વક સંગ કરવો જોઈએ. કારણ કે, સંગ તેઓનો હોવો જોઈએ કે જેમનો સંગ કરવાથી સંસારનો લેપ ન લાગે, સંસાર પ્રત્યે વિરાગભાવ પ્રગટે. આથી સત્પુરુષોનો સંસર્ગ કરવાથી પણ મુક્તિમાર્ગની સાધના સહેજે સુલભ બને છે.

નવમું કર્તવ્ય-વિષયવિરાગ. આત્મકલ્યાણના અર્થોએ શબ્દાદિ વિષયોના રાગને જીવનમાંથી દૂર કરવા, અર્થાત—વિષયોથી વિરક્ત બનવાળા બનવાનો પ્રયત્ન પણ જરૂર કરવો જોઈએ. જેઓ વિષય વિરાગી બને છે, તેઓ પોતાનું અને પરનું પણ સુધારી શકે છે. વિષય વિરાગી સંસારમાં રહ્યો હોય, ત્યાગી ન થયો હોય તો પણ, ધણી ખરા પાપોથી પોતે બચી જાય છે અને બીજા પણ ધણીઓને અનેકવિધ પાપોથી બચાવી શકે છે.

આ મુજબ, માનવકર્તવ્ય તરીકે સર્વ માનવમનમાંના દિલનું લક્ષ્ય રાખીને આત્મકલ્યાણની દૃષ્ટિએ 'જાગતા રેજો'ના સાદૃષ્ય

અદિ જે નવ કાર્યો ઉપદેશવામાં આવ્યા છે. તેને પોતાના જીવનમાં જોએ શક્તિ મુજબ ઉતારે છે. તે આત્માએ કદાચ સર્વત્યાગી ન બની શકતા હોય, તો પણ જ્ઞાનિપુરુષોએ દર્શાવેલા માર્ગે શક્તિ અને સામગ્રીના પ્રમાણમાં ચારીને ધીરે ધીરે તેઓ પોતાના પરબવને સુધારનારા બને છે.

પરિણામે આવા ઉત્તમ કોટિના આત્માઓનું આ ભવનું જીવન પણ જગતના જીવોને માટે શ્રાપ રૂપ નહિ બનતાં આશિર્વાદ રૂપ બની જાય છે, આ રીતે સૌ કર્તવ્યોના પાવન દ્વારા જગતના જીવોને માટે આશિર્વાદરૂપ બનેા! અને પેતાના પરલોકને સુધરી પરિણામે દુઃખના લેશથી પણ રહિત, સંપૂર્ણ અને શાશ્વત સુખને પામેા! એજ શુભ અભિલાષા.

संस्कारिणा धावैयाः   भा पाप तेभ्यः शिक्षकोने
हृदेवान्नेशु

90

જ્યાં બાળકોનાં શિક્ષણનો પ્રસંગ હોય, બાળકોની સુધારણાનો વિચાર કરવાનો હોય, ‘આ બાળકો ભવિષ્યમાં સાચા મનુષ્યો કેવી રીતે બને અને એમનું જીવન કેવું ધડાય તો તેઓ જીવન પથ’ત કર્તવ્યપરાયણ બન્યા રહે’,—એ વિશે વિચારવાનું હેય, ત્યાં માત્ર એકલા વિદ્યાર્થીઓને જ હિંદીને ન કહેવાય, કારણ કે, તેઓનાં જીવનની શુદ્ધિ અને અશુદ્ધિનો આધાર મુખ્યત્વે બીજાઓ ઉપર છે. પોતાનું જીવન ધડવામાં તેઓ પરતંત્ર છે, આથી બાળસુધારને માટે, જેમના આધારે અને જેમની નિઘામાં એ બાળકોનું જીવન ધડાય છે, તેઓને જ હક્ષ્યમાં રાખીને, તેઓની વારતાવિક ફરજ સમજાવવી જોઈએ.

જાળકામાં તો, 'જેવું દેખે એવું શીખે' અને 'કહીએ તે કરે,' એ ગુણ હોય છે, એટલે જેવું દેખે એવું શીખે અને કહીએ તે કરે,

એવા ગુણવાળા બાળકોને સારા બનાવવા કે ખરાબ બનાવવા, તે તેમના વાલીઓ કે વડિલોના દ્વાયની વાત છે, એમ સામાન્ય રીતે જરૂર કહી શકાય આ દૃષ્ટિએ એમ પણ કહી શકાય કે, જેના આશ્રય નીચે એ બાળકો ઉછરતા હોય છે, તેમના ઉપર તે બાળકોના સારા કે નરસા ભવિષ્યનો આધાર હોય છે 'જેવું દેખે એવું શીખે' અને 'કહીએ તે કરે' એ પ્રકૃતિગત સ્વભાવના પ્રતાપે મોટે ભાગે બાળકો, તેમના વડિલ, શિક્ષક, પાલકને પોષક જેવા નિવડે છે અપવાદ બધે હોય, પણ મોટે ભાગે એમ જ બને છે કે, બાળકનું જીવન, તે જેના આશ્રય નીચે હોય, તેના જેવું ઘડાય છે આથી બાળકોમાં જે જે ખામીઓ દેખાય, તેનો દોષ માત્ર બાળકોને જ નહિ દેતા, જેમના આધારે તેમનું જીવન ઘડાય છે તેમને આ માટે જવાબદાર ગણવા જોઈએ આથી આ પ્રસંગે તેમની વાત પહેલી કરવી જોઈએ અને એ માટે સમજી લેવું જોઈએ કે, બાળકના દોષ માટે, બાળક કરતા, એનાં વડિલ આદિ વધુ દોષિત છે

બાળક જન્મ્યા પછીથી, પહેલું તેની માતાના આશ્રયમાં આવે છે, પછી તે પિતાના આશ્રયમાં રહે છે અને ત્યારબાદ તે શિક્ષકને સોંપાય છે જ્યાં સુધી માતા પોતાની માતા તરીકેની જોટલી ફરજો છે તે ફરજોને ન સમજે, જ્યાં સુધી પિતા પોતાની પિતા તરીકેની જોટલી ફરજો છે તે ફરજોને ન સમજે અને જ્યાં સુધી શિક્ષક પણ પોતાની શિક્ષક તરીકેની જોટલી ફરજો છે તે ફરજોને ન સમજે, ત્યાં સુધી બાળકના જીવનને ઉચ્ચ અને સરકારી ઘડવામાં તેમને નિષ્ફ તા જ મળવાની કારણ કે, બાળક તેમનું બોલાવ્યું બોલે છે, તેમને દેખાડેલા રસ્તે જાય છે અગર તો તેમની પ્રેરણા મુજબ આગળ વધે છે, અને તેમનું શીખવ્યું શીખે છે

આથી સ્પષ્ટ છે કે, જો બાળકનાં માતા પિતા અને શિક્ષક ઉત્તમ હોય, તો ઉત્તમ ક્રાંતિના સંસ્કારો પડે અને માતા, પિતા તથા શિક્ષક જો અધમ હોય તો અધમ ક્રાંતિના સંસ્કારો પડે, માટે બાળકને મુખારવા હોય, તો પહેલાં તો એ ત્રણેએ તો અવશ્ય સુધરવું જોઈએ.

માતાઓએ વિચાર કરવો જોઈએ કે, 'એક માતા તરીકે બાળક પ્રત્યે આપણી ફરજ કયી છે?' પિતાઓએ પણ બાળક પ્રત્યેની સ્વાર્થીલી ભાવનાનો ત્યાગ કરીને, 'એ કયી રીતે ઉત્તમમાં ઉત્તમ ક્રાંતિનો મુખ્ય અને અને પોતે દુઃખ વેડીને પણ બીજાને સુખ આપવામાં આનંદ પામનારો બને'—એવી ભાવનાને અપનાવવી જોઈએ, બાળકો દ્વારા દુન્યવી સ્વાથ' સાધવાનો ધરાદો, માતા-પિતાને સાચા માતા-પિતા બનવા દેતો નથી. 'બાળક મોટો થઈને પરણે, વશ વધારે, સારી રીતે કમાય, રળીને ખવડાવે અને ધરની સંપત્તિ વધારે',—એ ખરાબ ધરાદો છે: અને એ ખરાબ ધરાદાના યોગે માતા-પિતા એનામાં જો સંસ્કારો રેડે છે, તેનાથી બાળકની પરમાથ' ભાવનાનો હોપ ચર્મ જાય છે. દુન્યવી સ્વાથ'ની ભાવના બાળકને દિલ-માગે' દોરી શકતી નથી માતા-પિતાએ જો સાચા માતા-પિતા બનવું હોય, તો એ સ્વાર્થી ભાવનાનો ત્યાગ કરવો જોઈએ અને બાળકનું વાસ્તવિક ક્રાંતિનું ભણું યાપ, એણું કરવાની ભાવનાને કેળવી લેવી જોઈએ.

આજે દુનિયામાં ધણાંય સ્ત્રી-પુરુષો એવાં છે, કે જેઓ મા-બાપ બનવાને માટે તલસી રહ્યાં છે. એ માટે તેઓ અણુગાજતા પ્રયત્નો પણ કરે છે અને તેમ છતાં ધણાંય સ્ત્રી-પુરુષો, મા-બાપ બની શકતાં નથી! મા-બાપ બનવાને માટે પણ દુનિયામાં કાંઈ એણાં પાપ સેવાતાં નથી. દુનિયામાં એવા પણ ધૂતારાઓ આજે મોજ

કરે છે કે, જેઓ મા-બાપ બનવાની ઇચ્છાવળાઓને જમાવીને ધૂની ખાવાનોજ ધંધો કરે છે વળી મા-બાપ બનવા માટે અનેક પ્રકારની બાધા-આઘડીઓ પશુ રખાય છે ફટવીક વાર તો સાંભરતાં ત્રાસ ઉપજે અને મોંઢે બોલી શકાય પણ નહિ, એટલા કારમા પ્રયત્નો પણ ફટલાક લોકો મા-બાપ બનવાને માટે કરે છે, આ બધું આપણી જાણ બહાર નથી, પૈસા મેળવવાને માટે જેમ કારમા પણ અનર્થો સેવાય છે, તેમ દુનિયામાં મ-બાપ બનવાને માટે પણ કારમા અનર્થો સેવાય છે.

લોકોને મા-બાપ બનવાની આવી તીવ્ર લાલસા હોવા છતાં, એક બાળકના મા-બાપ બની ગયા પછીથી પોતાની ફરજ શી છે ? એ વિચાર તેઓને ભાગ્યે જ સુઝે છે મોટેા ચાપ, પરણે, કમાય, વંશ રાખે અને હકપણમાં અમારી ચાકરી કરે, આવે સ્વાધ સાધવાનો જ જ્યાં હેતુ હેય, ત્યાં-એ બળક સુખરંકારી બને, નીતિમય જીવન ગુજારનારો બને, ધર્મનો સાચો આરાધક બને અને પોતાને પ્રાપ્ત થએલી સામગ્રીનો સદુપયોગ કરવા દ્વારા સ્વપરચમકનારો બને-આવે વિચાર આવવે લગભગ અશક્ય છે.

બાળક જન્મરે જન્મે છે, ત્યારે એનામાં ખામ જ્ઞાન હોતું નથી. એનું હૃદય કામળ હોય છે. એનું શરીર અને એની દશા એવી હોય છે કે એને એકલું મૂકીને મા દૂર જવાની દિમન પણ કરી શકી નથી, કારણ કે, કદાચ મા દૂર જાય અને કુતરું ઉપાડી જાય, એ દશા હોય છે. આવી અવસ્થામાં બાળક મોટે ભાગે મા પાસે રહે છે. તદ્દન અજ્ઞાન જેવી હાલતમાંથી જ બળક માતાની દેખરેખ નીચે આવે છે. સુવા-બેસવાનું મા પાસે રહે છે અને બાળકને પોષણ મેળવવાનું પણ માતાના શરીરમાંથી હોય છે. આ દશામાં માતા જો ધારે તો એવા સુંદર અંરંકારો નાખી શકે કે, બલિયમાં બાળક

સ્વાર્થી, પેટભરું, પ્રપંચી, દમલજાળ, સ્વાયં માટે પારકાનું દિવ
હજીનાર અને જીવનને પાપમય બનાવીને ઉત્તમ મનુષ્યમરને બરબાદ
કરનાર નિવડવાને બદલે, પરમાર્થી નિવડે, સંસારમાં રહે તો
કૃગદીપક નિવડે અને સંસારત્યાગી બને તો ધર્મદીપક નિવડે.
પણ આનું પરિણામ આવે એ મટ ફરેક માતાએ પોતાના ધર્મને સમ-
જવો જોઈએ, બાળક પ્રત્યેની પોતાની ફરજનો ખ્યાલ કરવો જોઈએ
અને બાળકનું જીવન ઉચ્ચ ને સુમંડકારી કેમ બને, એને જ એક
ધ્યેય બનાવીને એ તરફ પૂરતું લક્ષ્ય આપવું જોઈએ.

માતાઓએ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે, નાના પણ બાળકના
કાન ઉપર અરોગ્ય વાતો નહિ પડવી જોઈએ, પણ સુદર વાતોના
જ પડવા પડવા કરવા જોઈએ વડિયોએ સમજવું જોઈએ કે,
એવડું પણ બળક માતા-પિત દિની રેષ્ટાઓને દેએ છે અને એની
પણ ઊંચા એના અંતર ઉપર પડે છે માતા ચાણી હોય તો જરૂર
સમજે કે, 'આ બચ્ચાને પણ અત્મા છે મારી ફરજ જેમ એના
શરીરને પાળવાની અને પોષવાની છે, તેમ એના આત્માને પણ
પાળવાની અને પોષવાની છે એટલે એ માતાએ બાળકના શરીર
કરતાં પણ તેના આત્માની કાળજી વધારે રાખવી જોઈએ.

'મારો બળક દુર્ગંજનો અધિકારી ન બને, સજ્જન કે ધર્મદામાં
કદિ પણ નહિ કરવા યોગ્ય પાપોની તે દોષિત ન જ બને, ગુણો
વિરોધી ન બને અને ગુણિ આ માઓનો દુષ્ટી નહિ પણ રંગી બને'
—આટલી પણ ઠાળજી જો માતા રાખે, તો બાળકમાં સુદર સંસ્કારો
પડે, પણ આજે તો લમલગ એ દશા છે કે, બાળકના કાને સારી
વાતોના પડવા પડવા તો દૂર રહ્યા પણ ગાગોના અને એવા જ
બીજા પણ અચાજે કાન ઉપર જરૂર પડે છે, કેટલીક માતાઓ
બાળકને દુધામણામાં ખોટાં તોફાનો અને હલકટ રમતો કરતાં

પણ શીખવે છે. કેટલીક માતાઓ તો મોજ ખાતર બાળકની પાસે નહિ કરાવવા યોગ્ય એટલાઓ પણ કરાવે છે, કેટલીક માતાઓ તો વળી ઘોડીયામાં પોઢેલા બાળકને વહુ લાવવાની વાતો સંભળાવે છે, માતા હાલરડાં ગાય તો પણ એમાંય એવી ભાવનાના પડખા હોય. આ રીતે વર્તનારી માતાઓ, પોતાના સંતાનોને કયા સારા સંસ્કારો કે કયું સારું શિક્ષણ આપે ?

આજની આવી અનિચ્છનીય દશામાં બાળકને માતાની તરફથી વાર-સામા કાંઈ પણ સારું મળ્યું હોય, એ સંભાવના એટલી છે. હા, કાંઈક કંટુ બોલના સાબળવાતું અને કુએટાઓ જોવાતું મળ્યું હોય કારણ કે, આજની ઘણી ખરી માતાઓ દિવસમાં કેટલીયવાર કંટુ શબ્દો બોલતી હશે અને કુએટાઓ પણ કરતી હશે ?

આવી દશામાં બાળક હાવતું ચાલતું બને છે. પછી તે પિતાની પાસે પણ વધુ આવતું જતું થાય છે. માતા પાસેથી તો તેને કાંઈ સારું મળ્યું નથી, કાંઈકય ખરાબ મળ્યું હોય, અને એ રિયલિટીમાં પિતા પાસે આવેલો છાકરો પિતા પાસેથી પણ શું મેળવે ? બાપ બગર જાય, થાક્યો પાક્યો ઘેર આવે, ખીલ્યો હોય ત્યારે બાળકને બે-ચાર ગાળો દર્દ દે અને પછી સુષ્ટ જાય,—આવી રિયલિટી મોટે ભાગે જોવાય છે કેટલાક પિતા છાકરાને રમાડતા અને મજા કરાવતા પણ હશે, પરંતુ આપણે જે કહેવું છે તે એ છે કે, પિતાઓને પણ બાળકના સંસ્કારની, બાળકમાં પડતી ગુણ-અવગુણની જાણની કે બાળકના વાતાવરણની તપાસ કરવાની કાં તો ધૂરસદ જ નથી હોતી, જેઓને ધૂરસદ હોય છે, તેઓને પ્રાયઃ દરકાર નથી હોતી અને કદાચ દરકાર રાખે છે તોય તેના દ્વારા સ્વાથ' સાધરા પૂરતી જ. આવી દશામાં આપણે ઇચ્છીએ કે, બાળકો સારાં, ચાત્રીશીવ ને સરકારી નિવડે, તો આપણી એ આશા ફળે ખરી કે વાડુ ?

આ રીતે માતા-પિતા પાસે ઉછરીને બાળક પાંચ-સાત વર્ષનો થાય એટલે શિક્ષકની નિત્રામાં આવે છે. એ માને કે ન માને તો પણ, મા-આપ એને નિશાળમાં મૂકે છે. બાળકની ઈચ્છા વિરુદ્ધ પણ તેને નિશાળે બેસાડાય છે. ત્યાં બાળકની ઈચ્છા જોવાતી નથી, કારણ કે, મા-આપે એમાં ફરજ માની છે. એ ન જાણે તો ખાચ-પીએ શું ? એ ચિન્તા મા-આપને હોય છે, એટલે બાળકને નિશાળે મૂકવાને માટે મા-આપને કહેવું પડતું નથી. નિશાળે મોકલતાં પણ, બાળકને કોઈ મા-આપ પ્રાયઃ એ સમજાવતાં નથી કે, ‘શા માટે જાણતું જોઈએ ?’ માટે જાણે તો એમજ કહેવાય છે કે, ‘નહિ જાણશે તો ખાશે શું ?’

જો બાળકને શિક્ષણ લેવાને માટે મોકલનાર મા-આપનો કે વડિલનો ઇરાદો માત્ર એટલો જ ન હોત અને એ સિવાયનો એટલો કે, એનો સાચો મનુષ્ય, સ્વાર્થી નહિ પણ પરમાર્થી મનુષ્ય, નીતિહીન નહિ પણ નીતિસંપન્ન મનુષ્ય અને ગુણ વિરોધી નહિ પણ ગુણ-પૂજક મનુષ્ય બનાવવાનો હોત, તો માત્ર પેટ ભરવાના અને સ્વાર્થી બનાવનારા શિક્ષણની જ યોજના ન ચાલ, પણ આજીવિકામાં ઉપયોગી બને એવા શિક્ષણની સાચે ઊંજ પણ મુશિક્ષણની યોજના થાત. આજે એવા કોઈ મુશિક્ષણ માટે કરી પણ અસર-કારક યોજના નથી. અને પાઠશાળા જેવી કોઈ સાધારણ યોજના છે, પણ તે નિજીવ છે, અને તેમાં પણ, બાળકને નિશાળમાં મોકલવા માટેની જેટલી કાળજી છે, તેટલી પણ કાળજી પાઠશાળામાં મોકલવા માટેની નથી.

સાધારણ રીતે, છોકરો યોગ્ય વયનો થાય ત્યાં સુધી માતાનો, પિતાનો અને શિક્ષકનો રહે છે. માતાએ અને પિતાએ બાળકના જીવન માટે શું કર્યું ? એ તો આપણે જોઈએ. આવી રીતે માતા અને

પિતાની પાસે ઉછરેલા બાળકની પાસેથી એ પરમાર્થી અને સદ્ગુણી બને એવી આશા રાખતી, એનામાં માતા-પિતા અને વડિલો પ્રત્યેની ભક્તિ આદિ ગુણો આવે એમ માનવું અને એનામાં ઉત્તમ ગુણોના સંસ્કારો પાડવામાં સફલ નિવડવું. એ બધું લગભગ અશક્ય છે. એના હૈયામાં ગુણો પેસાડવાના પ્રયત્નો કરવામાં આવે, છતાં એ નિષ્ફળ બને છે.

હવે શિક્ષકનો વિચાર કરીએ, તો ત્યાં પણ એના કાન ઉપર મોટા ભાગે એક જ ધ્વનિ અથડાવા કરતો હોય છે કે, આ બધું જો સારી રીતે ભણીએ તો દુશિયાર થઈએ, કમાઈએ, ખાઈએ-પીઈએ અને સુખી થઈએ ! મા-આપે પરણવાના, કમાવાના, ખાવા-પીવાના સંસ્કારો તો નાખ્યા જ હોય અને તેમાં શિક્ષકનો પણ સહયોગ મળી જાય, પછી અધ પતન નિરવધિ બને છે.

માતા પાસેથી ખરાબ સંસ્કારો મળ્યાં અને પિતા પાસેથી કાંઈ પણ મળ્યું નહિ અગરતો ખરાબ મળ્યું, છતાં પણ શિક્ષકો જો સારા મળી જાય, તો કાંઈ કે ય જીવન સુધરે. જો કે, શિક્ષકને પહેલાં મા-આપે આપેલું, મા-આપે સીંચેલું બૂસવું તો પડે, છતાંય શિક્ષક સારા મળી જાય તો સુધરવાને અવકાશ રહે છે. એ માટે- 'શિક્ષક કેવા હોવા જોઈએ અને શિક્ષક શાના અર્થી હોવા જોઈએ ?' એ પણ વિચારવું પડશે, કારણ કે, બાળકના જીવન ઉપર મોટા ભાગે જો કાંઈની પણ વધુમાં વધુ છાપ પડતી હોય, તો તે માતાની, પિતાની અને શિક્ષકની પડે છે. પેલા બે પાસેથી તો બાળક પ્રાયઃ ઘણું ખરાબ લાઇને આગ્રી છે, એટલે હવે શિક્ષકનો વિચાર કરવાનો રહે છે, કારણ કે, એ ધારે તો માતા અને પિતાએ બન્નેએ નિષ્પન્નવેની ખરાબ અસરને ભૂંસીને, બાળકના જીવનને સુમંરકારી બનાવી શકે.

પૂર્વકાગમાં શિક્ષણ અને શિક્ષક બન્નેની આજ્ઞના જેવી યોજના નહોતી. પૂર્વના શિક્ષકો અજ્ઞતા શિક્ષકોની માફક કેવળ પગારદાર નહિ હતા અને પૂર્વનું શિક્ષણ પણ આજની માફક કેવળ ધૃત્યૌકિક સ્વાર્થની ભાવનાને ઉત્તેજનારું નહિ હતું. પૂર્વે માતા-પિતા પોતાનાં બાળકોને અમુક વર્ગો મુઘી શિક્ષકોને સોંપતાં. શિક્ષકો એ બાળકોને જેમ વિદ્વાન, ક્વાસંપન્ન અને હુશીયાર બનાવવા મથતા, તેમજ એ ગુથીય, સરકારી અને ગુણુમંપન્ન બને એનીય કાળજી રાખતા. માતા-પિતા, પોતાનાં બાળકોને ભણાવનાર અને સંસ્કારી બનાવનાર શિક્ષકો પ્રત્યે પૂજ્યદષ્ટિએ જૂએ, એમને ઉપકારિઓની કોટિના માને, એટલે શિક્ષકોનાં જીવનની, શિક્ષકોની જરૂરીયાતોની, શિક્ષકોના નિર્વાહની ચિન્તા તેઓજ રાખે. શિક્ષકોને પોતાના નિર્વાહ આદિને માટે ચિન્તા કરવાની રહેતી ન હતી. તેઓને તો એજ એક વાતની કાળજી રહેતી કે, અમારી પાસે ભણેલાઓ સાચા માનવ અને ધર્માદમા બનવા જોઈએ, પણ અનીતિમાન, પેટભરા અને પોતાનાં દિનને માટે બીજાનું અહિત કરનારા ન જ બનવા જોઈએ,

શાસ્ત્રોમા એવા પણ પસંજો આવે છે કે જેમાં વિદ્યાર્થી જે અનીતિમાન પાકે, પેટભરો પાકે, સ્વાર્થને માટે પારકાનાં દિનને દણુનારો પાકે અને ગુણુહીન બની ગુણુવિરોધી થાય તો એથી મા-બાપને જેટલો ઉદ્વેગ અને જેટલું દુઃખ થાય તેના કરતાય વિશેષ દુઃખ પાઠકને થાય, કારણ કે એ પાઠકો સમજતા હતા કે, મારા વિદ્યાર્થીઓ એના ન પાકે એની જોખમદારી મારે માથે છે. એમના હૃદયમાં એવી ધારણા રહેતી કે, મારી પાસે ભણેલા વિદ્યાર્થીઓ કદિ પણ ઉન્માગે જનનારા નહિ જ બનવા જોઈએ.

એવા શિક્ષકો આજે પ્રાયઃ શોધ્યા પણ સાપડે તેમ નથી. આજના શિક્ષકો મોટે ભાગે પગારદાર છે. જે કે પગાર લેવા એજ

માન ગુન્હાવાળી વસ્તુ નથી. શક્તિ ન હોય તો પગાર પણ લેવો પડે પરંતુ ‘હું’ પગારદાર છું’ માટે મારે પગાર પૂરતું જ લણાવવું જોઈએ—આ વસ્તુ શિક્ષકના હૃદયમાથી નીકળી જવી જોઈએ એને એમ થવું જોઈએ કે ‘મફત શિક્ષણ આપવા જેવા સંયોગોમાં હું’ નથી, માટે મારે પગાર લેવો પડે છે, નહિ તો હું પૈસાને માટે વિદ્યાને વેચત નહિ.’

આવી વૃત્તિ કેળવાઈ જાય, ‘વિદ્યા એ વેચવાની વસ્તુ નથી પણ સ્વ-પર કલ્યાણકારી વસ્તુ છે’—એવો આદર્શ નક્કી થઈ જાય, પછી એ શિક્ષક ટાઇમ (Time)ની પચાતમા ન પરે કે ગમે તેમ કરીને અમુક ગોખાવી દેવું એમ ન માને પછી તો એવું ધ્યેય જ ફરી જાય માત્ર પગાર લેવો છે માટે સમયસર હાજર થવું અને જે કાર્ક ગોખાવવાથી નોકરીમાં લાભ મળે તેમ હોય તે ગમે તેમ કરીને પણ વિદ્યાર્થીઓની પાસે ગોખાવવું,—આ ધ્યેય શિક્ષકને સાચા શિક્ષક બનાવવામાં બાધક નિવડે છે.

એકડો ઘુટાવવો, કહો ને બારાખડી ગોખાવવાં, પાઠને કવિતા યાદ કરાવવા, વ્યાકરણ ને લેખા શીખવના એ બધા ભાષા જાણવાના સાધનો છે પણ ભાષા જાણવાની આ માટે ૨—એ વસ્તુ તો ગિબી જ રહે છે આ બધું તો એ માટે શીખવવાનું છે, કે, જેથી ભાષાનો ખ્યાલ આવે, વાંચતા-સખતા આવડે અને ખીજા પૂર્વે’ શું લખી ગયા છે તે વાચતા વિચારવાની શક્તિ પ્રાપ્ત થાય શિક્ષકનું વાસ્તવિક કાર્ય તો એ છે કે, એ બધું શીખવવાની સાથે, બાળકને સમજી બનાવીને, એમની સમજશક્તિને ખીંચીને, તેઓ સુમરકારી બને તેવું શિખણ આપવું. ધ્યેય, ભાષાશિક્ષણ આપવું એજ નહિ હોવું જોઈએ, પણ સાથે સાથે સુસરકારો આપવાનું પણ હોવું જોઈએ.

સાચો શિક્ષક, તે, કે જે વિદ્યાર્થીઓમાં સુમરકારો નાખે

માત્ર એપીઓ જ ભણાવનારો અને વિદ્યાર્થીઓનાં સુસંસ્કારો તરફ લક્ષ્ય પણ નહિ આપનારો શિક્ષક, પરંતુ શિક્ષક નથી પણ એક ભતતો પગારદાર મજૂરીઓ જ છે. આ યાગના શિક્ષકોની વાત છે.

(College) કોલેજના પ્રેફેસરોની વાત અલગ છે : કારણ કે, ત્યાં તો વિદ્યાર્થીઓ ધડાધને આવ્યા છે. ત્યાં તો વિદ્યાર્થીઓ સારા, હોય, ભણતરના અર્થો હોય, તો વળી ભણે. બાકી તો બહુ પૂછવું. કોલેજમાં જઈને જોઈએ તો જણાય કે, મોટે ભાગે વર્ગમાં પ્રોફેસરનું (Professors) માન જળવાવું નથી. ફેટવાક તો કહે છે કે, 'પાલડી ન ઊડાડે તો પણ ઉપકાર.' કલાસ ચાલતો હોય, પ્રોફેસર જોડ્યે જતા હોય અને વિદ્યાર્થીઓ ધમાચકડી પણ મચાવતા હોય, બધે દરેક સ્થળોમાં આમ ન હોય, પણ આવી દશા કાંઈ પણ સ્થળે હોય તો પણ, વિદ્યાને પ્રાપ્ત કરીને શિક્ષિત તરીકે ગણાવતા વિદ્યાર્થીઓ માટે આ ધ્વજનીય નથી. આ સ્થિતિમાં આવાઓને કેળવવાની કે સંસ્કારી બનાવવાની જોખમદારી પ્રોફેસરોને માથે છે, એમ કહી શકાય નહિ : કારણ કે એ તો ધડાધને આવ્યાં છે : અદુલ્લતા નવી હાથ તેમના ઉપર પડે, તેનો અવકાશ હવે જ રહ્યો નથી.

એટલે કહેવા જોઈએ કે હવેવા તો બાળકોના શિક્ષકોને કહેવાય. કારણ એ છે કે, અત્યાં કલાંગરાં છે : શિક્ષક કદાચ મારે તોય આંસુ પાડે તેવા છે. એ વખતે તોફાન કરવાને તૈયાર થાય, એવું તેમનું જીવન નથી. ગભરૂ અવસ્થામાં સોંપાયાં છે. આવાં બાળકોને કેળવનારા શિક્ષકો, પહેલી વાત તો એ છે કે, પગારદાર નહિ હોવા જોઈએ. બીજી વાત એ કે, પગારદાર હોય તો પણ બાળકોનાં દિત્તાદિતની વિવેકપૂર્ણ વિચારણા કરી શકે, બાળકોની શુદ્ધિને સમજી

શકે તથા બાળકોની બુદ્ધિમાં ગમ્મત કરાવતાં કરાવતાં પણ સુસંસ્કારોનું તત્ત્વ ઉતારી શકે, એવા સમર્થ હોવા જોઈએ. અને ત્રીજી વાત એ કે, એવા પગારદાર તથા સમર્થ પણ શિક્ષકોનું લક્ષ્ય, પગાર, સમય અને ચોપડીઓ બાણાવવા પૂરતું જ નહિ હોવું જોઈએ, પણ બાળકોમાં સુસંસ્કારો નાખવા તરફ હોવું જોઈએ.

આજે તો પ્રાયઃ આવા કલ્યાગરાં, ગભરુ અને સંસ્કાર આપેથી વળીએ તેમ વળી શકે એવાં બાળકોને માર્ટે પાંચ-પચીસ રૂપીઆના માસિક પગારદાર શિક્ષકો હોય છે. એ બીચારા કહ્યો ને બારાખડી જ ગોખાવે, વિદ્યાર્થી પણ એમ સમજી લે કે ઠીક બણી લ્યો ! શિક્ષક પગાર જોઈએ તે પૂરતું ગોખાવે અને બાળક શિક્ષકની સોટીની બીકે બણે ! પણ એથી શુભ સંસ્કારો પડે, એના હૃદય ઉપર સુસંસ્કારોની છાયા પડે, એ અશક્ય પ્રાયઃ છે. માતા-પિતાનાં સારાં સંસ્કારો તો છે નહિ, છે તો બિલ્લટાં ખરાબ છે અને શિક્ષક પાસે પણ એ વાતની કાળજી નથી.

આજે શિક્ષકો જો પગારદાર ન હોત, પામાર્થિક જીવવાળા હોત, તો આ પરિસ્થિતિ ન હોતઃ ‘આપણે પગાર ન છૂટકે લેવો પડે છે’—એવું માનનારા હોત તોય આવી પરિસ્થિતિ ન હોત અને એય ન હોય, તો ‘આવા શિક્ષકો ન ચાલે’—એમ કહી દેવું જોઈએ. વળી એમને કહી દેવું જોઈએ કે, તમે કહ્યા, આંક કે અમુક ચોપડી જ રીખવી છો ! એ નહિ જોઈએ, તમારે એવું શિક્ષણ આપતાં આપતાં પણ બાળકોમાં સુસંસ્કારો નાખવાની કાળજી રાખવી જોઈએ. ‘નીતિ તજ્ય નહિ’ પાપ કરાય નહિ, માતા—પિતા સામે થવાય નહિ, અમુક. અમુક રીતે વર્તાય નહિ, અમુક અમુક વસ્તુઓ લેવાય નહિ અને અમુક અમુક વસ્તુઓ છોડાય નહિ,—આ બધું રીખવવું જોઈએ. ‘વિદ્યા, એ ગુણોની પ્રાપ્તિનું સાધન છે, પણ

પેટ પૂરવાનું કેવળ સાધન નથી;—આ વસ્તુ બાળકના હૃદયમાં ખૂબ ખૂબ ઠસાવવી જોઈએ. કેવળ પગાર સામે જ જોનારા શિક્ષકો આવું ઠસાવી શકે, એ કાઠી રીતે શક્ય નથી.

આ બંધી બાળને ઉપરથી એ સિદ્ધ થયું કે બાળકના જીવન-ઘડતરનો આધાર મુખ્યત્વે બાળકો ઉપર નથી, પણ માતા, પિતા અને શિક્ષકો પર છે. એ ત્રણના આધારે બાળકોનું જીવન ઘડાય છે. બાળકો કાંઈ સ્વતંત્ર રીતે પોતાનું જીવન ઘડતાં નથી. પરંતુ એનું જીવન ઘડવામાં આ ત્રણેયનો હિસ્સો છે:—માતાનો, પિતાનો અને શિક્ષકનો. આથી શાળાઓ એટલે સ્કૂલો [Schools] કે કોલેજો વગેરે માત્ર જ્ઞાપાજ્ઞાન આપવાનાં જ સાધનો નહિ રહેવાં જોઈએ, પણ ત્યાં બાળકોનું જીવન સુંદરમાં સુંદર પ્રકારે ફળવાય એવું થયું જોઈએ.

જેઓને માત્ર પોતાનાં બાળકોને આજીવિકા ચલાવનારાં જ બનાવવાં છે, સ્વાર્થ સાધવામાં જ દુઃશિયાર બનાવવાં છે, નીતિમય બનાવવા કરતાં લક્ષ્મીની કિંમત વધારે આંકનારા બનાવવાં છે અને જેઓનો શિક્ષણ આપવા-અપાવવાનો હેતુ માત્ર તેમને દુનિયાદારીમાં જ પાવરધાં બનાવવાનો છે, તેઓ આજની રિયતમાં સુધારો નહિ કરી શકે. તેઓ આજની આજીવિકા માટે જ શિક્ષણ આપનારા શિક્ષકોથી બંને ચલાવી લે, પરંતુ જેઓની ઇચ્છા બાળકને સાચો મનુષ્ય બનાવવાની છે, તેઓ એવા શિક્ષકોને નભાવી શકે નહિ એવા પગારના જ અર્થી અને સંસ્કારોના વિચારથી થ વેગળા રહેનાર શિક્ષકોથી શુભ પરિણામ આવે, એ અશક્ય પ્રાય છે.

માતા શુભ સંસ્કારો નાખવાની દરકાર રાખે નહિ, પિતાને શુભ સંસ્કારો નાખવાની કાળજી હોય નહિ અને શિક્ષકો માત્ર પોતાની આજીવિકાને માટે જ શિક્ષણ આપનારા હોય, તેમ જ શિક્ષણમાં પણ

અમુક અમુક ઋથોજ્ઞ લાણાવવાના હોય અને પરીક્ષામાં પણ શિક્ષણનાં વાર્તાવિક પરિણામરૂપ સંસ્કારોની તો તપાસ જ કરવાની ન હોય, ત્યાં પરિણામ સારુ આવે જ શાનું ?

આવી રિથિતિમાં બાળકો દિવ્ય બને, સદ્ગૃહસ્થ બને, મુદર નાગરિક બને અને મહાપુરુષ બને, એવી એવી આશાઓ રાખવી એ તો આકાશ કુસુમની આશા રાખવા જેવું છે બાળકોને જો દિવ્ય સ્વભાવના બનાવવા હોય, સારાને સુસંસ્કારી બનાવવા હોય, સદ્ગૃહસ્થને પ્રમાણિક નાગરિક બનાવવા હોય, તેમજ એથી પણ આગળ જે કોઈ યોગ્ય હોય તે મહાપુરુષ બને એવી જો અભિનાયા હોય, તો તે માટે માતાએ, પિતાએ અને શિક્ષકે-સાચી માતા, સાચા પિતા અને સાચા શિક્ષક બનવાનો સફળ પ્રયત્ન કરવો જ પડશે. એવી અભિવાધાને રાખનાર દરેકે દરેક માતાએ, દરેકે દરેક પિતાએ અને દરેકે દરેક શિક્ષકે પણ પોત પોતાની ફરજોને સમજવી પડશે અને બાળકોના સુશિક્ષણ તથા સુસંસ્કારો માટેની જરૂરી કાળજી પણ રાખવી પડશે

ઉલટાં વહેણ :

સંતોષ ગુણને અંગે
આત્મની કલ્પના

૧૧

‘સંતોષ’ એકં મહત્ત્વનો સદ્ગુણ ગણાય છે. જે આત્મામાં સંતોષ ગુણ વાર્તાવિક રીતે પ્રગટ્યો હોય છે, તે આત્મા પોતાના આલોક અને પરલોક એમ ઉભય લોક સંબંધી કલ્યાણને સાધી શકે છે. કાંઈ સાચો સદ્ગુણ એવો હોઈ શકતો જ નથી, કે, જેને પામેલો આત્મા, પણ એ સદ્ગુણના પ્રતાપે, કમથી કમ પોતાનું આ લોક અને પરલોક એમ ઉભય લોક સંબંધી કલ્યાણ સાધી શકે નહિ. સાચા સદ્ગુણની ખૂબી જ એ છે કે, જે આત્મામાં એ જેટલા પ્રમાણમાં પ્રગટે, તે આત્માનું તેટલા પ્રમાણમાં તેો નિયમા કલ્યાણ સધાય. આથીજ મહાપુરુષો ફરમાવે છે કે, ‘કાઈ પણ સાચા સદ્ગુણને પામેલો આત્મા, આ લોકમાં સુખશાન્તિ પૂર્વક જીવી શકે છે, પરલોકને સુધારી શકે છે, અને અન્તે અક્ષય સુખનો બોકતા પણ બની શકે છે.’

તત્ત્વજ્ઞાની મહાપુરુષોએ સાચા સદ્ગુણની આવી મહત્તા દર્શાવી છે. જે કાંઈ આત્મા સાચો સદ્ગુણી બને છે, તે તત્ત્વજ્ઞાની

મહાપુરુષોની આ વાતનો સાક્ષાત અનુભવ પણ નિયમા કરી શકે છે. પરંતુ આજે તો તત્ત્વજ્ઞ મહાપુરુષોની વાતોને સાંભળવાનો, જાણવાનો અને વિચારવાનો વિચાર સરખો પણ, બહુજ જૂઝ આત્માઓમાં હોય એવી પરિસ્થિતિ છે, જ્યાં તત્ત્વજ્ઞાની મહાપુરુષોની વાતોને સાંભળવા-વિચારવાનો અભિપ્રાય પણ જૂઝ આત્માઓમાં હોય, ત્યાં તેઓની વાતોનો જીવનમાં અમલ કરનારાઓ એથી પણ જૂઝ સંખ્યામાં હોય તે સદજ છે તેમણે ફરમાવેલી વાતો પ્રત્યે દિન-પ્રતિદિન બેદરકારી વધતી જાય છે અને એથી પરિણામ એ આવતું જાય છે કે, ઉભય લોકનાં દિલનો ધાત કરનારા અવગુણો દિવસે દિવસે વધતા જાય છે.

આજે તો અવગુણો વધી જવાના યોગે, એ પરિણામ પણ આવી લાગ્યું છે કે, અવગુણોને પણ સદગુણો રૂપે માનવાનો, મનાવવાનો અને જાહેર કરવાનો પ્રયત્ન થઈ રહ્યો છે. એનાજ યોગે, આજે ધણાઓ ગુણાભાસેને-ગુણને ગુણ રૂપે નહિ ધરનારા અથવા દોષને પણ ગુણ તરીકે ઓળખાવવામાં કુશળતા ધરાવનારા આત્માઓને-પણ સાચા ગુણવાન તરીકે મનાવવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. આવાઓને સાચા સદગુણની પ્રભાવશીલતાનો અનુભવ થવો એ શક્ય નથી.

તત્ત્વજ્ઞ મહાપુરુષોએ ફરમાવેલી વાતોનો જો સરલતાથી, જિજ્ઞાસુતાથી અને આત્મકલ્યાણની ભુદિથી જ અભ્યાસ કરવામાં આવે, તો કદિ પણ આવું પરિણામ આવે નહિ; કારણ કે અનન્તજ્ઞાની તત્ત્વદર્શી મહાપુરુષોના કથનમાં કશું જ અતારત્યિક નથી. અનન્તજ્ઞાની તત્ત્વદર્શી મહાપુરુષોએ જે કાષ્ઠ ફરમાવ્યું છે, તે એકાન્ત સત્ય હોવાથી એટલું બધું નિશ્ચિનીય છે કે, 'કાષ્ઠ પણ આત્મા જો કેવળ એ તારકાની આધારે જ સમર્પિત બની જાય, તો તો, અન્તે અશ્વ

મુખને પમાડનારાં ઉભય લોક મંબધી મુખને પામ્યા વિના રહે
જ નહિ !

માયા તત્ત્વ મદાપુરોએ ફરમાવેથી વાતોનો જેઓને રૂચિ
પૂરંક અભ્યાસ હોય છે, તેઓ 'માયા સંતોષ ગુણની ઓળખ
કરી શકે છે.' માત્ર સંતુષ્ટ જીવન, એટલે માત્ર સમભાવમય જીવન.
સાચા મંતોળી આત્માઓમાં ઉદારતા પણ હોય, મદાયાર પણ હોય,
છઞ્છા નિરોધ પણ હોય અને મદ્વિચારશીલતા પણ હોય. સંતોળી
એટલે પોતાનું જાગવીને બેસી રહેનારો, પરાણું દુઃખની દરકાર જ
નહિ કરનારો, મૃત્યુ-અમૃત્યુ બેયને સરખું જ માનનારો, પુણ્ય,
સ્વાર્થ અને અજ્ઞાન નહિ. માયો મંતોળી તો તે, કે, જે સુખમાં
ધમંડી ન બને, દુઃખમાં માનસિક રીનામણ અનુભવે નહિ અને
દરેક અવસ્થામાં આત્માને દિતકર પ્રગતિનો જ આગ્રહ સેવે,
જેનામા ઉદારતા, સદાયાર, છઞ્છાનિરોધ અને મદ્વિચારશીલતા-
આ ચારનો મર્વંધા અભાવ હોય છે, તેનામા વાસ્તવિક પ્રકારનો
સંતોષ ગુણ હોતો જ નથી.

આત્માને નહિ ઓળખનારાઓમા અથવા તો આત્માના દિતની
વાસ્તવિક દરકારથી રહિત આત્માઓમા, સાચો સંતોષ ગુણ હોઈ
શકતો જ નથી. 'દુન્યવી સવગીજ વસ્તુઓ અને આ શરીર પણ
આત્માથી પર છે, પરનો યોગ જ મારા આત્માને દુખી બનાવ-
વનારો છે, સાચું સુખ પર વસ્તુઓના યોગમા નથી પણ
આત્માને પર માત્રથી મુક્ત બનાવવામા છે'—આ વગેરે બાજનોને
જે આત્મા હૃદયપૂર્વક માનનારો હોય છે, તેવો આત્મા સાચા
સંતોષગુણને ધણા જ ઉત્તમ પ્રકારે અપનાવી શકે છે. દુન્યવી
પદાર્થોના યોગમા જ જે આત્માઓએ મુખની કદપના કરી છે, તે
આત્માઓ મોઢેથી બંધે 'સંતોળી નર સદા મુખી'—વગેરે વાતો

ઓપતા હોય, પરંતુ વસ્તુતઃ તો તેઓ સંતોષી હોતા નથી, એટલું જ નહિ, પણ 'સંતોષી નર સદા સુખી'—એવી એવી હિંકિતઓ ઉપર તેઓનો વારતવિક વિશ્વાસ પણ હોતો નથી. સંતોષી જીવન, એ કંઈ સામાન્ય કોટીનું જીવન નથી. એ તો ઘણી જ ઉચ્ચ કક્ષાનું જીવન છે, પણ આજે જનસમાજના મોટા-વર્ગે તો સંતોષને કોઈ વિચિત્ર રૂપક જ આપી દીધું છે.

સૌથી પહેલી વાત તો આપણે વર્તમાન જગતે, સંતોષને કેવું રૂપક આપી દીધું છે, એનો વિચાર કરીશું. અને સાથે જ સાચા સંતોષી જીવનનો વિચાર પણ કરતા જઈશું.

આ જગતમાં, 'સંતોષથી સુખ છે—' એવું માનનારો વર્ગ જ સદાને માટે નાનો હોય છે. કારણ કે આ જગતના જીવોની 'સુખ કોને કહેનાય અને તે મળે શાથી?'—પ્રશ્નની માન્યતા જ કોઈ વિલક્ષણ પ્રકારની છે. દાઈએ દાઈમાં, તો દાઈએ દાઈમાં—એમ દુનિયાના જુદા જુદા પદાર્થોના અનુકૂળ યોગમાં જ આ દુનિયાના જીવોએ સુખની કંપના કરી છે. પણ 'સંતોષ એ સુખ છે'—આવી કંપના તો ઘણા અદ્ય આત્માઓ કરે છે 'સાચો સંતોષ, એ જ આ સંસારમાં અનુભવી શકાય એવું સાચું સુખ છે—આવી કંપના જો દુનિયાના સમગ્ર જીવોની બની જાય, તો તો આ આખું જગત, આજે જેવું દેખાય છે તેવું ન દેખાય, પણ કોઈ જુદા જ સ્વરૂપે દેખાય, એ દશા આવી જાય, તો તો ઠેરઠેર અનાચારો પ્રત્યે તિરસ્કાર અને સદાચારો પ્રત્યે આદરભાવ દેખાય.

દુન્યવી વસ્તુઓ મેળવવા માટેના આજના પ્રયત્નો, ઝગડાઓ અને દૂર પ્રયત્નો તો એ સ્થિતિએ દેખાવાય દુર્લભ થઈ પડે પરંતુ આજે તો 'એ કંપના કેળવવા જેની છે.'—એવો વિચાર પણ દુર્લભ થઈ પડ્યો છે. આજે વિવેકચક્ષુથી આપણે જોઈએ તો

પણ મમળ્ય કે, નરવ્રતાનિઓ દુનિયામાં જેને સાચું કહે છે તેવું સુખ સંતોષમાં છે.—આવી માન્યતા તો બહુજ અદ્ય આત્માઓની છે, પણ સામાન્ય રીતે સંતોષમાં સુખની કલ્પના કરનારો વર્ગ પણ બહુજ નાનો છે. જગતના જીવોની વાસ્તવિક દશાને જે નિહાળી શકે છે, જગતના જીવોની મનોદશાનું જે પૃથક્કરણ કરી શકે તેમ છે તેઓએ ફરમાવ્યું છે કે—‘જગતના જીવોની સુખની કલ્પના કાઈ એક જાતિની નથી, પણ જૂની જૂદી જાતિની છે.’

એ જૂદી જૂદી જાતની કલ્પનાઓનો મેળ સધાય અને બધા એક જ કલ્પના ઉપર નિશ્ચિત થઈ જાય, એ શક્ય જ નથી. બધાની ભિન્ન ભિન્ન કલ્પનાઓ કઈ કઈ રીતે વ્યાજબી નથી એ સમજાવવાને માટે તો ઘણો સમય જોઈએ. પણ અહીં તો જે થોડો વર્ગ ઓછ રીતે પણ ‘સંતોષમાં સુખ છે’—એવી માન્યતાવાળો છે, તેને સમજાવવાનો પ્રયત્ન છે, ભિન્ન ભિન્ન વસ્તુઓના યોગમાં, સુખની ભિન્ન ભિન્ન કલ્પનાઓ કરનારો વર્ગ ઘણો મોટો છે, પણ અહીં તો આપણે ‘સંતોષમાં સુખ છે.’—એવી ઓછ પણ માન્યતાવાળા નાના વર્ગને જ સુખ્યત્વે દૃષ્ટિમાં રાખીશું : કારણ કે, ‘દુનિયાના કાઈ પણ પદાર્થોનો યોગ કે વિયોગ, એ સાચા સુખનું વાસ્તવિક કારણ છે જ નહિ.’ એ વસ્તુ તો ખ્યાલ આપવા સાથે જ ‘કેવા પ્રકારનો સંતોષી આ જગતમાં વાસ્તવિક રીતે સુખી હોઈ શકે છે અગર તો થઈ શકે છે.’— તે સમજાવવાનો આપણો પ્રયત્ન છે.

દુનિયામાં મોટો વર્ગ તો એવો છે, કે જે દુનિયાના પદાર્થોના અનુકૂળ યોગમાં જ સુખ માને છે અને સંતોષમાં સુખ માનતો નથી; પણ એક નાનો વર્ગ એવો એ છે કે જે સંતોષના પણ સુખ માને છે. એ નાના વર્ગની માન્યતા પણ મોટે ભાગે વિવક્ષ્ય કાટિની છે: કારણ કે, તેમનો પણ ઘણો ખરો ભાગ સંતોષના સાચા સ્વરૂપને

સમજી શક્યો નથી તેઓ ને પણ સતોષ ને રીતે સમજવો જોઈએ. તે રીતે સમજ્યો નથી 'સતોષમાં સુખ'—એવું ઓધ રીતે તેઓએ માની લીધું છે, પણ સતોષનું સ્વરૂપ તેઓએ સ્વયં કંપી લીધેલું છે એ સ્વરૂપની કંપનામાં જ એવી જૂન થઈ ગઈ છે, કે જેના યોગે આજે, કહેનાતો સંતોષી વગેરે પણ બહુધા વાસ્તવિક રીતે સતોષી વગેરે નથી, એમ કહેવું પડે એટલે એમાનાઓને સાચા સંતોષી જીવનનો કંઈક ખ્યાલ આવી જાય, એ માટેનો આપણો આ પ્રયત્ન છે.

જે કે, સામાન્ય દૃષ્ટિએ જોઈએ, તો તો એમ લાગવાનો સંભવ છે કે, દુનિયાનો ગણો મોટો ભાગ સતોષમાં સુખ હોવાની માન્યતાવાળો છે કારણ કે, 'સતોષ એ સુખ છે'—એમ જે કાંઈ બોલે તો પ્રાય એનો કોઈ સીધી રીતે અને સ્પષ્ટ શબ્દોમાં ઇનકાર અગર વિરોધ કરતું નથી દુનિયાનો મોટામાં મોટો અસતોષી પણ 'સતોષ એ સુખ છે'—એ વાતનો સામાન્ય રીતે ઇનકાર કરતો નથી હિન્દુ એ પણ કહે છે કે, 'હા બાપ ! સતોષ વિના સુખ છે જ ક્યા ?'

જેઓ 'સતોષમાં સુખ છે'—એમ હૃદયપૂર્વક માને છે, તેમાના પણ ઘણા—ખરાઓની માન્યતા તો મુખ્યત્વે એવી છે કે, 'જે કાંઈ મળ્યું છે તે રીતસર ભોગવતું જે કાંઈ જોઈએ તે માટે બનતી બધી મહેનત કરી છૂટતું, મહેનત કરવા છતાં પણ ન મળે તો મુઝાવું નહિ, દુનિયાની વસ્તુઓના માન મજબૂર નહિ બન્યા રહેવું પણ મળે તે બધું જ મોજથી ભોગવી લેવું, રીતસર રહેવું શાન્તિ ભોગવવી, કાંઈની પચાતમાં પડવું નહિ, સાચું—ખોટું જોવા જતું નહિ, આપણે આપણા કામથી કામ રાખવું, આ યોગ્ય અને આ અયોગ્ય એવી એવી લમણુફાડ આપણે નહિ ?'—આવી આવી જાતની કંપનાઓને

જ તેમણે સંતોષનું રુપ આપી દીધું છે. આ કદપના આપ્ત પુરુષોના વિચાર વહેણુથી જુદી દિશામાં વહી રહેલાં ઉલટાં વહેણુરુપ છે.

આવી કદપનાઓને જ સંતોષનું રુપ આપી દેવાના યોગે-સંતોષની આવી કાદપનિક મર્યાદા બાંધી દેવાથી, આજે પરિણામ એ આવ્યું છે કે, તેઓ ભણેલા-ગણેલા, હુશીયાર, બુદ્ધિશાલી અને શક્તિ-સંપન્ન હોવા છતાં પણ લગભગ જડતાભર્યું જીવન જીવનારાં બની ગયા છે. લગભગ જડ જેવા બની ગયેલા એ વર્ગની વસ્તુ માત્રને યોગ્ય રુપે વિચારવાની અને સાચા-ખોટાનો તથા હિતાહિતનો વિવેક કરવાની, જે તાકાત અને જે યોગ્યતા હતી, તે દુર્બલ જવા પામી છે, કારણ કે, એણે તો માન્યું કે, ‘સાચા કે ખોટાની પંચાતમાં જ પડવું નહિ ! મહેનત કરવા છતાં પણ ન મળે તો હાથવોય કરવી નહિ અને આપણી જરૂર સિવાયની બીજી કોઈ ઉપાધિમાં પડવું નહિ ! બમ, સૌનું સૌ જાણે !’ સંતોષને આવું રુપક આપવાથી અને જીવનમાં તેનો જ અમલ કરવાથી, આમ સમજી હોવા છતાં પણ, વિવેકદષ્ટિએ લગભગ જડ જેવા બની ગયા છે. જો કે, એવાઓની આ જાતની કદપનામાં પણ અમુક અંશ સારો જરૂર છે, પણ અમુક અંશ તો તદ્દન નકામો જ નહિ પણ નુકશાન કરનારોય છે.

આપણે હલો, એ જાતિ કદપનામાં જે નુકશાનકારક અંશ રહેલો છે, તેની સામે છે. તેઓ જેને સંતોષ કહે છે તે વસ્તુતઃ સંતોષ નથી, પણ કાયરતા છે, પામરતા છે અને ધણી જ હીન ક્રાંતિનું સ્વાર્થિપણું છે, આવા આત્માને પોતાના માનેલાં સુખની ઝાંખી થાય, પણ વસ્તુતઃ તેને સુખ નથી, કારણ કે, એને જોઈતું તો મેઘવૃષ્ટિ જ છે, જોઈતું મેઘવૃષ્ટિ માટે ગમે તેવી મહેનત પણ તેને અજ છે અને કોઈ જો એને મૂર્ખો વગેરે કહી દે, તો એથી કરવી આઘાત પણ થાય જ છે. એટલે એને શાન્તિ તો બેડી જ છે.

એ જેટલી શાન્તિ ભોગવે છે, તે કેવળ સ્વાર્થી બન્યો છે, તેની જ ભોગવે છે. પણ એને ખમર નથી કે, આવા કાલ્પનિક સ્વરૂપવાળા સંતોષમાં સુખ માનીને તેને વળગી પડવાથી, કેટકેટલા સદ્ગુણો દમાય છે અને કેટકેટલા દુર્ગુણો પોષાય છે ?

સંતોષના વારતવિક સ્વરૂપનું અજ્ઞાન અને સંતોષના સ્વયં કલ્પી લીધેલા સ્વરૂપનો આગ્રહ,—આ બેના યોગે આવું પરિણામ આવે તે સ્વાભાવિક છે. ધર્મના લગભગ દરેક સિદ્ધાન્તની બાબતમાં બહુલતયા આવી હાલત થઈ પડી છે. ધર્મના સિદ્ધાન્તો સુવિવેકી અને શૂરવીરના હાથમાં હોવા જોઈએ. એવાએજ એને વાસ્તવિક સ્વરૂપમાં જાળવી પણ શકે અને સેવી પણ શકે, પણ આજે તો એ મોટે ભાગે એવા પણ વર્ગના હાથમાં જઈ પડ્યા છે, કે જેઓ નથી તો તેના સાચા સ્વરૂપને જાળવી શકતા કે નથી તો તેનું યથાર્થ સેવન પણ કરી શકતાં

આજે તો કેટલેક અંશે એક એવો અવનત વર્ગધર્મના સિદ્ધાન્તોને ઉપલક્ષીયા રીતે અને સ્વયં કલ્પિત સ્વરૂપે લઈ બેઠો છે કે, એ સિદ્ધાન્તો જે રૂપમાં પ્રગટ થવા જોઈએ તે રૂપમાં જનતા સમક્ષ પ્રાય. પ્રગટ થઈ શકતા નથી. સંતોષની માન્યતામાં પણ એવી જ અપદ્ધશા થઈ પડી છે. સંતોષ સામાન્ય શુભ નથી. જેનામાં સંતોષ હોય તેનું જીવન ધણી ઉચી કાર્ટિનું હોય. સંતોષ જેવો સદ્ગુણ આવી જાય અને જીવન કેવળ સ્વાર્થી, જડ અને અજ્ઞાન બની જાય, એ બે વસ્તુઓને મેળ જ નથી. પણ આજે સંતોષને કેટલાકોએ એવું રૂપ આપી દીધું છે, કે જેના યોગે તે કહેવાતા મંતોષી જીવો પ્રાય સ્વાર્થી, જડ અને અજ્ઞાન બની ગયા છે.

આવું એકલા સંતોષની બાબતમાં જ બન્યું છે એમ પણ નથી. અદિંસા, સત્ય અને સંયમ વગેરેને માટેય એમ બન્યું છે. અદિંસાના

નામે, સત્યના નામે અને સયમના નામે, આને એવી એવી પ્રવૃત્તિઓ પશુ આવી રહી છે, કે જે પ્રવૃત્તિઓના ઉડાણમાં ઉતરતા એમજ થાય કે, આ પ્રવૃત્તિઓને આચરનારને અને પ્રચારનારને વાસ્તવિક ક્રાંતિની અદ્વિસાનું. વાસ્તવિક ક્રાંતિના સત્યનું કે વાસ્તવિક ક્રાંતિના સયમનું જ્ઞાન જ નથી. એ માટે પશુ ધણું ધણું કહેવા જેવું છે, પશુ અદિં ન તોષતી વાત છે એટલે મુખ્યત્વે સતોષનો જ નિચાર કરીશું. મતોષ, એ એવો મુણુ છે કે, જો તે વાસ્તવિક સ્વરૂપમાં સમગ્રજ જાય અને જીવનમાં આવી જાય, તો એના થોડે ગુણો આવવા માંડે અને દોષો જાગવા માંડે આપણને પશુ દેખાય કે, સતોષના ગુણો આવતા જાય છે અને દોષો નીકળતા જાય છે. પશુ આતો સતોષનું સ્વરૂપ એનું કાઢ્યું કે, જે કોઈ પશુ ધર્મમાં મળે નહિ કે કોઈ પશુ તત્ત્વજ્ઞાનીના કથનમાં હોય નહિ !

સતોષમાં આવું જની જવાથી, દશા એ ચર્ષ કે, જે ગુણુથી પોતે પોતાને મદ્દાન જનાવવા માગતા હતા, તે ગુણુને ઉધા રૂપે પકડવાથી પોતે હુદ્દ જની ગયા. એ નિચારા એવી જૂનજૂનામણીમાં ફસાઈ ગયા કે, એકદમ તો પાછા નીકળી શકે જ નહિ આ જૂનજૂનામણી વસ્તુ સ્વરૂપનો વાસ્તવિક વિવેક કરવાની શક્તિને તથા ચોખ્ખતાને દબાવી દે છે અને કેટલીક વાર તો પરમ ઉપકારી એના આપ્ત પુરુષોની ઉપકારક વાતો પશુ એવાઓને મુજ ઉપજાવનારી હોય તેવી લાગે છે. જરૂરીયોતો ઉપર કાપ મૂક્યો નથી, તૃષ્ણા ઉપર કાપૂ મેળવ્યો નથી, ઇચ્છાઓ ઉપર અંકુશ રાખ્યો નથી અને અમુક વસ્તુઓને મેળવવાની ઇચ્છા નહિ કરવી કે મહેનત નહિ કરવી એવું કાર્ષ છે નહિ, વાત તો માત્ર એટલી જ છે કે, 'મેળવવાની મહેનત કરવા છતાં પશુ ન મળે તો મુજાવું નહિ, હાથ વોય કરવી નહિ !'—એટલે મેળવવાને દિ. ૯

માટે અવસર આપ્યે પારકાનું ભૂંડું કરવું પડે તેમ હોય તો પારકાનું ભૂંડું કરવાનું ઉભું જ રહે છે. આમ હોઈને, એમ કહેવું એ જ વધારે ચેત્ત્ર અને બંધબેસતું ગણાય કે, એવા કાદવનિક સંતોષને વગગી પડેલો, પ્રાપ્ત પારકાનું સારું કરવામાંથી ખાતર થઈ જાય છે અને એ પારકાનું ભૂંડું તો કયે જ જાય છે. એની દુનિયા ઘટી નથી, પણ વધી છે. એની દુનિયામાં એ એવો ગુંથરાઈ ગયો છે કે, એને પારકું બહું તો કાંઈ કરવું જ નથી કેમકે, એણે તો નહીં ક્યું છે કે, ‘આપણે કાઢતી વાતમાં પડવું નહિ!’ સ્વાથે સરતો હોય, પોતાની જરૂરીયાત પૂરી થતી હોય, તો ગમે તેની વાતમાં પડે પણ એ સિવાય નહિ.

હકીકત એ છે કે - જેની ઇચ્છાએ આધીન થઈ ગઈ હોય, જીવનની જરૂરીયાતો ઉપર જેણે ઠાણૂ મેળવ્યો હોય, અને આત્માને દિતકર પ્રવૃત્તિઓ કરવામાં જ અપ્રમત્તતા કેળવવાનો જે પ્રયત્ન કરી રહ્યો હોય તે આત્મા જગતથી સાચો અળગો બન્યો અને સંતોષી થયો એમ કહેવાય.

પણ એ દશા જેનામાં નથી એવાઓનાં જીવન ત્રિશંકુ જેવા બની જાય છે. એવાઓનો દુનિયાની સાથેનો સંબંધ ઘટતો નથી પણ વધે છે. એમનો સંતોષ પ્રત્યેનો બહુમાનભાવ કેવળ સ્વાથે પૂરતો જ છે, એટલે એવાઓ સંતોષને માને પણ તેના સાચા સ્વરૂપથી તે અજાણ્ય હોય અને વધારામાં સંતોષનું ખોટું સ્વરૂપ કદાપી લે એટલે પરિણામે સંતોષ વિષેની કદવનાથી જ પોતે અધીર અને દોઢડાજી બની જાય છે આવા વર્ગને આપણે સમજાવવા જઈએ તો એ સમજાવવાની પણ પ્રાપ્ત ના જ પાડે કારણ કે એ તો સાચા-ખોટાના વિવેકની વાતને ઝંઝટ માને અને કહી દે કે, ‘એ ધમાલ અમારે નહિ જોઈએ’ આ સાચું ને આ ખોટું, એ ધાધલ તમે

ક્યાં કરો ? અમને એવી અશાંતિ પસંદ નથી. અમે તો અમને જે ઠીક લાગ્યું છે તે કરીએ છીએ અને સારા-ખરાબની કે સાચા-ખોટાની પંચાતમાં પડતા નથી । ’ આમાં એણે મુખ માન્યું છે એની ના નથી, પણ એ સાચું મુખ નથી. વાસ્તવિક રીતે મુખ નથી, પણ અજ્ઞાનના ઘરનું એ મહાદુઃખ છે.

જે સાચું સમજવાને તૈયાર નથી, સાંજગવાને તૈયાર નથી, તે વસ્તુતઃ સંતોષી નથી પણ અસંતોષી છે. આજે પોતાની અમુક કષ્ટનાઓ ઉપર જ મદાર બાંધીને બેસી ગયેલાઓ અને સંતોષના નામે સિદ્ધાંતનાં સાચા-ખોટાપણાને સમજાવનારી સામગ્રીથી પણ દૂર રહેવામાં મગ્ન માનનારાઓ, બંને પોતાને સંતોષી માનતા હોય, પરંતુ વસ્તુતઃ તેઓ સંતોષી નથી પણ અસંતોષી જ છે. જે સંતોષી હોય, તે માત્ર ‘મહેનત કરવા છતાં પણ ન મળે તો મુંઝવું નહિ, હાથવોય કરવી નહિ.’ આટલું જ નહીં કરીને બેસી ન જાય. એક તરફ જે એમ કહે કે, ‘હું સંતોષી છું’ અને બીજી તરફ જે પોતાની જરૂરીયાતોને પણ વધારતો જાય, તે સંતોષી નથી. સંતોષ ગુણ, એ વસ્તુતઃ માનસિક સંયમ છે. જેનામાં સંતોષ હોય, તેનું મન સંયમ કે કાપૂ વિનાનું ન હોય એ ન બને. આવા સંયમી આત્માએ પોતાની જરૂરીયાતોને ખૂબ ખૂબ સંકોચી લીધી હોય.

આથી સંતોષ ગુણ પ્રાપ્ત કરવાને માટે, સૌથી પહેલાં ભોગવૃત્તિ ઉપર કાપ મૂકવો જોઈએ. જેટલો ભોગવૃત્તિનો અજાવ, તેટલો સંતોષ વધારે અને ભોગવૃત્તિ જેટલી તીવ્ર, તેટલો અસંતોષ વધારે. ન મળે ને મુંઝાવું નહિ, એ સ્થિતિમાંથી કાપપણ કરી સંતોષી આત્માએ, મેળવવાની ઈચ્છા ન થાય એ સ્થિતિ ઉપર આવી જવું જોઈએ. મહેનત કરવા છતાં પણ ન મળે તો એથી ગમરાવું

નહિ, આ માટે સંતોષી આત્માએ હઠગાઓ ઉપર અંકુશ મુકેલો એ ખૂબ જ આવશ્યક છે.

જ્યાં સુધી હઠગાઓ ઉપર આશિક પલ્લુ અંકુશ આવી જાય નહિ, ત્યાં સુધી સંતોષ આવે નહિ અને અસંતોષ જાય નહિ. હઠગાઓ ઉપર અંકુશ ત્યારે જ આવે, કે જ્યારે હૃદયમાં જે ભોગની વૃત્તિઓ ભરેલી છે. તેના ઉપર કાબૂ આવી જાય. ભોગવૃત્તિ, એજ અસંતોષને ઉપજાવનારી મૂળભૂત વસ્તુ છે, એમ લાગી જવું જોઈએ. પછી તો નિર્વાહ માટે જરૂરી એવી પલ્લુ કોઈ વસ્તુ નહિ મળે, તો પલ્લુ દુઃખ નહિ થાય. આજના કહેવાતા મંત્રોષિઓએ તો ભોગવૃત્તિને તેજ રાખી છે અને એથી એ ખીચારા મુદ્દ તેમજ પામર બની ગયા છે.

સંતોષને મયમયી અવગ્રહ પાડી ચકાવ તેમ છે નહિ. મન ઉપર, વચન ઉપર, અને દરેક પ્રવૃત્તિ ઉપર સંયમ કેળવવાનો પ્રયત્ન થાય, તોજ સાચો સંતોષ ગુણ પ્રગટે. સંતોષ ગુણ માણસને છીછરો બનાવી દેતો નથી, પણ ઉદાર બનાવી દે છે. એની જ્ઞાનસંપાદન કરવાની ભાવના દગાઈ જતી નથી, પરંતુ ખીંચી નીમ્લે જે, એનામાથી અમત્યના ત્યાગનું અને મત્ય આદરનું જોમ એમરી જતું નથી, પણ વધી જાય છે. આજે મંત્રોષના નામે છીછરાપણું રાખ્યું છે, જ્ઞાન સંપાદન કરવાની ભાવના લુપ્તપ્રાય થઈ ગઈ છે અને અસત્યના ત્યાગ તથા સત્યના આદરમાં ફેરગ મનશિના આવી જવા પામી છે.

આવા પ્રકારનો સાચો સંતોષી કૃપણ ન હોય. જે કૃપણ હોય, તેનામાં સંતોષ હોય નહિ. કારણ કે, કૃપણતા એ એવી જાતિનો દુર્ગુણ છે કે, એ પ્રાય સદગુણને આવવા દે નહિ. કૃપણતા, એ એવો દોષ છે કે, દયાગુ આદમી ને દયાગુ રહેવા દે નહિ, સત્યવાદીને તે સત્યવાદી રહેવા દે નહિ તેમજ પ્રામાણિકને તે પ્રમાણિક રહેવા દે નહિ. સારામાં મારા

ગુણને દરી લે અને ભયંકરમાં ભયંકર દુર્ગુણને ખીલવી દે, એવો એ કારમો દોષ છે.

કૃષ્ણતાનો દોષ કાઢવાને માટે અને ઉદારતાનો સદ્ગુણ કેળવવાને માટે, વસ્તુતઃ બહુ પ્રયત્ન કરવો પડે તેમ નથી. માત્ર સાચી સમજણ આવી જવી જોઈએ. જેનામાં સાચી સમજણ આવી જાય, તે પરમ ભાગ્યશાલી છે. જે જેમ છે તેને તેમ માનવું એનું નામ સાચી સમજણ. આ ઉદારતા, એ સંતોષ ગુણને દર્શાવનારી વસ્તુ છે. ભોગવૃત્તિ કાજૂમાં આત્મા વિના આ બને નહિ.

સંતોષ ગુણ, જેનામાં આવી જાય, તે રંક પણ ચક્રવર્તી કરતાંય વધારે સુખી, એમ તત્ત્વજ્ઞાનિઓએ જે કહ્યું છે, જે અનુભવના ઉદ્ગારો કાઢ્યા છે. એ અનુભવના ઉદ્ગારોને પચાવવા હોય, તો આ સંતોષ ગુણના સાચા સ્વરૂપને જીવનમાં પરચિત બનાવવું જોઈએ. એનો અનુભવ જેમ જેમ કરીએ તેમ તેમ સુખનો સાક્ષાત્કાર થયે જ જાય બાકી આવા પ્રકારના સંતોષહીન અને અસંતોષની જવાળામાં સળગતા આત્માઓને સુખ ન હોય. એની પાસે લક્ષ્મી હોય તો તે નિરંતર તીંગેરી તપાસ્યા કરે. છાપરાનું નળાયું ખખડે અને લક્ષ્મીમાં ગાંડોથેવો બનેલો એ બહુ રાત્રે એને નિરાંતની બંધ આવે નહિ અને દહાડે કદિ તે ઝંપીને બેસે નહિ.

અસંતોષની આ આતશને ખૂંટવવા માટે જ્ઞાની પુરોગ્યે સાચા સંતોષના શીતળ જળ સરોવરમાં માણવાનું ઉપદેશ્યું છે, આટલું બનશે તોય અસંતોષને સંતોષરૂપ યાની લેવાથી બચી શકશે અને સાચી કાઠિના સંતોષ ગુણને મેળવવાનો પ્રયત્ન થશે. જેનામાં ગુણ આવી જાય, તેનું કદાચ કોઈ લઈ જાય કે બગાડી પણ જાય, તોય એ તો એમ કહે કે, માફ મારી પાસે છે. માફ ઉપાડી જવાની કે બગાડી નાખવાની અન્ય કોઈ તાકાત ધરાવી શકવું નથી કે કોઈ કોઈનું વસ્તુતઃ

બગાડી શકતું નથી' આ રીતના તત્ત્વજ્ઞાનમાં તે માનનારો હોય, આ પ્રકારનાં જ્ઞાની બાપ્પા તત્ત્વજ્ઞાનના સ્વરૂપને સમજનારો કદિ પણ બાવ્યોએ પ્રાપ્ત થતી વરતુઓને આત્માથી પર માન્ય વિના રહી શકતો નથી અને એથી તેનામાં દુન્યવી પદાર્થો પ્રત્યે ભયંકર ક્રોધિની મમતા હોતી નથી. અને આ રીતે જ્યારે મમતા ધટે છે, ત્યારે બોમટિના સમમ પૂર્વક આત્મકલ્યાણકર પ્રવૃત્તિઓમાં સમજાવે પ્રવલ્ન થીત રહેવા રૂપ આ સંતોષ ગુણ, અનુપમ રીતે વિકસી શકે છે. સંતોષ ગુણનું આ સાનુ સ્વરૂપ છે સંતોષ ગુણને અંગે આજની કલ્પના આયીજ ઉલટા વહેણ રૂપ બની છે તે વહેણમાં પસરો આણનાનો આ પ્રવલ્ન સફળ બનો એજ, શુભાભિલાષા.

૨ સ ઝ ર ણું

‘કેટલાક બોધપ્રદ’

કથા પ્રસંગો

૧

મનોનિગ્રહનું મહત્ત્વ

મનની જતિઓને જીતવી એ, જીવનશુદ્ધિ માટે આવશ્યક છે. તે વિના જીવનમાં પાપબીજતા કે કોઈ પણ પ્રકારનો સુંદર સંયમગુણ પામી શકાતો નથી. આથી જ ઉપકારિ આમ પુરોએ મનને આધીન રાખવા માટેના ઉપાયો બતાવવામાં ખૂબ ઉપકાર શુદ્ધિ રાખી છે. તેઓએ મનોનિગ્રહને સાદુ, એટલે મનને કેવી રીતે કાણુમાં રાખી શકાય, તે સમજાવવા માટે રાજ અને શેઠના પુત્રનું એક દષ્ટાંત શાસ્ત્રોમાં સમજાવ્યું છે. એ દષ્ટાંત તેના બાવમાં વાંધો ન આવે અને ઝૂંટ મૂળ આશયનો સ્પષ્ટ રીતે ખ્યાલ આવે તે રીતે અર્ધિં મૂકાય છે.

એક સાચા ત્યાગિપુત્રોનો બકત રાજા, પોતાની રાજસભામાં રાજપુત્રોની વચ્ચે, સાચા ત્યાગીઓની એટલે—દિંસા, જૂઠ, ચેરી, મૈથુન અને પરિગ્રહ વગેરેથી જેઓ સ્વયં સર્વથા નિરાળા હોય, જેમ બને તેમ તેના સંસર્ગથી દૂર રહી અન્યને પણ ત્યાગના મુખને

આસ્વાદ ચખાડનારા હોય, તેઓની હંમેશાં પ્રશંસા કરતો હતો કે, 'ધન્ય છે તે ત્યાગી પુરુષોને ! તેઓ જ પૂજવા લાયક, માનવા લાયક અને શરણું લેવા લાયક છે, કે જે ત્યાગી આત્માઓ પોતાના મનને તેમજ ઇન્દ્રિયોને વશ કરીને હજારો આત્માઓને સન્માગે' જોડી રહ્યા છે.'

એક શેઠનો દીકરો, કે જે મોજીલી રીતે પોતાનું જીવન પસાર કરતો હતો. તેને આ વાત રુચી ન હતી. તે એમજ માનતો હતો કે, 'મન કાબુમાં રહે એ વાત જ ખોટી છે. મન જેવી ચંચળ, ક્ષણે ક્ષણે પરિવર્તન પામતી વસ્તુને કાબુમાં રાખવી, તે તદ્દન અસંભવિત વસ્તુ છે.'

આની સામે રાજાનું કહેવું એ હતું. કે, 'તત્ત્વજ્ઞાની, અને વસ્તુસ્વરૂપને યથાર્થપણે જાણનાર સર્વશીલ મહાત્માઓ પોતાના ચિત્તને બરાબર કાબુમાં રાખી શકે છે.'

રાજાએ તે શ્રદ્ધિપુત્રને સમજાવવાનો ઘણો પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ તેણે ફક્તોથી માન્યું નહિ. બીજી તરફ રાજા શ્રદ્ધિપુત્રને કોઈપણ ઉપાયે સન્માગે પમાડવા ઇચ્છતો હતો, એટલે શ્રદ્ધિપુત્રને મનોનિમ્મલનો ખ્યાલ આવે તે માટે રાજાએ એક યુક્તિ રચી.

રાજાએ તે શેઠના દીકરાની સાથે પોતાના એક વિશ્વાસુ પુરુષને ગાઠ મિત્રાચારીમાં યોજાવે, જ્યારે તે બન્નેને પરિપૂર્ણ ગ્રીમ બંધાઈ ગયો, ત્યારે રાજાએ પોતાના નામથી અંકિત એવી મુદ્રિકા આપીને તે રાજપુરુષને સમજાવ્યું કે, 'શેઠના દીકરાના અવકારોની સાથે એ જાણે નહિ તેની રીતે આ મુદ્રિકા મૂકી દેવી.'

પેલાએ તેમ કર્યા પછી રાજાએ ઠંડેરા પીટાવે, કે, 'મારા નામથી અંકિત થયેલી મુદ્રિકા ગુમ થઈ છે, તે જેને મળી હોય

તેણે તૂત આપી જવી ! આટલી જાહેરાત કરવાં છતાં પણ જો કાંઈ નહિ આપી જાય અને જેનાં ધરમાંથી નીકળશે, તેને મૃત્યુદંડની શિક્ષા કરમાવવામાં આવશે !’

કેટલાક દિવસો વીત્યા બાદ, રાજાએ પોતાના પુરોએ નગરની જડની લેવા આદેશ કર્યો. રાજાના નોકરોએ નગરની જડની લેવાનું કામ શરૂ કર્યું, અને રાજાની આજ્ઞા મુજબ પેલા શેઠના ઘેરથી જ તેની શરુઆત કરી. શેઠના દીકરાના અત્તંકારના ડાખ્યામાંથી એ મુદ્રિકા હાથમાં આવી. આ અવસરે રાજાના માણસોએ કહ્યું કે, ‘આ શું ?’ શેઠનો દીકરો તે જોઈને આશ્ચર્ય પામ્યો, આશ્ચર્ય ચક્તિ થઈ તેણે કહ્યું કે ‘હું કાંઈ જ જાણતો નથી, મેં ચોરી કરી નથી.’

પણ એનું કહ્યું કામ્પએ ન ગણકાયું, તેને પકડીને રાજપુરોએ કેદ કર્યો. આ બાબત—પેલા મિત્ર બનેલા રાજપુરુષ તે ઐદિપુત્ર પાસે આગ્યો. ઐદિપુત્ર તેને આજીજી કરી રાજાને સમજાવવા કહ્યું. પેલાએ કહ્યું, ‘બીજું તો નહિ, પણ મૃત્યુ સિવાયની ગમે તે શિક્ષા કરવાને હું રાજાને સમજાવીશ.’

શેઠના પુત્રે કહ્યું, ‘એટલું યાચ તોય બહુ.’ રાજપુરુષે ત્યારબાદ રાજાની પાસે જઈ પોતાના મિત્રને માટે અભયદાનની માગણી કરી. રાજાએ થોડીક આનાકાની કરી, અને છેવટે રાજાએ આમ કહ્યું કે, ‘કાના વિનાના પિત્રાગના વાડકામાં ટેક કાંઠા સુધી, જરા પણ ખાલી ન રહે તેમ તેણે બરીને, તેમાંથી એક પણ ટીપું નીચે પડે નહિ એ રીતે તે વાટકો હાથમાં લઈ, સમગ્ર નગરમાં ફરીને ઐદિપુત્ર જો રાજસભામાં રજુ કરે, તો તેને છોડવામાં આવે, અન્યથા, મૃત્યુદંડની શિક્ષા થશે.’

આ વાત, પેલાએ જઈને શેઠના પુત્રને કહી સંભળાવી. શેઠના

દીકરાએ જોયું કે જીવતા રહેવાનો બીજો કોઈ ઉપાય નથી, એટલે એણે તે પ્રમાણે કરવાની પણ તૈયારી બતાવી.

તે દિવસે રાજાએ સારાએ શહેરને સુંદર રીતે શણગારાવ્યું. જ્યાં ને ત્યાં ગાનતાન; નાચ-ઢોખાવ, રૂપ રંગ, વગેરેની એવી યોગના કરવામાં આવી કે, યોગીને પણ પોતાનું ચિત્ત સ્થિર રાખતું મુશ્કેલ થઈ પડે, આવી રીતે જ્યાં પાંચેય ઇન્દ્રિયોના વિષયોની સામગ્રી ભરપૂર બનાવવામાં આવી હતી, ત્યાં કોઈ પણ સ્થાને દૃષ્ટિ નહિ ફેરવતાં અને કાંઈ પણ શબ્દ તરફ ધ્યાન નહિ આપતાં, કેવળ દાઘ-માંના કટોરા ઉપર જ ધ્યાન રાખી, આખા નગરમાં ભમીને તે શેઠનો દીકરો એક પણ જાંટો નીચે પડવા દીધા વિના જોવા ભરેલો હતો તેવો ને તેવો જ તેલનો કટોરો દાઘમાં લઈને રાજ-સભામાં દાખલ થયો.

રાજાએ પૂછ્યું ‘તે નગરમાં શું જોયું ? તારું મન આટલું બળ્યું તને આધીન કેમ રહી શક્યું ?’ મરજીની મળતી બધી જવાના યોગે આનંદમાં આવી ગયેલા તે શ્રેષ્ઠિપુત્રે કહ્યું ‘મનને મેં આધીન રાખ્યું’ મને ખાતરી હતી કે, જરાયે મન ખર્યું તો મોટી આપત્તિ છે, મરજીના ભપના યોગે અને જીવનને સાચવવાની ઇચ્છાના પ્રનાયે, મારા મનને મેં જરા પણ ખમવા દીધું નથી !’

રાજાએ અવસર પામીને તેને પોતાની માત્રી વાતનો ખ્યાલ આપવા તે વેળા સ્મિતપૂર્વક કહ્યું કે, ‘જ્યારે માત્ર એક જ મરજીની બીંતિથી તારાં મનને આટલા બધા આનંદના તેમજ વિષય સુખનો પ્રસંગોની વચ્ચે પણ તું વશ રાખી શક્યો ! ત્યારે જે તત્ત્વજ્ઞાની મહાપુરુષો, એક વખતના જ મરજીને નહિ, પરંતુ ભવિષ્યનાં પણ અનંતા મરજીને જોઈ શકતા હોય, તેઓનું મન જગતના જડપદાર્થોના સંયોગોથી સોજાય ખડું ?’

શેઠને! દિકરે! વરતુસ્વરૂપ સમજ્યો. એણે પોતાની બૂલનો પચા-
તાપ કરતાં બેઠે દાથ જોડીને કહ્યું કે 'આપના જેવી ઉપકાર બુદ્ધિ
જગતમાં જોઈ નથી. મને આ કારીગરીથી ન સમજાવ્યો હોત, તો
આપ અને ગુરૂઓ મને તેટલી મહેનત કરત, તો પણ તરંગી એવો
દુઃ, એક પણ વાતને માન નહિ. આપના જેવા જગતમાં મારા
કોઈ પણ ઉપકારી નથી.'

આરીતે મનની શુદ્ધિ મનની શાન્તિ કે મનનો નિમગ્ન ત્યારે જ
આવે કે, જ્યારે ભવિષ્યની ચિન્તા આત્મામાં જાગૃત થાય અને
પોતાના ભૂત અને ભાવિનો વિવેક પૂર્વક વિચાર કરનાર સાચા
વિચારથીજ ધર્મ બનાવ.

૨

ધર્માત્માની ઉદારતા

ઉદારતા એ માથે ધર્મભાવિત આત્માઓની મહામુલ્ય જીવન-
સંપત્તિ છે. ઉત્તમકોટિની જ્ઞાનીભાષી ઉદારતાને પામેલા ઉદાર આત્માએ
પોતાના ઉદારતા ગુણદ્વારા પાપીને પણ ઉગારી લેનાર બને છે.
ધર્માત્માની ઉદારતા આથી જ હૃદયની ગંભીરતા અને ધીરતામાંથી
અગ્રેય પરિભક્તરૂપ છે. ગુનેગારને શિક્ષાથી બચાવી, યોગ્ય રીતે
મહાય આપી, તેને ઉન્નતિના માર્ગે દોરી જવામાં ધર્મજીવી
પુણ્યવાનોની કસોટી રહેલી છે.

આવા જ પ્રકારની કસોટીનો અવસર એક ધર્માત્મા શેઠને આપ્યો
હતો. તે શેઠના દેવામાં ધર્મ પરિજીમેલો હતો. તેમણે આત્માને

ઓળખ્યો હતો સ્વપરના બેઠો એમને ખ્યાલ હતો કુસ્તા,
તુચ્છવૃત્તિ કે સકિન્નમનોત્તરિ એમનામા ધર્મની આરાધનતા પરિ
ણામે નષ્ટપ્રાય થયા હતા

એક વાર પર્વતિયિએ એ શેઠ પૌષ્ઠ કરવા માટે જે દિવસે
ઉપાશ્રયે ગયા, તે જ રાતના તે શેઠના ધરમા ચોરો પેલા, ચોરોએ
ચોરી તે કરી માલમતા તેા ઉઠાવી, પરન્તુ રાજ્યના નોકરોએ
ચોરોને પકડયા

શેઠ બીજે દિવસે વેર આવ્યા, તેમને ખમર મળી કે ‘ધરમા ચોરી
ચર્ધ છે, પણ બાગ્યયોગે ચોરો પકડાઇ ગયા છે અને રાજ્યના
નોકરો તેમને બાધીને લઇ ગયા છે’ આથી એ શેઠ શુ ચોરાશુ
અને શુ બાધી રહ્યું ?’ એ તપસવાને ય ન થોભ્યા એમને તે ચારોના
માથે આવી પડની આકૃતની ચિન્તા ચર્ધ ચોરોને બદીખાનેથી
છોડાવવાને એ તત્પર બન્યા શેઠે વિચાર કર્યો કે, ‘ચોરોને છોડાવ્યા
વિના મારાથી જમાય કેમ ? મારા ધર્મને આ ન જાજે’

પોતાની તીજેરી ઉઘાડી, એમાંથી હીરા-માણેક વગેરે કાઢી અને
એનો થાળ લઇને શેઠ રાજ પાસે ગયા રાજને એ હીરા-માણેકનો
થાળ લેખ ધરીને શેઠ પેલા ચોરોને છોડી દેવાની વિનંતિ કરી

રાજએ કહ્યું કે, એમ ન થાય’ શેઠે કહ્યું ‘પણ એ ન છૂટે,
ત્યા સુધી મારાથી ખવાય નહિ,’ આતુ નામ સાચી ઉદારતા
અપકારિ ઉપર પણ ઉપકાર કરવાથી સામેા જે ચોચ હોય તે
ચોરીને ઉત્તેજન નથી મળતું પણ ચોરી નામશેષ થય છે

શેઠના આગ્રહથી રાજએ ચોરોને છોડી મૂકવાની આના પોતાના
પુરુષોને ફરમાવી એટલે રાજનોકરોએ બદીખાનામાં જઇને ચોરોને
છોડયા અને શાથી ડાડયા એની વાત કરી ચોરો ત્યાથી સીધા જ

શેઠનાં દર્શન કરવાને આવ્યા. હાથ જોડી, માથું નમાવી, તે ચોરો શેઠનાં પગે પડ્યા.

ચોરોએ શેઠને કહ્યું કે, ‘આપ પરમ ઉપકારી છો. આપ કહો તેમ અમે કરીએ.’ શેઠ પ્રસન્નતાપૂર્વક માયાળુ શબ્દોમાં કહ્યું કે, ‘હવે ચોરી ન કરશો. તમારે જે જોઈએ તે મારી પાસેથી લઈ જજો!’ તે દિવસથી સાચે ચોરો ચોરી કરતા મટી ગયા. સન્નિધિ જન્યા. આતું નામ ધર્માત્માની સુહૃદ્યતા. ઉદાર જીવનનું આ સાચું પ્રતિજ્ઞામ્ન કહેવાય.

‘આવી રીતે કરવાથી ચોરીને ઉત્તેજન મળે છે-’ એમ માનવું એ હૃદયની હુદ્દતા છે. આથી લક્ષ્મીની ગાઢ મૂર્ખામાં ફસાવાના યોગે અનેક દુઃખોને આધીન બનેલા આત્માએ, દીન આદિને સહાય કરવાને પણ તૈયાર નથી બનતા, માટે જ મોટે ભાગે એવું કહેવાય છે કે, બુદ્ધિ મરતાએને પણ સાધનસમ્પન્નોએ સદાય ન કરી, અર્થાત્ અર્થ કારણથી જ મોટે ભાગે પાડોશીએ પણ ચોરી કરનારા બન્યાં છે. એમ વર્તમાન વાતાવરણમાંથી જોઈ શકાય છે.

૩

પ્રાયશ્ચિત્તનો અધિકારી

એક ધર્માત્મા શ્રીમન્તશેઠનાં જીવનનો આ પ્રસંગ છે.

પવંતિયિ દત્તી. એ દિવસે પરમાત્માની આજ્ઞાને માથે ચઢાવનાર ધર્માત્માએ પોતાનાં પાપોની શુદ્ધિ કરવાને સાર-આવશ્યક ક્રિયા કરવાને ઉપાશ્રય-ધર્મરચાનમાં આવ્યા હતા. એક દરિદ્રી પણ ધર્મો

તે અવસરે ત્યાં ધર્મક્રિયા કરવા જ આવ્યો હતો. પણ નિમિત્ત પામીને એનામાં દુર્ભાવના ઉત્પન્ન થઇ છે. એનામાં ચોરી કરવાની વૃત્તિ જન્મી. ધર્મનાં સ્થળોએ એ વૃત્તિ આવે, એ ધણજ ખરાબ કહેવાય, પણ પેલા શ્રાવકને એ વખતે ચોરી કરવાની ઇચ્છા થઇ, જે અશુભોદયનું જ એક પરિણામ કહી શકાય.

પાસે એક શેઠ હીરાનો દાર કાઢીને બેઠેલા હતા. પેલા દુઃખી શ્રાવકને એમ થયું કે, ‘આનું લઇશ તો કાંઈ જાણશે નહિ. શેઠ ધર્મી છે માટે હો—હા કરશે નહિ અને મારે પણ કામ થઇ જશે’

એણે શેઠનો હીરાનો દાર લઇ લીધો. વાસ્તવિક રીતે તો ધર્મને પામેલા કાંઈએ ગુન્હો નહિ કરવો જોઇએ. તેમાંય આવે સ્થળે એમ કરવું, એ તો ભયંકર ગુન્હો છે. છતાં પેલાએ દાર લઇ લીધો અને ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

ક્રિયા પૂરી થયા બાદ શેઠ ચોમેર જોયું પણ દાર જડ્યો નહિ. ઝટ વિચાર આવ્યો કે, એ લેનાર ખીન્તુ કાંઈ નહિ હોય, પણ મારો ધર્મબંધુ હશે ? જો હું કાંઈ પણ બોલીશ તો ધર્મની કુન્નેતી થશે ધર્મને માટે કે ધર્મ સ્થાનોમાં બેસનારને માટે કાંઈને પણ કાંઈ બોલવાનું નિમિત્ત મારા તરફથી નહિ જ મળવું જોઇએ. અને મારા સ્વાર્થની ખાતર ધર્મને લાંછન મારાથી ન લગાડાય એ મને ન ઇચ્છે. આથી કાંઈ પણ બોલ્યા વિના શેઠ ઘેર ગયા.

પેલા દાર ચોરનાર ગરીબ ધર્મીએ વિચાર્યું કે ‘એ ખરો ધર્મી-ત્મા છે, નહિતર આટલી ગંભીરતા રાખી શકે જ નહિ’. માટે એ શેઠને ઘેરજ દાર મૂકવા જવું અને જોઇતાં નાણાં ઉછીનાં લઇ આવવાં.’ આથી એ શેઠનો દાર લઇને શેઠને ઘેર જ મૂકવા ગયો. શેઠ પોતાના દારને ઝાળખી લીધો. પણ એ ગંભીર હતો. એમની ધીરતા ખૂટતી નથી. પોતે સમજી ગયા કે, ‘આણે આજ્ઞાના

માર્ગો ચોરી કરી છે, નહિતર આવક ધર્મસ્થાનમાંથી ચોરી ન કરે. જરૂર એ મદદ આપનમાં મુકાયો દશે !'

પેલા ગરીબ સાધર્મિક ગૃહસ્થે દાર આપી રૂપીયા માત્રા, એટલે શેડે કહ્યું કે, 'તમે મારા સાધર્મિક છો ! મારા ધર્મબંધુ છો ! મારે મારું' તે તમારું જ છે. આ આપ સાત્રા છો તે આપની પાસે રાખો અને જોઈએ તે લઈ લઓ !'

તેજે કહ્યું 'ના, દાર તો આપજ રાખો,' એ વખતે એની આંખમાં પાણી આવી ગયા. પણ સાચી વાત કહી ચકાતી નથી તેજે બહુ આગ્રહ કર્યો, એટલે શેડે એક ડબ્બીમાં દાર મૂકી, એના ઉપર તે ધર્મબંધુનું નામ લખ્યું, તે દાર શેડે તીજેરીમાં મુક્યો અને નાણાં આપ્યાં. શેડે નાણાં આપી ઘરમાં ગયા એટલે, તે શેડની પત્ની જે ધર્મભાવિન હતી. ઉદારતાના વાતાવરણમાં જે ઉછરેલી હતી તેજે શેડને કહ્યું કે, 'આપણા ધર્મબંધુને દાર રાખીને નાણાં આપવાનાં હોય નહિ. આ રીતે સાધર્મિકભાઈ માથે અવિશ્વાસ પૂરકનો વ્યવહાર આપણને ન શોભે'

ફરી ચતુર્દશીનો પર્વદિવસ આવ્યો. કરેલા પાપની આલોચના કર્યા વિના પાશ્વિક ધર્મક્રિયા નિષ્ફળ જાય, એટલે પેલા દાર ચોરનાર આવકે બરમ્મમાં ઉભા થઈ કહ્યું કે; 'મેં ભયંકર અપરાધ કર્યો છે, મારે પ્રાયશ્ચિત્ત જોઈએ' એ વધુ બોલે, એ પહેલાં તો પેલા શેડ બીમા થયા, એમણે કહ્યું કે, 'પહેલું પ્રાયશ્ચિત્ત મને આપો !' કારણ કે મારી ફરજ હતી કે, મારા સાધર્મિકની સ્થિતિ તપાસવી. મેં મારી ફરજ—સમગ્ર સાધર્મિકની મારે લેવી જોઈતી ખગર લીધી હોત, તો આ પરિણામ ન આવત.''

આતું નામ અપકારી ઉપર ઉપકાર. આ ઉદારતા ચાલી જવાથી આજે વાતાવરણમાં હુદતા, અવિશ્વાસ વગેરે પાપો ચોમેર ફેલાવો

પામી રહ્યાં છે. સાચી ધર્મિતા આખ્યા વિના આ ઉદારતા નહિ જ આવે. આજે શ્રીમાનો મોટે ભાગે આવી રિયતિમાં રહેલા પોતાના ધર્મખંધુઓ માટે કહે છે કે, ‘અમે અમારા બાળ્યનું પાખ્યા છીએ, તેમાં અમારી મામે એમની આંખો ન હોય, એમના બાળ્યમાં નહિ હોય, એમનું નશિય બીખ માગવાનું દશે, તે બીખ માગે !’ આનાં ઉદ્ગારો ઉદારતાની સુવાસ વિનાના અંતરથી નીકળી રહ્યા છે, જે દેવામાં રહેલી પૌદ્ગલિક પદાર્થોની મમતાનાં સૂચક ચિહ્નો છે.

૪

ક્ષમાના ભંડાર

શ્રી ખંધક મુનીશ્વરનું નામ જૈન ઇતિહાસમાં સુવર્ણક્ષિરે નોંધાયું છે. એ મહાપુરૂષ પવિત્ર હતા. અશુભ સંકલ્પ પણ એમને દેવામાં પ્રાયઃ આવેલો નહિ એમને તેનો ખ્યાલ સરખોય નહિ. છતાં પણ એમનાં પૂર્વજીવનના સાંસારિક સંબંધી રાગને એઓને અંગે અગ્નિપરો તદ્દન વિપરીત કલ્પના આવી.

એક વાર એમ બન્યું કે, તે રાગ પોતાની રાણી સાથે મહેલના ઝરખે બેઠો હતો એ વખતે રસ્તા ઉપરથી શ્રી ખંધક મુનીશ્વર પોતાની મુનિચર્યા પૂરું જઈ રહ્યા હતા એ મુનીશ્વર રાણીના સંસારિ-પણાના બાધ હતા. આથી બહેને બાધને એળખી લીધા.

પહેલાં જે અવરથામા બાધને જોએલા, તે કરતાં અત્યારે ધણી જ વિશદાયુ અવરથામા તેણીએ, પોતાના બાધને જોયાં. હાડકાનું બરેલું ગાડું ચાલતાં ખડખડે, તેમ શ્રી ખંધક મુનીશ્વરના હાડકાં ખખડતા

હતા. એ મદ્દાત્માએ ઉમ તપશ્ચર્યાથી પોતાના દેહને દાડકોનાં માળા જેવો બનાવ્યો હતો. છતાં તેઓ ઉમ વિદાર કરતા હતા. તે મદ્દાપુરુષને તો શરીર આવું થઈ ગયું તેવું જરાય દુઃખ થતું ન હતું. પણ બેનને તો પોતાના બાપનું હૈત દેખે રહ્યું હતું. બાઈ પ્રત્યેના મોહના યોગે તે રાજરાણીની આંખમાં આંસુની ધારા વહેવા લાગી. આ વસ્તુ રાજાએ જોઈ.

એ આંસુ જોતાની સાથે જ, શ્રી ખંધક મુનીશ્વરના અશુભોદયના યોગે, રાજાના હૃદયમાં દુષ્ટ કલ્પના જન્મી રાજાના દેયામા રાણીનાં પૂર્વ-જીવનના લગ્ન પહેલાના જીવનમાં સદાચાર માટે કુશંકા થઈ જરૂર આ માણસ રાણીને જાન દોવો જોઈએ, માટે જ એને આવી દશામાં જોઈને રાણીને આસુ આંખમાં, રાજાએ તે અવમરે આ કલ્પના કરી.

રાણીને તેણે આથી પૂછ્યું નહિ, અને તેને ખબર ન પડે એ રીતે રાજાએ શ્રી ખંધક મુનીશ્વરની જીવતા ખાલ ઉતારવાને માટે, મારાઓને મોકલ્યા. મારાઓ રાજાના હુકમ મુજબ શ્રી ખંધક મુનીશ્વરની પાસે આવ્યા, અને રાજાની આજ્ઞા તેઓને કહી સંભળાવી. શ્રી ખંધક મુનીશ્વરે આ સાંભળીને વગર આનાકાનીએ તેઓને શાંતિથી સમભાવપૂર્વક કહ્યું કે : 'બાપયકી પણ તમે વધુ બલાઈ કરનારા છો ! વિના કારણ-કસા પણ અપરાધ વિના, જીવતા ખાલ ઉતારવા આવે, તેવાઓની સામે પણ દુર્ભાવનો એક અંશેય તેઓશ્રીના દેયામા નહોતો.

તેઓને મન ઉદારતા, ગંભીરતા કે ધીરતાની કપરી કસોટીનો આ અવસર હતો. તે મદ્દામુનીશ્વરના દેયામાં ઉદારતા-કરુણા સ્વયંજૂરમણ સાગરની જેમ ભરી હતી તેઓના હૃદયમાં એ જ એક સદૃશ્યાર સૂર્યો કે, 'આ આવ્યા એના માથાંકે એવી આજ્ઞા કરી માટે, એમના માથાંકને આવી આજ્ઞા કરવાની શુદ્ધ મારા અશુભોદયના દિ. ૧૦

યોગે જન્મી. મારે તે કર્મોને અવસ્ય એકવેગાથે અપાવવા જ છે. ત્યારે મારા કર્મોને અપાવવામા સદાચ કરનાર, આના જેવો બીજો ઉપકારી કોઈ નથી' ઉત્તમ ક્રોટિની ઉદારતા અને આત્માનુલક્ષિતાના યોગે મદાપુરુષોને આવી ભાવના આવે-એ સહજ છે

શ્રી અધક મુનીશ્વરે પોતાના શરીરની જીવતાં ખાલ ઉતારવાને માટે આવેલા તે મારાઓને એમ પણ કહ્યું કે, 'તમે કહો એવી રીતે દુ ઉભો રહું કે જેથી તમને મારી ખાલ ઉતારતાં તકલીફ ન પડે ! કારણ કે, મારી કાયા તપશ્વર્ણના યોગે કંજી યજ્ઞ ગઈ છે,' જીવતાં ખાલ ઉતારવાને માટે આવેલાને પણ તકલીફ ન પડે, એ વિચાર તેવા મદાપુરુષોને જ આવે, જેઓ કામાના અખંડ ભંડાર હોય.

તે મદાત્માના હૃદયમાં શુભભાવનાઓ રમી રહી હતી, આ કારણે જ તેઓએ આ વિચાર કર્યો કે, 'મારું કોઈ જગાડનું નથી મારા પૂર્વકાલીન દુષ્ટત વિના મારું ખરાબ કરવાનું મામલ્યું કોઈમા નથી. સામા આત્માને નાફ જગાડનાની જે દુષ્ટિ સૂત્રી તે મારા પાપકર્મના યોગે ખરી રીતે આ રાજા કે તેના મારાઓ-નોકરો મારું સાફ કરે છે. મારાં પૂર્વસચિત પાપકર્મોને જટ ભોગવવામા તેઓ મને સદાચ કરે છે, આથી તેઓ મારા ઉપકારી છે'

આમ શુભ ભાવનામાં રમતા તે મુનીશ્વરનાં કર્માવરણો જેમ દૂર ટગતાં ગયા, તેમ મારવા આવેલા નિદંય મારાઓ જાણે શરીરની ખાલને ઉતારતા ગયા. કામાદીત શ્રી અધક મુનીશ્વરે તે વેદનાને આમ સમજાવપૂર્વક સદન કરી અ તે શરીરની ખાલ સ પૂર્ણપણે ઉતરી અને કર્માવરણો દૂર ટગ્યા. આથી કેવલજ્ઞાનને પાત્રી તેઓશ્રી પરમધામમાં સીધાગ્યા. જ્યાં જન્મ, જરા કે મૃત્યુ, કર્મ, કષાય કે સસારના બધેનો કદિકાલો આત્માની સ્વતંત્રતાને લૂટી લેવાને સમર્થ નથી આથી પરાધીનતાના બધેનોથી મુક્ત તેઓ સાચા સ્વાધીન બન્યા

લક્ષ્મીનો સદ્વ્યય

આ પાંચમા આરાની વાત છે. મદારાજ શ્રી કુમારપાને પોતાના મંત્રી આત્રમદને એક વેળાએ પ્રસન્ન થઈને ઈનામ આપ્યું. તે ઈનામમાં કોટિદ્રવ્ય, ત્રણ મુવણું કલશ અને ચોવીસ જાતવાન ઘોડા હતા. મદારાજ શ્રી આત્રમદની ઉદારતા અમાપ હતી: એમની ચોમેર દંમેશા યાચકોની લાંબી દાર એમની વાટ જોઈને ઉભી રહેતી. જ્યારે તેઓ રાજદરબારમાંથી આ ઈનામ લઈ પોતાને ઘેર જવા નીકળ્યાં, એટલે યાચકો તેમની પાસે આવ્યા. એમણે દાન દેવા માંડ્યું. આ રીતે ઘેર પહોંચનાં પહેલાં તો કોટિદ્રવ્ય અને ચોવીસ જાતવાન ઘોડાઓ એમણે દાનમાં દઈ દીધા. અહીં ઈનામ ને અહીં દાન આવી રીતે દાન દેનારની નામના ગવાય, એમાં નવાઈ નથી. પણ વિધ્નસંતોષિ-ઓએ રાજાનાં કાનમા ઝેર રેડ્યું. આત્રમદ મંત્રિએ તો આ વેળાએ રાજસભામાં પણ ઔચિત્ય તરીકે એક લક્ષ્યું દાન કયું હતું. આથી મદારાજ કુમારપાલને મન આમાં પોતાનું અપમાન ભાર્યું.

શ્રી આત્રમદ આથી સમજી ગયા. તેમણે ગંભીરતાને જાળવીને કહ્યું કે, 'હે રાજા ! આપનો બાર ગામના સ્વામી ત્રિભુવનપાલના પુત્ર છે ! પણ હું તો અદાર દેશના માલીક એવા આપનો પુત્ર છું એટલે આટલુંય માતું દાન થોડું છે.' આમ કહી તેમણે એ ધ્વનિત કયું કે, 'આપ ન ઈ શકો અને હું ઈ શકું, કારણ કે, આપ બાર-ગામના સ્વામીના પુત્ર છે અને હું અદાર દેશના માલીકનો પુત્ર !' આ સાંભળી રાજા પણ ખૂશ થયા. વાત એ છે કે, આ કમ ઉદારતા નથી જ્યાં એ પુણ્યશાલી બદાર નીકળે, ત્યાં બિખારીઓ ખૂશ થાય. પોતાની જાતને ઓળખાવવાની કે ઉદાર કહેવડાવવાની

એમને જરૂર નહતી પડતી. ઉગર કહેવડાવવાની એમની ઇચ્છા પણ ન હતી રહેતી, છતાં સોઠ ઉદારતા જોઈને એમને ઉદાર કહેતા.

આવી કાઠિના ઉદાર આત્માઓ સદ્ગુણને કાયના મેલ જેવી સમજે, ફેંકી દેવા જેવી સમજે છે, જેને સદ્ગુણી તીજેરીમાં મૂકવી જ ગમે એ ઉદાર નહિ, પણ જેને આપવી ગમે એ ઉદાર. ઉદાર તે કે, જેને સદ્ગુણી આવે એથી આનન્દ નહિ, પણ તે જ્યારે દાનમાં વપરાય એથી જ આનન્દ. સદ્ગુણીને આવતી જોઈ એ નામે નહિ, પણ એનો સદુપયોગ થતો જાણી નામે, એ દશા ઉદારાત્માની હોય. ધર્મ જે અંતરમાં પરિણમે, તો એ દશા જરૂર આવે.

સદ્ગુણીને આવતી જોઈ નાયતુ, એ બેવડી છે, એમાં લેશ પણ હદાપણનો અંશ નથી. ખરી રીતે એ ન હોવું જોઈએ. એક વેળા તે મંત્રીએ જાગૃતમાં થી જિનમંદિર બંધાવ્યું હતું. શ્રી જિનમંદિર બંધાવે રહ્યા પછી પ્રતિષ્ઠા પ્રસંગે શિખર ઉપર ચઢીને એ નામ્યા હતા; નાયતાં નાયતાં તેમણે છૂટે દાયે સોનેપાં ઉજાળ્યાં. જે વિરોધિઓ એ સ્થળે મંદિર બંધાય તેમાં નારાજ હતા, બળતા હતા. તેઓને પણ એમ થયું કે, ‘આવી પ્રતિષ્ઠા રાજ યાઓ!’ જેનામાં પરતુતઃ ઉદારતા કહેવાય એવો કાષ્ઠક અસૌકીક ગુણ ધર્મપરિણતિનાં યોગે પ્રગટ્યો હોય છે, તેઓનાં હૃદય ઉમદા હોય છે. મળેલી સદ્ગુણીનો આર્થી જ તેઓ આ રીતે સદ્બોધ કરી શકે છે.

૬

ધર્મકલાનાં અમીપાન

પૂર્વકાળમાં યૌવનકાલ આવતા પહેલા ખીછ કળાઓની સાથે ધર્મકળા પણ શીખવવાની પ્રથા હતી સર્વ કળાઓમા ઓછપ હોય તે ચાલે, પણ ધર્મકળાનુ અધ્યાન ન ચાલે, એ પૂર્વકાળની માન્યતા હતી એટલે બાળપણથી જ ધર્મનું શિક્ષણ મળતું અને વાતાવરણ પણ એવું રહેતું કે, સહેજે સુસરકારો મળે આમ છતા પણ અયોગ્ય આત્માઓને ધર્મકળા ન પરિણમે, એ નૂદી વાત છે

આને અગે ત્રણ રાજપુરોનો એક પ્રસંગ વિચારણીય છે

એક રાજાને ચાર પુત્રો હતા રાજાએ એ ચારેયને ધર્મકળાનુ પણ શિક્ષણ અપાવ્યું હતું મોટામા એ શિક્ષણ જોઈએ તેવું પરિણમ્યું નહિ, જ્યારે બાકીના ત્રણ રાજકુમારોમા બુદ્ધિની સામાન્ય પણ સારી નિર્મળતા હતી રાજા રાજ્ય વગેરેની વ્યવસ્થા કરી શકે અને ચારેયને યોગ્યતા મુજબ રાજ્ય સોંપી શકે એ પહેલા મરણ પામ્યો આર્થી એ ચારમાર્થી મોટાના હાથમા રાજ્યની સગામ મૂકાઈ

મોટાએ રાજા બન્યા પછીથી, પોતાના ત્રણ નાના ભાઈઓને એવો નાનો મરાસ આપવા માગ્યો, કે જે લેનાર અને દેનાર-બન્નેને માટે લજ્જાપાત્ર ગણાય

ત્રણ રાજકુમારો બળવાન હતા તેઓ પોતાના બળથી જગતને તણ સમાન ગણતા હતા તેઓએ જોયું કે, 'વડિન ભાઈ બૂન કરે છે આટનો મરાસ એ આપે, એમાં આપનાર તરીકે એમને અને લેનાર આપણને શરમ પામવા જેવું છે એમણે આટલું જ આપવું એ યોગ્ય નથી અને આપણે આટલું જ લેવું એ યોગ્ય નથી'

રાજ્ય પિતાનું છે. એક જ આપના દીકરા છે, બળવાન છે, કાષ્ઠ નમાલા નથી, પણ વાત એ છે કે, ધર્મકળાએ અસર કરી છે. વડિલ ભાઈએ જ્યારે માન્યું જ નહિ અને ચોખ્ખા મુજબ આપવા જોયું આપવાનો ઈન્કાર કર્યો. એટલે આ ત્રણ રાજકુમારોએ વિચાર કર્યો કે, ‘આ સંસારમાં કાષ્ઠનું જીવન ચિરસ્થાયી નથી, બધા મનુષ્યોને છટ્ટ અંધારાની પ્રાપ્તિ પણ થતી નથી, છતાં લોકો એવા કાષ્ઠ પણ નિમિત્તને પામીને અકાચ કરના તૈવાર થાય છે, પણ એ કાષ્ઠ રીતે ચોગ્ય નથી. આથી આપણે રાજ્યને માટે એવું તો નજ કરવું, કે જેથી પિતાનું નામ લાગે, પિતાએ અપાવેલું શિક્ષણ લાગે અને આપણા કુળની બેઆમર થાય!’ આવા વિચારના યોગે તે ત્રણે રાજકુમારોએ, પોતે બળવાન છતાં પણ, પોતાના વડિલ ભાઈની સામે થવાનું અગર તો તેનો નાશ કરીને રાજ્ય લેવાનું પગલું ક્યું” નહિ.

તેઓએ જોયું કે, ‘ભાઈ આપણને રાજસેવક તરીકે જ રાખવા માગે છે, પણ રાજસેવક તરીકે આપણે રહીએ એમાં આપણી પણ આમર નથી અને ભાઈની પણ આમર નથી.’

આથી તે ત્રણે રાજકુમારો પોતાના પિતાના રાજ્યને ત્યાગ કરીને ચાલી નીકળ્યા. આર્પદેશની ધર્મકળાના પ્રતાપે સામાન્ય રીતે તે કળના સમર્થ અને શક્તિસંપન્ન આત્માઓમાં પણ એ સમજણ રહેતી કે, ‘વડિલો આપે તે લેવું’ પણ લેના માટે સામે ન થવું, એવો પણ પ્રસંગ આવે કે, વડિલની બુદ્ધિ બગડે, તે વખતે એવી રીતે વર્તવું જોઈએ, કે જેથી જાત, કુળ, કે ધર્મ લાગે નહિ.

ત્રણે રાજકુમારો ત્યાંથી, વડિલ ભાઈની સામે થવા વિના, ચાલી નીકળ્યા. રાજ વીરધવલની સેવામાં રહેવાની તેમની મ્ત્સા હતી, એટલે તેઓ ધવલકુપુરમાં આવ્યા. ધવલકુપુરમાં પહોંચીને

તેઓ સીધા વસ્તુપાલ મંત્રીના આવાસે ગયા. કારણ કે, તેઓએ સાંભળ્યું હતું કે, વસ્તુપાલ મંત્રી વ્યવહારમાં અતિ કુશળ છે. એ ત્રણેયનાં મુખની તેજસ્વિતાને અને સર્વાંગસુંદરતાને જોઈને, વસ્તુપાલ મંત્રીએ માની લીધું કે, 'આ કાઈ સામાન્ય પુરો નથી. પણ રાજકુમારો છે,' આથી તેમણે તે ત્રણેનો સત્કાર કર્યો અને ગૌરવ સહિત રાજસભામાં આસનો અપાવ્યાં.

એ પછી મંત્રીશ્વર થી વસ્તુપાલે સ્નેહપૂર્વક પૂછ્યું કે, 'તમે ક્ષત્રિયોમાં ઉત્તમ અને પુણ્યશાલી રાજકુમારો લાગો છો. કહો, ક્યાંથી અને શા કારણે તમારું અદ્વિતિય પધારવું થયું છે વાર ?'

રાજકુમારો ઉદ્વિગ્ન નથી. તેમનામાં અવસર યોગ્ય નમ્રતાનો પણ મુલ્ય છે. પોતાના મસ્તકને અધિક નમ્ર રાખીને રાજકુમારોએ પોતાની હકીકત જણાવી. હકીકત જણાવ્યા બાદ, તેમણે પોતે જે હેતુથી આવ્યા હતા તે હેતુ જણાવ્યો. તેમણે મંત્રીશ્વરને કહ્યું કે, 'આપનું પ્રથમસાપાત્ર નામ સાંભળીને આપનાં ચરણ કમળની સેવાને માટે અમે આવ્યા છીએ. શ્રી વીરધવળ રાજાની સેવાનો આશ્રય કરવાની અમારી ઇચ્છા છે.'

મંત્રીશ્વર વસ્તુપાલ એ સાંભળીને પ્રસન્ન થયા. રાજકુમારોને ખૂબ સન્માનપૂર્વક જમાડ્યા. ઉત્તમ વસ્ત્રો, આભૂષણો અને તાંબુલ આદિથી તેમનું સ્વાગત કર્યું અને કહ્યું કે, 'તમારા જેવાનું મારે ત્યાં પધારવું હુલ્લ છે.' ત્યારબાદ રાજસભામાં જઈને મંત્રીશ્વરે, વીરધવલ રાજાને ત્રણે રાજકુમારોની હકીકત જણાવી. રાજા એ સાંભળી 'ખૂશ થયો, આનંદ પામેલા રાજાએ પણ તે ત્રણ રાજકુમારોને કહ્યું કે, 'તમે પધારી મારા આંગણને પાવન કર્યું છે, એ પુણ્યોદય સ્થલ છે. પણ એ તો કહો કે, મારે તમને કેવા પ્રકારની આજીવિકા આપવાની છે ?'

રાજકુમારોએ કહ્યું કે, 'અમને દરેકને દર વર્ષે જન્મે લાખ દ્રમ જોઈએ.' વીરધવલ રાજામા ખીલ કેટલાક ગુણો હતા, પણ સાથે કૃપણતાનો મહાદોષ પણ હતો. એ કૃપણતાના યોગે, રાજકુમારોનો જવાબ સાંભળતાની સાથે જ રાજાએ પોતાનું મોટું ખર્ચાડ્યું, અને કહ્યું કે, 'એટલા દ્રવ્યથી તો હું સેંકડો સુમટો મેળવી શકું એમ છું, તો પછી માત્ર તમને ત્રણને જ એટલું બધું દ્રવ્ય હું આપી દઉં, એથી મારું કયું અધિક ત્રેય તમે કરી શકશો? માત્ર સેવકની ખાતર આટલા બધા દ્રવ્યનો વ્યય કરવાથી, મારો વિશેષ અર્થ સરે તેમ મને નથી લાગતું. મારે તમે તમારી ઈચ્છા હોય ત્યાં ખીલ કાઢ પણ રાજ્યમાં જઈ શકો છો ?' આમ કહીને રાજાએ તાંબુલ આપી એ ત્રણેયને વિદાય આપી.

આ અવસરે શ્રી વસ્તુપાલે રાજાને એ ત્રણેયે રાખી લેવા માટે કહ્યું. પણ રાજા વીરધવલ આમે કૃપણ હતો, એટલે કૃપણતાના યોગે એ વાત તેને ગળે ઉતરી શકી નહિ.

રાજકુમારોમા નમ્રતાનો ગુણ ન હોય, તો આ વખતે અપમાન લાગ્યા વિના રહે નહિ, અને લાગ્યની શ્રદ્ધા ન હોય 'તો સામા પ્રત્યે દુર્ભાવ આવ્યા વિના પણ રહે નહિ. પણ રાજકુમારોના આત્માને ધર્મકળા સ્પર્શેલી હતી. આ જ કારણે રાજાએ પાનનું ખીકું આપ્યું એટલા માત્રથી એ રાજકુમારો સંતૃપ્ત થયા હતા. અને પ્રસન્ન ચિત્તે ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા.

ફરતા ફરતા તેઓ રાજા વીરધવલના શત્રુ બીમસિંહરાજાની રાજધાનીમાં આવી પહોંચ્યા. વીરધવલ રાજાની કૃપણતા સંભળીને રાજા બીમસિંહે, દરેકને જન્મેને બદલે ચાર ચાર લાખ દ્રમ આપવાનું કહી, ત્રણેયને રાખી લીધા. આ ત્રણેયે વગર મહેનતનું લેવાની ઈચ્છા ન હતી. આથી એઓ હંમેશા પોતાના સ્વામીની આજ્ઞાની

રાદ જોઈ રહેતા કારણ કે સ્વામિનું કાપ કરવાની તેમની ઇચ્છા હતી. આથી રાજા પાસે તેઓ કાંઈ પણ ઉચિત સેવા બતાવવાની માગણી વારંવાર કરતા.

એક વેળાએ પ્રસંગ પામીને રાજા શ્રીબીમસિંહે કહ્યું કે, 'શ્રીભું કાંઈ કામ નથી, પણ વીરધવલ રાજા મારો શત્રુ છે અને તેને સંધિ કરવાનું કહેવડાવવા છતાં પણ તે સંધિ કરતો નથી. તેને પોતાના બળનો મદદ છે, આપણે તે ઉતારવો છે, તે તમારાથી બની શકશે વાર ?'

ત્યારે રાજકુમારે રાજાની ઇચ્છાને સમજી ગયા, રાજાની ઇચ્છાને આજ્ઞા માની, તેનો અમલ કરવાને તૈયાર થયા. રાજાના ઉત્સાહને તેમણે વેગ આપ્યો, અને વીરધવલ રાજાની પાસે દૂત મોકલવાનું કહ્યું. રાજા બીમસિંહે દૂત મોકલ્યો અને યુદ્ધનું આદ્વાન ક્યું. વીરધવલે પણ એ આદ્વાનનો સ્વીકાર કર્યો.

સંગ્રામના દિવસ પહેલાં વસ્તુપાલ મંત્રીશ્વરે વીરધવલ રાજાને કહ્યું કે 'હે સ્વામિન ! આપે કૃપણતાના દોષથી પેલા ત્રણ રાજકુમારોને સંધર્ષા નહિ. તેઓ રાજા બીમસિંહની પાસે ગયા અને એ ત્રણના બળથી રાજા બીમસિંહ આટલી ગજના કરે છે.' વીરધવલ એ સાંભળી રહ્યા. પણ હવે તો હડયે જ છૂટકો હતો. યુદ્ધને આગલે દિવસે જ્યારે વીરધવલ રાજા આ રીતે મંત્રીશ્વર વસ્તુપાલની સાથે વાત કરીને છૂટા પડ્યા હતા. તેટલામાં એ વખતે પેલા ત્રણ રાજકુમારોએ મોકલેલો એક માણસ અતુટા લઈને તેમની પાસે આપ્યો અને તેણે કહ્યું કે, 'ચૌદાણ્વંશના સામંતપાલ વગેરે ત્રણે મુખટોએ કહે-ડાબું છે કે ૭ લાખ દ્રમથી સંધરેલા અનેક મુખટોની સદાવધી, હે રાજન ! આવતી કાલે આપ આપનું સારી રીતે રક્ષણ કરજો ! કારણકે, આવતી કાલે સવારે સંગ્રામ શરૂ થવાનો છે અને પ્રથમ તમે જ અમારા અતિથિ થવાના છો !'

આ રીતે એ ત્રણ રાજકુમારોએ પહેરેથી એતવણી આપી આપી સરકારના પ્રતાપે ધર્મકળાના શિક્ષણને પામેલા, આ ત્રણ રાજકુમારો દુશ્મન હતા પણ દાના હતા ખીજે દિવસ યુદ્ધ શરુ થયુ. અન્ય સુલટાનો તિરસ્કાર કરતા પેના ત્રણ રાજકુમારો, બાલા લઇને એનાને વિધતા શ્રી વીરધવલ રાજની પાસે આવી પહોંચ્યા, અને એ વખતે પણ તેઓએ કહ્યુ કે, ‘અમે આવ્યા છીએ, તૈયાર રહેજો ! ધનથી સધરેલા યોદ્ધાઓને રક્ષણ કરવાનુ કહી દેજો !’

આ પછી ખીણયુ યુદ્ધ થયુ. વીરધવલ રાજની રક્ષા કરનારા ત્રણ હોવા છતાંય, પેના ત્રણ રાજકુમારોને કોઇ રોકી શક્યુ નહિ તે ત્રણેએ આવીને રાજના કપાળમા બાલાના ત્રણ ધા કર્યા પછી કહ્યુ કે, ‘અત્યારે તમને મારી નાખવાને પણ અમે સમર્થ છીએ, પણ જે મોઢે પાન ચાવ્યા છે, તે મોઢે કોનસા ચાવવાને અમે ઇચ્છતા નથી તમારા હાથનુ અમે એક તાણુવ લીધુ છે, એ ઝણથી મુક્ત થવાને માટે અમે તમને જીવતા જવા દઇએ છીએ.’ આમ કહીને તેઓએ વીરધવલ રાજને ઘોડા ઉપરથી ગમડાવી મૂક્યો. પોતે જેતુ લૂણ ખાય છે, તે માલીકનુ લૂણ હલાલ કરવુ અને તાંજીન આપ્યાના ઉપકારને પણ જૂનવેા નહિ આવા પ્રકારની હિતમ નિમકહનાલી જાળવી એ ત્રણેયે તે વેળાએ જે ઝણુ પણ અદા કર્યું એ રૂડો પ્રતાપ ધર્મકળાના અમીપાનનો.

રાજ વીરધવલને ઘોડા ઉપરથી ગમડાવી મૂકીને, તે ત્રણ રાજકુમારો ત્યાંથી રાજના અશ્વરત્નને લઇ ચાલી ગયા વરતુપાલ વગેરે રાજને ઉપાડીને પોતાને રચાને ગયા પછી તો સધિ પણ થઇ ગઇ. આ પ્રસંગથી સુરોગ્ય વડિલો કે શિક્ષણના આશ્રય તળે પ્રાપ્ત કરેલ ધર્મશિક્ષણ જીવનમાં સુદરતા, તેમના બ્યવહારોની શુદ્ધિ આણવામા કેવી સુંદર રીતે સફલ બને છે તે સમજી શકાશે.

૭

પરમાત્મામાં માનનાર।

પરમાત્માને માનનાર આસ્તિક કેવા વિચારશીલ હોય છે, એ સમજી શકાય તે માટે શ્રી નારદના બાલકાક્ષનો એક પ્રસંગ છે.

શ્રી ક્ષીરકદંબ નામના ગુરુની પાસે તેમનો પોતાનો પુત્ર પવંત, રાજપુત્ર વસુ અને નારદ, એમ ત્રણ વિદ્યાર્થીઓ અધ્યયન કરતા હતા. એકવાર, અભ્યાસના શ્રમથી શ્રમિત બનેલા તે ત્રણેય જણા રાતના અગાથીમાં સુઈ ગયા હતા. એ વખતે બે ચારણશ્રમણોએ આકાશ ભાગે જતાં આ ત્રણને સુતેલા જોયા અને એથી તેઓ સ્વાભાવિક રીતે જ એમ બોલ્યા કે, ‘આ ત્રણ વિદ્યાર્થીઓમાંથી બે નરકે જશે અને એક સ્વર્ગે જશે ?’

શ્રી ક્ષીરકદંબ ગુરુના સાંભળવામાં આ વાત આવી. આથી તેઓ ખેદ પામીને ચિન્તવવા લાગ્યા, ‘અહો ! આરા જોવા અધ્યાપક હોવા છતાં પણ, આ ત્રણ શિષ્યોમાંથી બે શિષ્યો નરકે જશે !’ આમ ચિન્તવતા તેમણે, ‘કોણ સ્વર્ગે જશે અને કોણ નરકે જશે ?’—એનો નિર્ણય કરવાને માટે ત્રણેને એક સાથે બોલાવ્યા. દરેકને પિછતો એક એક કુકડો આપ્યો, અને ત્રણેયને આજ્ઞા કરી કે, ‘જ્યાં કોઈ જ ન જોઈ શકતું હોય, તેવા સ્થાનનાં જઈને તમારે આ કુકડાને મારી નાખવો !’

ત્રણેય જૂના જૂના ભાગે ચાલ્યા. રાજપુત્ર વસુ અને ગુરુપુત્ર પવંતે વેરાન પ્રદેશમાં પહોંચ્યા બાદ વિચાર્યું, કે ‘અહીં આપણને કોઈજ જોઈ શકતું નથી.’ આવો વિચાર કરીને, વસુએ અને પવંતે પણ, પોત પોતાના તે સ્થાને, પોત પોતાની પામેના પિછતા કુકડાને વધ કર્યો.

શ્રી નારદે, નગરની બહાર દૂર દેશમાં એકાન્ત સ્થળમાં ગયા બાદ, વિચાર કર્યો કે, 'ગુરુએ આ બાજતમાં એવી આજ્ઞા કરી છે કે, 'જ્યાં કોઈ ન જોઈ શકે એવા સ્થળે જઈને જ આ પિણ્ડા કુકડાને મારવો !' પણ અહીં તો આ કુકડો પોતે જુએ છે, હું જોઉં છું, આ ખેયરો જુએ છે, લોકપાલો જુએ છે અને કોઈ ન જુએ તો પણ જ્ઞાનિએ તો જુએ છે, કોઈ એવું સ્થાન નથી, કે જ્યાં કોઈ ન જુએ, માટે ગુરુની વાણીનું તાત્પર્ય એ જ હોવું જોઈએ કે આ કુકડાને મારવો નહિ. ખરેખર ગુરુ તો સદા ક્યાણુ અને દ્વિંસાથી વિમુખ છે, છતાં તેઓએ આવી આજ્ઞા કરી છે, માટે આવી આજ્ઞા કરવામાં તેમનો હેતુ, અમારી બુદ્ધિની પરીક્ષા કરવાનો જ હોવો જોઈએ.'

આ પ્રમાણે વિચાર કરીને, નારદ પિણ્ડા કુકડાને માર્યા વિના જ પાછા ફર્યા અને પોતે જે હેતુથી એનો વધ ન કર્યો, તે હેતુ ગુરુને જણાવ્યો. ગુરુએ તેમને શાખાશી આપી અને મનમાં નિશ્ચય કર્યો કે, 'ત્રણમાં આ જ સ્વર્ગે' જનારો છે '

આ પછી પેલા બે, 'ગુરુની આજ્ઞાનું બરાબર પાલન કયું છે' એમ માનતા માનતા, ગુરુની પાસે આવ્યા તેઓએ કહ્યું કે, 'આપની આજ્ઞા મુજબ, જ્યાં કોઈ ન જુએ તેવે ઠેકાણે અમે કુકડાને મારી નાખ્યો.'

આ સાંભળી ગુરુએ તે બન્નેને કહ્યું કે, 'હે પાપિયો ! તમે પોતે જોતા હતા અને ઉપર ખેયર આદિ જોતા હતા, તે છતાં તમે તે કુકડાને કેમ મારી નાખ્યો ?'

ત્યારથી માંડીને બેદથી ગુરુએ તેમને વધુ અભ્યાસ કરાવવાનું બંધ કર્યું અને પોતે વિચાર કર્યો કે, 'આ વસુને અને પવંતને અધ્યયન કરાવવાનો મારો પ્રયાસ બંધ' મર્યો ! સ્થાનભેદના કારણે

જેમ મેઘજલનું એક સ્થળે મોતી યાય છે અને બીજે સ્થળે લવણ-
પણ યાય છે, તેમ ગુરુને ઉપદેશ પણ પાત્ર પ્રમાણે જ પરિણમે છે.
પર્વત મારો પ્રિય પુત્ર છે અને રાજપુત્ર વસુ મને એથી પણ અધિક
પ્રિય છે, પરંતુ જ્યારે બન્નેય જણાઓ નરકમાં જવાના છે, તો
પછી મારે ગૃહવાસમાં રહેવાનું પ્રયોજન પણ શું છે ?

આવી રીતે વૈરાગ્ય પામીને તેમણે દીક્ષા લીધી. પરલોકને, પાપને
કે પરમાત્માને નહિ માનનારા કે જૂલનારા વિદ્યાર્થીઓ પાકતા તો,
તેમાં પુર્વકાળના ઉત્તમ અધ્યાપકો પોતાની નામોશી સમજતા. આજે
તો શિક્ષકમાં કે માતા-પિતામાં વિદ્યાર્થી કે સંતાન માટે એ જાતિની
હિતભાવના પણ ભાગ્યે જ હશે. એટલે જ આજનું શિક્ષણ જે રીતે
પરિણમવું જોઈએ તે રીતે પરિણમી શકતું નથી.

૮

સ્વપરનું સુધારનાર

પોતાનાં જીવનને સુસંસ્કારોથી નિર્મળ અને ગુણવાસિત બનાવવા
છત્તનારે, શબ્દ, રૂપ વગેરે ભૌતિક વિષયોના રાગને છાડવાનો,
અર્થાત્ વિષયોથી વિરક્ત મનવાળા બનવાનો પ્રયત્ન પણ જરૂર કરવો
જોઈએ. જેઓ વિષયવિરાગી બને છે, તેઓ પોતાનું અને પરનું પણ
સુધારી શકે છે. વિષયવિરાગી સંસારમાં રહ્યો હોય તો પણ એટલે ત્યાગી
ન થયો હોય તો પણ, ધણાં ખરાં પાપોથી પોતે બચી જાય છે અને
બીજા પણ ધણાઓને અનેકવિધ પાપોથી બચાવી શકે છે.

આવા પ્રકારના વિષયવિરાગી આત્માઓ કયી રીતે અવસરે

પોતાને અને પરને પણ જાણી લે છે, તે સમજાવવાને માટે આ મુજબનું એક ઉદાહરણ છે—

એક રાજાને એક મોદી હતો. નાના રાજાએ પોતાના રાજા કુટુંબ માટે ખાસ મોદી રાખતા હોય છે. એ મોદીને ત્યાં એક સ્ત્રીરત્ન હતું. કાંઈતું કાંઈ પ્રકારનું પુણ્ય હોય, તો કાંઈતું કાંઈ પ્રકારનું પુણ્ય હોય. રાજાને ત્યાં હોય એ પ્રજાને ત્યાં ન હોય અને પ્રજાને ત્યાં હોય એ રાજાને ત્યાં પણ ન હોય, એમ બનતું એ કાંઈ અમંભવિત વસ્તુ નથી. પુણ્યના ભેદને અંગે આવું આવું પણ બને. એ મુજબ મોદીને ત્યાં એવી સુશીન રૂપવતી સ્ત્રી હતી કે, જે રાજાના વિશાળ અતઃપુરમાં રહેલી રાજરમણીઓના અપને પણ ટપી જાય

મોદીના ઉપર રાજાને મારી પ્રીતિ હતી. મોદીના નિરોધિઓથી એ ન ખમાયું. દુનિયામાં કેટલાક માણસો એવા હોય છે કે, કાંઈતું બનું કરવામાં તો સમજ્યાજ નથી હોતા અને બૂકું કરવામાં જ રાજી હોય છે કેટલાક તો એવા પણ હોય છે કે, બીજાનું બૂકું કરે ત્યારેજ એમને સંતોષ થાય અને એમાં જ એ પોતાની બહાદૂરી સમજે. આવા આદમીઓ દુનિયાના જીવોના વિના કારણના પણ દુઃખન છે.

આથી કેટલાક વિદ્વાસ તોષિઓએ રાજાના કાન ભંભેયાં. અને રાજાને કહ્યું કે, ‘આપ ભલે રાજા હો ! પણ જે વસ્તુ આપના મોદી પાસે છે, તે આપને ત્યાં પણ નથી. આપના અંત પુરમાં સ્ત્રીરત્ન નહિ અને આપના મોદીને ત્યાં સ્ત્રીરત્ન એ કેમ બને ? રત્ન તો રાજાને ત્યાં શોભે, આપ રાજા અને રમણીરત્નને મોદી બોગવે, એ અભુગતું કહેવાય !’ ધર્મશુદ્ધતા સદ્વાસ કે સદુપદેશથી રહિત કેવળ પોષણ પુણ્યાઈને ભોગવનારા અજ્ઞાન રાજાએ વિષય સુખના અતિ અભિલાષી હોય, એમાં નવાઈ પામવા જેવું કાંઈ નથી એ

રાજ પણ વિષયનો અતિ અભિલાષી હતો. એણે વિચાર આવ્યો કે, 'મારે તપાસ કરવી જોઈએ.' આવી વાત સીધી રીતે તો મોદીને પૂછાય નહિ, એટલે રાજએ એક વાર તક સાધીને મોદીને કહ્યું કે, 'આજે મારું ભોજન તારે ત્યાં છે !'

રાજ પોતાને ઘેર ભોજન કરવા આવે એથી મોદીને તો ખુશી થવા જેવું, પણ મનમાં કદાચ નાખૂશી હોય તોય રાજને ના ન કહી શકાય. મોદી ઘેર આવ્યો અને સ્ત્રીને વાત કરી. સ્ત્રી ચક્રાર હતી. એણે મધુર રસવતી તૈયાર કરી. રાજ જમવા બેઠો. એ કાંઈ જમવા થોડો જ આવ્યો હતો ? એને તો મોદીની સ્ત્રીનું 'મોદું' જોવું હતું. સ્ત્રીએ તો લાજ એવી કાઢેલી કે, મોદું દેખાય નહિ. રાજ થોડું ખાધ ને આડું-અવળું જુએ. ચેત્રી બાઈ પીરસવા આવે તોય ભાણી સામું ન જુએ, પણ એની સામે જોયા કરે. એમ કરતાં કરતાં મોદું દેખાઈ ગયું. રાજને ખાત્રી થઈ ગઈ કે, 'મારા હજૂરીયાઓએ કહ્યું છે તો સાચું,' વળી રાજએ વિચાર્યું કે, 'શું મારા કરતાં મારો મોદી વધારે ભાગ્યશાળી કે જેથી એને ઘેર આવું રમણીરત્ન હોય ? ઠીક, પછી વાત.'

આવો વિચાર કરીને રાજ જમીને ઊઠ્યો અને પોતાના આવાસમાં ગયો. બીજે દિવસે મોદીને બોલાવીને રાજએ હુકમ કર્યો કે, 'તમારે અમુક કામને માટે પંદર દિવસ બહારગામ જવાનું છે.' મોદીએ જમને પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું કે, 'રાજએ પંદર દિવસને માટે બહારગામ જવાનો હુકમ કરાવ્યો છે.'

મોદીની સ્ત્રી એવો હુકમ કરવાનું કારણ સમજી ગઈ. એણે કહ્યું કે, 'આપ ખુશીથી પધારો. મારી ચિંતા કરશે નહિ ! આપ નિર્ભયતાથી જાઓ ! હું કુળવાન છું અને જે કાંઈ બનશે તેને સંભાળી લઈશ.'

મોદી બહારગામ ગયો, એટલે તેજ દિવસે મધ્યરાત્રીએ રાજા મોદીને ત્યાં આવ્યો. મોદીની સ્ત્રીએ એમ થવાનું 'ધાયુ' જ હતું, કારણ કે, કમીની દસા કેવી હોય છે તે એ જાણતી હતી. એ એવો અન્ધ બને કે, એને ખીજું પ્રાયઃ સૂઝે જ નહિ. રાજાએ સાંકળ ઠોકી, એટલે બાઇએ બારણું ઉઘાડ્યું. રાજાને અંદર લઈ જઈને હાંડોળા ઉપર બેસાડીને, મોદીની સ્ત્રી પોતે જાણતી હતી છતાં રાજાને પૂછ્યું—‘આપ અત્યારે કેમ પધાર્યા છો?’

રાજાએ નક્કેટ થઈને મર્ધાદા મૂકીને કહ્યું કે, ‘તારી ખાતર !’ આ અવસરે મોદીની સ્ત્રી કાંઈ જ બોલી નહિ. રાજા આવશે એમ એણે માનેલું અને એથી યુક્તિ યોજી જ રાખેલી. એ મુજબ પોતાની દારસીને હુકમ કરીને મોદીની સ્ત્રીએ રાજાને માટે પીણું મંગાવ્યું.

એક સુંદર યાજમાન એક એકથી સુંદર પાચ ખાલાઓ ગોઠવ્યાં હતા. દરેક ખાલાઓમાં કટેલું કેસર, બદામ, ઇલાયચી વગેરેથી સુમધુર કરેલું દૂધ ભરેલું હતું. રાજાએ માન્યું કે, ‘ક્રમશઃ જિંયા અને એક એકથી ચઢીયાતા ખાલામા વસ્તુ પણ એક એકથી ચઢીયાતી હશે? પણ પીતાં પીતાં એને જાણાયું કે, બધા ખાલાઓમાં વસ્તુ તો એક જ સરખી છે.’ આથી તેણે મોદીની સ્ત્રીને પૂછ્યું કે ‘જો બધા ખાલામાં એકસરખી વસ્તુ જ ભરવી હતી, તો આટલા બધા ખાલા બગાડ્યા શું કરવાને?’

આ અવસરને પામીને મોદીની સ્ત્રીએ કહ્યું કે, ‘રાજાન ! આપને અંધાપો આવ્યો હતો, તે દેખતા કરવાને માટે મારે આમ કરવું પડ્યું.’ વિષયોનો ગાઢરાગ હોય અથવા તો અંશે પણ વિષયવિરાગ તે સ્ત્રીમા ન હોત તો એક નગરના સત્તાધીશ રાજાની સામે તેના મોદીની સ્ત્રી તરિકે તે, આવું બોલી શકે એ શક્ય જ નથી.

મોદીની સ્ત્રીએ અંધાપાનું કહ્યું છતાં રાજા ખીજવાયો નહિ. કારણ કે, તે કામાતુર બન્યો હતો. એણે તો મશ્કરી માનીને ફરી પૂછ્યું. કે, ‘એ શું ?’ મોદીની સ્ત્રીએ કહ્યું: ‘રાજા! જેમ તમે પ્યાલાના રૂપ ઉપરથી અંદરની વસ્તુની વિશેષતા કંપી, પણ અંદર વિશેષતા કશી જ ન હતી, તેમ જે ચામડી ઉપર મોઢ પામીને આપ અહીં પધાર્યા છો તેમાં એટલે-મારી આ કાયામાં, કે આપના અંતઃપુરમાં જે સ્ત્રીઓ છે તેમાં કે અંદાજની સ્ત્રીમાં બધે જ અંદરથી એક સરખી જ દશા છે. બધી કાયાઓ માંસ અને રૂધિર આદિથી ભરેલી છે, ફેર માત્ર ચામડીનો છે, વળી આપ રાજા છો એટલે પ્રજાના પિતાતુલ્ય કહેવાઓ. આપ જેવા પિતા, દીકરી ઉપર બળાત્કાર કરવાને માટે પોતાના વિશ્વાસુ મોદીનો, વિશ્વાસઘાત કરીને અહીં આવે, એ છાજતું ન કહેવાય.’

મોદીની સ્ત્રીના આ કથનથી રાજાનો અંધાપો ટળી ગયો, તે સમજ્યો, મોદીની સ્ત્રીની માફી માગીને તેણે કહ્યું: ‘આજે તેં મને દેખતો કર્યો, પણ આ વાત કાંઈને કહીશ નહિ !’ મોદીની સ્ત્રીએ કહ્યું, ‘સારું.’

વિચારણીય એ છે કે, મોદીની સ્ત્રી પોતાના શીઝને બચાવી સફળ અને રાજાને પણ ઉન્માદમાંથી ઉગારી લેવામાં સદ્વાયબૂત બની તેમાં તેના જીવનની પવિત્રતા જ મૂળ કારણ છે. આ પવિત્રતા વિષયવિરાગના પ્રબળ સંસ્કારોથી દૃઢ બનેલી હતી. જ્યાં પાંચે ઇન્દ્રિયોના વિષયોની આધીનતા ભરેલી છે, ત્યાં પોતાનું કે પરનું દિલ ચવાની કંપના પણ સંભાળ્ય નથી. માટે જ ધર્મનું મૂળ વિષયના વિરાગમાં જ રહેલું છે.

નીતિનો સર્વશ્રેષ્ઠ આદર્શ

જીવદયા કે અદ્વિસા આ જ વાસ્તવિક રીતે ધર્મની જડ છે. ધર્મના અન્ય સધર્માં અનુક્રાંતો, ધર્મો વગેરેની આરાધના શાંતિ-મદાપુરુષોએ આની જ કેવળ રક્ષાને માટે યોજી છે નીતિ કે પ્રમાણિકતા જેવો. વ્યવહારધર્મ પણ દુષ્ટાની ભાવનાથી સંકળાયેલો જોઈએ. તો જ તે ધર્મરૂપ બને છે આથી જ ધર્મશીલ આત્મા, વ્યાપારમા નીતિને નહિજ ચૂકવી એ ધ્યેયવાળો હોય અને એથી વ્યાપાર ખાતરની તનેતત્ત્વ નહિ પણ અસરે નીતિ ખાતર વ્યાપારને તજવાની તૈયારી તેને કેવળ જોઈએ એવા આદર્શોની નીતિ પણ દુષ્ટાકીન ન હોય, પણ દુષ્ટામર હોય જેને અંગે આ એક પ્રમગ છે.

એક વ્યાપારી હતો નીતિમાન વ્યાપારી તરીકેની નામના એણે પ્રાપ્ત કરી હતી એણે નહીં કરેલું કે, કોઈ પણ ભોગે અનીતિ કરવી નહિ અને નિશ્ચિન કરેલી નીતિનો અરો પણ ત્યાગ કરવો નહિ, પણ એવું નહીં કરવામાં એનું ધ્યેય એ હતું કે, વ્યાપાર સારો ચાલે વ્યાપાર સારો ચલે એ જ એક ધ્યેય હોવાથી, એ વ્યાપારી નીતિ-સંપન્ન બની શક્યો, પણ 'નીતિ' પાલન કરવાની સાથે દુષ્ટાનું પાલન પણ કરવું જોઈએ અને નીતિ પાલન પણ વરતુત

દયાના હેતુથી કરવાનું છે—’ એ વાતને જાણનારો તથા આચારનારો બની શક્યો નહિ.

પરંતુ દયાળુ તો તે કહેવાય કે જેનામાં આત્મદયા હોય. પરદયા પણ વસ્તુતઃ આત્મદયાને અનુસરનારી છે. આત્મદયા વિનાની પરદયા ધણીવાર સામાન્ય દયાની કક્ષામાં પણ રહેતી નથી. આત્મદયાથી જે પ્રવૃત્તિ જાય તે અનુકૂળ પ્રવૃત્તિ કહેવાય અને આત્મહિત-ધાતક જે કોઈ પ્રવૃત્તિ હોય તે હિંસા પ્રવૃત્તિ કહેવાય.

એ વ્યાપારીએ નહીં કર્યા મુજબ કોઈપણ સંજોગોમાં નીતિનો ત્યાગ કરવો નહિ, અનીતિ કરવી નહિ. એવી આજ્ઞા, નોકર—આકરેને પણ આપી દીધી હતી.

એની દુકાને બોડે એક જ ભાવનું હતું, પણ એ બોડે આજ્ઞા ધણીખરા વ્યાપારીઓની દુકાને હોય છે તેવું નહિ હતું. આજે તો, એક જ ભાવના બોડો પણ, મોટે ભાગે ભોળાને બટકાવનારા સાધનો પેકીતું એક સાધન રૂપ જ બની ગયાં છે.

આ શેઠની દુકાને તો માલ લેવા નાનો જાલ કે મોટો જાલ, તવંગરે જાલ કે ગરીબ જાલ, સખધી જાલ કે દુરમન જાલ, ઓળખીતો જાલ કે અજાણ્યો જાલ, પણ બધાને માટે ભાવ એક જ રહેતો. એથી લોકોને પણ વિશ્વાસ થઈ ગયો હતો કે, ‘માગીશું તેવો જ માલ આપશે અને કિંમત પણ જે વ્યાજબી હશે તે જ લેશે.’

એ વ્યાપારી પોતાના ઊકારાને પણ શીખવાડવાને માટે દુકાને બેસાડતો. ઊકારો સંસ્કારી હતો. એ જાણતો હતો કે, ‘નીતિ દયામય હોવી જોઈએ. નીતિ જળવાય અને દયા ન જળવાય, તે કામનું નહિ,’ ઊકારો જોતો કે, ‘આમ એક જ ભાવ રખાય અને આ રીતે આદર્શ જે અને જેટલો માલ માગ્યો હોય તે અને તેટલો જ માલ દગો ફટકો કર્યા વિના અપાય.’

વતંમાનમા તો 'એક જ ભાવ બોલનાર વ્યાપારીની વાત જ જુદી છે. વ્યાપારી આઠ કહે અને આઠક બેથી માગે વ્યાપારી ખોટું ભરતીયુ પણ બતાવે અને ખોગ સોગંદ પણ ખાઈ લે કહેશે કે, 'એક જ ભાવ છે, હેતુ હોય તો લો નહિ તો જન !' છતાં જ્યાં આઠક ઊઠના માટે એટલે ભાવ બદલે, પણ આઠકે ય મનમાં સમજે કે, એક જ ભાવ એ તો કહેવા પૂરતું જ, એટલે વ્યાપારી એક જ ભાવ એમ કહે, છતાં આઠક એણે માગે જ. બેયની મનોગતિ એ બાબતમાં એક, એટલે એક જ ભાવ એમ કહેનારો વ્યાપારી ભાવ બદલે એથી આજના આઠકોને પણ આશ્ચર્ય થતું નથી.

આજના મોટા ભાગની મનોવૃત્તિ એવી હોવાથી, આજની સમાધાનગતિ પણ એવી બની ગઈ છે. મોટે ભાગે બધા એમ કહે છે કે, 'એકનો દોઢ વાક તો બીજનો અડધો' પણ વાક દરોને ?' કારણ, વ્યાપારી અને આઠક બન્ને જણા ભાવ જૂઠા બોલે છે આની માન્યતા હોવાથી, સમાધાન પણ આજે મોટે ભાગે એવી રીતે થાય છે, માટે સાચી વાતનાગતિએ તો એવા સમાધાનમાં પણ પડવા જેવું નથી રહ્યું.

એક કકડો હોય અને બે જણ પોતાનો છે એમ કહેતા હોય, ત્યારે બેમાથી એક માચો અને એક જૂઠો હોય, છતાં આજનું સમાધાન કરનારા વસ્તુત બન્નેને જૂઠા ઠરાવે છે આજની તકરારનો તોડ કાઢવાનો દાવો કરનારાઓ, મોટે ભાગે એમ જ કહેશે કે, 'કકડો પોતાની માલિકીનો છે એમ બન્ને જણા કહે છે, માટે એની કિંમત કેરવો અને બન્નેને વહેચી દો !' એટલે આ સમાધાનવાંચ્છુઓની દૃષ્ટિએ તો સાચો પણ જૂઠો જ ઠર્યો ને ? એવું તો ખોટાને ફાવે પણ સાચાને શી રીતે ફાવે ? આ વખતે કકડો જતો કરવો તે હા, પણ સાચાએ આજના સમાધાનમાં પડવું નહિ, એમ આજે કાલ્યાણજીતાઓને પણ કહેવું પડે છે

બન્યું એ કે, તે બાપારી મુદરથના આ નિમિષ બચાવવાની અમર તેના હિસાબનાં દેવામાં પડી. 'એક જ બાપ કહેવાની અને માર્કે જે માત્ર માર્કો દેવ તે જ માત્ર આપવાની' નિમિત્તે હાથ સરમગ આવી તેના શ્રવણમાં પત્ર રૂદ થયું.

એક અમરે એક બાપએ પોતાની ઝોરમાન દીકરીને એ બાપરીની દુકાને સાવ કપડું લેવાને માટે મોકલી. હાકરી બૂલી મઝ, એણે આવીને બાપારીની પામે બૂલ્યાં મરે કપડું માગ્યું, અને બાપારીએ બાજીની કિંમત લખને આપ્યું.

હાકરી કપડું લખને ઘેર મઝ, એટલે એની ઝોરમાન મા સાલ-પીળી થઈ મઝ. એણે પૂછ્યું કે, 'સાવ કપડું મંગાવ્યું હતું ને મરે કેમ લાગી ?' પેલી હાકરીએ કહ્યું 'હું બૂલી મઝ' આવી ઝોરમાન માએ હાકરીને બેસાડ માલો દેતા માડી અને કહ્યું કે, 'જા, મરે કપડું પાડું આપીને સાલ કપડું લખ આવ ! જે સાલ કપડું લીધા વિના જ પાછી આવી, તો લીધી નાળીય. ધરમાં પજ નહિ પેસવા દઈ અને આવતું પજ નહિ આવું ! !'

હાકરી રડતી રડતી દુકાને પાછી આવી. પેલા બાપારીને હાકરીએ આજીજી પૂરક કહ્યું કે, 'મેં સાલને બદલે બૂલ્યાં મરે કપડું માગ્યું અને તમે આપ્યું, પજ મારી મા મને ધરમાં પેસવા દેતી નથી, તો મહેરજાની કરીને આ કપડું બદલી આપો.'

બાપારીએ કહ્યું કે એમાં મારી બૂલ નથી. તેં જેતું કપડું માગ્યું તેવું આપ્યું, માટે દવે પાછું લખને બદલી નહિ આવું.' હાકરી હરખરવા લાગી, ખૂબ ખૂબ રડવા લાગી, કારણ કે, એના દેવામાં એની ઝોરમાન માની બીક હતી. એણે કહ્યું કે, 'તમે દવા કરીને કપડું બદલી આપો નહિતર હું ટાટે હુંડવાઈ જઈશ, બૂલી મરીશ છતાં મારી મા મને ધરમાં નહિ પેસવા દે અને માર મારશે.'

આમ છતાં વ્યાપારીએ કહ્યું કે, 'જો મેં કપડું આપવામાં બૂલ કરી હોત તો જરૂર બદલી આપત. મારી એ કીર્તિ' છે. આમ જો હું કાપેલા ટુકડા પાછા લઉં, તો મારે બદલો પડે અને જો એમ બદલો જ પડ્યા કરે તો પછી મારો વ્યાપાર શી રીતે ચાલે ?'

છોકરીએ ઘણી ઘણી આજીજી કરી, બહુ બહુ કહ્યું, પણ વ્યાપારીએ માન્યું નહિ. છેવટ એ છોકરી ચાકીને લયડતે પગે રડતી રડતી પાછા પગે દુકાન આગળથી દૂર ખસવા લાગી.

વ્યાપારી આ રીતે વતંવામાં પોતે નક્કી કરેલી નીતિથી બ્રજ થતો નહોતો, પણ દયાનો ભોગ આપતો હતો. એટલે એ નીતિની વસ્તુતઃ કિંમત રહી નહિ. એ વ્યાપારી જો નીતિના વાસ્તવિક ધ્યેયને પામેલો હોત તો, એની આવી નિર્દય મનોદશા ન હોત. છોકરીની હદથી વધુ કાકલૂની છતાં એ આમ ના ન પાડત. એનામાં જીવદયા કે માનવદયા જેવી વસ્તુ કેવળ નીતિ જેવા સુંદર તત્ત્વની ખાતર આ રીતે ચાલી ન જત. આ બધું છોકરો જોઈ રહ્યો હતો. એને એમ થયું કે, 'આ કયા પ્રકારની નીતિ ?' શું નીતિ કે પ્રમાણિકતાની પૂઠે આવી નિર્દયતા વસી હશે વા ? આની પૂઠે તો ખરી રીતે ધર્મિતા હોવી જોઈએ.

છોકરાએ કદપના કરી કે, 'જો આ છોકરીની જગ્યાએ હું હોઉં, તો અત્યારે મારી કયા હાલત થાય ?' વિવેકપૂર્વક વિચારણા કરતાં તેને સમજણ આવી, એટલે તેણે પોતાના પિતાને કહ્યું કે, 'કાઈ કદપાંત કરે અને મરે છતાં આ રીતે નીતિને વળગી રહેવું, એને શો અર્થ ? છોકરીને ટુકડો બદલી આપવાથી નીતિ ચાલી જતી નથી અને દયા જળવાય છે. માટે દયા ખાતર નીતિનો ભોગ આપવામાં નીતિ જરૂર જળવાય છે.' વ્યાપારીએ જે કયું એમાં નીતિ તો ખરી, પણ એ વ્યાપારીનીતિ. વ્યાપારીનીતિમાં દયા ન પણ હોય, જ્યારે

ધર્મ રૂપ નીતિમાં તો જરૂર દયા હોય, છોકરાએ પોતાના બાપને એમ પણ કહ્યું કે, ‘આ તે નીતિ કે કરતા ?’

બાપ બુદ્ધિશાળી તો હતો જ. છોકરાની ટકારમાં તે સમજી ગયો. એને છોકરાની વાત બ્યાજખી લાગી. એમ થયું કે, ‘મારા કરતાં મારો છોકરો સવાયો પાડ્યો.’ આવી અસર થવાનું કારણ એ જ કે, બાપની એવી પણ નીતિ લુચ્ચાઇના ધરની નહિ હતી. જે લુચ્ચાઇથી નીતિ રાખી હોત અને અનીતિ ગમતી જ હોત, તો બાપને છોકરાનું કહેવું ગમત નહિ.

વ્યાપારીએ છોકરીને પાછી બોલાવી અને કપડું બદલી આપ્યું. વ્યાપારિને પણ લાગ્યું કે, વ્યાપાર કરવો પડે તોય વ્યાપારમાં અનીતિ નહિ કરવી એ શ્રેષ્ઠ અને એમાં પણ દયાને નહિ ચૂકવી એ સર્વશ્રેષ્ઠ છે. ખરી રીતે નીતિની સાધના પૂઠે ધર્મો કે પ્રામાણિક માનવ-માત્ર કે જેનામાં પરમાત્મા વીતરાગદેવની આજ્ઞાને શિરોધાર્ય સ્વીકારીને નિજનાં કલ્યાણને સાધવાની તીવ્ર અભીલાષા પ્રગટી છે,—તેણે આ નીતિ કે પ્રમાણિકતાનો સર્વશ્રેષ્ઠ આદર્શ આત્મસાત્ અનાવવો જોઈએ.

૧૦

ધર્માત્માની શોભા

સંસારમાં રહેલાઓને માટે-ત્યાગી નહિ બનેલાઓને માટે સર્વથા દિવંસાનો ત્યાગ શક્ય નથી, પણ તેઓ હાલતા ચાલતા જીવજંતુને તે અપરાધ ન કરે ત્યાં સુધી તો દુઃખ દેવું જ નહિ અને બહુ

તો સૌનું જ ચિન્તાનું—એવો નિયમ કરી શકે છે. પૂર્વે રાજ્યના ધર્માત્મા મંત્રિઓ એવા પણ હતા, કે જેઓ સામે પ્રહાર ન કરે ત્યાં સુધી તેના ઉપર પ્રહાર નહિ કરવાનો નિયમ રાખતા, અને રજા-ગણમાં શત્રુની સામે પણ શરૂઆતમાં શત્રુને એમ કહેતા કે, ‘પહેલો પ્રહાર તું કર, હું નિરપરાધીને ન મારું’

આને અંગે આપા મંત્રીના જીવનનો એક પ્રસંગ સંજ્ઞાય છે.

એક વેળાએ તે દૂર દેશાવરથી કમાઈને આવ્યો આવતો હતો, તેને નિયમ હતો કે, ‘અપરાધી સિવાય નિરપરાધિ જીવને હણવા નહિ’ એને રસ્તામાં લૂટારુઓ મળ્યા પોતાને લૂંટવાને માટે લૂંટાડ્યોને આવેલા જોઈને એ ઊંટ ઉપરથી નીચે ઊતરી પડ્યો. કારણ કે, અપરાધ કરવા આવેલાઓ નીચે ઉભા હતા તે કાલે આ પણ એક પ્રકારની નીતિ મનાતી કે, સામે જે સ્થિતિમાં હોય તે રીતે તેની સાથે યુદ્ધ કરવું એટલે આપાએ નીચે ઊતરીને તેઓની સામે પગનાં માંડવી અને પોતાની પાસે જે પાંચ બાણો હતાં, તેમાંનાં બે બાણોને તેણે તે વેળાએ લાંબી નાખ્યાં

તેના આવા વર્તનથી ચક્રિત બનેલા લૂટારુઓએ તેને પૂછ્યું કે, ‘આમ કેમ ?’ ચાંપાએ જવાબ આપ્યો કે, ‘મારે એકને એકજ બાણ મારવાનો નિયમ છે તમે ત્રણ જણા છો એટલે મારે ત્રણ જ બાણો જોઈએ મારા નિયમ મુજબ મારાથી એક પણ વધારે બાણનો ઉપયોગ થઈ શકે નહિ. પણ તમારી સાથે લડતા વધારે બાણનો ઉપયોગ કરવાની મને ઈચ્છા થઈ જાય નહિ અને મારો નિયમ લાંબો નહિ માટે તમારા ત્રણ પૂરતાં ત્રણ બાણો રાખીને, બાકીના બે બાણો મેં લાંબી નાખ્યાં’

આપાને જેટલું પોતાની શક્તિ માટે માન હતું તેટલું સન્માન તેને પોતાની ધર્મપ્રતિજ્ઞા માટે હતું. તેના આ જવાબથી પેલા

લૂંટારાએ સમજી ગયા કે, 'અહીં આપણું ચાલે તેમ નથી.' તેઓએ કહ્યું કે, અમારે તને લૂંટવો નથી, પરંતુ તું અમને તારી કુશળતા બતાવ. પેલા ઊડતા પટ્ટીને બાણથી માર!'

ચાંપાએ કહ્યું કે, 'નહિ, અપરાધિને પણ હું ન છૂટકે જ મારું, તો એ નિરપરાધી પક્ષિને તો મારાથી મરાય જ કેમ ?' પછીથી તેણે લૂંટારાએ પેટીના એક જણને તેના માથા ઉપર મોતીની માળા મૂકાવીને ઊભો રાખ્યો, અને માત્ર એક જ બાણથી, પેલાને જરા પણ આંચ ન આવે એવી રીતે, મોતીની તે માળાને ઊડાવી દીધી.

આથી લૂંટારાઓ ખૂશ થયા. પછીથી વાત કરતાં કરતાં ચાંપાને ખબર પડી કે, 'આમાંના એક તો રાગ છે, પણ દુઃખદ અવસ્થામાં આવી પડવાથી જ તે આવો ધંધો કરે છે.' આથી એણે પોતાની પાસેનું સમગ્ર જ દ્રવ્ય એ રાગને આપી દીધું અને પોતે ત્યાંથી ખાલી હાથે જ ચાલ્યો ગયો.

છેવટમાં છેવટ ગૃહસ્થે એવો નિયમ તો રાખ્યો જ જોઈએ કે, 'હાલતા-ચાલતા નિરપરાધિ જીવોને તો દુઃખ નહિ જ દેડું,' પણ આ નિયમ કે જે ધર્માત્માનાં જીવનમાં શોભારૂપ છે તે કર્યા પછીથી જોઈને ચાલતું પડે, સમજીને ખાતુ પડે જે-તે ન ખવાય અને જેમં-તેમ ન વર્તાય, તે રીતે મર્યાદામાં મૂકાતું પડે. જ્યારે મર્યાદાનાં બંધનમાં રહેનારું જીવન બને ત્યારે જ ધર્મિતાનો ચિરંજીવ પ્રકાશ સ્વ-પરનાં જીવનને ઉજળનારો બને. અને પરિણામે પરમજ્ઞાની પુરુષોની આજ્ઞા મુજબ રતનથીની આરાધના પૂર્વક આરાધક બની શકાય.

કરકસરતા અને કૃપણતા

વૈભવીશીલ અને સદાચારી આત્મા ઉડાઉ નહિ જોઈએ, પણ ઉદાર જોઈએ. ઉડાઉ, વિવેકહીનતાથી સદ્ગુણ ઉડાવે છતાં સાલ ગુમાવે, એટલું જ નહિ પણ નુકશાને ય કરે. અને ઉદાર વિવેકપૂર્વક વ્યય કરી રવ અને પર—ઉભયને માટે ઉપકારક નિવડે. દુનિયામાં કહેવાય છે કે, ‘આદમી કૃપણ ન હોવો જોઈએ, પણ કરકસરવાળો જરૂર હોવો જોઈએ.’ કરકસરમાં વિવેક છે અને કૃપણતામાં અજ્ઞાનતાદિ દોષોનો પ્રભાવ છે.

એક કથા એ માટે સમજવા જેવી છે સસરાની અને વહુની એ કથા છે

ઘરમાં તેવનું દીપુ જમીન ઉપર પડી ગયું, એટલે સસરાએ તે લઈને જીતે લગાવી દીધું. વહુએ એ જોયું વહુને એમ થયું કે, ‘મારા સસરા કૃપણ છે કે કરકસરવાળા છે ? તેવના દીપાની કદી વિસાત નહોતી, છતાં એય હાથે લઈ જીતે લગાવ્યું, તો જોઈએ કે, તેઓ કરકસરીયા છે કે કૃપણ છે ? કરકસરીયા હોય તો સાર, પણ જો કૃપણ હોય તો તો બહુ જ બૂઝું.’ આથી તે ચોર પુત્રવધુએ પરીક્ષા કરવાનો અને દુર્ગુણ જણાય તો સસરાને દુર્ગુણથી બચાવી લેવાનો નિશ્ચય કર્યો.

એક દિવસ અવસર જોઈને પોતાને મૂર્છા આવી હોય એવો બાઈએ દેખાવ કર્યો. પછીથી, ‘માયું ભમી જાય છે’ એમ કહેવા માંડ્યું. ઘરમાં હો દા મચી ગઈ, કારણ કે, બાઈ શાણી અને વિવેકી ગણાતી હતી. એટલે એને માટે સૌની લાગણી હતી. ધણા ધણા ઉપાયો કર્યા, પણ બાઈએ તો એમજ કહ્યું કે, ‘મારું દરદ જરાય ઘટતું નથી, પણ વધતું જ જાય છે. બધા મુંઝાયા કે, ‘હવે શું કરવું?’ બાઈએ તો એક જ કહેવા માંડ્યું કે, ‘ગમે તેમ કરીને મને મારા બાપને ઘેર મોકલી આપો !’

બાઈના એ સસરાએ એ વખતે પૂછ્યું કે, ‘આવું દરદ પૂવે’ કદી તને થયું હતું કે આજે જ થયું છે?’ બાઈએ કહ્યું કે, ‘મારા બાપને ઘેર પણ કોઈ કોઈ વખતે આવું દરદ મને થઈ આવતું.’ તરત જ બાઈના સસરાએ પૂછ્યું કે, ‘તો પછી કહેતી કેમ નથી? તને એ દરદ કયા ઔષધથી મટતું હતું, એ કહે ને?’

બાઈએ કહ્યું કે, ‘એ ઔષધ કિંમતી છે. એવા મહામુલ્ય ઔષધને માટે તમને કહેવું એ ઠીક નથી, એ તો મારાં માબાપ હતાં. મારે માટે એમના હૈયામાં ધણું જ વાત્સલ્ય હતું, એટલે ત્યાં એ વસ્તુ શક્ય છે. કારણ કે, ત્યાં હું દીકરી છું અને અહીં હું વહુ છું. માટે મને મારા પિતાને ઘેર મોકલી આપો ! એટલે ઔષધોપચાર તેઓ કરશે.’

સસરાએ કહ્યું કે, ‘હવે તારે આવું માનવાનું હોય નહિ. તું ઉપાય તો કહે ! ઔષધ ગમે તેટલાં મૂલ્યવાન હોય, તોય તેની શ્રીકર શી છે?’ એટલે બાઈએ કહ્યું કે, ‘મારાં માબાપ સાચાં ગોતીને લસોટીને તેનો મારા માથે લેપ કરતાં એટલે આવું દરદ તે વેળાએ થમી જતું’ બાઈને સસરાએ કહ્યું કે, ‘ઓહો !! એટલું જ ને ? એમાં ક્યારની મુંઝાય છે શા માટે ?’ આમ કહીને તે ઊઠ્યો અને સાચાં

મોતી લઘ લસોટાવવાની તૈયારી કરી. એજ વખતે બાઇ જી બેડી થઇ ગઇ અને કહ્યું કે, 'મારું દરદ મરી ગયું'

પછી બાઇએ સસરાને કહ્યું કે, 'આ તો કેવળ આપની પરીક્ષાને માટે જ મેં કયું હતું. તે દિ' મને શકા પડી હતી કે, મારા સસરા કૃપણ છે કે કરકસરીયા છે? કૃપણ હોય તો બહુ ખરાબ, પણ મેં જોયું કે, આપ કૃપણ નથી, પણ કરકસરીયા છો.'

એ જ રીતે ધર્માત્માના જીવનવ્યવહારોમા ઉઠાઉપણ નહિ જોઇએ, પણ ઉદારતા અવશ્ય જોઇએ. ધર્માત્માનો કોઈપણ પ્રકારનો ધર્મવ્યવહાર ઉદારતાના અભાવે દૂષિત કે ભદ્રિકોને ધર્મવિમુખ બનાવનારો ન હોવો જોઇએ.

૧૨

ગીલધર્મનો વિજય

અનુકૂળતાની ભૂખ અને પ્રતિકૂળતા પ્રત્યેનો અશ્ચિન્નાત્મકતા સુધી ટળે નહિ ત્યાં સુધી સદાચારનું પાલન થતુ દુ શક્ય છે અનુપમ કોટિના સદાચારધર્મના પાલન માટે શ્રી સુદર્શનચેષ્ટિનું ઉદાહરણ પ્રસિદ્ધ છે.

શ્રી સુદર્શન પક્ષા શીવસંપન્ન તરીકે પકાયા હતા. શીવનો આદર્શ રજૂ કરવાને માટે, મુખ્યત્વે આ પુણ્યાત્માનું નામ પણ લેનાય છે જે પ્રસંગના યોગે શ્રી સુદર્શન આવી ઉત્તમમાં ઉત્તમ કોટિની નામનાને પામી શકાય, તે પ્રસંગ સામાન્ય કોટિનો નથી.

પહેલેથી છેલ્લે સુધી શ્રી સુદર્શને જેવી મહામતા દર્શાવી છે અને સદાચારનાં મેવનમા જે લેય પણ રખવના યવા દીધી નથી, તે જે બરાબર વિચારત્ય, તો સમજાય કે પૌદ્ગલિક અનુકૂળનાનું અર્થિપણું ટળ્યા વિના આમ બનવું એ શક્ય જ નથી.

એક બાધની પ્રપંચગળથી શ્રી સુદર્શનના સદાચારની કસોટી યવા પામી હતી. શ્રી સુદર્શનની માથે ચંપા નગરીના પુરોહિતને ગાદ મેત્રી હતી શ્રી સુદર્શન માથે તે પુરોહિતને એવી મિત્રાચારી થઈ ગઈ હતી કે, મોટા ભાગે પુરોહિત શ્રી સુદર્શનની પાસે જ રહેતો. આના યોગે, પોતાના નિત્યકર્મોને પણ તે પુરોહિત ધણીવાર બૂરી જતો.

પુરોહિતની આ હાવત જોઈને, તેની પત્ની કપિનાએ એક વાર પૂછ્યું, 'નિત્યકર્મોને પણ બૂરી જઈને તમે આટલો બધો વખત ક્યા વીતાવો છો ?' પુરોહિતે જણાવ્યું કે, 'હું બીજે ક્યાંય નથી જતો, પણ મારા પરમ મિત્ર સુદર્શનની પામેજ હોઉ છું.'

સુદર્શનનું આટલું બધું આકર્ષણ છે, એમ જાણ્યા બાદ, 'સુદર્શન કોણ છે, ?' એ જાણવાની ઇચ્છા થતી એ મદજ છે. આથી કપિનાએ પૂછ્યું. 'એ સુદર્શન કોણ ?'

કપિનાએ જ્યારે એ સુદર્શન કોણ એમ પૂછ્યું, એથી પુરોહિતને આશ્ચર્ય થયું પુરોહિતે જવાબમાં શ્રી સુદર્શનની ઓળખ આપતા કહ્યું કે,

'સન્નોના અગ્રેયર એવા મારા મિત્ર સુદર્શનને જો તું ન જાણતી હો તો તું કામ જ જાણતી નથી હવે જાણી લે ! તે ઋષભદામ ત્રેષ્ઠિને પુત્ર છે. મહાબ્રુહિશાળી એવો તે રૂપમાં કામદેવના જેવો છે અને તેની કાન્તિ ચન્દ્ર જેવી છે સૂર્ય સમો તે તેજસ્વી છે. મહાસાગર માફક તે અંબાર છે. અને ક્ષમામાં તે મુનિત્રેષ્ઠ જેવો છે એનામાં દાન ગુણ એવો છે કે, નિન્તામણિ રત્ન યાદ આવે, માણિક્યનું ઉત્પત્તિસ્થાન જેમ રાહણાયળ છે, તેમ સુદર્શન ગુણોની ઉત્પત્તિના સ્થાન-

રૂપ છે. વળીએ એવો પ્રિયભાસી છે કે, જાણે અમૃતનો કુંડ જોઈ
લો. ખરેખર, તે આ વમુંધરાનાં મુખ માટે જૂથાયુ રૂપ છે, એના
ખીજ સધળા ગુણો તો દૂર રહ્યાં પણ એનામાં સદાયારૂપ શીલગુણ
અદ્ભૂત છે. એ ગુણયુગ્મમણિ સુદર્શનનું સદાયરણ લેશ પણ
રખવનાને પામતું નથી !'

વિચાર કરતા આવડે તો આ પ્રમુખ પણ બોધદાયક છે. શ્રી
સુદર્શનનની મૈત્રીનું પરિણામ એ આબ્યું કે, પુરોહિત શ્રી સુદર્શનના
ગુણોથી મુગ્ધ બની ગયો. પરિચય વધે તેમ પૂજ્ય શુદ્ધિ વધે, ગુણરાગ
વધે, તે પણ સામા આત્માની એક પ્રકારની ઉત્તમતાનું પ્રતીક છે.

પુરોહિતની પ્રશંસાથી પરિણામ વિપરીત આબ્યું. 'ગુણમાં અને
રૂપમાં જોતો જોટો ન મળે એવા શ્રી સુદર્શન છે.' આવું સાંભળીને
કપિલા કામવિદ્વલ બની કામાતુર બનેલી કપિલાએ શ્રી સુદર્શનને
પોતાની પાસે લાવવાની ઇચ્છા કરી. અને તે શ્રી સુદર્શનની
સાથે ભોગ ભોગ્યતા તલપાપડ બની. પણ એ ઇચ્છાને સફળ કરવી,
એ કાંઈ સહેલું કામ નહતું.

કપિલા શ્રી સુદર્શનને ફસાવવા માટેની યુક્તિ શોધતી હતી. તે
દરમ્યાનમાં જ, રાગના હુકમથી પુરોહિતને અચાનક બહારગામ
જવાનું થયું.

કપિલા આ અવસરનો લાભ લેવાનું નકકી કરીને સીધી જ
શ્રી સુદર્શનને ઘેર આવી. શ્રી સુદર્શન આમતો માને નહિ, એટલે
કપિલાએ કહ્યું. 'આપના મિત્ર અત્યંત ખીમાર થઈ ગયા છે, માટે
જ આજે અહીં આબ્યા નથી. આપના વિરહથી તેમની ખીમારી
બેવડાઈ રહી છે અને એથીજ આપના મિત્રે આપને બોધાવી લાવ-
વાને માટે મને મોકલી છે, આપના મિત્ર આપને માફ કરી રહ્યા છે !'

કપિવાએ આ વાત એવી રીતે કહી કે, શ્રી સુદર્શને એ વાતને સાચી માની લીધી. ‘આમાં કાંઈક કપટ હશે ?’ આવો વિચાર સરખેય શ્રી સુદર્શનને આવ્યો નહિ, ‘પુરોહિત બીમાર છે એની મને ખબર નથી.’ એમ બોલતા શ્રી સુદર્શન તરત જ પુરોહિતને ઘેર ગયા. પુરોહિતના મકાનમાં પેમતાં જ શ્રી સુદર્શને કપિવાને પૂછ્યું, ‘મારો મિત્ર ક્યાં છે ?’ કપિવાએ કહ્યું કે, ‘આગળ જાવ ! આપના મિત્ર સૂઈ ગયા છે.’ થોડે આગળ ગયા પછી, ફરીથી શ્રી સુદર્શને પૂછ્યું કે, ‘અહીં પણ પુરોહિત નથી તો શું તે ક્યાંક બીજે ગયા છે ?’ જવાબમાં કપિવાએ ફરીવાર કહ્યું, ‘તેઓ બીમારીને લીધે પવન વિનાની જગ્યામાં સૂઈ ગયા છે, માટે તમે અંદરના મુખ ઓરડામાં જાવ તમારા મિત્ર ત્યાં છે.’

શ્રી સુદર્શનને હજી પણ કશી શંકા પડતી નથી. સંજ્ઞા આપ્યાં રવ્યં અમાથી હોય છે એટલે સામાન્ય રીતે તેઓ સામાન્ય માયા હોવાની શંકા કરતા નથી શ્રી સુદર્શન છેક અંદરના ઓરડામાં ગયા. ત્યાં પણ પુરોહિતને નહિ જોવાથી શ્રી સુદર્શને સરલ આશયથી કપિવાને ફરી એક વાર પૂછ્યું.

આ બધું કપિવાએ મકાનના બારણાં બંધ કરી દીધાં. કામને હિંમત કરનારા એનચાળા શરૂ કર્યા અને નિર્બળપણે ફીડાની માંગણી કરી શ્રી સુદર્શન સઘળી સ્થિતિ કળી ગયા. પરિસ્થિતિને ચક્રાર પણે માપી લીધી અને શ્રી સુદર્શને માન્યું કે, ‘આ તો મહા કપટજગ છે. હવે અમાથી બચવાને માટે બુદ્ધિનો કાષ્ટક વિશેષ ઉપયોગ કરવો પડશે.’

સીધી રીતે સમજાવવાથી કપિના માની જાણ તેમ હતી નહિ, અને સમજાવવા જતાં ન સમજે અને પોતાનું કામ ન ચતાં ખોટા આરોપ પણ આપે આથી શ્રી સુદર્શને હસીને કહ્યું; ‘અરે મૂર્ખો !

તેં મેઢી બ્રૂવ કરી છે. જેં કામને માટે હું મને અહીં લઈ આવી છો, તે કામને માટે હું તો નકામો છું. હું નપુમક છું અને મારા પુરુષવેષથી હું છેતરાઈ છો !'

શ્રી સુદર્શનનો આ જવાબ સાલગતાંની સાથે જ, કપિવાને કામાવેશ ગળી ગયો. એ તો ઠંડી જ થઈ ગઈ. કેટલી મહેનત અને કેવું પરિણામ ! પોતાની મૂર્ખાઈનાં આ પરિણામથી વિહ્વલ થઈને, પોતાની મૂર્ખાઈ ઉપર તે નહિ ચીઢાતા, શ્રી સુદર્શન ઉપર તેણે રોષ ઠાલ્યો. અને ત્યારમાઠ જેને કપટ કેળવીને લાવી હતી, તેજ શ્રી સુદર્શનને કપિવાએ 'અહીંથી ચાલ્યો જ !' આમ કહીને ધરનાં બારણાં પોતે ઉઘાડી નાખ્યા.

શ્રી સુદર્શન કપિવાને કહ્યું કે, 'હું નપુમક છું.' એ ખરેખર, શ્રી સુદર્શન પરસ્ત્રીના યોગને માટે નપુસક જ હતા. કપિવાએ ખીમ-ધને બારણાં ઉઘાડ્યાં, એટલે જટ શ્રી સુદર્શન બહાર નીકળી ગયા. 'નરકદ્વારમાથી બહુ થોડે મૂકાયો' એમ વિચારતા શ્રી સુદર્શન ઉતાવળે પગે પોતાને મકાને આવ્યા. વધુમા શ્રી સુદર્શને, આવી આકૃતથી ભવિષ્યમા બની શકાય એ માટે પ્રતિજ્ઞા પશુ કરી, કે 'નાત. પરં પરગ્રહે, ચાસ્યામિ ક્વચિદેકર' ['હવેથી ક્યારેય પણ પારકાના ધરમા એકલા જવું નહિ. ']

અનાચારના આગમનનો સંભવ દેખાયો, એટલે પોતાના સદાચારને જાળવવાની કાળજીથી તેણે તત્તજ એનો ઉપાય કરી લીધો. આ રિચતિમાં આના પ્રમંગે અનુકૂળતાના અર્થિને તો સદાચારને નેવે મૂકતા વાર ન લાગે.

શ્રી સુદર્શન નપુસક છે, પણ તે પરસ્ત્રી માટે, પણ વસ્તુતઃ નપુમક નથી. શ્રી સુદર્શન તો અનેક દીકરાઓના બાપ છે, પણ કપિવાને એ વાતની કશી જ ખબર, નહોતી અને એથી જ એ

આપત્તિમાંથી શ્રી સુદર્શન જટ છૂટી શક્યા. પણ આના પરિણામે એક નવી અને મહાકારમી આફત ઊભી થઈ.

એકવાર એવું બન્યું કે, ચંપાનગરીના દધિરાહન રાગએ ઇન્દ્ર મહોત્સવ યોજ્યો હતો, તેમાં મહારાણી અમવાની સાથે પુરોહિતપત્ની કપિલા પણ હતી. આ બાળુ સુદર્શનની પત્ની મનોરમા પણ પોતાના ઇ પુત્રોની સાથે તે ઉદ્યાનમાં આવી હતી રૂપસાવર્યના ભંડાર સમી મનોરમાને જોઈને, કપિલાએ મહારાણી અમવાને પૂછ્યું કે, ‘આ કાણુ છે ?’ અમવાએ કહ્યું કે, ‘તું તું આને ૫ ઓળખતી નથી ? સુદર્શનની એ ગૃહિણી છે.’ આ સાંભળીને કપિલાને આશ્ચર્ય થયું. એણે કહ્યું, ‘દેવિ ! જો આ સુદર્શનની ગૃહિણી હોય, તો તો આનામાં ધણી જ કુશળતા છે એમ કહેવું પડે !’

રાણીએ કહ્યું, ‘કયી કુશળતા છે ?’ કપિલાએ કહ્યું કે, ‘એજ કે, એણે આટલા બધા પુત્રોને જન્મ્યા છે !’ રાણી કાંઈ જાણતી નથી, એટલે સમજી શકી નહિ એથી તેણે કહ્યું કે ‘જો સ્ત્રી સ્વાધીનપતિકા છે, તે યદિ પુત્રોને જન્મે તો તેમાં કુશળતા શી છે ?’

કપિલાએ જણાવ્યું કે, ‘દેવિ ! તમારી વાત સાચી છે, પણ એ તો ત્યારે બને કે, જ્યારે પતિ પુરુષ હોય, સુદર્શન તો પુરુષના વેષમાં રહેતો પડક છે.’ રાણીએ પૂછ્યું, ‘એ કેમ જાણ્યું ?’ રાણીના પૂજારી કપિલાએ બધી દડીકત અથથી ઇતિસૂધી તે વેળા કહી સંજળાવી.

આ વાત જોઈને જ અટકી હોત તો તો વાધો નહોતો, પણ વાત આમજ બધી રાણીએ ફરી કહ્યું. ‘જો તું કહે છે તેમ હોય તો તો તું હેતરાઈ ગઈ છે ! સુદર્શન પડક છે એ વાત સાચી છે, પણ તે પરત્નીઓ માટે, સ્વત્ત્વી માટે નહિ.’ કપિલાને આ સાંભળીને અત્યંત

એક થયો. એના હૈયામાં ઈર્ષ્યા જન્મી અને એણે અભયાને જણાવ્યું કે, ‘હું મૂઢ છું તે છેતરાઈ, પણ તમે તો બુદ્ધિવાળાં છો, તો બુદ્ધિશાસિની એવાં તમારામાં તો એવી આવડત છે ને?’ કપિલા ઈર્ષ્યાથી આમ બોલી, પણ કપિલાનાં એ વચનોએ, અભયામાં ગર્વ પેદા કરી દીધો.

અભયાએ કહ્યું કે, ‘મુઝે ! રાગથી જો મેં હાથ પકડ્યો હોય, તો જડ પથ્થર પણ પીમળી જાય, તો પછી સંસારવાળા પુરુષને માટે તો કહેવાનું જ શું હોય?’ કપિલા થી સુદર્શનને ફસાવી ન શકી તેથી અભયા કપિલાને મૂખે કહે એમાં અને કપિલા ઈર્ષ્યાવાળાં બને એમાં પણ અજ્ઞાન અને મોહના ચાળા સિવાય બીજું કાંઈ નથી. સદાચારનો સાચા પ્રેમ અન્તરમાં જાગ્યો ન હોય, તો આવું બને તેમાં નવાઈ નથી.

અભયાનાં ગર્વભર્યા વચનો સાંભળીને, ઈર્ષ્યાથી કપિલાએ કહ્યું કે, ‘દેવિ ! એવો ગર્વ ન કરો ! જો એવો ફાંકાજ હોય તો સુદર્શન સાથે રમો !’ કપિલાનાં આ કથનથી અભયાનો ગર્વ ઊઠતો વધી પડ્યો. એણે કહ્યું કે, ‘એમ છે ! તો તું સમજ લે કે, હું સુદર્શનની સાથે રમીજ ચૂકી. વિદગ્ધ રમણીઓએ તો, કઠોર વનવાસિઓને અને તપસ્વિઓને પણ ફસાવ્યા છે, જ્યારે આ તો મૃદુભનવાળો ગૃહસ્થ છે.’

આટલું કહીને અહંકારના આવેશમાં લાન બૂનેથી અભયાએ પ્રનિશ્ઠા કરી કે રમશમિ ન ચચેનં, પ્રવિશામિ તદાડનલમ્ ।’ ‘સુદર્શનને જો હું ફસાવી શકું નહિ, તો હું અશિમા પ્રવેશ કરું ।’

રાણી અભયાએ પોતાના રથને આવી ગયા પછી પોતાની એ કારમી પ્રતિજ્ઞાની વાત, પોતાની પાસે રહેલી પંડિતા નામની ધારમાતાને કરી.

રાણીએની પાસે જે ધાવમાતાઓ હોય છે, તે બદુ ચતુર હોય છે. રાણીએ ધણીખરી બામતોમાં એની મદદ અને સલાહ લે છે. અમલાએ જ્યાં પ્રતિજ્ઞાની વાત કરી, એટલે તેણીએ કહ્યું કે, 'તેં ઠીક કહ્યું' નહિ તને મદદાન આત્માઓની ધૈર્યશક્તિની ખબર નથી. જ્યાં અન્ય પણ શ્રાવક નિત્ય પરનારી સહોદર હોય છે, ત્યાં આ મદાસત્વ શિરોમણિ શ્રાવક એવા શ્રી સુ-ચંદ્રને માટે તો આ બધું તારી ધારણા મુજબ બનવું લગભગ અશક્ય છે. ક્ષિપરના મસ્તક ઉપરનું રત્ન લેવાની પ્રતિજ્ઞા કરી દુનુ સારી છે, પણ આ શ્રી સુ-ચંદ્રને લીનથી ભ્રષ્ટ કરવાની પ્રતિજ્ઞા બુઢી છે !'

આ રીતે તેણીએ કહ્યું, પણ અમલાએ તો એકજ વાત કરી કે, 'એક વાર તું સુચંદ્રને અહીં લઈ આવ, પછી બાકીનું હું પતાવી લઈશ' પડિતા આખરતો નોકરજ અને એથી તેની તાબેદારજ હતી.

તેણે કહ્યું કે, 'એક ઉપાય છે, પર્વ દિવસે સુ-ચંદ્રનું શૂન્ય ધર આદિમાં કાયોત્સર્ગ કરે છે એ વખતે તેને લાવવો જોઈએ બાકી બીજો ઉપાય નથી.' રાણીએ પણ જણાવ્યું કે, 'એ ઠીક ઉપાય છે તું તેમ કરજો !'

આ વાતને કે-નાક દિવસે ઘટ્ટ ગયા, એમ કરતા કૌમુદી મહોત્સવનો સમય આવી લાગ્યો. 'કૌમુદી મહોત્સવજોવાને પ્રત્યેક નગરજને આવવું.' આવું રાજ્ય તરફથી ફરમાન નીકળ્યું. તે દિવસ ધાર્મિક પર્વનો હોવાથી, શ્રી સુ-ચંદ્રને રાજની પાસે જઈને, ધર્મપર્વની આત્મ-ધના કરવા માટે નગરમાં રોકાવાની આજ્ઞા મળી રાજાએ પણ અનુમતિ આપી આથી સુ-ચંદ્ર તે રાત્રે નગરમાં એક રથને પૌષધ-મત લઈને કાયોત્સર્ગમાં રિથર રહ્યા.

અમલા રાણીની ધાવમાતા પડિતા આવા જ કોઈ અવસરની

રાહ જોઈ રહી હતી. એને ખબર પડી ગયું, કે, સુદર્શન કૌમુદીમ-
હોત્સવ જોવા જનાર નથી, નગરમાં રોકાનાર છે અને કાયોત્સર્ગમાં
રાત માળનાર છે. એટલે આ તકનો એણે પૂરેપૂરો ઉપયોગ કરી
લેવાનો નિશ્ચય કર્યો. અભયા પાસે આવીને તેણે કહ્યું કે, 'તારા
મનોરથો આજે કદાચ પૂરાશે, માટે તુંય ઉદ્યાનમાં જમશ નહિ !'
અભયાએ પણ એ વાત કમૂલ કરી, અને કૌમુદીમહોત્સવમાં ન જતુ
પડે એ માટે તેણે રાજાને કહ્યું કે, 'મારા માથામાં પીડા ઉપડી છે,
માટે હું નહિ આવું. આપ પધારો' રાજાએ ધાયું કે, 'એમ હશે'

અતઃપુરમાં રાણીઓની સાથે રહેનારી આવી રાજધાત્રીઓ
કપટનિપુણ હોય છે. પહેલાં ખીજી મૂર્તિઓ લાવવા દ્વારા રક્ષકોને
વિશ્વાસમાં લઇને, શ્રી સુદર્શનને મૂર્તિની જેમ ઢાંકીને ત્યાં લાવવામાં
આવ્યા. શ્રી સુદર્શન તો કાયોત્સર્ગમાં રિયત છે, દાસતા ચાલતા
નથી, એથી ઉપાડી લાવનારને અતુઝ્ઞતા મળી ગઈ.

શ્રી સુદર્શનને લાગ્યા નાદ પાંડિતા ત્યાંથી ચાલી ગઈ અને અભ-
યાએ પોતાની નિર્વજ્જતા પ્રકાશવા માડી. પહેલાં તો વિનંતિ કરી,
પછી સમજાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો અને છેલ્લે અંગરૂપશ કરવો, બેટવું
વગેરે પણ કરી જોયું. અભયાએ આમ ઘણી ઘણી રીતે શ્રી સુદર્શનને
પોતાનો બનાવવાના અતુઝ્ઞ પ્રયત્નો કર્યા, પરંતુ સુદર્શનના
એક રોમમાં પણ તેની અસર ન થઈ. મેરૂની જેમ સુદર્શન નિશ્ચય
જ રહ્યો. જડ પુતળાને જેમ કશી અસર ન થાય, તેમ શ્રી સુદર્શનના
ઉપર અભયાની કામચેષ્ટાની કશીજ અસર થઈ નહિ. તેઓ
નિર્વિઠાર રહ્યા.

શ્રી સુદર્શનની આ નિશ્ચલતા સામાન્ય કેટિની નથી. આત્મને
પોતાના સ્વરૂપનું વાસ્તવિક જ્ઞાન થયું હોય, જીવનમાં મયમયું સર
ખીસવું હોય અને ઇન્દ્રિયો તેમજ મન ઉપર કાબૂ કેળવ્યો હોય,

તો જ આવા ઉપસર્ગોમાં પણ જરાય ચલાયમાન થયા વિના વ્રતમાં રિયર રહી શકાય. આ નિઘસતા ધણી ઉંચી કક્ષાની છે.

શ્રી સુદર્શનની સત્ત્વશીલતા તત્ત્વપ્રતીતિ પૂર્વકની છે, મારે જ સદા-ચારના ઉત્તમ આદર્શની તેમનાં જીવનમાંથી જાંખી મળી રહે છે. કારણ કે, શ્રી સુદર્શનનો સદાચાર માત્ર શીલ પૂરતો જ છે, એમ પણ નથી. દરેક પ્રકારની પૌદ્ગલિક અનુકૂળતાઓ પરનો વિશ્વય મેળવવાનો તેમનો દૃઢ સંકલ્પ જ તેમને આ સ્થિતિમાં સ્થિર રાખી શક્યો છે.

રાણી અભયાએ જ્યાં અંજરપર્શાદિ જેવી ભયંકર કુટિલતા આદરી એટલે શ્રી સુદર્શને મનમાં પ્રતિજ્ઞા કરી દીધી કે, 'જ્યાં સુધી આ ઉપસર્ગ' ટળે નહિ, ત્યાં સુધી મારે કાયોદસર્ગ' જ હો ! તેમ જ ઉપસર્ગ' ન ટળે તો મારે અનશન હો !' આ પ્રતિજ્ઞા પૂર્વક શ્રી સુદર્શન ધર્મધ્યાનમાં સુરિયર બન્યા, આ બાલુ આખી રાત અભયાની કનડગત તો ચલુ જ હતી, જ્યારે અનુકૂળ ઉપસર્ગોથી સુદર્શન જરાય ચલિત ન થયા, એટલે અભયાએ ધમકી આપવા માંડી. તેણે સાફ સાફ શબ્દોમાં કહી દીધું કે, 'કાં તો મને વશ થા ! નહિ તો યમને વશ થવું પડશે ! મારી અવગણના ન કર ! મારી અવગણના કરી મને વશ ન થયો, તો સમજ કે હવે તારું મોત થવાનું છે !'

જ્યારે શ્રી સુદર્શન ઉપર અભયાની આ ધમકીની તો કાંઈ અસર થઈ નહિ. શ્રી સુદર્શન વગર મોતે મરવા ઈચ્છતા ન હોતા પણ શ્રી સુદર્શનમાં જીવનનો લોભે ય એવે નહિ હતો કે જેથી તે જીવતરને વદાહુ' કરીને સદાચારને મૂકી દે.

આ રીતે લગભગ આખી રાત્રિ વ્યતીત થઈ ગઈ. અભયાએ જોયું, હવે સમય જોવા જેવો નથી. અભયાને મંજવણ થઈ. પોતાની ધારણા તો પાર પડી નહિ આવી તેણે નક્કી કર્યું કે, શ્રી સુદર્શનને

કલંકિત ઠરાવવા, શ્રી સુદર્શન દાપિત હરે તોજ પોતાનો દાપ
 ઢંકાય પણ એમ ને એમ તો કાષ્ઠ માને નહિ એટલે જ્યારે
 બધી રીતે નિષ્ફળ નિવડી ત્યારે તેણે પોતાના હાથે પોતાનાં
 નખોથી પોતાના શરીર ઉપર વતુરાં ભર્યાં. આ પછીયા અહીં કાષ્ઠ
 મારા ઉપર બળાત્કાર કરવાને માટે આવ્યો છે, એવી મોટીથી
 તેણીએ બૂમો પાડવા માંડી.

સજ્જનોને ખરાબ કરવા માટે દુર્જનો જોટલું ન કરે તેટલું
 ઓછું. દુર્જનો જ્યારે સજ્જનોની સામે ફાવી શક્તા નથી ત્યારે
 સજ્જનોના માથે કલંક ઓઢાડ્યા વિના તેઓ રહી શક્તા નથી.
 પોતાનું પાપ છૂપાવાને માટે દુર્જનો તે પાપ સજ્જનોના નામે
 ચડાવી દેવાનો બને તેટલો કૂટ પ્રયત્ન પોતે કરે છે. બલાત્કારનો
 પ્રયત્ન પોતે જ કર્યો છે, તે છતાં પણ પોતાનું પાપ છૂપાવવાને
 માટે અને શ્રી સુદર્શને તેની પાપચાયનાનો સ્વીકાર ન કર્યો એથી
 તેનું પેર લેવાને માટે અભયાએ બૂમો એવી પાડી કે, શ્રી સુદર્શન
 બલાત્કાર કરનાર હરે.

અભયાની બૂમો સાભળી નોકરો ત્યાં દોડી આવ્યા પણ
 આવીને જોયું તો—‘શ્રી સુદર્શન કાયોત્સર્ગમાં સ્થિર હતા.’
 નોકરો શ્રી સુદર્શનને પકડવાની આથી દિંમત ન કરી શક્યા.
 રાણીએ રાડો પાડી, છતાં રાજ્યના નોકરોને એમ થયું કે,
 ‘સુદર્શનમાં આ સંભવે નહિ.’ નોકરે જઈને રાજાને ખબર આપી,
 ખૂદ રાજા દધિચાહને આવીને રાણીને પૂછ્યું : ‘છ શું ?’

અભયાએ કહ્યું કે, ‘હું અહીં બેઠી હતી, એટલામાં પિશાચ જેવા
 અને અકસ્માત અહીં આવેલો મેં જોયો. પાડાની જેમ ઉન્મત
 બનેના કામવ્યસની એવા આ પાપીએ કામકીડા માટે, અનેક પ્રકારે
 નમ્રતાભરી મને આજીજ કરી, પણ મેં એને ધૂતકારી કાઢ્યો. મેં એને

કહ્યું, ‘તું’ અસતીની જેમ સતીને ધ્રુવ નહિ ! ચણાની જેમ કાંઈ મરચાં ચવાય નહિ,’ પણ મારું કહ્યું એણે માન્યું નહિ અને બજા-તકારથી તેણે મને આમ કયું’

આ પ્રમાણે કહીને અમવાએ પેલા વડુરાં બનાવ્યાં અને છેવટે કહ્યું કે, ‘એથી મેં બૂમો પાડી. કારણ કે, અજ્ઞા બીજું કરે પણ શું ?’ રાણીએ આ પ્રમાણે કહ્યા છતાં પણ, રાજાને વિચાર થયો કે, ‘સુદર્શન માટે આ સંભવે નહિ.’

શ્રી સુદર્શનને અન્તઃપુરમાં ઉભેલા જોયા અને ખુદ પોતાની પદરાણીએ આરોપ મૂક્યો, રાણી એ કહ્યું કે, ‘એણે મારા ઉપર જુલમ ગુજાર્યો.’ અને જુલમ ગુજાર્યો હોય તેવાં ચિન્હો પણ રાજાએ જોયા, અન્તઃપુર જેવું સ્થળ, સુદર્શન સ્વયં હાજર, રાણી આરોપ મૂકનાર અને દાર્શનિક પૂરાવામાં જરાય ખામી નહિ તેવાં ચિન્હો, છતાં રાજાએ વિચાર્યું કે, ‘સુદર્શન માટે આ સંભવિત નથી !’

શ્રી સુદર્શનની નામના, શીલધર્મિતા અને પ્રતિષ્ઠાએ, ચંપાનગરીના માલિક દધિવાદન રાજાના હૈયામાં આ વાતાવરણ જિજ્ઞાસું કર્યું. રાણીની દગ્ગરીમાંજ રાજાએ શ્રી સુદર્શનને પૂછ્યું ‘જે હોય તે સાચું કહો ! આમાં સત્ય શું છે ?’ ‘જ્યારે સુદર્શન તો કાયોત્સર્ગમાંજ રિયત રહ્યા. રાજાએ કરી એક વાર પૂછી જોયું પણ શ્રી સુદર્શન મૌન રહ્યા. રાણીનાં દેખતાં રાજાએ આમ વારંવાર પૂછ્યું, કારણકે સુદર્શનની ખ્યાતિ સામાન્ય કાટિની નથી. જીવન બનાવટી હોય, તો આવી ખ્યાતિ પ્રાપ્ત ન થાય.

શ્રી સુદર્શન સમજતા હતા કે, ‘હું બીન ગુનેગાર છું, પણ જો હું સાચી દગ્ગીકત કહી દઉં તો રાણીનું શું ? જે આપત્તિ મને ઇજા નથી, તે રાણી ઉપર આવે. રાણીનો શીટકાર થાય, એની ફજેતીનો પાર ન રહે અને કદાચ એને શણીએ પણ લટકવું પડે ! શ્રી સુદર્શન

જો ન જોલે તો એ આપત્તિ શ્રી સુદર્શનને વેઠવી પડે તેમ છે અને જોલે તો એ આકૃત રાણીને વેઠવી પડે તેમ છે.

શ્રી સુદર્શને વિચાર કર્યો કે, ‘આ આપત્તિને હું વેડી લઉં, એમાં મારું ધર્મિપણું કે આ આપત્તિ રાણીને માથે મારા સાચા પણુ જોલવાથી જાય, એમાં મારું ધર્મિપણું.’ અહીં અહિંસાનો વિચાર છે. અહિંસાપાલન, એ સદાચાર છે અને હિંસા એ અનાચાર છે. અહિંસાપાલનરૂપ સદાચારને જાળવવાની સદાચારી તરીકે એની ફરજ આ અવસરે જોમી હતી.

અજાણના ઉપસર્ગો સામે મક્કમ રહેવું: એ જોટલું મુશ્કેલ હતું, એના કરતાં પણ દુવે મૌન રહેવું અને આકૃત જોમી કરનાર તથા કલંક દેનાર એક મૂખ જીતે જયાવી લેવા તત્પર બનવું, એ વધારે મુશ્કેલ છે !

શ્રી સુદર્શનની ખ્યાતિ એવી હતી કે, ‘લોક એકદમ ખાલું ન માને, પણ સંક્રામાં તો ગુંચવાય. મૌન રહેવામાં માત્ર આખરુ રમદોળાઈ જવાનો જ સંભવ છે, એમ નથી, મૌન રહેવામાં માત્ર ફજેતીનો જ સંભવ છે, એમ નથી પણ મૌન રહેવાના પરિણામે યજ્ઞ મજશે, એ વાત પણ નિશ્ચિત છે.

સૌ સત્વશીલ જ હોય એમ ન બને, એવું પણ બને કે જેમનામાં સત્વ એટલું હોય, તેવા આત્માઓ અહિં મૌન ન જાળવી શકે. છતાં એવાઓએ પોતાની નિર્જાળતા કબૂલ કરવી જોઈએ, પણ ધર્મનું નામ આગળ કરીને ખોટી રીતે પોતાની નજાળાઈને છૂપાવવાની ભાવનાથી પણ બચવું જોઈએ. ધર્મ ન નિંદાય એની કાળજી અવશ્ય રાખવી, પણ તેને નામે જાતની નજાળાઈ છૂપાવવાનો પ્રપંચ કદી જ કરવો નહિ. કારણ કે સૌ સત્વશીલ હોય એવું નથી હોતું એવા પણ હોય કે જેમનામાં સત્વ એટલું હોય.

શ્રી સુદર્શન સ્તમ્ભ દત્તા અને સાથે સદાચારના સાચા સેવક દત્તા, માટે મૌન રહ્યા. શ્રી સુદર્શને જોયું કે, ‘અભયાને આપત્તિમાં મૂક્યા વિના હું બચી શકું તેમ નથી. મારે બચવું હોય તો અભયાને આપત્તિમાં મૂકવી જ પડે. મારે માટે એ યોગ્ય નથી એટલે મારે મૌન રહેવું.’ આ રીતે સુદર્શન અભયાને આશ્રિતમાં મૂકીને જીવવા ઇચ્છતા નથી. શીલરક્ષા માટે અભયાની કારખી કનડગત સહી, અને હવે દયાપાલનને માટે જે આશ્રિત આવે તે સહવાને શ્રી સુદર્શન તૈયાર દત્તા.

આથી જ રાજના વારંવાર પૂછવા છતાં શ્રી સુદર્શનનું મૌન અભંગ જ રહ્યું, ધણીવાર પૂછવા છતાં પણ ન્યારે શ્રી સુદર્શન બોલતાં જ નથી, ત્યારે રાજને યયું કે, કદાચ સુદર્શન દોષિત હોય, કારણ કે ‘મૌન એ બળિયારિએનું અને ચોરોનું એક લક્ષણ છે.’ રાજને દોષની સંભાવના લાગી આથી તે ક્રોધાધીન બન્યો અને શ્રી સુદર્શનનો વધ કરવાની તેણે પોતાના માણસોને આજ્ઞા કરમાવી.

જે કે રાજએ આજ્ઞા તો કરી પરંતુ તે સમજતો કે, સુદર્શન જેવા મહા સદાચારી તરીકેની નામનાને પામેલા પુરુષને આ જાતની શિક્ષા કરવી, એ સહેલું કામ નથી. પ્રજામાં ઈશ્વરરાટ ફેલાવાને પૂરેપૂરો સંજવ છે. આથી રાજએ પોતાના પુરુષોને ફરી કહ્યું કે, ‘નગરમાં આ પાપીના દોષને પ્રગટ કર્યા પછીથી જ આનો વધ કરવો.’

શ્રી સુદર્શનને શિક્ષા કરવાને માટે તૈયાર થએલા રાજને પણ, આટલી બધી તકેદારી રાખવી પડી. એ સામાન્ય વસ્તુ નથી. જે કે પૂર્વદાલના રાજએ પ્રાયઃ અનાડી નહોતા. પ્રજાનાં સુખશાંતિ આદિની પ્રસંગે પ્રસંગે દરકાર કરનારા દત્તા. પણ આ પ્રસંગમાં તો શ્રી સુદર્શને પોતાની સાદાચારિતાથી પ્રાપ્ત કરેલી લોકપ્રિયતાએ જ તેની આજ્ઞા કરવાને રાજને પ્રિય હોય એમ કહી શકાય.

રાજની આજ્ઞા મુજબ રાજનોકરો શ્રી સુદર્શનને પકડીને લઈ

ગયા. શ્રી સુદર્શનના મોંઢા ઉપર મેંશનો અને શરીરે લાલ ગેરૂનો લેપ કર્યો ગળામાં અને માથે પણ વિચિત્ર પ્રકારની માળાઓ પહેરાવી. એ પછી એને ગધેડા ઉપર બેસાડ્યા. માથે સુપાડાનું 'છત્રધયુ' અને આગળ કુન્ડલું દોલ પીટતાં પીટતાં શ્રી સુદર્શનને ગામમાં ફેરવવા માંડ્યા.

આમ છતાં પણ શ્રી સુદર્શન પોતાનાં ધ્યાનમાં પૂર્વવત્ સ્થિર જ રહ્યા. શ્રી સુદર્શનની સદાચાર સાથેની ધીરતા અને વીરતાનું માપ આમાં રહેલું છે. જે નગરમાં શ્રી સુદર્શન પરમ આદર પૂર્વક ફરતા, તેજ નગરમાં પોતે સર્વથા નિર્દોષ હોવા છતાંય, પોતાને કેવળ સદાચારની રક્ષા ખાતર આવી આફતના ભોગ થવું પડ્યું. કમના તત્ત્વજ્ઞાનને બે સમજવામાં આવે તો સમજી શકાય કે, 'આ જન્મમાં માણસે અનાચારનો એક અંશ પણ ન સેવ્યો હોય, માત્ર સદાચારમય જીવન વીતાવ્યું હોય, તે છતાં પણ દુરાચાર સેવ્યાનું કલંક આવે, એ પણ બને કારણ કે, તેમાં પૂર્વકાલીન અશુભેદ્ય જવાબદાર હોય એટલે જ કોઈક પ્રસંગે નિર્દોષ હોવા છતાંય દોષિત ઠરીને, તે માટેની શિક્ષા અમવાનો વખત આવી જાયે.'.

સદાચારિને પણ કલંકિત તરીકેની કુનામના પ્રાપ્ત થાય. કદાચ મરણની શિક્ષા પણ અમલી પડે અને કોઈ જાણેય નહિ કે, 'એ નિર્દોષ હતો.' છતાં પણ એને તો એની ઉત્તમ સદાચારિતાનું સુન્દર ફળ મળે જ, એ નિર્વિવાદ વાત છે. આ જીવનમાં ને આ જન્મગીમાં જ દરેક સદાચારી કલંક આપ્યા પછીથી નિર્દોષ તરીકે જાહેર થઈ જ નાંખ, એમ એકાન્તે નથી. એવું પણ બને કે, એ મરે ત્યાં સુધી લોક એને કલંકિત જ ધારે.

સુદર્શનને શ્વીએ ચઢાવવાને માટે લઈ જનાર રાજનોકરો-

એ શહેરમાં ઉદ્ધે પણા કરી કે, 'સુદર્શને રાણીવાસમાં ગુન્હો કર્યો છે, માટે તેનો વધ કરાય છે, રાજાનો આમાં જરાય દોષ નથી'

સુદર્શનના કાનપર પણ એ શબ્દો વારંવાર આમ અથડાયા છતાં સુદર્શન એ જ રીતે અચન રહ્યા લોકે આ બધું જોયું અને રાજા દ્વારા થએલી ઉદ્ધેપણા સાંભળી આથી લોકમાં હાહા-કાર વર્તાઈ ગયો. શહેરમાં તો એ જ વાતાવરણ કે, 'કોઈપણ રીતે આ વ્યાજબી થતું નથી સુદર્શનમાં આવું સભવે જ નહિ.'

સુદર્શનને આ રીતે રાજપુરોએ શહેરમાં ફેરવ્યા ફરતાં ફરતાં એ બધા સુદર્શનના મકાન આગળ આવી પહોંચ્યા એ વખતે સુદર્શનની ધર્મપત્ની મનોરમાએ આ જોયું અને રાજાની ઉદ્ધેપણા સાંભળી મનોરમાને એ વેળા આ વિચાર સૂઝ્યો કે, 'કારમાં અશુભોદય વિના આ બને નહિ મારા પતિ સદાયારી છે અને રાજા પણ સદાયારાગ્રિય છે, મારા પતિ આવું કાંઈ કરે જ નહિ અને પ્રજાગ નિમિત્ત વિના રાજા પણ આવી શિક્ષા કરે નહિ. ખરેખર, પૂર્વના અશુભ કર્મનું જ ફળ ઉપરિચિત થયું છે'

મહાસતી મનોરમા આવો વિચાર કર્યા પછીથી પૂજા કરીને કાયોત્સર્ગમાં રિયર થયા તેમ જ નિશ્ચય કર્યો કે 'જ્યાં સુધી પતિ ઉપર આવેલી આ આફત ટળે નહિ' ત્યાં સુધી કાયોત્સર્ગમાં રહેતું અને અનશન કરતું'

શ્રી મનોરમાની આ દ્રઢ પ્રતિજ્ઞા અને સુદર્શન રેઠનું પવિત્ર શીન આખરે જ્ય પામ્યા અસત્યના ગાઢ આવરણો બેદાર્યા તેમજ રાજાના મારાઓએ સુદર્શનને મારવાના જોડતા પ્રયત્નો કર્યા તે નિષ્ફળ ગયા ચૂકી પર ચઢાવતા તે તૂટી ગઈ અન્તે તે સુવર્ણજડયુ સિદ્ધાસન થયું અને શીનવાન શ્રી સુદર્શન શ્રેષ્ઠીનો જ્ય જ્યકાર થયો

૧૩

મનની ભૂખને મારનારા

આ ભારતવર્ષમાં જ્યારે આર્થસંરક્ષિત પ્રધાનતા બોમ્બવી હતી, ત્યારે મોટે ભાગે મનની ભૂખને માટે કે તૃપ્તિઓને કારણે રાજ કે પ્રજા વચ્ચે શેઠ કે મજૂર વચ્ચે, યા કુટુંબમાં પિતા-પુત્ર, પતિ-પત્ની, ભાઈ-ભાઈ વચ્ચે વર્તમાન યુગના જેવી લડતો ઉત્પન્ન થતી ન હતી તે સમયે મરીબીમાં પણ અમીરી બોમ્બવી શકાતી. કારણ કે, તત્ત્વાનની સામગ્રી તે સમયે પ્રધાનપદે હતી. તે સમયે તત્ત્વાનની વાતો પ્રત્યે સર્વિશેષ આદર હતો. મૂળથી સરકારે જ એ કે, 'દુનિયાના પદાર્થો નાશવંત છે. એ મગે તેવ ભાગ્યાનુમાર, ભોગવાય તેવ ભાગ્યાનુસાર અને જાણ તેવ ભાગ્યાનુમાર.' આવા સંસ્કારોના યોગે પોતાના સ્વાયં માટે ખીલનું ચૂંટવી લેવાની ભાવના થતી નહિ કે કોઈને વધુ સામગ્રીવાળો જોઈને ઇર્ષ્યા થતી નહિ.

આ પ્રકારનું ઉમદા કોટિનું તત્ત્વાન આજે પર વસ્તુઓમાં સુખ માની બેઠેલાઓને ગમતું નથી અને એથી દુનિયાના ખીલ જીવેને પીડા ઉપજાવવાથી અચનારા તેમજ ખીલ જીવેને પીડા ઉપજાવનારા ન બનાય તે રીતે શરીર નિર્વાહ કરીને એકાન્તે ધર્મની સાધના કરનારા તથા જગતના જીવેને ધર્મની સાધના કરવાની જ પ્રેરણા કરનારા જીવન જીવનારા મદાપુરોની કિંમત સમજતી નથી.

આવા મદાપુરોની હયાતિની જરૂરીયાત કે ઉપકારકતા પણ, એથી જ સમજતી નથી. પૂર્વે એમ નહિ હતું. પૂર્વે તો એ તત્ત્વાનનો અને એવા તત્ત્વાનિમદાત્માઓનો પરમ આદર થતો, કારણ કે, તે વખતે જીવે મુખ્યત્વે એના અર્થો હતા. જ્યારે આજે તો એથી ઉલટું સાચા તત્ત્વાન પ્રત્યેનો અનાદરભાવ વધતો જાય છે.

આપંસ સ્મૃતિનો પ્રતાપ કેવો હતો, એ સમજવાને માટે અને પૂર્વના કુસાચારોને જાણવા માટે, શ્રી રામાયણમાના અમુક પ્રસંગો તો ખામ વિચારવા જેવા છે. શ્રી રામચંદ્રજી જેવાએ પિતાના વચનનું પાલન થાય અને પોતાના લગુનધુ શ્રી ભરત રાજ્યનો સ્વીકાર કરે, એ માટે રાજગાદીને બદલે વનવાસ સ્વીકાર્યો. આજનું શિક્ષણ પામેતો અને વર્તમાન યુગના મરકારોથી ઘડાએતો, રાજગાદીને બદલે વનવાસ સ્વીકારે એ વાત જનવી લગભગ અસંભવિત જેવી છે. કારણ કે આજે જે શિક્ષણ અને સંસ્કૃતિ વિકાસને પામતા જાય છે, તેના મૂળમાં જ એર રેડાર્ક રહ્યું છે.

શ્રી રામચંદ્રજીએ રાજગાદીને બદલે વનવાસ સ્વીકાર્યો એ પ્રતાપ આપં શિક્ષણનો અને આપં સરકારોનો હતો, એમ જરૂર કહી શકાય તેમ છે. શ્રી રામચંદ્રને રાજગાદી છોડી વનવાસ સ્વીકારવાનું થયું એમાં નિમિત્ત તો શ્રી રામચંદ્રજીની ઓરમાન માતા કૈકેયી હતા. પોતાની પત્નીની-એટલે કે, શ્રી રામચંદ્રજીની ઓરમાન નાતાની ઇચ્છા ખાતર, શ્રી દશરથ રાજા, શ્રી રામચંદ્રજીને બદલે શ્રી ભરતને રાજ્ય આપવા તૈયાર થયા અને એ વાતને શ્રી રામચંદ્રજીએ કશી પણ ગ્વાનિ વિના, કશી પણ રકઝક કર્યા વિના, એટલું જ નહિ પણ હર્ષ દર્શાવીને સ્વીકારી લીધી. આ વાત કાંઈ સામાન્ય નથી.

પોતે પાટવી અને પ્રજના માનીતા હતા પૂરેપૂરી લાયકાત વાળા આમ છતાં પણ, દશરથ રાજા ભરતને રાજ્ય આપવા તૈયાર થયા કારણકે રામચંદ્રજી માટે દશરથના હૃદયમાં એવો વિશ્વાસ છે કે, 'હું ગમે તેને રાજ્ય આપી દઉં, પણ રામચંદ્ર હક્કાર હોવા છતાં એવા વિનીત છે કે, એક અદરેય બોલે નહિ,' જો આવું ન હોત, તો પાટવીને વનવાસ અને નાનાને રાજગાદી, એ અને જ નહિ તેઓ અતિ આસક્ત નહિ હતા, આપં સરકારોથી

તેમની મનની ભૂખ ઉપર અમુક પ્રમાણમાં પણ અંકુશ આવી ગયો હતો એથી તેમની મનની ભૂખ આજનાઓની ભૂખના જેવી કારમી હાલતમાં નહિ હતી. જે આજના જેવી કારમી મનની ભૂખ તેમનામાં હોત તો રાજકુમાર, પાટવી, હક્કદાર, પ્રજામાન્ય અને સાહયગીમાં ઉઠેલા એવા શ્રી રામચન્દ્રજી, નાના ભાઈની તરફેણમાં રાજગાદી છોડીને વનવાસને સ્વીકારી શકત જ નહિ.

એટલું જ નહિ, પરન્તુ શ્રી દશરથ રાજાએ જ્યારે શ્રી રામચન્દ્રજીને બોલાવીને એમ પૂછ્યું કે, ‘હે વત્સ ! પૂર્વે મારું સારથિપણ કરવાથી પ્રસન્ન થઈને મેં કેટલીને એક વરદાન આપેલું હતું : તે વરદાન અત્યારે ભરતને રાજ્ય આપવાને માટે તે મારી પાસે માગી લે છે.’ ત્યારે શ્રી દશરથ રાજાના એ કથનના ઉત્તરમાં શ્રી દશરથ રાજા પ્રત્યે, શ્રી રામચન્દ્રજીએ હર્ષપૂર્વક એટલે લેશ પણ વિષાદને પામ્યા વિના એમ કહ્યું કે,

‘મહા પરાક્રમી એવા મારા ભાઈ ભરતને રાજ્ય મળે, એવું વરદાન મારી માતાએ માગ્યું તે ઘણું સારું કયું’ : જો કે, આપ મને આ રીતે પૂછો છો તે આપની કૃપા છે, પરન્તુ લોકોમાં તો આપનું મને પૂછવું એ મારા અવિનયને જણાવનારું થાય, એથી મને દુઃખ થાય છે. લોકો સમજશે કે, રામ અવિનીત છે રામને પિતાએ પૂછવું પડ્યું; એટલે આપ મને આમ પૂછો છો એવું જ મને દુઃખ થાય છે. આપ સતુષ્ટ થયા હો તો આ રાજ્ય મને તેને આપો, તેમાં આપના દાસ એવા મને નથી તો સંમતિ આપવાની સત્તા કે નથી તો નિષેધ કરવાની સત્તા ! વળી મારા ભાઈ ભરત છે તે હું જ છું. આપને તો અમે બંને સરખા છીએ, માટે મોટા હર્ષથી આપ ભરતનો રાજ્યાભિષેક કરો !’

રામચન્દ્રજીનો આવો ઉત્તર સાંભળીને, દશરથ રાજા પણ વિસ્મય

સદિત આનંદને પામે તે સ્વાભાવિક છે. રામચંદ્રજી તરફથી આવેલ સંતોષકારક ઉત્તર સાંજના પછીથી, દશરથ રાજાએ જરતને રાજ્યનો સ્વીકાર કરવાનું કહ્યું. એટલે જરતે રાજ્યનો સ્વીકાર કરવાની ના પાડી. ત્યારે શ્રી જરતે રાજ્યનો સ્વીકાર કરવાની ના પાડી, ત્યારે રામચંદ્રજીએ આમ જોકે પોતાનો હક્ક તો જતો કર્યો, પણ ઉપરથી જરતને રાજ્યનો સ્વીકાર કરવાની સલાહ આપતાં શ્રી જરત પ્રત્યે આ પ્રભાણે કહ્યું કે, 'હે બાપ! જો કે તમારા હૃદયમાં રાજ્યપ્રાપ્તિનો જરા પણ ગર્વ નથી, તો પણ પિતાજીના વચનને સત્ય કરવાની ખાતર તમે રાજ્યને ગ્રહણ કરો !'

જરતને રામચંદ્રજીએ જે આ કહ્યું, એના જવાબમાં શ્રી જરતે જે કહ્યું તે પણ આર્ષસંસ્કારોના અનુપમ પ્રભાવને સ્પષ્ટતાપૂર્ણ છે. શ્રી રામચંદ્રજીનાં વચનોનું અવશ્ય કરતાંની સાથે જ શ્રી જરતની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં અને અશ્રુભીનાં નેત્રોવાળા શ્રી જરત તે વેળાએ શ્રી રામચંદ્રજીનાં ચરણોમાં પડ્યા. તે પછી અજલિ જોડીને ગદ્ ગદ્ સ્વરે શ્રી રામચંદ્રજી પ્રત્યે જરતે કહ્યું :

'હે પૂજ્ય બંધુ! મને રાજ્ય આપવું, એ પિતાશ્રીને માટે અને આપને માટે યોગ્ય છે, પરંતુ મારા જેવાએ રાજ્યને ગ્રહણ કરવું એ યોગ્ય નથી. શું આપ રાજ દશરથના પુત્ર છો અને હું રાજ દશરથનો પુત્ર નથી? શું હું આપના જેવા આર્ષને નાનો બાપ નથી? કે, 'જેથી મને રાજ્ય મળે એમાં હું ગર્વ કઈ અને ખરેખરે માતૃમુખે ગણાઈને રાજ્યને ગ્રહણ કરું ?'

જ્યાં આ જાતિની વિવેકપૂર્ણ ભાવનાએ હોય, આવા ઉત્તમ પ્રકારના વિચારો જ્યાં જરેલા હોય અને જ્યાં લેવા માટે નહિ પણ આપવા માટે મુશ્કેલી હોય, ત્યાં રાજ્યને માટે લગાઈએ ન જ હોય, તેમજ ભૌતિક વસ્તુઓને યેન-કેન પણ મેળવવાની ધમાચકડી હોય જ શાની ?

આ બાબુ શ્રી રામચંદ્રજીએ જોયું કે, 'હું અહીં હોઈશ ત્યાં સુધી ભરત રાજ્યનો સ્વીકાર કરશે નહિ.' એટલે દશરથ રાજાને રામચંદ્રજીએ પોતે કહ્યું કે, 'હું વનવાસ કરવાને જઈ છું,' આ રીતે રામચંદ્રજી વનવાસ કરવાને માટે નીકળ્યા, એટલે શ્રી ભરત પણ ઉચ્ચ સ્વરે રડવા લાગ્યા અને શ્રી દશરથ રાજા પણ રોડવચ મૂર્છા પામ્યા. જ્યાં શ્રી રામચંદ્રજી વનવાસ માટે નીકળ્યા, એટલે લક્ષ્મણજી પણ રામચંદ્રજીની સાથે રાજસુખનો ત્યાગ કરીને વનવાસે જવાને તૈયાર થયા.

આ રીતે વડીલ બાઈની સાથે સેવા કરવાને માટે જનારા, તે જ હોય કે જેણે મનની કારમી બુધ્ધિ પર જીત મેગવી હોય, તે સિવાય આ શક્ય જ નથી. બાદ શ્રી લક્ષ્મણજીની માતા સુમિત્રા કે જે શ્રી રામચંદ્રજીની ઓરમાન માતા થાય, તેની પાસે શ્રી લક્ષ્મણજી રાજ માંગવા ગયા, ત્યારે શોકપના પુત્રને માટે પોતાના પુત્રને વનવાસે જવાને તૈયાર થયેલો જોઈને પણ શ્રી સુમિત્રા માતાએ ધીરજ ધરી કહ્યું કે,

‘હે વત્સ ! તને સાળાશ છે : મારો પુત્ર અવશ્ય પોતાના વડિલ બાઈને અનુસરે જ.’ એટલું જ નહિ, પરંતુ વધુમાં કહ્યું કે, ‘પણ હે વત્સ ! હવે જવામાં તું વિશંબ કર નહિ; કારણ કે, રામચંદ્ર તો મને નમસ્કાર કરીને ક્યારનાએ અહીંથી રવાના થઈ ગયા છે, એટલે જો તું વિશંબ કરીશ, તો તારે અને એમને છેડું પડી જશે’

શોકપના પુત્રની પાછળ જતા પોતાના પુત્રને આવી રીતે વિદાય આપનારી માતાનું હૃદય કેવા સુંદર સંસ્કારોથી ધ્યાપું હશે વાત ? તે કાલે આયં સંસ્કારોની આટલી સુંદર અને પ્રબળ અસર હતી. જેમ જેમ એ સંસ્કારો જતા ગયા, તેમ તેમ એ સુંદર દશા પણ દૂર થતી ગઈ.

ત્યારબાદ જન્મથીજ જેણે રાજસુખ ભોગવ્યું છે, ટાઢ-તડકા જોવા નથી, કથી તકલીફ વેડી નથી અને જેમનું શરીર કામળ છે, એ સીતાદેવી પણ શ્રી રામચંદ્રજીની માથે વનવાસે જવાને તૈયાર થયા.

આજનો યુગ, વર્તમાનનું વિદ્યામગ્નિય વાતાવણુ કે આજની સ્ત્રી સ્વાતંત્ર્યની મર્યાદાહીણી આબોહવા ગમે તે હો ! પરંતુ શ્રીમતી સીતા તો મમજ્જ્વાર દત્તા, મન, વચન અને કાયાથી મતીધર્મનું પાલન કરવામાં તત્પર દત્તા. આથી શ્રીમતી સીતાજી, શ્રી રામચંદ્રજીના વનવાસ ગમનના સ્વીકારને માટે કાંઈ પણ નહિ બોલતા, પોતે પણ પોતાના પત્નીધર્મને અનુમરીને શ્રી રામચંદ્રજીની સાથે વનવાસે નીકળ્યા.

શ્રીમતી સીતાદેવીએ જ્યારે શ્રીમતી કૌશલ્યાની પાસે જઈને શ્રી રામચંદ્રજીની સાથે જવાની આજ્ઞા માગી, ત્યારે શ્રીમતી કૌશલ્યાએ સીતાદેવીને પોતાના બોળામા લમ્પ લીધા અને પોતાના આમુથી મીનાદેવીને નવરાવી નાખતા કહેવા માડ્યું કે,

‘હે પુત્રિ ! વિનીત રામચંદ્ર પિતાની આજ્ઞાથી વનમા જાય, તો તે નરમિંદ સમા પુરૂષને માટે દુષ્કર નથી, પરંતુ તું તો જન્મથી જ ઉત્તમ વાદનામા સાલિત થયેલી છો, તેથી પગે ચાલવાની વ્યથાને કેમ સહી શકીશ ? સુકુમારપણાથી કમળના ઉદર જેવું તો તારું અંગ છે, તે જ્યારે તાપ વગેરેથી ક્ષેશને પામશે, ત્યારે રામને પણ કવેશ થઈ પડશે, માટે પતિની સાથે અનુગમન કરવામા તેમ જ ખીજા પણ અનેક અનિષ્ટ કષ્ટોને સહવામાં હું તને નિષેધ કે આજ્ઞા કાંઈ પણ કરવાને ઉત્સાહ ધરતી નથી.’

અરેખર, પતિની સાથે અનુગમન કરવું એ સતીએનો ધર્મ છે, એટલે એમા કૌશલ્યા નિષેધ ન કરી શકે. અને અનિષ્ટ કષ્ટો સહવાને

માટે જવાની આજ્ઞા પણ કૌશલ્યાનું વાત્સલ્યભયું હૃદય ન કરી શકે, તે સ્વાભાવિક છે. એટલે કૌશલ્યા નથી તો અનુગમન માટે તિપેક્ષ કરતાં કે નથી તો કષ્ટ સહવાની આજ્ઞા આપતાં.

કૌશલ્યાએ જ્યારે આ પ્રમાણે કહ્યું, ત્યારે સીતાદેવીએ પણ, પોતાના મુખ ઉપર સહેજ પણ શોકની કાલિમા આવવા દીધા વિના, પ્રાતાઃકાળના કમળની જેમ પ્રકુલ ચહેરે અને પ્રસન્ન મુખે, નમસ્કાર કર્યા બાદ આમ કહ્યું કે, ‘તમારા ઉપરની મારી લકિત મને માર્ગમાં કુશલને કરનારી યશે, એટલે હું મેઘની પાછળ જેમ વીજળી, તેમ આયંપુત્ર શ્રી રામની પાછળ જાઉં છું.’ આટલું કહીને તેઓ શ્રી રામચંદ્રજીની પૂઠે ચાલી નીકળ્યા.

આ રીતે આખુંય કુટુંબ કેવું સુંદર અને વિનીતબ્યવહારી હતું તે આ એક ઐતિહાસિક પ્રસંગ પરથી સમજી શકાય તેમ છે. તૃષ્ણાનો સાચો હેતુ થયા વિના, હૈયામાં જીંટે જીંટે પણ સાચી મુમુક્ષુતા આજ્ઞા વિના આવી સુંદર રિયતિ આવી શકે નહિ. ખરેખર મનની તૃષ્ણા એ ભયંકર દુર્ગુણ છે. અસાધ્ય અને એથી રોમચાળો છે. એ રોગને દાખ્યાં વિના, મનની ભૂખને માર્યા વિના, શાન્તિ કે સમાધિ કોઈ રીતે શક્ય જ નથી.

જ્યાં મનની તૃષ્ણા વધી, પર વસ્તુઓને મેળવવાની તથા ભોગવવાની લાલસા વધી અને મુમુક્ષુતા લગભગ નષ્ટપ્રાય થઈ ગઈ એટલે આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે, વર્તમાન સંસારમાં કારમી ધમાયકડી ઉભી થઈ. જ્યાં સુધી એ મનની કારમી ભૂખ ધટે નહિ અને મુમુક્ષુતા અંશે અંશે પણ આવે નહિ. ત્યાં સુધી આવી ધમાયકડી મચી રહે તો એમાં આશ્વય પામવા જેવું કંઈ છે જ નહિ એટલે વિચાર કરવામાં આવે તો જરૂર સમજાય કે ભૌતિક-જડ પદાર્થોને મેળવવા, સાચવવા કે ભોગવવાની લાલસારૂપ મનની ભૂખ એજ

આજના વર્તમાન કાલના સધળાં જે અનર્થો, ઉલ્કામાતો કે તોફાનોનું મુળ છે.

આ રીતે જ્યારે શ્રી રામચંદ્રજી, શ્રીમતી સીતા અને શ્રી લક્ષ્મણજી વનવાસે નીકળ્યા ત્યારે અયોધ્યાના નગરજનોએ પણ પોતાના માલિકની પાછળ રૂન કર્યું. એઓની પૂંડે તે લોકો ગયાં. એ બધાને પાછા વળવાને માટે શ્રી રામચંદ્રજીએ ધણું કહ્યું, ત્યારે તેઓ પાછા વળ્યા. આમાં અતિશયોક્તિ જેવું કંઈ નથી. બીજી જ મહવારે રાજગાદી ઉપર બેસનારો ન્યાયી અને પ્રજાવત્સલ માલિક વનવાસે જાય અને તેની સાથે કામળ દેહવાળા શ્રીમતી સીતાજી તથા શ્રી લક્ષ્મણજી પણ જાય ત્યારે રાજના યોગે પોતાને અનાથ તેમજ ભર્યા ઘરવાળા માનનારા પ્રજાજનોને અવશ્ય મનોહુઃખ થાય જ.

પૂર્વની પ્રજાને રાજ પ્રત્યેનો પ્રેમ આજના જેવો નહિ હતો. આજે તો પ્રજામાં રાજ પ્રત્યેનો પ્રેમ પણ નથી અને રાજમાં એ પ્રજાવત્સલ્ય પણ નથી. કારણ, એમરે ભડકે બળતી મન કે તૃષ્ણાની બૂખ જ્યારે તે કાલે તે સમયે સાચે આજના જેવી ભયંકર ક્રાંતિની ન હતી. ખરી રીતે તે સમય પ્રાયઃ-અહુલતથા મનની બૂખને મારનારા મરજીવા મહાપુરુષોનો હતો.

॥ षमोऽत्युणं अरिहंताणं ॥ -

दिव्य दर्शन

(Divine Sight)

२

: द्वितीय अंड :

: श्री निरुलिङ्ग :

અયમાત્મૈવ સંસારઃ કષાયેન્દ્રિયનિર્જિત ।
 તમેવ તદ્વિજેતારં મોક્ષમાહુર્મનીષિણઃ ॥ ૧ ॥
 વિભેષિ યદિ સંસારાન્મોક્ષપ્રાપ્તિઃ કાઠ્ઠસિ ।
 તદેન્દ્રિયજય કર્તુ સ્ફોરય સ્ફાર પૌષ્પમ્ ॥ ૨ ॥

કોધાદિ કષાયો, તેમ જ શબ્દાદિ વિષયોને પરવશ આ
 આત્મા જ નવ્યં સંસારરૂપ છે, ન્યારે તે વિષય-
 કષાયો પર ન્ય મેળવનાર આત્માને સાનિપુરેષો
 મોક્ષ કહે છે. [આથી જ] હે મુનિશ્રુ ! સંસારનાં
 દુષ્ટોનો જો તને હર હોય અને તું સુકિતનાં સુખોની
 અભિલાષા રાખતો હો ! તો, ઈન્દ્રિયો પર વિન્ય
 મેળવવાને સાફ તારા ઉત્કટ પુરુષાર્થને તું કેળવ !

ધન્ય જીવન

જીવનને ધન્ય બનાવનારા
અને હિતબનાસ વ્રત-નિયમો

પ્રતિજ્ઞાસ્વીકારનું મહત્ત્વ

૧

જીવનને મેળવીને તેને વીતાવનારા અનેક છે, પણ જીવનને જીવી જીવવાનારા કેવળ વિરલ આત્માઓ હોય છે. જન્મ્યા, બાલ્યકાલ વીતાવ્યો, યુવાનીમાં પગરજી માંડ્યા અને આ ક્રમે વૃદ્ધાવસ્થાના કરાજ પાંજરો, તે જન્મ મેળવનારાઓને મૃત્યુની કારખી બીંસમાં બીડવાની તૈયારી કરી રહ્યા હોય છે. જન્મને પામનાર પ્રત્યેક આત્માઓ માટે આ પ્રકારની સ્થિતિ સદાકાલ રેંટના ચક્રની જેમ ચાલુ જ છે. આ રીતે કેવળ બોગવિલાસો, રંગરાગો કે ભૌતિક સ્વાર્થસિદ્ધિઓની પૂંકે જીવનની મહામૂલી ક્ષણોને વેણીને જેઓ સપાપ જીવન વીતાવી રહ્યા છે, તેઓનું જીવન કંગાલ દરિદ્રપ્રભૂતિની જેમ કે આસોઆસ ભેતા ધમણની જેમ અધન્યરીતે પૂરું થાય છે.

આવાઓ જીવે છે, કેવળ મરવાની આજણે. જીવનને જીવનારા આ નથી પણ જીવનના સ્વત્ત્વને મારી મરી રહ્યા છે. આવા વિષ્ણુ કથાપમાં રચ્યા પચ્યા રહેનારા વ્રત, નિયમ કે આચાર વિનંતના

દીનજનો ।, અનુકંપાને પાત્ર છે- આવા જાલ મરણને મેળવનારા જન્મનરો ।

પણ જે પુણ્યવાન પુરુષો, નિજનાં જીવનને સંયમ, સદાચાર કે તપનિયમના મહામૂલા માગે' ગતિ કરાવી રહ્યા છે. જીવનને જીવીને જેઓ નિષ્પાપ વ્યવહારપૂર્વક ધર્મની આચરણ-આરાધના કરી રહ્યા છે, તે ધર્મભાગ્યોનું, જીવન ધન્ય છે, મરણ પણ મહોત્સવ રૂપ છે આવા વ્રતધારી ત્યાગિ મહાપુરુષોનું. ત્યાગ કે વિરતિપૂર્વક જીવનપૂર્ણ કરી મૃત્યુને મેળવનારા આવા પ્રાણપુરુષો પંડિત મરણને પામીને મૃત્યુની બીંસમાંથી ક્રમશઃ છૂટા પડી, તેને તરી જાય છે.

આ ઉચ્ચ કાલિના વ્રતધારિ આત્માઓ બે પ્રકારના હોય છે, તેમાં જેઓ પાપપ્રકારના પાપોથી સર્વથા મુક્ત બન્યા છે તે સર્વવિરતિધર મહાપુરુષો, પહેલા પ્રકારમાં ગણાય છે. તેઓ ઉત્તમ જીવનને જીવનારા અને જીતતમસ્તકે મરણને જીતી જનારા મહારથોઓ છે. જ્યારે ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેલા મુમુક્ષુઓ. દ્વિંસા, જૂઠું, ચોરી, અશ્વહા અને પરિમહના પાપભારને અમુક પ્રમાણમાં-દેશથી હળવો કરનાર હોય છે, આથી આ આત્માઓ કેવળ પાંચ ઇન્દ્રિયોના રૂપ, રસ, રસ, રસ, રસ અને ગંધરૂપ વિષયોને મેળવવાની મથામણમાં મૂંઝાનારા જગતમાં રહીને આ રીતે જ્ઞાનિભાખ્યા ત્યાગમાર્ગે મન્દમન્દ પગલીઓ પાડનારા છે.

છતાં એઓ જરૂર જીવનને ઉજળનારા દેવાનુપ્રિય મહાભાગો છે. ગૃહસ્થપણમાં હોવા છતાં સંસારની બીધણુ બીડમાં ભીંસાતા છતાં જલપદ્મની જેમ જેઓ; અવસરે નિલેપ, નિ સંગ રહી જ્ઞાનિપ્રરૂપા ત્યાગધર્મને નિજની મર્યાદાપૂર્વક વળગીને જીવનની સાધના સાધી રહ્યા છે; આવા જાલપંડિતમૃત્યુને મેળવનારા ભડવીરોનું જીવન કે મરણ સાચે ધન્ય છે.

‘કૃપાના સ્વયંબૂરમણસાગર પરમ દયાળુ’ થી સર્વંતપરંમાત્માએ ગૃદસ્થપણામાં રહેલા મુમુક્ષુ વ્રતધારિઓને માટે, સમ્યક્ત્વમૂલ આરવ્રતો, ચૌદ નિયમો અને દાન, શીલ, તપ તથા જાવ, ધર્મની આરાધના કરવા માટે અંબુક પ્રકારનાં વ્રતો કે નિત્યનિયમો ઉપદેશ્યાં છે, જે જીવન ને ધન્યજનાવી મૃત્યુના પારને પામવાને માટે સાચા માર્ગદર્શકની ગરજ સારનારા છે.

કેટલાકોની આ મમજણ છે કે, ‘જીવનમાં સદાચાર કે આચાર શુદ્ધિની જરૂર બેશક છે, તેમાં બે મત ન હોઈ શકે, પણ આ નિયમો લેવા કે વ્રતો ગુરૂની પાસે પચ્ચકખાણ કરીને લેવા આમાં અમારું મન કબૂલતું નથી, શા સાર આવી અગડ કે આખડીઓ થા અભિગ્રહો વડિલ પુરૂષોની કે દેવ-ગુરૂની સમક્ષ સ્વીકારવા? આના કરતાં બહેનર છે કે મનને જીતીને વિના નિયમો વ્રતોને પાળવા, વળી કદાચ નિયમ લીધા પછી તે તૂટી જાય તો ઘણા પાપજાર નિયમ ધરનારાના માથા પર લદાયા કરે છે, આથી નિયમ ન લેવામાં જ ડહાપણ રહેલું છે.’

આવી મમજણવાળા કેવળ મૂર્ખાઓ નથી હોતા પણ પોતાની જાતને સમજી માનનારા ધર્માત્મા જેવા પણ આવી રીતે કેટલીક વેળાએ ગેરડહાપણ બધું બોલે છે ત્યારે અવશ્ય મનોદુઃખ અવસરે થાય. પણ ‘કર્મણાં ગદ્ધના ગતિઃ’ના સૈદ્ધાન્તિક મર્મને પામી જનારા ઝલ્લા પુરુષોને મનનું દુઃખ ટકી રહેતું નથી. પણ ટળી જાય છે. ખરી વાત એ છે કે, જેઓને જીવનનાં મૂલ્ય સમજ્યાં છે, ‘વ્રત કે તપ-જપ એ જીવનનું મહત્ત્વભયુ’ મૂલ્યાંકન છે’ આમ જેઓ જાણે છે, માને છે અને સમજે છે, તેઓએ પોતાના આચારોની શુદ્ધિ ટકાવી રાખવાને સાર, સદાચાર કે સંયમને અખંડપણે પાળવાને માટે, મનની દુષ્ટ, તેમજ ચંચળ વૃત્તિઓના નિગ્રહપૂર્વક વડિલોની-ગુરૂજનોની કે

શિરોધાર્ય દેવગુરુરૂપ મહામાન્ય પુરુષોની સમક્ષ પ્રતિષ્ઠાએને લેવી ઘટે. તેઓનો આ જ્ઞાનપ્રણીત આચારધર્મ છે.

તે આત્માએને માનસિક વૃત્તિઓના દમનને સારૂ આ પ્રતિષ્ઠા-સ્વીકાર સાચા અંકુશની ગરજ સારે છે. લજ્જા કે મુદાક્ષિય ગુણને ટકાવી રાખી, તેનાં હસ્તાલંબનને મેળવી તે નિયમ લેનારા મહાત્માઓ આત્માએ કસોટીની કપરી વેળાએ પણ સ્થિરતાપૂર્વક પોતાના સ્વીકૃત નિયમોને પ્રતિષ્ઠા લીધી હોવાથી ચુસ્તપણે ટકાવી રાખે છે આ માટે તે પ્રતિષ્ઠા સ્વીકાર, પતનના પાપભારથી બચાવી આત્માને ધર્મના યોગ્યતા હળવે કરે છે. પરાધીનતાના પીંજરામાંથી તેને શીઘ્ર મુકાવે છે. ક્રમશઃ તેને આઝાદ બનાવે છે નિયમો કે પ્રતોનો સ્વીકાર એ આથી જ આઝાદી કે ઉત્તરિનો રાજમાર્ગ છે, માનવજીવનની મોઢી વસુલાત આમાં બેશક રહેલી છે.

જેઓના હૈયા નળાળાં પોચાં અને ચચળ છે, તેઓની જ આ ધૂમ છે કે, ‘નિયમ લેનારા નિર્મળ છે, મજબૂત મનના માણસોને નિયમ કે આખડી લેવાની જરૂર શી હોઈ શકે ?’ આની સામે કહેવું જોઈએ કે ‘નિયમ નહિ લેનારા આત્માઓ જ સાચે મનની વૃત્તિઓથી છતાઈ ગયેલા, અસ્થિર, અધીર તેમજ નનગા મનના માનવો છે, એવા આત્માઓની જ વૃત્તિઓ ચંચળ છે, તેને સ્વવશ રાખવાની તાકાત તેઓએ કેળવી નથી. કસોટીની કે પ્રતિકૂળતાની યા અગવડની વિકટ ઘડિઓમાં પ્રતિષ્ઠાને ચુસ્તપણે વાગી રહેવાની નૈતિક હિમ્મત તેઓમાં સ્વાભાવિક રીતે નથી.

એથી જ તેઓ આ મુજબનો લૂલો બચાવ કરે છે કે, ‘આવા આશ્વર સા વળી ? નિયમ-નિયમમાં આપણે કાંઈ માનતા જ નથી ? આપણા માટે આ કરવું છે એમાં વળી ગુરૂ મહારાજની પામે કે દેવની સાક્ષિયે પ્રત કે નિયમ મદદ કરવાની જરૂર શી ? શું આત્માની

માફિયે આ બધું ન બની શકે કે ? આપણે તો કાઠની પામે નિયમ લેતા કરતા જ નથી ? આ વગી શી પંચાત ? ક્યાં કાઠને માટે કાંઈ કરવું છે તે ? 'આતુ' કહેનારાઓને આપણે આટલું જ કહેવાનું રહે છે, 'ભાઈ ! તમારી વાત ખરી છે, નિયમો લેવાના છે એ અવશ્ય પોના માટે જ. એનાથી કેવળ જાતનું કષ્ટાણુ કરવાનો ઈરાદો તેને લેનારા પુણ્યવાનોનો હોય છે, પણ પોતાના દિલને કરનારી જાતોમાં પરના એટલે અન્યના આલંબનની શું જરૂર નથી વાર ? અન્યના આધાર વિના વ્યવહારમાં કંઈ સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય છે તે ખતાવગો કે ?'

જેસો પોતાના માટે પોતાને મેળવવો છે, છતાં તે સારું કેટકેટલી બીજાઓની મરજ રાખવી પડે છે. આ બધું શું કાઠથી જાતું છૂપું છે વાર ? તો પોતાનાં જીવનની આચારો દ્વારા શુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવાને માટે, દેવ કે ગુરૂના આલંબનની કે સાક્ષિ બાવની જરૂર કેમ ન હોઈ શકે ? આપણાં મન એટલાં રિચર હજી બની શક્યાં નથી. આપણે હજી આલંબવો છીએ. હજી આપણે બેશક સાધક જીવનમાં પગથીઓ પાડી રહ્યા છીએ. આપણે આરાધનાકાલ હજી શરૂઆતમાં છે. અભ્યાસ કરનારા આપણે હજી અજ્ઞાસુકો છીએ. જગતના પૌદ્ગલિક પદાર્થો ક્ષણે ક્ષણે મનોવૃત્તિઓને ચંચળ, મલીન અને વિકારવશ બનાવવાને મદદ સજ્જ છે, આવી સ્થિતિમાં મનને વશ રાખનાર અને નિયંત્રકમાં આજીનાર દેવ કે ગુરૂની સાક્ષિએ સ્વીકારેલી પ્રતિજ્ઞા છે.

લજ્જાળુ આત્માઓને આ રીતે પોતાના આચારોની શુદ્ધિને ટકાવી રાખનારા નિયમો કે અભિગ્રહો, એ તો મહામૂલી સંપત્તિ છે. અભિગ્રહ કે નિયમ લીધા વિના પોતાના આત્માને પ્રતોમાં રિચર રાખનારા કેકજ વિરલ મહાનુભાવો હશે કે જેઓનું મનોમય અડગ તેમજ વિકારોને સંપૂર્ણપણે જીતી શકવાને મમથં છે.

આવા આત્માઓને માટે પણ રાજમાર્ગ તરીકે પ્રતિજ્ઞાને સ્વીકાર કરવાનો આદેશ જ્ઞાનિપુરુષોએ કર્યો છે.

બાપી જેઓ નિયમ નહિ લેવામાં હતાપણ માનીને પોતાની માનસિક નિર્બળતાને છૂપાવવાનું ગેરહતાપણું કરે છે, તેઓની અસ્થિરતા તેમજ તકમાધુષ્ટિનું અવસર પોત પ્રકાશી જાય છે. જ્યારે કસોટીનો કપરો અવસર આવે છે એટલે કે, જે વસ્તુના ત્યાગમાં પોતે માને છે, પણ તેની પ્રતિજ્ઞા લેવામાં પોતે પોતાના મનોબળની દૃઢતા પર મુસ્તાક રહેવાનો ખોટો દંભ ખેલે છે, અને આ રીતે નિયમ લેવામાં જનની નિર્બળતા છે, એમ માને-મનાવે છે પણ જ્યારે તે અમુક વસ્તુ એના વિપત્તિના અવસરે સામે આવી પડી હોય છે કે જે અવસરે એના સિવાય બીજું કંઈ પોતાને માટે આધાર રૂપ નથી હોતું ત્યારે પોતાની જાતને સાચવવાની ખાતર બીરૂઝવાના આ લોકો તદ્દન લાચાર બનીને બચાવ કરવાને રહેજે ઉતારના યજ્ઞને બોલી ઉઠે છે કે,

‘આપણે કયા નિયમ હોતો ? આવો અવસર હોય ત્યારે આપણાથી મીઠું શું બની શકે ? આપણું મન થોડુંક પાપી છે ? આપણે કેવળ અવસર જોઈને કરી લેવું પડે’—આ રીતે બાપીશ બચાવો કરીને તેઓ ધીરે ધીરે દરેક જાનતોમાથી પ્રસંગ પામીને વારંવાર છટકી જાય છે. કારણ કે, નિયમ કે પ્રતિજ્ઞાના ઐચ્છિક બંધનોમાં આવતું એ આ લોકોની ચંચળ અને વિકારવશ બનેલી મનોવૃત્તિઓને મિલકતુલ પાલવતું નથી. અને એના પર જય મેળવવાનું આત્મ સામર્થ્ય હજી એમણે કેળવ્યું કે મેળવ્યું નથી એટલે આવી દશાવાળા વર્ગની સ્થિતિ યમ, નિયમ કે પચ્ચક્ષણ જેવા આચાર શુદ્ધિના મૂળ પ્રાણરૂપ ધર્મની સાધનામાં ત્રિશકુ જેવી હોય છે આથી આવા સત્વહીણા જડ કાટિના આત્માઓ સાચે મહા-જ્ઞાનિપુરુષાની દૃષ્ટિએ અતિશય અનુકરણને પાત્ર હોય છે.

જેઓ નિયમભંગના પાપથી ડરીને કે પાપના ભયનો વદેમ રાખીને કોઈ દિવસ નિયમજ લેતા નથી તેમજ નિયમ લેવાની વાતથી દૂરને દૂર રહેવામાં પોતાની જાનમુલાસાની માને કે કે માની રક્ષા છે, તેઓને કેટલુંક કહેવું હાલ આ અવસરે આવશ્યક યજ્ઞ પડશે કારણકે, જન ભંગના ભયનું આજે જે દુષ્પરિણામ કેવળ નિયમ કે જનની ગ્રન્થતામાંજ આશ્રય છે, તે અતિથય દુ ખદ છે. આથી જ આવા વાતાવરણને ચોપી રાગની જેમ ફેલાવુ અટકાવવાને સાર લાવજતીરૂપે ચેતવણીનો માદ આપવાની જરૂર જમી યજ્ઞ છે

હકીકત એ છે કે, નિયમની પાલનામાં અડગતા હોવી ઘટે, તે સારૂ આત્મચક્ષુ મામથ્યું કેળવવાની આવશ્યકતા છે આ વગેરે સમજ આપના માટે નિયમભંગના પાપો મુમજરી, તેનો ભય કેળવવાની દિનબુદ્ધિએ ઉપકારી મહાપુરોએ ઉપદેશ આપ્યો છે પણ 'નિયમેનો કે નતોનો સ્વીકાર જીવનમાં જૂઠ્ઠાણ છે, તેમજ ધર્મભાષ્યોનો મુખ્ય આચારધર્મ છે' આ દિલકર વાત નિયમના ભંગમાં મહાપાપ છે,' આવું આવું જોવીને નિયમોથી આધાર રહેવામાં માનનારાઓએ કદી જૂઠ્ઠાણી જોઈએ નહિ

બાકી 'આપણે તો બાઈ નિયમ લેવાથી ડરીએ છીએ કારણ કે નિયમ બાગી જન તો પાપ લાગે આનોયણુ લેવી પડે !' આવું જોવાનારાઓ કેવળ પોતાની જાતપરની અચક્ષુ કે આત્મવિશ્વાસના અજાણે જ બચાવરૂપે જ આવું જોલે છે, અને તે પણ 'જીવનમાં અવિરતિ મહાપાપ એરી છીડાની જેમ આત્માને કોરી રહ્યું છે માટે વિરતિ જરૂરી છે' આ સીધી સાદી શાસ્ત્રીય સમજની અજાણતાના કારણે જ, કેમ કે, અજાણ એ મહાભોટું શલ્ય છે. ખરે જ આના જેવું કષ્ટ ખીજી એકેય નથી.

કેટલીક વાર એવું બને છે, કે જેઓને વિરત કે સંધમી જીવનની

કશી કિંમત સમજાઈ નથી. જેઓ અવિરતિના પાપરસથી રંગાઈ ગયા છે, અને જેઓ ધર્મની કે ધર્મનાં નૈતિક બંધનોની બાબતોમાં તદ્દન લીધીપોતી—નબળા મનોદશા ધરાવવામાં જ રેવાઈ ગયા છે, તેઓ જ પોતાની જાતના બચાવરૂપે ધાર્મિકતાના શુદ્ધ વાતાવરણને ડોળી નાખવાને માટે આવી આવી વાતો કરી રહ્યા છે.

એટલે નિયમ લેવાની વાત આવતા તેના ભગતી કે પાપભયની વાક્યતુરાધના અટાપટા ખેનનારાઓને નિયમની જ પડી હોતી નથી, એવાઓને તો પોતાનાં જીવનની પાપરસિકતાને છૂપી રીતે આ બ્રહ્માને પોષતી છે, તેમજ ધર્મી ગણાતાઓના વર્ગમાં પોતાનું સ્થાન સ્વાર્થત્યાગની કિંમત ચૂકવ્યા વિના આ લોકોને ટકાવી રાખવું છે. એટલે જ નિયમ લેવામાં પાપનો ડર તેઓ આગળ કરે છે, પણ નિયમ નહિ લેવાથી શાસ્ત્રે મહાપાપ બતાવ્યું છે તે મહત્વની વાત તેઓ ધરાદાપૂર્વક સફાઈથી ભૂલી રહ્યા છે.

જે શાસ્ત્રનાં વચનોને તેઓ નિયમ લેવામાં તેના ભગતું પાપ બતાવી નિયમો કે વ્રતોની આડે ધરે છે, તે જ શાસ્ત્રના પારગત મહાપુરૂષો ઉપદેશે છે કે ‘નિયમોના સ્વીકારમાં જ આત્મકલ્યાણ છે, એક સમયની પણ અવિરતિ કલ્યાણની કામનાવાળાઓને ન જ હોવી ઘટે. પ્રતિજ્ઞા કે નિયમના સ્વીકાર વિના અનાદિકાલીન અવિરતિનું પાપ કદી ટળે નહિ નિરતિયારપણે યથાવિધિ પાળવાના શુભ અધ્યવસાયથી નિર્લજ્જતાપૂર્વક શક્તિમુજ્જન ગુરૂસમક્ષ જેઓ વ્રતોને સ્વીકારે છે, તે સત્વશીલ આત્માઓ છે, વ્રતનો સ્વીકાર કરનારા પાપજીરૂ તે આત્માઓ કદાચ વ્રતના પાલનની તીવ્ર અભિલાષા છતાં પ્રતિકૂળ સંયોગોમાં ચૂકે, કે ભૂલે નિયમોમાં અવિધિ કે અતિયાર તેઓને સામે તો પણ આ રીતે વ્રતના પાલનમાં દૃઢ નિશ્ચય રાખનારા તે આત્માઓ, અદ્ય પ્રાપ્તિત દ્વારા

વ્રતભંગના પાપભારથી સહેજે હળવા બને છે કારણ કે, 'કદ લઘુશ્ચ' અર્થે અતિચાર સેવન હોવા છતાં પણ ધર્મ કરનાર લઘુ પ્રાયશ્ચિત્તને પામે છે, જ્યારે 'શ્ચક્ર ગુહશ્ચ'—અંગ અતિચાર કે અર્થિધના કરથી ધર્મવ્રત કે નિયમો રૂપ વિરતિ વિનાના આત્માઓ ગુરુ પ્રાયશ્ચિત્તની શિક્ષાને પાત્ર ઠરે છે.'

નિત્ય નિયમોની નોંધ

૨

આથી ધર્મશીલ સમગ્ર આત્માઓએ જીવનને ઉજાડવા માટે જીવનનું તરીકે ઓછામાં ઓછા આટલા નિયમોનું પાલન નિત્ય અવશ્ય કરવું જોઈએ. જે વિના ધર્મિતા કે જ્ઞાનિજ્ઞાપી માનવતા પ્રાપ્ત થઈ શકતી નથી પ્રત્યેક વિચારક મુમુક્ષુએ આત્મકલ્યાણની પ્રતિષ્ઠા, શ્રી વીતરાગપરમાત્મા પ્રરૂપિત માર્ગની આરાધના માટે મન વાણી કે કાયાના યોગેને આ રીતે ધર્મશુદ્ધિ તેમજ વ્યવહાર શુદ્ધિના પાલન રૂપ નિયમોમા અવશ્ય જોડી દેવા જોઈએ. જે નિયમો દ્વિષા સૂચન તરીકે ટુંકમા આ મુજબ છે:—

૧. હ મેઘા દેવ-ગિનપૂજા, દેવદર્શન તેમજ ગુરુવંદન કરવું. સામાગ્રીના અભાવે જમી આદિના દર્શન કરીને પણ આના મહત્ત્વને અખંડ જાળવવું

૨. સવારે ઓછામાં ઓછું નવકારશીતું પચ્ચક્ષ્ણાણ અને સાંજે ઓગિહાર, તિવિહાર અથવા ઔષધ આદિના કારણે દુધિહાર, આથી ઓછું ન જ હોવું ધટે.

૩. શ્રી વીતરંગ પરમાત્માની વાણી, ગુરુમહારાજના મુખથી દરરોજ સાંભળવી, કદાચ વધુ સમય ન મળે તો ઉપાશ્રયે જઈ એક ઘડી (૨૪ મિનિટ) પૂ. સુવિદીત મુનિરાજની પાસે જઈ ધર્મકથા કરવી.

૪. બની શકે તો દરરોજ, નહિતર ઓછામાં ઓછા મહિનામાં ૨૫ સામાયિકા કરવા. તેમાં ધર્મનું વાચન રાખવું. ધાર્મિક અભ્યાસ તેના રહસ્યાર્થની વિચારણા પૂર્વક કરવો તેમજ ધર્મિક સૂત્રોનો સ્વાધ્યાય કરવો અને ધર્મધ્યાન રૂપ નવકારવાલી વગેરે મન, વાણી અને કાયાની એકાગ્રતા પૂર્વક મેળવવાં.

૫. જુગાર, વેસ્થાગમન, મદિરા-દારૂ-તાડી વગેરે ફેરી પીણા, શિકાર, પરસ્ત્રી ગમન, ઘર ફાડવા કે વિશ્વાસઘાત દ્વારા યા લાયકર કાઢિના લોક વિરૂદ્ધ રાજદ્રોહનાળા ચોરીના પાપો, માસ, ઇડા, વગેરે પરમાટીનો ખોરાક આ સાત મહાબ્યસનોને સર્વથા જીવન પર્યંત ત્યજી દેવા. જુગારમાં જો કે અનેક પ્રકારની માનસિક અસ્થિ-રતાના કારણરૂપ સદ્દાના વહેપારો પણ ગણાય છે, જે આજના બજારોમાં આ બ્યાપાર પ્રતિષ્ઠિતોનો અને આનંદદારનો બ્યાપાર ગણાય છે, છતાં પણ તેના પ્રકારના વહેપારો મદાપોલનું નિમિત્ત બનીને જીવનમાં પરિવ્રજનો કે લાલસાનો અનિષ્ટ એવું ન લગાડી દે, તે પહેલાં સાવચેતીપૂર્વક ત્યજી દેવામાંજ સાચું કદાપણ રહેતું છે.

૬ રોજના વપરાશની વસ્તુઓ અને જરૂરિયાતોની હ મેશા નોંધ રાખવી પ્રમાણ જેમ બને તેમ મર્યાદાપૂર્વક સંકેત્યમાં રાખવું સાજ સવાર તેને યાદ કરી લેવું.

૭ આઠમ, ચૌદશ, સુદિ પાચમ, આ રીતે માસિક પાચતિથિએ ઉપવાસ, આયબીલ કે એકાસણ ઓછામાં ઓછું કરવું, બીજી પાચ તિથિઓમાં બેસણ અથવા ઉચટે પોરશીનું પચ્ચકખાણું સનારે, તેમજ સાંજે ચોવિહારનું પચ્ચકખાણું કરવું.

૮ કંદમળ, (ખટાટા, ચક્રોપા, ગામ્વર, આદુ, લસણ, મગા) વામીઅત્ર, કાયાદૂધ દહિં કે છાશ સાથે કરોળ અનાજ. મેથીનાં તથા લીલાં બોળ અથાણાં વગેરેના ત્યાગ પૂરંક આદાર શુદ્ધિ જાળવવી, કેમકે, બોજનની કે ખાનપાનની શુદ્ધિથીજ વિચારોની, શરીર કે વચનની શુદ્ધિ મોટે ભાગે ટકી રહે છે. આથી જની શકેતો ધર સિવાય બગ્ગર કાષ્ટ પણ વસ્તુ, ચઢા, બજ્યા, નારતો સોડા, લંબન વગેરે ખાવા પીવાનો વ્યવહાર જ ન રાખવો.

૯ ચઢા, પાન, સોપારી વગેરે વ્યસનરૂપ ન બને તેની શરીરના મંજીર રોગની જેમ કાળજી રાખવી. તેમજ ખીડી, ચલમ, દુન્કો કે સીગારેટ વગેરે વ્યમનોની બીજોને જીવનપથ ત ત્યજ દેવી ચર્યાતના નાના વ્યમનો કે નજીવી આદતો જતે દિવસે બપોર કોટિના દુબ્ધ-સનો જની જાણ છે પરિણામે ધર્મ કે વ્યવહારની શુદ્ધિમાં સડો પેસી જાય છે અર્થાં અને કામપુરુષાર્થ બગડે, એ તો એક મામુની તુક્યાન, પણ જીવનનું મદત્વ જેના યોગે છે એવો ધર્મ પુરુષાર્થ તદ્દન વિણુમી જાય છે, આ મોટું તુક્યાન બેકું છે માટે કાષ્ટ પણ પ્રકારે વ્યમનમાત્રનો શોખ ન જ હોવો ધટે

૧૦ મહિનામાં બે પૂરં દિવસોએ ખાસ નિવૃત્તિ મેળવીને, ધર્મ-ધ્યાનમા રહેવા માટે, સમાધિમય જીવનની શાન્તિ પ્રાપ્ત કરવાને ધર્મ-રથાનમાં રહીને ચાર પ્રહર કે આઠ પ્રહર પૌષધમા ગાળવા જેઠાએ, તેવા પ્રકારના આત્મસામર્થ્યને કે મનોમજની અડગતાને કેળવ્યા સિવાય ઢીલા પોચા મનોમજવાળા આત્માઓ આ પ્રકારે નિવૃત્તિના રસને મેળવી શકતા નથી

૧૧ શ્રી વીતરાગદેવ, ધર્મ તેમજ ધર્મરથાને જેના કે, મદિર, હિપાશ્રય, જ્ઞાનશાળા, પાઠશાળા, અને સુવિહીત નિમ્નંથ સાધુ, માધ્વી કે જે ગુરુપદના શિરોધાર્ય રથાને છે, તેમજ સમાન ધર્મવાળા

સાધર્મિભાષ્યો-આ ઉત્તમ અને ગંગામયો જ્યાં પવિત્ર ધર્મક્ષેત્રો છે. આ ક્ષેત્રોની સેવા, ભક્તિ, પૂજા અર્થાં વગેરે દ્વારા પોતાની તન, મન અને ધનની સંપત્તિનો દરરોજ લાભ લેવો જોઈએ. કોઈ પણ પ્રકારનો શક્તિને ગોપવવારૂપ દહન, આ સ્થાનોની ભક્તિમા ન હોવો જોઈએ આમ કરવામા એટલે કે આ સ્થાનોની સેવા-ભક્તિમા શક્તિ ગોપવવામાં આત્મવચનાનું પાપ સેવાઈ જવાનો સંભવ છે. જેના પાપભારથી છૂટતું આત્માને માટે ધણુ દુષ્કર બને છે. આથી લક્ષ્મી કે ધન, ધાન્ય જેવી અધુન વસ્તુઓની ખાતર આવા ઉત્તમ ધર્મક્ષેત્રોની ભક્તિના ક્રમ લાભથી વચિત ન જ રહેવું ધટે.

૧૨ નિરપરાધી ત્રસ જીવને મારવાની બુદ્ધિથી જાણી જોઈને નિરપેક્ષપણે મારવા નહિ. કૂતરાં ગિલાડા, વાદરા, પોપટ વગેરે તિર્થંચોને પાળનાના નહિ. દયાબુદ્ધિયે કદાચ આશ્રિત તરીકે રાખવા પડે એ અપનાદ રૂપે ગાડી, ટંપા આદિમાં જોડલી સવારી તે ઘોડા, બળદ ઉપાડી શકે અને એ હેરાન ન થાય તેટલી સવારી ઉપરાંત બેસતું નહિ કુવા, તળાવ, કે નદીમા નહાવા પડતું નહિ, પાણી અણુગળ કદી વાપરતું નહિ પાણીના ગોળા, ઘડા, વગેરે એ હા કરવા નહિ. પીધેલું ઠામ કોરુ કરીને રાખવું. વળી તે તે સ્થાનોને ચદાવાથી ઢાંકવા જોઈએ. આમ કરવામા જોમ ધાર્મિક દષ્ટિએ જીવરક્ષાનો હેતુ સમાયેલો છે તે રીતે વ્યવહારિક દષ્ટિએ આ વસ્તુ નિર્મળ સભ્યતા પૂર્વકની છે, સરળ સ્વચ્છ અને નિર્મળ મન વાણી અને કાયાની પ્રવૃત્તિ કે રીત રિવાજ હોવા એ ધર્માત્માઓનો શુદ્ધ વ્યવહાર છે.

૧૩ કોઈ આપત્તિમા મૂકાય તેવા પ્રસંગે પાચકે પચીમની રકમના સ્વાર્થની ખાતર પણ જીવું બોલવું નહિ. કોઈના પર વગર વિચારે ગંભીર ગુનાનું આજી મૂકવું નહિ. ધર્મના કે દેવના સોગંદ કદી

ખાવાના નદિ. આવા-મેળનો ખાવાથી ધર્મ કે ધર્મના નાયક જેવા સોફોક્લર તાગક રવાનો પ્રત્યેનો હરખનો બુદ્ધિમાન ભાવ શિથિલ બને છે તેમજ તેઓ પ્રત્યે અગ્રદા કે અધિભાવ પેદા થાય તેનું વાતાવરણ જન્મે છે.

૧૪ માક્ષાત કે પરંપરાયે આપણી જાત માનીકી જેમા ન હોય તેવી વસ્તુને લેવાની ગતિ કે પ્રગતિ કહી રાખવી નદિ. આ પ્રકારની પ્રગતિથી અનિતિ કે વિશ્વાસઘાતદ્વારા દુશિયારી પૂરક સ્થામાના ભોગપણનો ગેરજાભ લાધને જે કાંઈ મેળવવું એ પણ એક પ્રકારની ચોરી કહેવાય. ધાર્મિક દૃષ્ટિએ આ એક ગંભીર ગુન્હો ગણાય છે. ધર્મની સત્તાના શાસનનો ગુન્હો એ અતિશય નેપમ છે. કમંમતા એની શિક્ષા કરે છે. શિક્ષા થવામા કદાચ દેર-વિલગ હોઈ શકે પણ અધેર નથી એ નિશક છે

ટપાવ રેલ્વે કે દાણની ચોરી કરવી એ પણ રાજ્યનો ગુન્હો ગણાય. રાજ્યમતાની સામે તેના વદિવટને અગે ગમે તેટલી ફરિયાદો ઉભી હોય, છતાં આ રીતે પોતાના બે-પાયના લાભની ખાતર એના ગેરવદિવટના બદ્દાને આવી છૂપી ચોરીઓ કરવામા નૈતિક દૃષ્ટિએ પણ એક પ્રકારની હલકટ મનોદશા જ કહી શકાય. આમ કરવામા હડાપણ કે વ્યવહારકુશળતાનો પણ સદતર અભાવ જ ગણી શકાય. ગેરવદિવટની વાતો કેવળ બચાવ પૂરતી જ છે. પોતાના વ્યાપાર વ્યવમાય કે જીવનવ્યવહારોમા, ધાર્મિક, નૈતિક કે સામાજિક દૃષ્ટિએ પોતે સ્થામાઓની સાથે કઈ રીતે વ્યવહાર કરે છે એ જેને જેવાની પ્રાયઃ ધુરસદ નથી, તેમજ સામાની માથે અનેક પ્રકારની ભૂટણીતિ પોતાના સ્વાર્થ ખાતર આચરનાર આવા વ્યવહારમેવા માણુએને પોતાની આ બુનોને મુધાર્યા પહેલાં રાજ્યમતાની ભૂટણીતિના નામે શબ્દોની ચાનગાજી રમવી એ તદ્દન અનિચ્છનીય છે

વળી કાઈની પણ યાપણ ઝોળવવી નહિ. તોલ માન માપાં જૂઠાં કે ફેરફાર કરવા નહિ. આપવા લેવાના વ્યવહારમાં રહામાને ઠગવાની બુદ્ધિથી અપ્રમાણિકતા કદી કરવી નહિ. પાપબીડતા પૂર્વક પ્રમાણિકતા તેમજ નીતિ ગુણને કેળવવો.

૧૫ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરવું, અથવા પોતાની પરણિત સ્ત્રી સિવાય અન્ય મધ્યમાયે સ્ત્રીઓ જેમ કે, વિધવા, વેશ્યા કે સધવા, યા કુમારિકા-પરસ્ત્રીને માતા કે બહેન સમાન સમજીને યોગ્ય અને મર્યાદા પૂર્વક વ્યવહાર રાખવો. માવજત કે સેવા શુશ્રૂષાના કારણ સિવાય પરસ્ત્રીનો સ્પર્શ પણ નહિ કરવો. આ એક મહત્વની પણ ગંભીર જવાબદારી, સદાચારમય જીવનની પવિત્રતામાં માનનારને માટે ધાર્મિક દૃષ્ટિએ રહેલી છે. સત્યતા, યુગપરિવર્તન કે જમાનાના નામે આ વસ્તુની સામે જે ચેડા કઢાય છે કે હસીને બ્રહ્મચર્યની રક્ષાના મૂળ પ્રાણભૂત આ વાતને માટે જે લખાય-બોલાય છે, તે ખરેખર અધ.પાતનનું અંતિમ સિમાચિહ્ન છે.

વર્તમાનમાં જે અનાચારો વધતા પ્રમ.જીમાં પ્રસરી રહ્યા છે તેનું કારણ સંયમ, સદાચાર કે બ્રહ્મચર્યના પાલન માટેની શિથિલતા તેમજ તેની મર્યાદાની જાગવણી માટેની માનસિક નિર્બળતા છે. વળી અન્ય સ્ત્રીવર્ગ સાથે મદ્દવાસમાં વારંવાર આવવું નહિ. ખામ એકાન્ત પ્રસંગો પાડવા નહિ, લક્ષ્મી જાનો વગેરેમાં સ્ત્રી કે પુરુષોની સાથે ભોજન યા શય્યા કરવી નહિ. બિલત્સ ચિત્રો, નાચ ગાનના જલ્મમાં વગેરે જોવા નહિ; શૃંગારિક કે સામાજિક નયનો વાચવી નહિ. મૃદ્ધિ વિરૂદ્ધ કર્મ, હસ્તમેયુન કે કૃત્રિમ રીતે વીર્યદાય કદી કરવો નહિ. વિષય સેવનના અશુભ સંકલ્પો છોડે કે તરતજ મનને બીજી પ્રવૃત્તિઓમાં જોડી દેવું. પૂર્વકાલીન પવિત્ર મહાપુરુષોનાં જીવનોની વિચારણા અથવા અન્ય વૈરાગ્ય અને શાન્ત રસના પોષક

તેનું મુળ કારણ સંયમ ધર્મ કે વિષય વૈરાગ્ય માટેનો ઉદ્દેશીન-
ભાવ રહેલો છે. આ વાતાવરણમાં ત્યારે જ પક્ષટો આવે કે, જ્યારે
જ્ઞાનિ જાખ્યા સદાચાર પ્રત્યે તેમજ સદાચારરત સાધુ મહાપુરુષોના
પ્રત્યે હૃદયનો બહુમાનભાવ પેદા થાય [આ પેદા કરવા માટે જ
અહિં દુકમાં આચારેની નોંધ માર્ગદર્શન આપનાના હેતુથી જ મૂક-
વામાં આવી છે.]

૧૬ જરૂરિયાતો ઝોઘી કરીને, લાજ, સરમ કે દાક્ષિણ્યતાના
ખોટા ખરચાઓ છોડી દઈને, આપણે પહેલો વગીએ તેટલા પ્રમા-
ણના ખરચાઓને નહિ કરીને પરિમદનું પરિમાણ રાખવું, કે જેથી
અનીતિ, વિશ્વાસઘાત કે ધર્મ ભૂનીને વહેપાર-વ્યવસાયો કરવાનો પ્રમંથ
ન જ આવે એટલે સૌએ પોતાના વાર્ષિક ખરચાઓની ઉચિત
મર્યાદા બાધી, પરિમદનું પરિમાણ નક્કી કરી દેવું જોઈએ,
સોભ કે લાલસારૂપ મહાપાપનાં અનિષ્ટોને સમજી જેમ અને
તેમ જીવનને સતોપના આનંદમાં જ મદાલનારું બનાવી
દેવું જોઈએ. સ્વાધીનતા કે સ્વતંત્રતાનાં મુખની જાખી પણ ત્યારે જ
થશે કે જ્યારે મનથી પણ પરિમદની મમતા કે મૂઝાં આઘી
ખસશે, નહિતર જેમ જેમ પૈસો, પરિવાર કે માનપાન વધશે, લાભની
પ્રાપ્તિ થશે તેમ અસતોષ, અથાન્તિ, છબ્બાં અને વૈરવિરોધના રિપ,
મૂઝાં-મમતાના ડંખને વધુ તીવ્ર બનાવશે. પરિણામે આત્મસમાધિ
મરી જશે, આત્માનો ભાવગ્રાણ નિજીવ જનશે, પછી બાકી રહેશે
શું ? જે હશે તે કેવળ મૃત્યુ પાછળના જલસાએ જેવા બપોરો !
જ્યારે તે અવસરે આત્મા પોતાનું મથળું ગુમાવીને ભેડો દશે !

માટે જ પરિમદ-સોભનાં મદાપાપથી સર્વથા મુક્ત બનવાની
તૈયારી સદા જાગૃત બનીને રાખી લેવી જોઈએ. વળી પરિમદનાં
પરિમાણ ઉપરાંત વ્યાપાર કરવો, નહિ, તો જ પરિમદનું

પરિમાણ રાખ્યું તે કાર્યમાંથી બંને, બાકી એક બાજુ છાદાપૂર્વક પરિમાણની મર્યાદાથી અધિકનો વ્યાપાર મૂર્ખાવશ બનીને ચાલુ રાખવેલ જ્યારે બીજી બાજુ ‘અધિક થશે તો ધર્માંદા કરીશું!’ આ ખોટો જવાબ જાતની આખર જાળવવા દાસ રૂપે રાખવેલ આ વસ્તુ એક પ્રકારની બનાવટ બની જાય છે.

પરિગ્રહનું પરિમાણ કે નિયમમર્યાદા આત્માને પરિગ્રહમૂર્ખાના કે ભોજના ભયંકર પાપથી જવાબી લેવા માટે છે. જ્યારે આમ કરનારને માટે આ ધ્યેય ફળતું જ નથી, જતે દિવસે તે આત્મા અતિપરિગ્રાહી અને મદા આરંભી બની જાય છે, છતાં એ પોતાની જાતને ધર્મી તરીકે ઓળખાવવા માટે, પરિમાણથી અધિક દ્રવ્યદ્વારા ધર્માંદા કરવાને સહચાય છે, પણ આ ધર્માંદા કરવાની જ્ઞાતિ પણ ક્યાં મુધી ટકશે ? નિયમને ઠોઈ પણ રીતે આમ કરીને પણ પાળવેલ એ જાવના પણ કેટલો કાળ ટકી રહેશે વાર ? કેમકે મૂળ વિનાના જડની ગોખા કે સૌન્દર્ય વિદુણા શરીરનો ભપકો જેમ ક્ષણજીવી છે તે પ્રકારે મૂર્ખાત્યાજના ધ્યેય વિનાનો પરિગ્રહપરિમાણનો સંકલ્પ કે નિયમ જતે દિવસે બૂઝાઈ જતાં તેના જીવનમાંથી અવશ્ય અદશ્ય થઈ જશે.

માટે પરિગ્રહનાં પરિમાણને નિયત કરી લેનારા ધર્મીમાએ આટલું એની પૂઠે ઉતારના તરીકે પાળવું જ રહ્યું કે—

- (૧) પરિગ્રહના પ્રમાણ ઉપરાંત વ્યાપાર કરવો નહિ.
- (૨) વ્યાપારમાં ધારવા કરતાં લાભ વધુ મળ્યો તો તે અભિગ્રહનો ભંજ ન થાય તે માટે તે અધિકનો ધર્મકાર્યમાં સંદુપયોગ કરવો.
- (૩) પણ પરિગ્રહના ધારેલ પ્રમાણમાં નામ વગેરે બદલીને આડું અવળું કરી મમતા-મૂર્ખાના મદા પાપને સેવવું નહિ.
- (૪) જીવદયા જાળવીને તૈયાર વસ્તુના વ્યાપારથી બની શકે તો આજીવિકા ચલાવવી.

(૫) લેણદેણનો વ્યવહાર ચોકસો રાખવો, અધિક વ્યાજ સામાની મુશ્કેલ પરિસ્થિતિનો ગેરવાસ્તવ વગેરે દ્વારા લક્ષ્મી ભેગી કરવામાં વ્યવહારની અશુદ્ધિ રહેલી છે પરંપરાયે ધર્મશુદ્ધિ ટકી શકતી નથી માટે તે પણ ત્યજ દેવ જોઈએ.

(૬) કોઈના આજીવિકાના અંતિમ સાધનો, ઉદર નિર્વાહની નિત્ય ઉપયોગી જરૂરિયાતો વગેરેને પડાવી તેના પેટ પર પાકુ મારી લેણું પલાવતું નહિ બની શકે તો આવી દીનદાસવાળાને અનુક્ર પાથી ચોક્કસ સમિત મુજબ આપીને છૂટું થવું સારું, પણ લોભથી આવાઓની સાથે વ્યાપાર નહિ કરવો.

(૭) કોઈની પાસેથી કદાચ લેણું પતે એવું ન હોય તો તે લેણ વાળું રક્ષમની મમતા ત્યજ તેને વેચીશવો દેવામાં જ ધર્માત્માનું ઠંડાપણું રહેલું છે પણ તેનો સદ્વ્યય થાય તેની અનુમોદના કરવી.

(૮) કોઈના નવારસીયા, છુએદીયા કે સત્તાપ ઉપબંધનારા મેલા ધન કે માલમીલકાતને રાખવા નહિ કે જેથી બુદ્ધિ બગડવાનો આ ધર્મને હારી જવાનો પ્રસંગ ન આવે કારણ કે, આવા ધન-માલમિલકતને મેળવીને માલદાર બનેલાઓ પ્રાય કરીને મતિમ્રષ્ટ બની ધર્મવિમુખ થાય છે પરિણામે જીવનની સાચી ધર્મમિલકતનો સર્વનારા કરી આવ્યાર પતિત જીવન જીવી દુર્ગતિમાં ન્યૂં છે આ વસ્તુ નજરે પડે અનુભવાની જોઈ શકાય છે શાસ્ત્રકારોએ પણ આ દર્શાવે તેમજ તેના અંતિમ કટું પરિણામનો ખ્યાલ રાખીને આના ત્યાજ મટે મૃદરથોને ઉપદેશ આપે છે જાણે કદાચ આવા દ્રવ્યને લેવાનો ખાસ અવસર આવ્યો તો તેના જ નામથી તીર્થસ્થાનમાં જોઈદાર આદિ દેવમંદિરના ધર્મકાર્યમાં તે દ્રવ્યનો સંપૂર્ણ વ્યય કરવો જેથી તે ધર્મસ્થાનોના આવજનને પામી અનેક પુણ્યવાન આત્માઓ ધર્મની પવિત્ર ક્રિયાઓ દ્વારા જીવનને સધી શકે.

(૯) ધર્મની શોધા પ્રમાણના કે મદના વધે, સમજા ધર્મ જુ સમૃદ્ધ બને-આ સર એટલે કે, કેવળ આજ એક ઉમદા આશયથી ધર્મ-કરાણ સદ્ગુરુદરથોએ સાવજનિક લોકોપયોગિકાર્યોમાં વ્યવસ્થાિત મનઃવ્યય કરવો જેથી ધર્મ કે ધર્મશુદ્ધિ માટે જનસમજના ધર્મસંમુખ અદિક જોને જનુમાન આવ ઉપજે પરિણામે પરિણમી જન ધર્મના વાસેની તે

લોકોને જોગજ થાય. જે આ કાળમાં મોટામાં મોટો લાભ કદી રાખાય. પણ આ સમયવત્તાનાં સર્વવર્તનિક કાર્યો પોતાની બાધ, માનપાન કે લાજવન જરાતાની મેલી જીનિએથી ન જ થવા પડે.

એકંદરે આ વ્રત-નિયમો જીવનની શુદ્ધિના અંગજૂત આવશ્યક આચારો છે. વ્યવહારની શુદ્ધિ દ્વારા ધર્મશુદ્ધિ માટે આ કે આના જેવા નિયમો માનવજીવનને પ્રાપ્ત કરનારા આત્માઓને માટે કરણીય થઈના છે. સુંદર પ્રકારના આચારોથી જો જીવન વિકસેતું નહિ હોય, તેમજ વ્રત નિયમોની સૌરભથી જીવન સુચાસિત બની મહેકતું નહિ હોય તો તે માનવ જીવનની કિંમત શું હોઈ શકે ? સૌરભ કે વિકાસના સંસ્કારોથી સંહિત અસ્વય પુષ્પોની કિંમત કોઈએ આંકી છે વાર ? દેવવિહૃણાં મંદિરો શૂન્યવત્ બની કેવળ ભયંકર અટ્ટહાસ્ય કરતાં પોતાની સુંદરતાને ગુમાવી બેસે છે, તે રીતે પોતાનાં આચારોનાં સૌંદર્યથી છુટાઈ ગયેલા પવિત્રતાવિહૃણા આ માનવ પ્રાણિયો જન્મીને મરવાને માટે ફરી પાછા તૈયાર જ હોય છે ! ! જીવનનું સત્વ કે સર્વસ્વ, આથી જ સદાચાર તેમજ સંયમ છે. જેની સાધના ઉદારતા, સદિષ્ટતા અને સમભાવથી થઈ શકે છે.

આ ચાર મહામૂલ્ય સાધન માર્ગની યથાશક્તિ સેવા ઉપાસના કરવા માટે મુમુક્ષુ જીવોએ ઉપરોક્ત વ્રતનિયમોને હમેશા આરાધવા જોઈએ. અપ્રમત્ત બની, મન, વાણી, અને કાયાનાં યોગેને અશુભ વૃત્તિ તેમજ પ્રવૃત્તિઓમાંથી રોકી આ ધર્મમાર્ગની સાધના પૂરે અવસ્થા જોડી દેવા જોઈએ. કલ્યાણનો આ પવિત્ર માર્ગ છે. શાન્તિ સુખ, કે આનંદની મોજ આની યથાવિધ સેવા દ્વારા પ્રાપ્તવ્ય બને છે. આ અથવા આના જેવા સુંદર પ્રકારના વ્રત—નિયમોના પાલન મિથ્યા કદી કાલે કાંઈ પ્રાપ્ત થવાનું નથી. આચારશુદ્ધિ એજ વિચારોની શુદ્ધિને આણનારી છે. અધ્યાભાવ કે જે શ્રી સર્વજ પરમાત્માએ પ્રરૂપેલ તત્વોનો રૂચિભાવ

આત્માના જનમૃત કરે છે તેને રિયર રાખનારા પ્રાચ આ વ્રત નિયમો છે આથી જ જ્ઞાન અને દર્શન ગુણને દીપાવનાર ચરિત્ર ગુણની મહત્તા વચનાતીત છે

ન્યારે જ્ઞાનિમહાપુરુષોની સેવાને મેળવનારા અનાન આત્મા ઓ સસાર સાગરના પારને પામી શકે છે પણ તે ક્રિયાદ્વારા યા આચાર ધર્મની આરાધના દ્વારા, પણ તે સિવાય એટલે કે ક્રિયાની પાલના વિના નહિ જ. અર્થાત્ તેની પાલના અવશ્ય હોવી જ જોઈએ એટલે ક્રિયા સયમ કે આચાર વિના કદી નહિ ચાલી શકે માટે આચાર શુદ્ધિના નિર્મળ જળ સિંચન દ્વારા વિચાર—જ્ઞાન શુદ્ધિષ્ઠ ધર્મવૃક્ષના શ્રુણીયા વિકાસને મેળવી પ્રયુક્ત બને છે તેમજ પાગલો છે અને ક્રમશઃ થડ, શાખાઓ, પ્રશાખાઓથી સમૃદ્ધ તે ધર્મવૃક્ષ, પરમમુખના ધામરૂપ મુકિતના અક્ષય-નિરાયાધ સુખરૂપ ફલને આપનાર બને છે

ગૃહસ્થનાં ધર્મ વ્રતો

[બાર વ્રતો તેમજ ચૌદ નિયમો]

૧

અમૃત એ જીવનનું સંજીવિની તત્ત્વ છે, જ્યારે વિષ એ વિનાશ છે— આ લોકભ્યવદાર સર્વને અનુભવ ગ્રાસ્ય છે, આ સત્યનો અપભ્રાંશ કરવાનું સાદસ કદી કાષ્ટ બુદ્ધિમાન કરી શકે તેમ નથી. જ્યારે સર્વગાની મહાપુરોનો લોકોત્તર વ્યવદાર આ મુજબ માર્વજનીન સત્યને પ્રરૂપે છે કે, ‘ધર્મ’ એ અમૃત છે. તેમ જ પાપ એ આત્માનું મૃત્યુ છે— આ કારણે પાપમય જીવન ખરી રીતે મૃત્યુનો મહાઅંધકાર છે, અનન્ત જન્મ મરણની પરંપરાની વૃદ્ધિનું મૂળ મન, વચન અને કાયાના આ પાપઆપારો છે. જેનાં સાધનો મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, વિષય, ક્રુપા અને પ્રમાદ—આ પાંચ આશ્રવો છે. આથી આ આશ્રવરૂપ પાપદારોને રોકવાનો—ત્યજ દેવાનો સદુપદેશ મહાત્માનિ પુરોહોએ જગતના જન્ય જનસમાજને કથ્યાણુના પરમાર્થપંચ તરિકે ફરમાવ્યો છે.

મંસારનાં સર્વત્યાગી નિર્ગ્રંથ મહાપુરો, જેઓ પાંચ મહાવ્રતો દ્વારા સાધુ-શ્રમણ જીવનમાં શ્રી સર્વં પરમાત્માએ ફરમાવેલા સર્વ પ્રકારનાં પાપોની ત્રિરતિરૂપ સર્વવિરતિમય ઉત્કૃષ્ટ ધર્મની આરાધના કરી રહ્યા છે, આ જગદ્વંદ્ય ત્યાગિ પુરોહો, આથી જ પાપ વ્યાપા-

રેને મન, વચન અને કાયાથી કરવા, કરાવવા અને અનુમોદવાની નિવૃત્તિ દ્વારા નિષ્પાપ જીવન જીવી રહ્યા છે. આથી આ નિર્મળ્ય મહાત્માઓ, રાગ-દ્વેષ, મોહ-મમતા, વિષય-કપાય વગેરે દુન્દોનાં અનિષ્ટોત્પન્નતાના કલ્યાણકર રાજમાર્ગે ગતિ કરી અનેક ભગ્યજીવોને શ્રી વીતરાગદેવ કથિત ધર્મવાણી દ્વારા સન્માર્ગનો સદુપદેશ આપી નિજનાં જીવનને ઉત્તમનારા ઉપકારી મહાપુરુષો છે.

જ્યારે સર્વપ્રકારે સંસારસંગનો ત્યાગ નહિ કરી શકનારા ગૃહસ્થો, જેઓ આસક્તિના યોગે વિષય-કપાયની સર્વ રીતે ત્યાગ્યતા સ્વીકારવા છતાં ચારિત્ર મોહનોય કર્મની આધીનતાના કારણે દેશથી પાપોની વિરતિ કરનારા હોય છે. આ પ્રકારની રિધતિમાં રહેલા દેશ વિરતિધર આત્માઓને બાર વ્રતરૂપ દેશવિરતિધર્મ આરાધ્યકોટિનો ગણાય છે. આ બારવ્રતોમાં પાંચ અણુવ્રતો, ત્રણ ગુણુવ્રતો અને ચાર શિક્ષાવ્રતો રહેલા છે. સર્વવિરતિ ધર્મમાં પાંચ મહાવ્રતો છે, અને દેશવિરતિધર્મમાં તે વ્રતો અણુ-સ્થૂલરૂપ છે. જ્યારે ત્રણ ગુણુવ્રતો અને ચાર શિક્ષાવ્રતો આ પ્રકારે સાતવ્રતો, ઉપરોક્ત પાંચ અણુવ્રતોના રક્ષણ માટેના ઉત્તરવ્રતો છે.

આ બારવ્રતોને સ્વીકારનારા ગૃહસ્થ-શ્રાવકો, વ્રતોને અંગે નિયમ, ધ્યેય અને તેની સમજૂતી આ પ્રકારે ક્રમશઃ રાખીને વ્રતોનું પાલન કરી શકે છે, જેની દુઃક રૂપરેખા અહીં મૂકી છે. *

૧ 'અપરાધી કે નિરપરાધી, સ્થૂલ કે સૂક્ષ્મ, ત્રાસ યા બાદર પ્રત્યેક પ્રાણિમાત્રનું મન, વચન કે કાયાથી મારે અદિત ન કરવું' આ જ એક ધ્યેયને સ્વીકારીને આ પ્રકારે જીવનમાં યથાશક્તિ પ્રાણિનાશના કારણરૂપ આરંભ-સમારંભોમાંથી નિવૃત્તિ મેળવી શકે છે. જેમ કે, પાણી મળવામાં યતના રાખતી, પાણી વગેરેના હામ ઉઘાડા મૂકવા

નહિ, એંઠાં રાખવા નહિ, સડેલાં ધાન્ય કે લાટડાં વગેરે વાપરવા નહિ, ફૂવા, તળાવ વગેરેમાં નહાવા માટે પડવું નહિ. ઘરમાં પાણી-પાણે, રસોડું વગેરે સ્થાને ચંદરવા રાખવા, વ્યાપાર આદિ મહારંભ વગેરેનાં કાર્યો ત્યજી દેવા, છતાં અસાવધનાથી કે અનિવાર્ય કારણે આરંભ, સમારંભો તેમજ ઔષધાદિ પ્રયોગોમાં હિંસા થઈ જાય તો તેની જયણા.

૨ ‘ પ્રિય, પૃથ્વ-હિતકારક અને નિરવદ્ય વચન સિવાય બીજા વચનો બોલવા નહિ.’ આ ધ્યેયપૂર્વક જીવનવ્યવહારમાં યત્ન કરતા ગૃહસ્થે સ્થૂલ મૃષાવાદના ત્યાગરૂપ બીજા વ્રતનાં પાલનને માટે, કન્યા, નોકર, વગેરે સંબંધી; ઢોર તેમજ જમીન સંબંધી, વળી ચાપણને ઝાળવવા સંબંધી અને ખોટી સાક્ષી સંબંધી, આ પાંચ મોટાં જૂઠાં ત્યજી દેવા જોઈએ. કારણકે, આ જૂઠાણાં દ્વારા વૈર-વિરોધ અને અવિશ્વાસનાં મહાપાપો ઉપજે છે. આના યોગે બોયનાર આત્મા ધણી ગાઢ કર્મોને બાંધી ભવાન્તરમાં દુર્ભંતિમાં ભટકે છે. એટલે બની શકે તો ગૃહસ્થે દુષ્ટ વિવક્ષાથી જાણી જોઈને મોટું જૂઠું બોલવું નહિ. કદાચ અજાણપણાથી, પરાધીનતાથી કે આજીવિકાના કારણે આ વગેરેના યોગે જૂઠું બોલાઈ જાય તો તેની જયણા આ વ્રતમાં ગૃહસ્થને રહી શકે. પણ તે અનિવાર્ય કારણોમાં જ, નિયમભંગ થતાં તેના યોગે ધાડી મનોવૃત્તિ ન થઈ જાય આ વગેરે કારણોથી જયણા રાખવાનો હેતુ છે. આ વસ્તુ દરેક વ્રતોને અંગે સમજવી.

૩ ‘ પરની માલિકીવાળી કાષ્ઠપણ વસ્તુ સ્થૂલ કે સૂક્ષ્મ-તુલ્ય માત્ર જેવી પણ પૂજ્યા વિના ન જ લેવી, પૂજીને લેવી તે પણ આત્માના જ્ઞાનાદિગુણોની પ્રાપ્તિમાં સહાયક રૂપે હોય તે જ.’ આ ધ્યેયથી આવકમમાજને માટે ત્રીજા સ્થૂલ અદત્તાદાનવિરતિના વ્રતનું

આરાધન કરવાનું છે. આ માટે ક્રિષ્ણની પડેલી વસ્તુ લેવી નહિ, રાજ્ય ચોરી કરવી નહિ,—આ પ્રકારની મર્યાદા પૂરક નિયમો લેવા ગૃહસ્થ વર્ગને જરૂરી છે. કદાચ ધણી ના પાડે તેમ ન હોય, ધણીના મનને કશું દુઃખ થાય તેવું ન હોય, નિધાન વગેરે નીકળ્યું હોય આવા પ્રમંગોમા તેમજ અજ્ઞાનતા કે પરપરાઈ, વ્યાવહારિક આજીવિકાદિ કારણોથી અદત્તભોગ થાય તેની જમણા તે રાખી શકે છે.

૪ 'આત્મા અને આત્માના જ્ઞાનાદિ ગુણો આજ માટે પોતાનું છે, આ સિવાય અન્ય સઘનું' એ પર છે. પરનો ભોગવટો એ અનાચાર છે, માટે સદાચારને જીવનવ્રત સ્વીકારનાર મારે માટે અનાચારની સાધના ન હોવી જોઈએ. આથી રાગ તેમજ દ્વેષ, મોહ અને મમતાના અનન્યકારણ રૂપ દેવ, મનુષ્ય અને તિથંય સંબંધી અદાર પ્રકારના મૈયુન-વિષયોપભોગ મારે ત્યાગ્ય હોવા જોઈએ—'આ ધ્યેયથી ગૃહસ્થો રથૂય મૈયુન વિરમણ રૂપ એવા વ્રતનું પ્રાપ્ત સ્વસ્ત્રી સિવાય અન્ય સઘળી એ સ્ત્રીઓને માતા કે ભગિની તરિકે સ્વીકારવા દ્વારા કરે છે. કારણ સિવાય, પરસ્ત્રીના સ્પર્શાદિક કે અંગોપાંગાદિનું અવલોકન આ વગેરે પણ ગૃહસ્થાવસ્થામા પણ ધર્મની આરાધના કરનાર વ્રતધારિને વર્જ્ય હોવા જોઈએ તેમ જ નવપ્રકારની અધ્યયનની વાડ પણ તેને માટે પરસ્ત્રીને અંગે સાચરવાની રહે છે. આ વ્રતમાં સ્ત્રીવર્ગને માટે પોતાના પતિ સિવાય અન્ય પુરોની અપેક્ષા એ આ સમજી લેવું. મન, વચનના અમંચમના કારણે, અમાવધાનતાથી કે અન્ય અનિવાર્ય કારણે આ વ્રતમાં ક્ષતિઓ કદાચ આવે તો તેની જમણા રાખવી હોય તો રાખી શકાય છે.

૫ 'પુદ્ગલમાનનો મંગ એ આત્માનો વિકાર છે, જડ ધરીરાદિના સંસર્ગથી તે પરની મમતા આત્માને પોતાના સ્વભાવથી પતિત કરે

છે. પરના મમત્વભાવથી આત્મા, પોતાના પોતાપણાનું શરીરાદિને વેચાણ કરીને ખુવાર થઇ બેઠો છે માટે કાઠપણ પ્રકારે મારે શરીર, ધન-ધાન્ય સ્વજનવર્ગ વગેરે પરપદાર્થોની મૂર્ખા ટાળવી જોઇએ આથી તે પદાર્થોના સંસર્ગથી મારે સર્વથા મુક્ત બનવું જોઇએ— આ એક ધ્યેયને માગે પ્રગતિ કરવાની શુભભાવનાથી સ્થૂલ પરિગ્રહ પરિમાણ વ્રતના પાલક ગૃહસ્થવર્ગ દરેક પ્રકારના પરિગ્રહનું, લોભના પાપથી દૂર રહી શકાય તે રીતે યોગ્ય મર્યાદાપૂર્વક પરિમાણ કરી લેવું જોઇએ. જેથી ક્રમશઃ સર્વપ્રકારના સંગથી રહિત બની શકાય. કદાચ અગણપણાથી કે વ્યાપારાદિમાં ન ધારેલ લાભ મળી જવાથી મૂળ-વ્રતમાં ભંગ ન આવે તે કારણે આવા પ્રસંગોમાં ધ્યેયને અનુરૂપ જપણા રાખવી હોય તો રાખી શકાય છે.

૬ 'ગૃહસ્થજીવન એવું છે કે તેમાં સહેજ પણ અસાવધાની કે પ્રમાદભાવ આવી જતાં અનેક પ્રકારના પાપખંધો આત્માને ભારે કરી નાખે છે, આ કારણે જેમ બને તેમ ગમનાગમન વગેરે ક્રિયાઓમાં પણ હું પાપખંધથી ન દંડાઉં એ રીતે મારું જીવન હોવું જોઇએ— આ ધ્યેયપૂર્વક ગૃહસ્થપણમાં રહેલા વ્રનધારી શ્રાવકે આ છઠ્ઠા દિવસપરિમાણવ્રતમાં દશે દિશામાં પોતાના જવા આવવાનું યોગ્ય પરિણામ રાખવું જોઇએ. કદાચ નિરૂપાયે તાર ટપાલ છાપાં કે માણસો મારફત પરિમાણથી બહારના દેશોની સાથે સંદેશાની લેવડ દેવડ કરવી પડે તેમજ અકસ્માત વ્યાધિ કે પરવશતા ઇત્યાદિ કારણે જપણા રાખવાની જરૂર જણાયે તે રાખી શકાય છે.

૭ 'આત્મા શુદ્ધ ચેતન્યસ્વરૂપ છે, જડ વસ્તુઓ કે આધિભૌતિક પદાર્થોનો ભોગોપભોગ આ આત્માનો સ્વભાવ નથી પણ વિભાવ છે. પ્રકૃતિ નથી પણ વિકૃતિ છે. આથી જેમ બને તેમ બાહ્ય પુદ્ગલોના ભોગ કે ઉપભોગનો ત્યાગ મારે આત્માના મૂળ સ્વભાવની પ્રાપ્તિ

માટે કરવો જોઈએ.’ આ ધ્યેયથી વ્રતધારી મુમુક્ષુઓએ જોગ્ય અને ઉપજોગ્ય એટલે ખાવા પીવાના તેમજ પહેરવા ઓઢવાના પદાર્થોનું જોગ્ય પરિમાણ યાવજીવને માટે સ્થૂણરીતે અને દરોજને માટે ચૌદ; નિયમો ધારવા, અભક્ષ્ય અનંતકાયનો ત્યાગ, ભક્ષ્ય કે પેય પદાર્થોમાં પરમિતતા ૧૫ કર્માદિનેનો ત્યાગ વગેરે દ્વારા પાલન કરવું જોઈએ. આમાં શરીરની પરાધીનતા, અન્નજીવણું કે ઔષધાદિના કારણે જળજીવા રાખી શકાય છે, જેથી વ્રતભંગ થવાનો પ્રસંગ ન આવે.

૮ ‘અનાદિ કાલીન પ્રમાદના અભ્યાસથી આત્મા વારંવાર વિષય કષાય કે વિકલ્પા ઇત્યાદિ પ્રમાદોના યોગે ભયંકર પાપને બાંધી અપાર સંસાર સાગરમાં નિરર્થક અટવાઈ રહ્યો છે પરિણામે રૌદ્ર દુઃખોની પરંપરાથી પીડાઈ રહ્યો છે અને પરાધીનતાની વેદનાથી સંતપ્ત બની ગયો છે.’ આ કારણે મારે આ સંસારના ભ્રમજીવને ટાળવા માટે વિકલ્પા વગેરે પ્રમાદોને સર્વથા ત્યજી દેવા જોઈએ. પણ કદાચ સંસારમાં પરવશતાથી રહેલા મારે માટે આજીવકાદિ કારણોને અંગે મન વાણી કે કાયા દ્વારા પાપના બંધથી બંધાવવું પડે તે અનિવાર્ય છે, પણ નિરર્થક રીતે વિષય કે કષાયની ખોટી આધીનતા તેમજ વિકલ્પા વગેરે દ્વારા કે અશુભ-દુષ્ટ સંકલ્પ-વિકલ્પો કરીને હું ન બંધાઉં’ આ ધ્યેય-પૂર્વક ગૃહસ્થોને આઠમું અનર્થ દંડ વિરમણ નામનું વ્રત સ્વીકારવાનું હોય છે. આમાં સાત મહાવ્યસનોનો ત્યાગ, નાટક, એટક, સીનેમા વગેરે નહિ જોવા, શોખની ખાતર મેના, પોપટ વગેરે તિય-ચોને નહિ પાળવા, શસ્ત્રો તલવાર, બંદૂક, વગેરે બની શકે તેા ધરમાં નહિ રાખવા, રાખવાની જરૂર હોય તેા વ્યવસ્થિત રીતે એકાન્ત સ્થાનમાં રાખી મૂકવા, ચપ્પુ, કાતર કે સૂડી ઇત્યાદિ ધરમાં જ્યાં ત્યાં રખડતા નહિ મૂકવા, વધારે પડતી નિદ્રા, રાજકથા ઇત્યાદિ

કયાઓમાં રસિકતા, કે જેના પરિણામે અનેક પ્રકારના ધોર હિંસા-જન્ય આરંભ-સમારંભોની વાચિક કે માનસિક પ્રથંસા થવાનો પ્રસંગ આવે; આ સમગ્રું ત્સજ દેવું જોઇએ તેમ જ ખોટી દાક્ષિણ્યતા કે શરમથી પાપરુપ ઉપદેશો, પ્રેરણાઓ કે શિખામણો આપવી જોઇએ નહિ.

આમ ઉપદેશ આપવામાં ઉપકારિ મદાપુરૂષોનો એજ એક હૃદયનો શુભાશય રહેલો છે કે, ‘માનવજન જેવાં દેવદુર્લભ જીવનને પામીને ધર્મશીલ ગૃહસ્થો, ઉદારતા અને કરુણા ભાવથી વાસિત ખનવા જોઇએ. ઉદારતાની મીઠી સહેરોમાં માણુનારા ધર્માત્માને કદિ કાલે કેવળ માનવોના જ લૌકિક દિતની ભાવનાથી પ્રેરાઇ અન્ય નિર્દોષ, અનપરાધી મિયારા અજ્ઞાન જીવોની હિંસાનું પાપ નિરર્થક ન લાગી જાય’ માટે જ દુષ્ટ ધ્યાન, રાજકથાદિ વિકયાઓ, ખોટી દાક્ષિણ્યતા ઇત્યાદિથી અન્યોને કેવળ લૌકિક-પૌદ્ગલિક જડ પદાર્થોની રાગ-દ્વેષની વૃદ્ધિજનક ક્રિયાઓમાં પ્રેરણા કરવી, આ વગેરે અનર્થદંડનો ત્યાગ કરવાનો માર્ગ તેઓશ્રીએ પરમ કરુણાવૃત્તિથી પ્રેરાઇને જગતને ઉપદેશ્યો છે, આમાં જ સાચી ઉદારતા કે દયાદ્રવિતા રહેલી છે. જ્યારે એક બે કે અનેક માનવોના કેવળ દુન્યવી સ્વાર્થની લાગણીજન્ય વિવિધતાથી દોરાઇ, સંખ્યેય નહિ પરંતુ અસંખ્યેય કે અનંતા જીવોના નાશની પ્રવૃત્તિઓમાં માનવોને જોડવામાં કે શક્તિ હોવા છતાં તેમાંથી નિવૃત્ત નહિ બનાવવામાં સંકુચિતતા, સ્વાર્થજડતા કે નિર્દયતા જ રહેલી છે.

૯ ‘રાગ અને દ્વેષ, કે જે સંસારદુઃખની જડ છે, જેનાથી જન્મ, મરણ, આધિ વ્યાધિ કે ઉપાધિનાં મદાદુઃખો જન્મી ચૂક્યા છે. હજી જીવી રહ્યા છે, અને જેની અસ્તિતાના જ કેવળ એક આલંબનથી જીવશે. તે, રાગ-દ્વેષના ગાઢ વમળમાંથી આત્માને મુક્ત બનાવવા માટે મમતાના ત્યાગ દ્વારા સમભાવદયાની પરિણતિથી જીવનને સુવાસિત રાખવું ખૂબ જરૂરી છે આથી ધર્મિએ ગૃહસ્થ-

પણુમા રહેવા છતાં આ મમતા, કે જે આત્માની સ્વભાવસ્થિતિ કે આત્મશાન્તિની માત્રી પ્રેરણાદાત્રી છે, તેની સાધના માટે દિવસની ૬૦ ધડિઓમાંથી, ૨૪ કલાકોમાંથી વધારે કદાચ ન બની શકે તો બે ધડિ એટલે ૪૮ મીનીટના કાલમા મન, વાણી કે કાયાની અશુભ પ્રવૃત્તિઓના નિરોધ દ્વારા શુભપ્રવૃત્તિઓ આચરવી 'સમતાની પ્રાપ્તિ માટેનો આ અભ્યાસકાન છે આ નવમુ મામાયિકનત નામે ઓળખાતુ શિક્ષાતત કહેવાય છે.

સામાયિકમા સમભાવથી ભાવિતદશાને કેળવવાને માટે મામાયિકના પૂર્વ અને ઉત્તરકાલમા પણ ધર્મશીત ગૃહસ્થોએ અવશ્ય પોતાની જુવાનદારી સમજી પાચ ઇન્દ્રિયોના વિષયોની કે ક્રોધાદિપાપોની પ્રવૃત્તિથી દૂર દૂર રહેવાને કેળવાઈ જતુ જોઈએ તો જ સામાયિક વ્રતની સાચી સફળતા છે, અને તો જ એ સમતાભાવની પ્રાપ્તિ માટેના અભ્યાસતુ પરિણામ સુખદ બની શકતુ સભવિત છે કદાચ શરીરની અસમાધિ કે અનિવાર્ય યોગે આવે તો આમા જયણ રાખી શકાય છે.

૧૦ યાજ્ઞવલ્કે માટે જે જે નતો, નિયમો કે અભિગ્રહો રચૂન રીતે કોઈપણ પ્રમાણની કસોટીનો કે આત્માના સત્ત્વની યા મામર્થ્યની-પરીક્ષાનો કાલ ન આવે આ રીતે લીધેલા હોય તેને અમુક દિવસોમા, સદ્દેષથી અને આત્મસામર્થ્યની કે ધર્મિતાની ખીનવણીના એક ઉદ્દેશથી ટુકમા કરવાને માટે મહાત્માનિ પુરૂષોએ, દશમુ દેશાવ કાશિકનત નામતુ ખીજુ ગુણવત ગૃહસ્થોના ધર્મવ્રત તરીકે ઉપદેશ્યુ છે આ વ્રતના આરાધકોએ તે તે દિવસોમાં-વર્ષ દરમ્યાન અમુક પર દિવસોમા બોગ, ઉપભોગ તેમ જ અસાર વ્યવહારની પ્રગતિઓ અને ગમન-આગમન વગેરેની દિશાઓ છત્યાદિતુ મર્યાદાપૂર્વક પરિભાણ રાખીને સ્વાધ્યાય ધ્યાનમા આત્માના યોગોને જોડી દેવામા તત્પર

બનવું જોઈએ આમા કારણુમર ધારેન ક્ષેત્રની બહાર મોકલવું, મગાવવું વગેરે તેમ જ અમાવધાનતા ઇત્યાદિની યતના રાખી શકાય છે

૧૧ મર્વાવિરતિ ધર્મની આરાધના સિવાય રત્નત્રયી-દર્શન જ્ઞાન ચારિત્રરૂપ મોક્ષ માર્ગની કત્યાણુકર આરાધના થઇ શકે તેમ નથી તે વિના આત્મા, કદી સ્વાધીનતાના સુખને પ્રાપ્ત કરી શકે નહિ પણ ગૃહસ્થજીવનમા સર્વ પ્રકારે આ ધર્મની આરાધના નિરતર થતી શક્ય નથી, માટે પર્વ દિવસો દરમ્યાન આ ધર્મના નમુના રૂપ આહાર, શરીર મહકાર, વ્યાપાર-વ્યવસાયના આરમ્ભ, તેમજ અમ્ભણ ઉપરોક્ત આ ચારના ત્યાગ દ્વારા આત્માના સ્વભાન ધર્મનું પોષણ કરવું જોઈએ આ માટે અગ્નીઆરમ્ભ પૌષ્પોપવાસનત નામે ત્રીણુ ગુણુનત, ગૃહસ્થોને આરાધ્ય કાર્તિતુ ગણાય છે આની આરાધના કરનારાઓએ પર્વદિવસોમાં ધર્મસ્થાનોમા જઈને પૂ ગુર મહારાજ આદિ વડિલ પુરૂષોનાં માત્રિધ્યમા પૌષ્પ મહણુ કરવો જોઈએ

સામાન્ય રીતે ધર્મસ્થાનોનું વાતાવરણ, શાન્ત, સુદર નિર્મળ અને પવિત્રતાની હવાથી ભરેલું હોય છે, જેથી ત્યા રહીને ધર્મ પ્રવૃત્તિ કરનારા આત્માઓની વૃત્તિ સ્થિર અને સ્વસ્થ સહેજે બની રહે છે, આજ એક ધર્મસ્થાનોનો મદાન ઉપકાર છે દુ પમ કાલના પ્રાપ્ત ધર્મ વિમુખ વાતાવરણમા ધર્મભાવનાના ટકાવ માટે ઉપાશ્રય કે મદિરો જેવા એકાન્ત અને શાન્ત ધર્મસ્થાનો સાચે પરમ આલ બનરૂપ છે જો કે ધર્મસ્થાનોના આ પ્રગરના મહત્વને દૂષિત કરનારા કેટલાક અનિષ્ટ તત્ત્વો પગ પેસારો કરતા બળ છે, તેના વેગને રોકવા માટે સહૃદય ધર્મદ્રમાઓએ ગભીરતા પૂર્વક ધટિત ઉપાયો લેવા આવશ્યક છે, જેથી ધર્મસ્થાનોની પવિત્રતા ન જોખમાય પણ આથી ધર્મસ્થાનોને માટે તેના મહત્ત્વનું કે જવાબદારીનું ગૌરવ ધટે તેનું બોલવું કે લખવું વિચારક અને સબ્ય ગણુતાઓ માટે ઇચ્છનીય નથી

૧૨ પૂર્વકાલીન મહાપુરુષના યોગે પ્રાપ્ત થતી સામગ્રીઓને મોહનીયની પરવશતાથી ભોગ કરવાનો પ્રસંગ આવ્યો, પણ તેવા પ્રસંગે તેનો જાતને માટે ઉપયોગ કરતા પહેલા ખૂબ સાવધાનતાથી તે તે સામગ્રીઓ દ્વારા સદુપયોગ કરવાની ભાવના અર્પણ રહેવી જોઈએ તો જ તે જાત માટેનો ઉપયોગ પણ માનવ તરીકે કે ધર્મશીલ સદ્ગૃહસ્થ તરીકે તેને છાજતો ગણી શકાય. તેમજ સુપાત્ર ગણાતા ધર્મપૂત્રીત ઉત્તમ મહાપુરુષોની ધર્મસાધનામાં સદાચરુપ થતી સાધન સામગ્રીથી જ તે સાધન-સંપન્ન સુખી ગૃહસ્થ વર્ગના પુરુષાનુમધી પુરુષની પ્રતીતિ થઈ શકે છે.

આ સિવાય પોતાના ચેટ, પટારા કે સ્વજન વર્ગે ઇત્યાદિના પાલન-પોષણ કરવામાં જ પોતાના સાધનોનો ઉપયોગ કરવામાં અપત્નશીન બન્યા રહેવું તે, કેવળ ઉદરભરિતા જ કહેવાય જે પાપાનુમધી પુરુષના ઉદયને બચ્ચત કરનારી મનોદશા કહી શકાય. આવા આત્માઓ પોતાને મળેલી સામગ્રીઓની સાચી માલીકી ભોગવી શક્તા નથી એટલે તે સામગ્રીઓને જ આધીન બની મોહમૂઢતાના કારણે વિવેકશૂન્ય જીવન પૂર્ણ કરી આ તે તે સાધનસંપન્ન ગણાતા આત્માઓ અધોગતિમાં ચાલ્યા જાય છે. આથી મળેલી દરેક દરેક સુસામગ્રીઓનો સદુપયોગ કરવામાં જ ધર્મીઆઓનું સાચું ઝઢાપણ રહેલું છે. આ સદુપયોગ ધન, ધાન્ય, વસ્ત્રપાત્ર વગેરે દ્વારા પૂજ્ય નિર્ગંધ ત્યાગિ મહાત્માઓ; કે જે ધર્મમય જીવન જીવીને તેમજ તે દ્વારા જગતનું કલ્યાણ સાધવાની ભાવના રાખે છે અને જોએ દરેક રીતે નિર્દોષ જીવન બચ્ચત કરવામાં જ પોતાનો આચારધર્મ સમજે છે, તે પુરુષપુરુષોની ભક્તિ કરવી, તેમજ સાધર્મિક ભાષ્યોની કાઈપણ પ્રકારના બેદલાવ વિના કેવળ ધર્મ સબધથી પોતાને પ્રાપ્ત સામગ્રીઓથી તેઓની સેવા કરવી, તેઓને ધર્મની

આરાધનામાં મદાવક બનવું આ પણ બારમા અતિથિ સંવિભાગ વ્રતનો મૂળ ઉદ્દેશ છે.

આ માટે વ્રતધારી ધર્મદ્વિમાએ દાન દેનાનો, સાધુ મદારાજની ભક્તિ કરવાનો, માધર્મિક બંધુઓનું વાત્મલ્ય કરવાનો અભિગ્રહ રાખવો જોઈએ. તેમજ ખાસ કરીને પૌષધ આદિ ધર્મક્રિયા કર્યા બાદ, બીજો દિવસે પારણ કરતાં પહેલાં ઉપરોક્ત સુપાત્રોની-ભક્તિ કરવાનો નિયમ રાખવો જરૂરી છે. જેથી અનાદિની પરિગ્રહ સંજ્ઞાની વજ્રથી દુર્ભેદ કિલ્લેમંથીમાં આ દાનધર્મની આરાધના દ્વારા અપંકર બોમ્બમારાથી ગાત્રકું પડતાં મોદની કું અને મારાપણાની મોટી સેનાનું બલ ઓછું થવા પામે છે. 'લેવું-ભેગું કરવું' વગેરે દુર્ભાવના નષ્ટ થતાં, 'ત્વગ્નવું, આપવું, સદુપયોગ કરવો-' આ સુંદર, પવિત્ર અને સંસ્કારી ભાવનાનું વાતાવરણ આથી જન્મે છે.

ઉપરોક્ત બારવ્રતો કે જે ગૃહસ્થનાં ધર્મવ્રતો ગણાય છે, તેની આરાધના માટે મુમુક્ષુ ગૃહસ્થે ખૂબ સાવધાન રહેવું જોઈએ. જો કે વ્રતોમાં અનાચાર ન હોય ત્યાં સુધી વ્રતભંગ થતો નથી છતાં અતિચારાદિ દોષો પ્રત્યે બેદરકાર ન રહેવું જોઈએ, છતાં અતિચારાદિ દોષો સાગી જાય તો તેનાથી શુદ્ધિ મેળવી લેવાને, નિયમ લેતાં પહેલાં અમુક તપ, જપ કે વ્રતને દંડ તરીકે કરવાનો સંકલ્પ કરી લેવો જોઈએ. જેથી વ્રતભંગ થવાનું નિમિત્ત પ્રાપ્ત ન થાય.

જીવનની ધર્મિતાને ઉજ્જળનારા આ વ્રત-નિયમોના પાલન માટે, ધર્મશીલ ગૃહસ્થોએ સર્વ પ્રથમ પાપભીક્ષ્તા ગુણ કેળવવો જરૂરી છે. સર્વ પ્રકારના વ્રતો, ગુણો કે સંસ્કારોની ઉગમબુમિ આ ગુણ છે. આ આવે એટલે સંતોષ, સંયમ તેમજ ઉપયોગ-અપ્રમાદભાવ વગેરે ગુણોને આવતા વારનજ લાગે. કારણ કે આ બધા ગુણો ગૃહસ્થ જીવનમાં સુંદર પ્રકારની ધર્મ શુદ્ધિના, આદિ પ્રેરકબળો છે.

ધર્માત્માઓએ પોતાની જવાબદારી, પોતાનું ધર્મપણું કે પ્રતિષ્ઠિતપણું સમજી આ વ્રતધારી જીવનને સહેજ પથ દૂષિત કે કલંકિત બનાવે તે પ્રકારનાં વાતાવરણથી કે સસગંથી દૂર રહી શુદ્ધ, નિર્દોષ અને સાત્ત્વિક જીવન જીવવાને માટે યથાશક્તિ પ્રયત્નશીલ બન્યા રહેવું. તેમજ આ માટે ઉત્તમ આલબનરૂપ જિનમંદિર, ઉપાશ્રય જેવા ધર્મસ્થાનોમાં પવિત્ર ક્રિયાઓ દ્વારા ધર્મની કરણીઓ, સ્વાધ્યાય, આત્મગવેષણા વગેરે કરવામાં મદદ જાગૃતિ રાખવી જોઈએ. આ દ્વારા ગૃહસ્થો પોતાની શક્તિ મુજબ સર્વે પરમાત્મા પ્રરૂપિત કલ્યાણ માર્ગે અગતિ કરતા ક્રમશઃ શાશ્વત સુખનાં ધામમાં સદા આનંદનારા બને છે.

૨

હિં સા, જૂઠું, ચોરી, અશ્વલ અને પરિગ્રહ-મુર્ચ્છાના મહાપાપોની અગ્નિજ્વાળાથી જગત ચોમેર સજગી ઊઠ્યું છે અવિરતિ તેમજ મિથ્યાત્વના ઘેન આત્માને મૂઢ બનાવી પાપના માર્ગે તરફ જળાત્કારે જે ચી રહ્યા છે. વળી પ્રમાદ, વિષય અને કપાયરૂપ સાથીદારો આ બંને અવિરતિ તેમજ મિથ્યાત્વરૂપ ચિરપરિચિતોને પોતાના કરીને આત્માના ગુણો પર હલ્લો લઈ જાય છે. ઉપરોક્ત પામેય ત્રિપુજનો કે જે આત્માની અન્નત શક્તિ, ગુણસમૃદ્ધિ કે શાશ્વત સિદ્ધિઓને સર્વનાશ કરવાનો જ અનાદિ વ્યવસાય લઈતે બેઠા છે તે ભાવશત્રુ સમુદાયની આ અશુભ તેમજ નાશકારક પ્રવૃત્તિઓને રોકવાને માટે ધર્મશાસને પોતાની સત્તાના સિંહાસનોને અટકાવે અને અચળ રાખ્યા છે, તેમજ પોતાના રણચર અને સત્ત્વશીલ સૈનિકોને શસ્ત્ર-સજ્જ બનાવી તૈયાર રાખ્યા છે.

કચ્છનાં ધર્મવતો

વિરતિ નામનો શરો સેનાધિપ આ માટે ધર્મરાજની સધળી સુદઅવસ્થાનું સંચાલન કરે છે. સધળાં પાપો, પ્રમાદો કે વિષય કાપો દ્વારા મનવાળી તેમજ કાયાના અશુભયોગો—આ વગેરે શત્રુ-સૈન્યના મોરચાએને દાખી દઈ, આત્માને સ્વાધીનતાના સ્વદેશમાર્ગે કૂચ કરાવવામાં આ સૈન્યનાયક પોતાની સધળાં શક્તિઓ ધર્મનામના પોતાના માલિકની કેવળ વફાદારીના પાલનની ખાતર ખરચી રહ્યો છે. આ સૈન્યનાયક ખૂબ જ ઉદાર, ભલા મનનો તેમજ આશ્રિતો પ્રત્યેની અનદદ કરુણાદિવાળો છે. આથી એના આશ્રયે આવનાર કોઈનું પણ તે રક્ષણ કરવાને અને તેની સિદ્ધિઓની સાધનાને પાર કરવાને, તે હદ ઉપરાંત કાળજી રાખે છે, પણ તે માટેની શરનો કડક છે, કારણ કે તે રિસ્ત પાલનનો ચુસ્ત દ્વિમાયની છે. વફાદારીમાં આ સેનાધિપતિ માનનારો છે, એની પાસેથી રક્ષણ કે સેવા માંગનારા—મેળવનારાઓને તે સેવા આપે છે પણ તેના આ આદેશ છે કે,

‘મન, વચન અને કાયાથી સર્વ પ્રકારના પાપના સ્થા-
નોને ત્રિકાલ યોગે ત્યજ દઈ, ત્રણેય કાલની અવિરતિ—
અમંયતરિયતિનું યોગ્ય નિયંત્રણ કરી મારી કિલ્લેમધીમાં જો
આવશો ! તો તમારું સર્વ રીતે રક્ષણ થઈ શકશે, તમારા ભૂતકાળને
સુધારીને વર્તમાનમાં તમને સાવધરહિત નિર્મળ પ્રભુમાર્ગની
આરાધનામાં મદાય મળશે, તેમજ ભાવિ કાલમાં રત્નત્રયની
આરાધના સાધવામાં કષ્ટાણુકરમાર્ગની પ્રાપ્તિ દ્વારા શાશ્વત સુખના
પરમધામ મુક્તિને તમે પ્રાપ્ત કરી શકશો !’

જે આત્માઓ આ રીતે વિરતિ નામના ધર્મરાજના સેનાધિપની
આજ્ઞાનો અમલ કરવાને માટે ઉપરોક્ત પાપોનો સર્વથા ત્યાગ કરવા પૂર્વક
સર્વ વિરતિધર્મને સ્વીકારવાને સામર્થ્ય કેળવી શક્યા નથી; તેઓ પણ

જો પોતાના નિત્ય જીવનમાં સંરંભ, સમારંભ કે આરંભ (દિવસા આદિ પાપોના સંકલ્પ તે સરંભ કહેવાય. તે દ્વારા જીવોને ત્રાસ આપવાની ક્રિયા તે સમારંભ તેમજ જે પાપયોગોથી અન્ય જીવોનો નાશ થાય તે આરંભ થાય.) દ્વારા થતી પાપોની પ્રવૃત્તિઓથી દેશતઃ મર્યાદાપૂર્વક વિરતિમય જીવન વ્યતીત કરવાને તૈયાર રહે છે. તેઓને પણ તેના ઉદાર આશ્રય તો રક્ષણ મળી રહે છે. પણ તે આત્માઓએ દેશવિરતિ ધર્મની પાલનને માટે કે ધર્મિતા પૂર્વકના જીવનવ્યવહારોને માટે ભોગ અને ઉપભોગના સાધનોમાં ફરરોજ અમુક મર્યાદા નિયત કરવી જોઈએ. જેથી વિરતિ ધર્મની આરાધના સાથે અવિરતિના પાપોથી સહજ રીતે સહેલાઈથી આપ મેળે દૂર થઈ શકાય. આ પ્રકારે અમુક મર્યાદામાં રહી પોતાના વ્યવહારોમાં જે નિયત બનવું એને શ્રી જૈન શાસનમાં ચૌદ નિયમ કહેવાય છે.

જગતની યોગેર આરંભ, સમારંભ વગેરે દ્વારા જે કાંઈ પાપ-પ્રવૃત્તિઓ નિરંતર ચાલી રહી છે, તે સધળાં જે પાપ પ્રવૃત્તિઓમાં સાક્ષાત કે પરંપરાયે સર્વ આત્માઓ પોતાની સમાન ભાગીદારી નોધાવે છે. કારણ કે, ઇરાદાપૂર્વક-ઐચ્છિક રીતે ન્યાં સુધી તે પાપ-પ્રવૃત્તિઓનો ત્યાગ કરીને એટલે કે, અવિરતિની કિલ્લેગ ધીમાથી છટકીને વિરતિના રક્ષણ હેઠળ જોઈએ નથી આવી શક્યા, ત્યાં સુધી શત્રુરાજ્યના માણસ તરીકે તેઓ અવશ્ય ગુનેગાર બનીને દોષિત ઠરે છે આથી જોઈએ પોત પોતાના જીવન વ્યવહારોમાં ખાન-પાન કે પહેરવા ઓઢવા યા પાથરવાની વસ્તુઓમાં ચૌદ નિયમોને ધારવા દ્વારા મર્યાદિત બની વિરતિધર્મના આશ્રયતો આવે છે, તેઓની સત્યા-મતી અખંડ રીતે જળવાઈ છે. અને દુશ્મન ધર્મસત્તાના યાજ્ઞમારાથી પણ તેઓની મહામૂલી આત્મસંપત્તિનું સારી રીતે રક્ષણ થાય છે.

આ વસ્તુ એટલી મંબીર નથી. સાદી અને સીધી છે. જે વસ્તુઓના ભોગ કે ઉપભોગની ગૃહસ્થ તરીકે પોતાને જરૂર જણાય તે તે ભોગ્ય કે ઉપભોગ્ય વસ્તુઓના ભોગ કે ઉપભોગને છૂટો રાખી, આ સિવાય જગતની સુખગાંથે વસ્તુઓ કે, જે ભોગ્ય મા ઉપભોગ્ય તરીકે ઓળખાય છે, તેને આ રીતે વિરતિધર્મના પાલનને માટે, ત્યાગ કરવાની ધર્મશ્રુતિપૂર્વક ત્યજી દેવાથી તે તે વસ્તુઓને અંગેના પાપોથી તે આત્માઓ ગૃહસ્થજીવનમાં પણ બંધી જાય છે, અને વિરતિના પાલન કરવા દ્વારા સહેલાઈથી ધર્મના આરાધક બને છે. પણ આ બંને ત્યારે કે જ્યારે અમુક પ્રમાણમાં ઈચ્છા, લાલસા કે તૃષ્ણાઓ પર વિજય મેળવવાનું આત્મસામર્થ્ય, તે ગૃહસ્થોએ ઐચ્છિક રીતે સમજાણ પૂર્વક કેળવ્યું હોય. નહિતર પોતાના નિયમોમાંથી અવસરે અલિપ્ત થઈ જતાં તે નિયમધારિઓને વાર લાગતી નથી.

એટલે કે, ઈચ્છાઓના કે તૃષ્ણાઓના નિગ્રહ વિના જીવનમાં નિરૂપયોગી મા અનાવશ્યક ગણાતી ભોગ્ય કે ઉપભોગ્ય વસ્તુઓનો પણ સાચો ત્યાગ આવી શકતો નથી. તેમ જ તે ત્યાગ માટેની સદ્-યત્ના ઉઠાણમાંથી બહુમાન પૂર્વકની રૂચિ પણ જાગ્રત થઈ શકતી નથી. આથી જે સુખગાંથે ધર્મનુક્રાંતોની સફલતા, ઈચ્છાનિરોધરૂપ તપ-ધર્મની સફલતા ઉપર આધાર રાખે છે. માટે જ સંયમ કે વિરતિનો મુળ આધારસ્થાન તપ છે, ઈચ્છા કે લાલસાના જય દ્વારા સંયમ કેળવાય છે, સ્થિરપણે ટકી રહે છે. અને ઉત્તરોત્તર વિકાસ દ્વારા અદ્વિસા ધર્મની સાધનાનું અંગ બને છે. માટે અદ્વિસા કે સંયમ ધર્મના પાલક મા પોષક પિતા તરીકે આ તપ ધર્મ છે. તેની તદ્દન સહેલાઈથી સદ્જ રીતે, તેવા પ્રકારના વિશેષ સ્વાયં ત્યાગ વિના, આરાધના કરવાની અભિલાષાવાળા મુમુક્ષુ આત્માઓને માટે આ ચૈદ્ર નિયમો અમૂલ્ય જ ઉપયોગી છે. આ દ્વારા ઈચ્છાનિરોધરૂપ તપધર્મનો અભ્યાસ

કેળવાય છે. જીવનમાં—ગૃહસ્થના જીવનવ્યવહારોમાં રહેવા છતાં સંયમ—વિરતિ ધર્મનું પાલન થાય છે. તેમ જ અદિમા ધર્મની આરાધના થાય છે.

આ મુજબ મંગલકારી ધર્મની આટલી સીધી અને સાદી રીતે આરાધના થઈ શકતી હોવાથી આ ચૌદ નિયમોને ધારવાનું કાર્ય જે કર્તવ્ય કે ફરજ તરીકે માનીને દરેકે દરેક ધર્મશીલ ગૃહસ્થોએ દરરોજ કરવું જોઈએ. પોતાની નૈનિક કર્તવ્યતા સમજી ધાર્મિક મનોવૃત્તિ-વાળાઓએ આ ધર્મકાર્યમાં કામ પાડ્યું બહાને છટકી જવું એના જેવી આત્મવંચના કંઈ હોઈ શકે? તેમ જ સાચા લાભથી છટકી જવાની ગેરકદાવણું ભરી રીત આ મિવાય બીજી નથી એમ કહેવું જોઈએ.

આ ચૌદ નિયમોને અંગે ટુંક સમજણ આ મુજબ છે, વિશેષ જાણના ઇચ્છનારાઓએ આ વસ્તુને ગુરુગમથી વિસ્તારપૂર્વક સમજી લેવી. અહીં પ્રાસંગિક દિશા સૂચન તરીકે આ પ્રયત્ન છે.

૧. દિવસમાં પોતાને ભોગ કે ઉપભોગમાં (એકવેળા જે ભોગવાય તે ભોગ, એથી વિશેષવેળા જે ભોગવાય તે ઉપભોગ આ ખાવા-પીના-પહેરવા કે ઓઢવા વગેરે સધળીએ વસ્તુઓને અંગે સમજી લેવું) જેટલી વસ્તુઓ આવે તેની છૂટ રાખી લઈ બાકીની વસ્તુઓનો સવારથી સાંજ સુધીના કાલ માટે ત્યાગ કરવો એટલે પોતાના ઉપભોગમાં નહિ લેનાનો પ્રતિજ્ઞા પૂર્વકનો સંકલ્પ કરવો તેને નિયમો ધાર્યા કહેવાય છે.

૨. સવારે નિયમો ધારતી વેળાએ જે જે વસ્તુઓનો ત્યાગ કર્યો હતો તેને સાંજે યાદ કરી લઈ પોતાના નિયમોને સંભાળી લેના—તેનું પાલન થયું છે કે નહિ? તેનો કાળજીપૂર્વક વિગતવાર વિચાર કરી જવો તેને નિયમો સંક્ષેપ્ત કહેવાય છે.

૩. નિયમો ધારતી વેળાયે જે વસ્તુઓને પોતાના ઉપયોગમાં લેવાની છૂટ ગળી દતી તેનો ઉપયોગ ન થયો હોય, મર્યાદા ધાર્યા કરતાં ઓછી વસ્તુઓ ઉપયોગમાં લેનાર હોય તો તેને નિયમ સંક્ષેપતી વેળાયે લાભમાં ગણવી. કારણકે, છૂટ ગળવા છતાં વપરાશ વખતની પાપવૃત્તિનો ત્યાગ તેને કયો વાચી તેટલો લાભ તે નિયમધારિને મળે છે.

૪. ધર્મકાય વગેરેને અંગે નિયમોની મર્યાદા કદાચ લંઘવાનો અવસર આવે, તો ગુરૂજનો કે આપ્ત પુરૂષોના આદેશથી જે કંઈ છૂટ મેળવવી કે ભોગવવી તેને જયણા કહેવાય છે.

૫ જે વસ્તુ મિત્રકુલ ઉપયોગમાં ન આવવાની હોય તેમજ પોતાને અનાવશ્યક લાગે તે વસ્તુઓને ત્યજી દેવી તે ત્યાગ કહેવાય છે, આ ત્યાગ જો કે બાવજીવેને માટે શરૂઆતમાં અભ્યાસરૂપે ધર્મ તરીકે ગણાયો છે, છતાં પણ આ રીતનો ત્યાગ પણ મુત્યપાજો છે. ભાગિમા મગવાની સંજાવના હોવા છતાં સંકલ્પ પૂર્વક તેની લાવમા કે ઇચ્છાઓ માત્રને ત્યજી દેવામાં કાંઈ નજીવું સામર્થ્ય કેળવાવું નથી ? એમાં પણ મનને મારનાવું સામર્થ્ય કે સત્ત્વ કેળવવું પડે છે. માટે આવો ત્યાગ પણ તપધર્મના અભ્યાસ દ્વારા મંડ્ય તેમજ અદ્વિસાની આરાધનાના માર્ગે આત્માને દોરી જનારો મદામૂલો માર્ગદર્શક સાથી છે.

૬ પોતાની જરૂરિયાત પ્રમાણે સદ્વારે ધારેલા નિયમો સાંજે સંક્ષેપીને ફરી સાંજે નવા ધારવા, તેમજ સાંજે ધારેલા સદ્વારે સંક્ષેપી-લેવા. આ રીતે સનારસાજ ધારવા અને સંક્ષેપવા તેમાં ધારતી વેળાયે જે પચ્ચક્ષ્ણાણુ લેનારું હોય છે તેને દેશાવકાશિકંતુ પરચક્ષ્ણાણુ કહેવાય છે જેનો સામાન્ય અર્થ-દેશથી આત્માને નિવૃત્તિમાં દોરવાનો માર્ગ જે પચ્ચક્ષ્ણાણુ કે પ્રતિજ્ઞામા

રહેલો છે-તે પ્રતિજ્ઞા. આ પ્રતિજ્ઞાનો પાઠ મુરમહારાજના મુખથી
યા દેવની સાક્ષિયે આ મુજબ સવાર-સાંજ ઉચ્ચારવો જોઈએ.—
દેસાવગાસિયમુવમોગપરિમોગં વચ્ચકપ્પાહં, અન્નતયણામોગેયં સહસ્સા-
ગારેયં મહત્તરાગારેયં સમ્બસમાદિવત્તિમાગારેયં યોસિરે [રામિ] ॥ ૧ ॥

જે ચૌદ વસ્તુઓના ભોગ-ઉપભોગના ત્યાગ પૂર્વક ગણતરી
કરીને નિયમ મહત્વ કરવાનો છે, તે વસ્તુઓની સમગ્રજી માટેની
ગાથા આ મુજબ છે—

સચિત્ત દ્રવ્ય વિષદ, ઘાણદ તંબોલ ઘલ્ય કુસુમેસુ ।

વાહણ સયણ વિલેવણ ચંમ દિસિ ન્દાણ મસેસુ ॥ ૧ ॥

સચિત્ત દ્રવ્ય, વિષદ, વાણદ, [જોડાં, પગરખાં વગેરે]
તંબોલ, વસ્ત્ર, સુગંધી વસ્તુઓ ફૂલ અતર વગેરે, વાહન, [ગાડી,
મોટર, આદિ] શયન, વિલેપન, બ્રહ્મચર્ય, દિશા, સ્નાન, અને ભોજન,

જીવન વ્યવહારોમાં પોતાને દરરોજ ઉપયોગમાં આવતી ભોગ કે
ઉપભોગની વસ્તુઓને મર્યાદિત કરીને નિયમ ધારવાના હોવાથી તે
ગૃહસ્થો આ સિવાયના પાપોથી પોતાની જાતનું રક્ષણ કરે છે.
તેમજ અન્ય નિરપરાધિ જીવોની હિંસાના પાપથી બચી તેઓને
અભય આપી તે દ્વારા પોતે નિર્ભય બને છે અને અન્ય જીવોને
નિર્ભય બનાવે છે.

૧ સચિત્ત-જૈન શાસ્ત્રો, જેમાં જીવ માને છે, એટલે કે જે વસ્તુઓ
જીવવાળી કહેવાય છે. જેમ કે; કાચું શાક, કાચું પાણી
કાચું મીઠું વગેરે, તે અચિત્ત થઈ જાય-નિર્જીવ બની જાય
એટલે સચિત્ત ગણાય નહિ. ખાવામાં આવતા ભોજન તરીકે
ગણાતી દરેક સચિત્ત ભોજ્ય પદાર્થોની ગણતરી કરી
લેવાની હોય છે તેમજ વજન પણ રાખી લેવું જોઈએ.

૨ દ્રવ્ય-દિવસમાં બુદ્ધાશુદ્ધિ સ્વાદની જોટથી વસ્તુઓ તે દરેક વસ્તુઓની ગણતરી કરી રાખતી. જે અનેક દ્રવ્યોથી બનેલી હોય પણ એક સ્વાદવાળી તૈયાર હોય તે એક દ્રવ્ય, જ્યારે સ્વાદ ખાતર બાણા પર કે મુખમાં નાંખતી વેળાએ એમાં બીજી વસ્તુઓનો સંયોગ કરાય તે અનેક દ્રવ્યો ગણાય. આની ગણતરી સંખ્યાથી કરી લેવી જોઈએ.

૩ વિગ્રહ ૭ બદ્ધ વિગ્રહો; જે દુષ્, દદિં ઘી, તેત, ગોળ, અને કડા-આ પ્રકારે ગણાય છે. (આની વિસ્તારપૂર્વકની સમજણ ગુરુગમથી કરી લેવી.) વિકારને ઉત્પન્ન કરનાર આ વિગ્રહ; વિકૃતિના નામથી ઓળખાય છે. આ વિગ્રહ-ઓમાંથી ઓછામાં ઓછો એક વિગ્રહનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. દરરોજ ખાવા પીવામાં ૭ વિગ્રહો એક સામ-દી આવતી નથી. આથી આનો ત્યાગ કાતો મૂળથી, કાચી વિગ્રહનો કે નિવિયાતી વિગ્રહનો-આ ત્રણ રીતે થાય છે. શક્તિ મુજબ મનોજગત કેળવી તપ અને સંયમ ધર્મનું મહત્ત્વ સમજી આ રીતે ત્યાગ કરવો જોઈએ. ધર્મજીવનની આચાર શુદ્ધિ આ રીતે સચવાય છે. અને વિચારશુદ્ધિ પણ ક્રમશઃ કેળવાય છે. (વિગ્રહોમાં મૂળ, કાચી તેમજ વિગ્રહોના નિવિયાતા-ઉત્પાદિ સમજવાની જરૂર છે, તે સધળું વિસ્તારના બધથી અહીં જણાવ્યું નથી-માટે તેના જાણકાર ગ્રંથાણુ વડિલ પુરો પાસેથી જાણી લેવું.)

૪ વાણુ-ઉપાનહ એટલે પગરખાં તરીકે જે ગણાતા હોય તે સધળાં ઉપભોગનાં સાધનો; જેવાં કે-શુદ્ધ, ચંપલ, સપાટ, પાવડી, મોળાં ઇત્યાદિ ગણાય છે. તેની

- કામ, પાલખી, એરોપ્લેન, વગેરે. જલમાર્ગનાં સાધનો-જે તરતાં કહેવાય છે, જેમકે-વહાણુ, સ્ટીમર, મછવા ધત્યાદિ અને જમીન માર્ગનાં સ્વતન્ત્ર સાધનો જેને ચરતાં કહેવાય છે. જેમ કે-થોડા, ઉંટ, હાથી, ખચ્ચર વગેરે મવારીનાં વાહનો, આગણે પ્રકારનાં વાહનોની સંખ્યા નિયત કરી લેવી.
- ૯ શયન-સુવા કે બેસવા માટેનાં સાધનો જેવાં કે, પથારી, ખાટલા, પલંગ, ગાદલાં, ગોદડાં, પાટ, પાટલાં, ખુરશી, કોચ, ગાદી, ચાકળા, સાદડી, શેતરંજ વગેરેની સંખ્યા ધારી લેવી.
- ૧૦ વિલેપન-શરીરે વિલેપન કરવાની કે ચોપડવાની વસ્તુઓની ગણતરી કે વજન કરીને તેની ધારણા કરી લેવી. જેથી નિરર્થક અવિરતિનું પાપ આત્માને ભારે ન કરી નાખે. અને આત્મા કમના ભારથી થોડા ભોગે છૂટા થઈ શકે. આથી શરીરની સેવા-શુશ્રૂષાની ખાતર આત્મા બ્યર્થ દડાતો બચી જાય છે.
- ૧૧ બ્રહ્મચર્ય-દેશથી અને સર્વથી આ બેરીતે છે. પરિણીતોને માટે સર્વથા ન બની શકે તો દેશથી એટલે સ્વ-પોતાની પરિણીત સ્ત્રી સિવાય અન્ય સ્ત્રી મેવનને ત્યાગ. કૃત્રિમ રીતે વીધ નાશ કે ક્ષય કરવાની ક્રિયા એ પણ અબ્રહ્મ રૂપ ગણાય છે. તેનો સર્વથા ત્યાગ દિવસે સર્વથા મૈથુન કીડાને ત્યાગ, દરેક ધર્માત્મા ગૃહસ્થને હોવો જોઈએ. રાત્રીને માટે પણ પરિમાણ હોવું જોઈએ અને મહિનામાં અમુક દિવસો વન્ય હોવા ઘટે. મનોવૃત્તિઓનો નિગ્રહ કરવા પૂર્વક બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરવું જોઈએ. છતાં મન કે વાણી દ્વારા થતાં વિચારો કે શબ્દોના ઉચ્ચારોની તેવા પ્રસંગ પૂરતી જાયણા.

- ૧૨ દિશા—પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર કે દક્ષિણ તથા ઉર્ધ્વ અને અધોદિશા, આ છ દિશાઓમાં દિવસ દરમ્યાન જનુ કે આવવું થાય તેની સંભાવના પ્રમાણે માનવોની ગણતરી કરવી. કેળા આમાં પોતાને સાક્ષાત જવા આવવાના માટેની મર્યાદા નિશ્ચિત કરવાની રહે છે. આ સિવાય અધિક મર્યાદા નિયત કરવાથી અવશ્ય લાભ છે.
- ૧૩ સ્નાન—સર્વાંગે સ્નાન કરવાનું હોય તે જોટલી વેળાએ કરવું પડે તેની ગણતરી રાખવી, તેમજ બીજા પણ વ્યવહારમાં જોટનું પાણી વાપરવું હોય તેનું માપ સામાન્ય રાખવું.
- ૧૪ ભક્તપાન—ખોરાક અને પાણીના વજનની આમાં ગણતરી રાખવાની રહે છે. દિવસમાં વપરાતા એટલે મુખ્યમા જતા ખોરાક પાણીનું વજન રાખવું. જે ખોરાક વપરાય તેની સખ્યા રાખવી જેથી વજનનું પ્રમાણ જાણી શકાય અને નિયમોને સંક્ષેપની વેળાએ સુગમતા પડે.
- આ ઉપરાંત છકાય વગેરેના પણ નિયમો ધારવાથી, પૂર્વોક્ત ચૌદ નિયમો ધારવામાં જે ઉદ્દેશ રહેલો છે, તે આરંભ કે સમારંભોથી આત્માનું જતન કરવાનો ઉદ્દેશ જળવાઈ રહે, આ માટે પૃથ્વીકાય આદિ ષટ્કાયના તેમજ અસિ, મળી, કે કૃષી કર્મના નિયમોને ધારવાને સારૂ આ પ્રકારે ટુકમા સમજાવેલું જરૂરી છે—

૧ પૃથ્વીકાય પૃથ્વીરૂપ શરીરવાળા સજીવ જીવોના શરીરો, જેમ કે કાચી માટી, કાચું મીઠું, સુરમો, ખાર, ચુનો, પથ્થર ઇત્યાદિ ખાવા તથા વાપરવાના ઉપયોગમાં લેવાને સારૂ વજનથી માપ રાખી આ સચિત પૃથ્વીકાયનો નિયમ ધારવો. પણ લઈ

જવામાં કે લાવવામાં યા બીજા કાર્ધ રીતે ઉપયોગ કરવાની આમાં જ્યહા રાખવી હેય તો રાખી શકાય.

૨ અપકાય-જલરૂપ શરીરવાળા સચિત જીવોનાં શરીરો નેમકે-જરક, ઠંડુ પાણી, કરા, ઝાકળ ઇત્યાદિ; સચિત જલ; તે ખાવા તથા વાપરવાના ઉપયોગમાં લેવાને સાડ તેનું વજનથી માપ રાખી નિયમ રાખવો. પણ આમાં જરક, કરા વગેરે અગત્ય છે.

૩ તેઉકાય-અગ્નિરૂપ શરીરવાળા સચિતજીવોના શરીરો; જેવાં કે-દેવતા, ધૃતેકદ્રીક ગ્યાસ આ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. આ મચિત અગ્નિકાયનો આરંભ સપ્તમા દીવા, સ્ટવ, ભઠ્ઠી, ચૂલા, વગેરેથી થાય છે. આમાં અમુક મંજ્યામાં ચૂલા વગેરે રાખવાથી નિયમ ધારી શકાય છે

૪ વાઉકાય-પવન જેનું શરીર છે તે એકન્દ્રિય જીવો, -જેવા કે; વાયરો વટોળાઓ, હવા ઇત્યાદિ ગણી શકાય છે. પવનનો ઉપયોગ પંખા, લુગડા વગેરે દ્વારા થાય છે. હોંચકો, સુપડું, ધોકો, સાવરણી પુકે, ઇત્યાદિથી તેની વિરાધના થાય છે. આથી તેનો ઉપયોગ કરવો પડે તેમ હોય તો સંખ્યાથી નિયમ ધારવો.

૫ વનરૂપતિકાય-વનરૂપતિરૂપ શરીરવાળા જીવો, તેમજ અદિ તેના અચિત શરીરોનો પણ સમાવેશ થાય છે. જેમ કે, એક, બે, ચાર, ઇત્યાદિ લીલોતરી વાપરવી, અથવા એક શેર બીજેર વાપરવાનો નિયમ રાખવો. તેમ જ છેદવા, બેદવા વગેરે આરંભો મળીને કુલ વજન નિશ્ચિત કરવું. વળી અચિત વનરૂપતિના ઉપયોગમાં પણ પરિમાણ રાખવું.

સારાંશ કે, આ પાંચે એકન્દ્રિય જીવો કે જે નિરપરાધિ સ્થાવર, જીવો છે, તે જીવોને પોતા તરફથી જે લય, ત્રાસ કે મરણ ઉપજાવનારાં કારણો મળી રહ્યાં છે. તેમાં મર્યાદિતતા કે સંયમ

કેળવવાથી અવશ્ય પથરો આવે છે. એટલે તે જીવોની વિરાધનાના પાપથી આ રીતે બચી જવાય છે. માટે સયમપૂર્વક ચતનાથી બ્યવહાર રાખનાર ધર્મશીન ગૃહસ્થો આ એકેન્દ્રિય જીવોને અભય-દાન આપી શકે છે.

૬ ત્રસકાય—હાલતા ચાવતા બે ઇન્દ્રિય, તે ઇન્દ્રિય, ચક્રિરિદ્રિય તેમજ પચેન્દ્રિયજીવો જેવા કે, અળસીરા, ડાસ, મચ્છર, મનુષ્ય-પશુ-પંખી-માછલાં વગેરે નિરપરાધિ જીવોની નિરપેક્ષ-પણે થતી હિંસાની પ્રવૃત્તિઓમા ઉપયોગ રાખવો 'કારણુ કે, તે જીવોના પ્રાણોનો નિરપેક્ષ રીતે નાશ કરવાથી હિંસા થાય છે, એટલે અહિંસા ધર્મની આરાધનામા એટલે અશ્ય અવશ્ય ક્ષતિ પુગે છે. આ સાડ ઉપયોગ જયણાં એ જ ધર્મ [જયણાદ ધમ્મો] આમ શાસ્ત્રકારો ૨૫૯ કરમાવે છે

વળી નિયમધારિઓને અમિ, મધી અને કૃષિકર્મનાં જે સાધનો છે કે, જેના યોગે સહેજે જીવવધ થઈ જવાનો તેમજ જીવ-વધની પરપરાને વધવાનો સંભવ છે તે તે અધિકરણરૂપ સાધનોને રાખવામાં, સાચવવામાં કે ઉપયોગમાં લેવામાં અતિશય કાળજી રાખવી જોઈએ અને તેની પણ દિવસ કે રાત્રી દરન્યાન દરરોજ મર્યાદા બાધી લેવી જોઈએ.

જે આ પ્રમાણે—

૧ અસિકર્મ—શસ્ત્ર વગેરે જે હથિયાર તરીકે ગણીતા હોય કે જે હથિયારોથી આજીવિકા ચાલતી હોય, તે તે હથિયારો વાપરવાનો પ્રસંગ જ્યારે આવે ત્યારે હથિયારોની સખ્યા ધારી લેવી જોઈએ. જેનાથી સહેજે જીવવધનો સંભવ સાક્ષાત્ કે પર-પરાયે થઈ શકે તે સધગાયે સાધના અસિકર્મમાં આવી જાય

હે જેમ કે-તરવાર, બદુક ઇત્યાદિ ભોગ યજ્ઞો [જેનો અમુક અપવાદ પ્રમગોમાં કોષ અમુકને માટે બાદ કરતાં સર્વથા ત્યાગ થઈ શકે] તેમજ ચરપુ, મૂડી, કાતર, મોપ, છરી, ખાડણી, પગ, સામેનું, ઘંટી, ઇત્યાદિ તથા ટાંકણીઓ, કાગળો ભરાવવાની ક્વીપો, વગેરે માટે જ્યલ્લા રાખવી

મપીકર્મ—આજીવિકા માટે પુરતો, મોપડાઓ વગેરે લખવામાં મીની-શાહીનો ઉપયોગ કરવો તેમજ તેનાં સાધનોનાં પણ જે ઉપયોગ કરવો તે મપીકર્મ, કલમ, હોદ્દર, પેન્સીલ, રેજ, પેન, ચાક ઇત્યાદિ આમાં ગણાય છે આ બધાનો જે ઉપયોગ કરવો પડે તેની સખ્યાપૂર્વક મર્યાદા રાખી લેવી જોઈએ

દૃષ્ટિકર્મ—જેની આદિ કરીને આજીવિકા ચલાવવાનો વ્યવસાય આ વ્યવસાયમાં ઉપયોગી હળ, કોથ, કોદાળી, પાવડા, વગેરેની ગણના થાય છે નિયમ ધારિઓએ આ બધા અધિકરણરૂપ સાધનોનો ઉપયોગ કરવો પડે તો તેની સખ્યાથી મર્યાદા રાખવી દિતાવડ છે

ઉપસહાર—જગતના જે જે પદાર્થો વિદ્યમાન છે, તે મધ્યાયે પદાર્થોના ભોગ કે ઉપભોગ કોષ રીતે એક જીવ સાક્ષાત કરી ચક્રવાને સમર્થ નથી. છતાં તે પદાર્થોના આરભોથી ઉત્પન્ન થતાં દોષો, તે પદાર્થોના ભોગ કે ઉપભોગની લાલસા ત્યજ નહિ દોષાથી, આત્માને લાગે છે, કારણકે અવિરતિનો ત્યાગ કરવા પૂર્વક તેની વિરતિ નહિ સ્વીકારેની હોનાથી તેનો સધજો આરભ આત્માને જોગી રીતે લદાય છે આથી તેની ભાગીતરીથી છૂટા થવાને સાર ધર્મશીલ આત્માઓએ વિવેક પૂર્વક ઔદ નિયમો વગેરેને ધારવા દ્વારા પાપારભોથી સદજ-સરજતાથી બચી જવું એજ શ્રેયસ્કર છે

શ્રી. જિનેશ્વરદેવકથિત વિરિત ધર્મના સ્વીકાર દ્વારા અગ્ન્યજ્ઞતા કે અનાભોગથી થતા પાપવ્યવસાયોની ભાગીદારી છૂટતા, ધર્મભાવિત મુમુક્ષુ ગૃહસ્થો, ક્રમશઃ કર્મના ભારથી હળવા થઈ, વિશુદ્ધિ મેળવી, સર્વવિગ્તિની પ્રાપ્તિ કરી, રત્નત્રયીના અખંડ આરાધકભાવને પામી, આરાધનાને કરી મહાનન્દપદના સ્વાધીન તેમજ શાશ્વત સુખના ભોક્તા બને છે.

જય હો વિરતિધર્મિના !

કેટલાક વિચારો ટુંકમાં કહ્યને તરત અસર કરે
 તેવી રીતે આપાપુરણની વાણી દ્વારા પ્રચારને
 ખમ્યા દોય છે. આ રીતીના વિચારો જે
 રીતે ચન્દ્રદેવને પામે છે, તેને મહાપુરણની
 સરકારી જગમાં બાંહેલાં કવ્ય જુકારી
 ખાણીનાર મોતી કહિએ તો તે વાસ્તવિક છે.

મ હા સા ગ ર નાં મો તી

. . . . .

આત્મા અને દેહની સિન્નતાને સમજે ! ભેદ દેહ માટે થાય છે, તેટલું આત્મા માટે થાય તો સહેજે દુખના પારને પામી શકાય

ઉદારતા સંભાર, કોઈનું પણ જૂઠું ન ઈશ્વરની બુદ્ધિ, પ્રશંસા કરવા યોગ્યની પ્રશંસા, અને સામળવા યોગ્યનું સામળવું, એ આત્મશુદ્ધિના મુખ્ય માર્ગો છે

ક્રોધને શાંતિથી, અભિમાનને નમ્રપણાથી માયાને ઝનુપણાથી અને લોભને ઈશ્વરનિઃકલ્પથી છતવો ભેદએ

આ જીવ પૂરંકાલીન સુકૃતાને યોગે આ જગતમા ધર્મને પણ જૂલી નામ સુખ પૂર્વક ખાય છે, પીએ ઠે રળે છે અને વિષય સુખ ભોગવે છે પણ સાવિમા સુખતોની પ્રાપ્તિ વિના શું થશે એની વિચારણા કેમ કરતો નથી ?

મનુષ્યની સર્વ ઋદ્ધિઓ કાણ વિનાશી છે તેમજ સંયોગો પરિણામે વિયોગોને પેદા કરનાર તથા ચોક્કને લત્પન્ન કરનારા છે માટે અનિત્ય ભયધુક્ત અને પરાધીન એવા ભોગ સુખોથી અલગ થઈ શાંતિ તેમજ નિર્ભય અને આત્માધીન એવા પ્રશમ સુખને માટે પ્રયત્ન કરવો ભેદએ

જ્યાં સુધી પરની રપૃઠા ગઈ નથી ત્યાં સુધી દુઃખ જવાનું નથી અને સુખ આવવાનું નથી માટે ભેદ દુખનો નાશ કરવો હોય અને સુખ મેળવવું હોય તો પરની રપૃઠાને ત્યજ દેવી ભેદએ

‘ક્ષમાપના’ એ આત્મશુદ્ધિ માટે પરમ કર્તવ્ય છે તેની સાધના માટે કોઈની સાથે વેર વિરોધ કે અયોગ્ય રીતની ખેલ ચાલ થઈ હોય તેને ખમાવવો ભેદએ પ્રમાદ વિષય કષાય કે અમૃત વિરોધથી દૃઢ્યની દુર્ભાવના થઈ હેય ન ખાલવાનું ખાલાવું હોય, તેની ક્ષમાપના હોય ધર્મોત્તમાને કોઈની સાથે વેર ન હોય છતાં પણ કદાચ વિષય કષાયોદિના કારણે થઈ ગયું હેય તો તેની શુદ્ધિવિધી ક્ષમાપના કરવી ભેદએ

હે ચેતન ! નરજાતિ તિર્યચ્ચાતિ મનુષ્યજાતિ અને દેવજાતિમા અજણ

દુઃખોને તેં અનુભવ્યાં છે. તો કદાચ ધર્મની ખાતર અલ્પ કાળમાં ભોગવવા લાચક દુઃખોને આત્માનું અનંત સુખ મેળવવા માટે સદન કરવા કેમ સમ્મત થતો નથી ?

પ્રાણી જીવવા માટે વજ્રમય મહેલમાં પ્રવેશ કરે અગર દીનની માફક સુખમાં તૃષ્ણ રાખીને ફરે તો પણ જેને રાત્ર અને રંક સરખા છે એવી કર્મસત્તા કોઇને ઊઠતી નથી. અર્થાત્ મરણ આગળ કોઈ જ ચરણરૂપ નથી.

હે આત્મન ! તું સમતાનો સ્વીકાર કર અને પરિતાપનું કારણ મમતાનો ત્યાગ કર !

ફરેક રથજે મોહના નાટક ને ભેતો એવો ચેતન બદારના નાટો ભેવા માટે સાથી તત્વશી રહે છે તેની શોધ કરો !

ભોગોને ભોગવવાથી ભોગવૃષ્ટા અતૃપ્ત રહે છે. કદિકાલે શાન્ત બનતી નથી ઉલટું ભોગોથી પ્રાયઃ ભોગવૃત્તિ વધતી જાય છે.

જગતમાં સારાપણ ગણાતા મનુષ્યો જે અનીતિખોર બન્યા હોય તો તેનું કારણ ઇન્દ્રિયોની આધીનતા છે.

મન, વાણી કે કાયાના ચોગોને સંસાર વધારવાના કારણરૂપ ન રહેવા દેવા હોય તો ક્રોધ માન આદિ અન્તર રિપુઓને નાબૂદ કરવાને માટે પ્રયત્નશીલ બનવું ભેધએ.

પારકી ફરજની ભેટથી ચિન્તા છે તેટલી ચિન્તા પોતાની ફરજની હોત તો સંસાર આવો રેડિયાળ ન બન્યો હોત.

મદારીના કરંડીઆમાં રહેલો સર્પ જેમ નિર્વિંય હોય છે, તેમ શ્રી પીતરાગ પરમાત્માને પામેલો શ્રીમંત પણ મદ કે અભિમાન રૂપી ઝેરથી શ્વિત હોય છે.

મોહની ધાર નિદ્રામાં સુતેલા આત્માઓને જાગૃત કરવાને માટે સાધુ-પુરોહિ, એ શ્રી પરમાત્મા તરફના 'જગતા રહે'ની જામ મારનારા શૈલીધાઓ છે.

અનાદિકાળથી આત્માને લાગેલા કૌટિકપદાર્થોના સંયોગોને દૂર કરવાના યથેચ્છિત પ્રયત્નો કરવા એજ સ્વાધીનતાનો રાજમાર્ગ છે.

ધર્મશીલ આત્મા હરીદ્રી હોય એ જનવાલેજ છે, પણ તે દીન નહિ હોવો જોઈએ હરીદ્ર ન જનવુ એ સ્વાધીન નથી. જ્યારે હરિદ્રાવરણમાં પણ દીન ન જનવુ, એ આત્માની સ્વાધીન વસ્તુ છે હરિદ્રતા જ્ઞાતમણીન કારવાળુ પરાધીન પરિણામ છે વર્તમાનમાં એ ધર્મને માટે કલક રૂપ નથી પણ દીનતા એ ધર્મ કરનારનું કલક છે.

ખરે આ દુષીકૃત દયનીય જણાય કે, 'સુખની શોને તીવ્ર ઇચ્છા અને સુખ પ્રાપ્તિનો અનંતજ્ઞાની શ્રી વીનરાગ પરમાત્માએ દર્શાવેલો ઉપાય આ જન્મે હોવા છતાં જગતના ડાલા જણાતા આત્માઓ પણ કેવળ વિવેકહીન દશામાં રહીને દુઃખના કાશ્મોને વધારી રહ્યા છે અને ઉત્તમ માનવ ભવ તેમજ અનુપમ સામગ્રીને પામીને પણ સુખની સાચી સાધનાથી વચિત રહી નય છે'

લક્ષ્મીથી કે અન્ય ઉત્તમ જણાતા કૌટિક પદાર્થોની પ્રાપ્તિથી જે શાન્તિ સમાધિ કે સ્વરચતા નથી તે સમાધિ શાન્તિ કે સમતાની પ્રાપ્તિ, પરમ તમાની આજ્ઞા પૂર્વકના મમતાત્યાગરૂપ ધર્મની આરાધનાના પરિણામે થાય છે કારણ કે, પૌદ્ગલિક પદાર્થોના યોગે જે અસ્પર્શહીન સુખ અનુભવાય છે તે આત્માને મૂઝવીને તેને પટકનાર છે જ્યારે સમતાધર્મના યોગે મળેલું સુખ આત્માને સાશ્વત સપૂર્ણ અને નિરાખાધ સુખ આપનાર છે.

તપસ્વી તે કે જે તપશ્ચર્યામાં આનંદ પામે અને 'ખાલુ' પડે એને પોતાની નબળાઈ માને, પારણુ કરે તોય તપોવૃદ્ધિના હેતુથી જ આવા પુણ્યતાનો તપધર્મના મર્મને પામેલા જણાય.

આદારના ગુલામ બની ગયેલાએને માલિક બનાવવાને માટે બધા તપોનું વિધાન છે રથ, ઋષિ, અને શાતાની લોભપતા ઠાળવા માટે તપ છે તપ એટલે પૌદ્ગલિક ઇચ્છાઓ ઉપર દબ્યો.

અધિક જન્મવાને માટે નદિ ખાનારા તપસ્વી નથી, પણ ખાવાની ઉપાધિને ઠાળવાને માટે થોડો સમય પણ નદિ ખાનારા તપસ્વી છે

હું મેટો કહેવાઉં કે ન કહેવાઉં પણ મારા આત્માની શાન્તિ નદિજળની ભેદએ એવો વિચાર આવશે એટલે પૈસા વગેરે માટેની બધી પ્રવૃત્તિઓ ઉપાધિરૂપ લાગી જશે.

દુનિયાના કોઈ પણ પદાર્થોમા જે શાન્તિ આપવાની તાકાત નથી તે શાન્તિ ધર્મવૃત્તિથી દરેક સંયોગોમા પ્રાપ્ત થાય છે

વગર ઈચ્છાએ અને બળતા મને તો ધણીને ધણું ઇડવું પડે છે, પણ એ સાચો ત્યાગ નથી, જ્ઞાનીની આજ્ઞા મુજબ ઈચ્છા પૂર્વકનો ત્યાગ કરવો એ જ સાચો ત્યાગ છે અને એથીજ કલ્યાણ છે

સંધ્યાય પૌદ્ગલિકો સંયોગોનો વિચેત્ર એવું જ નામ મુક્તિ જેને વસ્તુતઃ મુક્તિ ગમે, તેને ગમે તેવા મુખરૂપ ગણતા પૌદ્ગલિક સંયોગે પણ દુઃખરૂપ લાગે.

ખાવાનું ઇચ્છે નદિ જીવનારા અને અધિક ખાવા માટે તપ કરનારા તપના આસ્વાદનો કદિ પણ અનુભવ કરી શકતા નથી.

વિના ખાધે પણ જીવી શકાય એવી ટેવ પાડવી એવું નામ તપ છે અનાદિકાળથી ખાધને છૂટવાની પડેલી ટેવને મીઠાવવાને માટે તપ છે

પારકાની આજ્ઞાએજ છૂટવાની આજ્ઞા એ પણ પાપ છે આત્મા

આત્માના બળે છવનારો બને અને પારકાની પચાવથી છૂટે એજ ધર્મનું
ધ્યેય છે

મળેલી કે નહિ મળેલી પૌદ્ગલિક વસ્તુઓથી દૂર રહેવાની ભેળી
ધૃતિ નથી તે પરમાત્મામા માનનાર નથી

જે આત્મા બાહ્ય અને આભ્યંતર તપમાજ પોતાના સુધના સામર્થ્યને
ખચી રહ્યો છે તેજ ઉચ્ચામા ઉચી કેટિનો આત્માથી છે

મન વચન અને કાયાથી કરવા કરાવવા કે અનુમેદવા રૂપે પણ
પાપથી નિવૃત્ત બનાય અને મન વચન કાયાના યે જોને ધર્મપ્રાપ્તિ કરવા
કરેલા તથા અનુમેદવામા યોગ્ય તોજ આ ઉત્તમ ભવની સુદરમા સુદર
પ્રકારે સફળતા સાધી એમ કહી શકાય.

જે સુખ મેળવતા હિસાદિ પાપો યાય અને જે સુખને ભળવી
રાખવાને મટિ પણ હિસદિ પાપો કર્યા વિના થાવે નહિ એવા સુખનું
અર્થિપણું પણ હુ ખનુજ કાતણ બને એમા આશ્ચર્ય નથી.

આપત્તિ મૂઝવે નહિ અને સંપત્તિ ધેવા બનાવે નહિ એ શુદ્ધ ધર્મિતા-
માથી પ્રગટે છે

આકૃત આવે ત્યારે પણ ધર્મજ વધુ કરવો જોઈએ એ ભાવનાજ
આને નારા પ મી ગઇ છે અને એથીજ નવરા કોઇ પણ કામકાજ ન હોય,
એમા એ વાતો કરાવનાર કોઇ ન મળે ત્યારેજ અને ફાવે તો જ
ધર્મ કરવાનો છે આવી માન્યતા આને મેટિભાગે થઇ ગઇ છે પણ આવી
માન્યતા કેવજ બચકર છે બાકી હકીકત સારી એ છે કે તકલીફ વખતે
પણ ધર્મ કરવા હિમ્મત કેળવે તો જ ધૈર્ય પ્રાપ્ત થાય.

આને પ્રાયઃ સર્વ કે સુધારક સમજમા પોતાની ભતને અજ્ઞાવનારાઓ

કેણ જુરીજ દશમાં વતે' છે અને એથીજ તેઓ ધર્મની કેણ પળુ ક્રિયા
મટે તે 'ધાય તોયે ઠીક અને ન ધાય તોયે ઠીક' એમ જ વાત કરવાના.
પણ વ્યવહારની પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિઓમાં એ સોડો જળીજ પ્રવૃત્તિઓને ચૂક્યા
વિના કરવાના જ, આવી દશાવાળા ન્યાં સુધી જનને સ્વાર્થથી પર જનાવી
પોતે સુધરે નહિ ત્યાં સુધી અન્યને શું સુધારે વાર ?

દેવ, ગુર અને ધર્મની જીવનમાં જરૂર છે, એવું આજની સુધારક જાગૃતી
દુનિયાએ તો લગભગ માન્યું જ નથી, અને જીવનનો પૈકીના ધાન્યો પળુ
કેણ વખતે આપત્તિ આવે ત્યારે યાદ કરી લે કે, ભગવાન મારું દુઃખ દૂર કરો !
તે સિવાય અન્ય કાંઈ મટે દેવ ગુર અને ધર્મની જરૂર પ્રાય જોઈજ નહિ.

જ્ઞાનિઓએ જ્ઞાન, શીલ, વપ અને ભાવ એ ચાર બેદો ધર્મના
દર્શાવ્યા છે : પણ જ્ઞાનમાં મોંઢું, શીલમાં લમરડો, વપમાં દેવાણુ અને ભાવને
દેશજોડા; આ દશાથી વિરલ આત્માઓ જ જાણેલા છે.

લક્ષ્મીવાળો સુખી એ જાણ દૃષ્ટિ અને ધન ધાન્ય વગેરેની લક્ષ્મી
વિનાનો પણ દર્શન, જ્ઞાન, ચાસ્તિવાળો સુખી એ આત્મદૃષ્ટિ.

આપત્તિ આવે ત્યારે ધર્મિતાની કસોટીનો અવસર પ્રાપ્ત થયો, આ
સમજને સમજાવમાં રહેલું એ આવેલી આપત્તિદ્વારા અનેક આપત્તિઓને
દૂર કરવાનો માર્ગ છે.

સંપત્તિથી સદા કરતા રહેલું અને આત્મસંપત્તિ ખીલવવામાજ
સંપત્તિને વાપરવી એના જોડે પુણ્યયોગે મળેલી સંપત્તિનો ખીલે કેણ
સંકુપયોગ નથી.

દુનિયાના પદાર્થો મોટાકડું માપ કાઢનારાની દૃષ્ટિ દુનિયામાં જ
લમે છે, મોટાજ આત્માના ગુણોની અપેક્ષાએ અંકાય તો જ આત્મજીવો
વિકસે.

લક્ષ્મીને મારી અને સારી માનનાર તથા લક્ષ્મીમા જ મોટાઈ અને માનપાન સમજનારમા દાનગુણ આવી શકતો નથી

ઈન્દ્રિયોના સુખો દુ ખરપ ન લાસે ત્યા સુધી શીલરપ મદાગુણને પામી શકતો નથી

ખાણુ પડે છે તે પરાધીનતા છે એમ લાગે અને ખાધા વિના જીવવાની ભાવના જાગે તો તપગુણ દૂર રહી શકતો નથી

જગતના પદાર્થોમાથી મારાપણાની બુદ્ધિ જાય નહિ ત્યા સુધી સુવિશુદ્ધ ભાવ આવે નહિ.

લક્ષ્મીને અનર્થકારી માની એટલે દાન આવ્યું. ઈન્દ્રિયોના ભોગો દુ ખરપ છે, એમ લાગ્યું એટલે શીલ આવ્યું. ખાણુ એ ખોટું એમ સમજાણુ એટલે તપ આવ્યો, અને જગતના પદાર્થો માત્ર ઉપરથી મારાપણુ ગયું એટલે ભાવ આવ્યો.

મૂર્ખાનો ત્યાગ એ દાનનો પ્રાણ છે વિષયો પ્રત્યે વિરાગ ભાવ એ શીલનો પ્રાણ છે. અનાદારિપત્ની ઇચ્છા એ તપનો પ્રાણ છે અને એકાન્ત આત્મદૃષ્ટિ એ ભાવધર્મનો પ્રાણ છે

જગતના પદાર્થો મેળવવા સાચવવા અને ભોગવવા માટે તેમજ જગતમા સુખપૂર્વક જીવવાને માટે જોડેલો સયમ કેળવણી છે તેટલેજ સયમ જો જાનિની આજ્ઞા મુજબ પરમાત્માના વચનોની આજ્ઞાના માટે કેળવણી તો સચુ સુખ દૂર નથી.

આચારો બ્રહ્મવાદી વિચારો બ્રહ્મ તે સ્વમાવિષ્ક છે. સારા વિચારોથી સારા આચારો જન્મે છે તેમ સારા આચારો પશુ સદ્વિચારોને પેદા કરવાનું સાધન છે

કુનિયાને જોઈથી રેલવેનંદી દરકાર છે તેથી દરકાર આત્મજીવનની નથી માટે કુનિયાની દૃષ્ટિએ ધર્મનું માપ કાઢવું એમૂર્ણતા છે

જેમને ધર્મની આરાધનાની સામગ્રી નથી મળી એ જગર કમભાની
૭. પણ જેને સામગ્રી મળી છે તે છતાં જો એનો દુરપયોગ કરે છે,
તેમજ જો એનો સુપ્રયોગ કરવાની દરજાર કરતો નથી તે એનાથી પણ
વધારે કમભાની છે

विपरीत किया तो वह अकेले, ने आत्मा सीधी किया तो ज्ञेय
 सीधी किया तो ज्ञेय विना विपरीत किया अकेले नहिं अने ज्ञेय
 इन्हीं के द्विद्वय नय पण नहिं

મરનાતુ શ્રેષ્ઠ છે અને મર્યા પછી મઠ પાપ ઉદ્ધાર નથી તો
કેના વિચારે પાપ મેલે છે અને ધર્મ પ્રત્યે બિદરકાર બન્યા છે ?

જેને મરુ ન જમડ હોય તેને મરુ ન આવે એવા પ્રયત્ન કરેલા
એકાદા ને બીજા તે મરુ એ નિયમ છે માટે જન્મ ન થાય એમ કરવું એકાદા

અનિતમ મસ્તકને નિષ્ઠમા લાજવાનો પ્રયત્ન એનું નામ મુક્તિ-
માર્ગની આરાધના

મરણ ન ખરે તે હનમમા હતામ કેટલું મરણ મેળવનાને
પ્રયત્ન કરો ! કે જે મરણની સાથે આત્મા સાથેના સંબંધ નહ પડાયો
સચિત્રો ટળી જાય !

પાપથી બચવાને માટે, નિષ્પાપ અને ધર્મમય જીવન જીવવાને માટે, મન, વચન અને કાયા ઉપર જે સચમ કેળવવો પડે છે તે સચમ પાપરસિકને કેળવવો પડતો નથી

પાપરસિકને જે સત્ત્વશીલતા કેવળશ્વાની જરૂર પડતી નથી, તે સત્ત્વ શીલતા પાપશીરને કેળવવી પડે છે.

પાપના પરિણામનો જેને વાસ્તવિક ખ્યાલ છે તે પાપશીર ન હોય એ બંને નહિ

જેઓ ભવિષ્યના અનિષ્ટ પરિણામને ભણવા છતાં પણ અવસરે નથી કહેતા તેઓ સાચા રમેલી નથી

રૂચ કે ન રૂચે, પણ અવસરે સ્વપર દિલને ધ્યાનમાં રાખીને હિતેથી પુરૂષોએ આપવા જોગી હિતશિક્ષા આપ્તિતોને આપવાને ચુકવું ન જોઈએ એ સામાને ફળે કે ન ફળે, પણ હિતમુદ્ધિથી અવસરજોગ ઘટિત હિતશિક્ષા આપનારને તો લાભ જ થાય છે

યુદ્ધ કરનારોએને પોતાના કાળજી કેટલા કઠણ બતાવવા પડતાં હશે ? ખરેખર માણસ પોતાના મનમાન્યા છાંદને મેળવવાને માટે શું શું નથી કરતો ? તેમ ધર્મ જે છટ લાગી નય તો, ધર્મ માટે પણ કતાય પ્રાણ પશું કરવાની તક આવી પડે, તોય એ આત્મા-હીરતાથી પાછો ન પડે !

મુક્તિવશી જોઈએ તો મોહ તેમજ મમતાને મારવા પડશે અને એને માટે ખીબ રાજ કે અસોની જરૂર નથી. પશું અહિંસા સયમ અને તપ રૂપ અભિવશક્તિના રાસોની સહાય જોઈએ.

વૈરાગ્યનો પ્રચાર કરવો એ સાધુમહાત્માઓનું દૂયણ નથી પણ શૂયણ છે

ધર્મ ઉપર વાસ્તવિક અનુરાગ યથા વિના ધર્મની વાસ્તવિક સેવા થઈ શકતી નથી

જેમા સહાયારીઓને કે સહચારીને યોગ્ય સ્થાન ન હોય એમાં

સુવિચારો તેમ જ સુવિચારણીયો પ્રત્યે આદરભાવ ન હોય, એવા નાપુત્રની એ દાખલ સંભગ વાતી હોય તો એ નાપુત્રને આત્મનાશનો પુત્ર માની દૂરથી નમસ્કાર !

પાંદૂગલિક લાલસાને પૂર્ણ કરવાને માટે મન, વચન અને કાયા વગર જેટલો સંયમ રખાય છે, તેટલો સંયમ એ મોક્ષમાર્ગની આશાધનાં કરવામાં રખાય, તો આત્માનો નિસ્તાર દૂર નથી.

શક્તિ અને સામગ્રીની કિંમત તેના સુઘ્રવ્યયને અગે જ અંકાય છે. નિવૃત્તિ પામવાને માટે સત્પ્રવૃત્તિ આવશ્યકી જરૂરી છે. નિવૃત્તિના નામે સત્પ્રવૃત્તિને નિયેધનાશ અજ્ઞાન છે.

કહેવાય છે કે, સાધનના અવગ્રહ નશામાં છે, પણ સાધ્યને સિદ્ધ કરવા માટે સાધનોની જરૂર છે. અવગ્રહ શબ્દથી મૂઝાઈ સાધનોના મૂલ્યને ભૂલવું ન એઇએ.

દુરાગ્રહ કે બદ્ધાગ્રહ સાચી વાત સમજવામાં મોટી આડખીલી રૂપ છે. હાં તો જ્ઞાની બનેા ! હાં તો જ્ઞાનીના ચરણે રહો ! પણ વગર સમજ્યે જ્ઞાની દોષાનેા દંભ ન સેવો !

મન, વચન અને કાયાના યોગો સંપૂર્ણપણે અક્રિય બને, એ તો મોક્ષ પામતાં પહેલાં પાય ફરવાફરના ઉચ્ચરણ જેટલા સમયમાં જ બનવાનું છે, માટે અયોગી બનવાનો માર્ગ એ જ છે કે, યોગોને હનમાર્ગમાં વપરાતા અટકાવી દઇ સનમાર્ગમાં વાપરવા.

અક્રિય બનવું છે માટે કર્મ કાઢવાની ક્રિયા પણ ન કરવી એમ માને તેનો સંસાર જાય નહિં કારણ કે, એની માન્યતા વાળાને અક્રિય દશા પ્રાપ્ત થતી જ નથી.

વિષયોને તમે આધીન ન બનેા । પણ વિષયોને તમારે આધીન બનાવો । વિષયાધીન હુમે છે અને વિષયોને આધીન રાખનાર તારે છે

સામગ્રી હોય તો આરાધના સાથે પ્રભાવના પણ થઈ શકે પરંતુ સામગ્રીનો સંવ્યય કરાય તો જ પણ સામગ્રીસંપન્ન દશામા આત્મા વિવેકી ન બને તો પાપના ભારથી તે ભારે બને છે

સામગ્રીલીન દશામા સામગ્રીના સંવ્યયની વાતો કરવી જોઈતી સહેલી છે પણ તે સ્થિતિમા જોઈએ સામગ્રીને પ્રાપ્ત કર્યા બાદ તેનો સદુપયોગ કરનારા બનવું તેટલું કપર છે

લક્ષ્મીનો સંવ્યય કરવાનો ઉપદેશ દેનારા મદાપુરુષોએ જ ફરમાવ્યું છે કે 'લક્ષ્મી મેળવવાની ઇચ્છા એ પાપ ઇચ્છા છે ,

ધર્મ મટિ લક્ષ્મી મેળવવાની ઇચ્છા થાય તે કરતા લક્ષ્મી મેળવવાની ઇચ્છા જ ન થાય એ વધારે સારું છે

વિષયનું વિષ એવું ભયકર હોય છે કે, જેથી અયોગ્ય રીતે વિષ યોનું સ્મરણ પણ આત્માના ગુણોને હણનાર નિવડે છે

જેના હૃદયમા પોતાના સાચા ધર્મબાધુ પ્રત્યેનું વાત્સલ્ય ભયું નથી, અને તેની ભક્તિ કરવાની ભાવના જ્યુત થતી નથી તે સ્વમિનો સાચો સેવક પણ નથી સ્વામિના સાચા સેવકને પોતાના સ્વામિના સેવક પ્રત્યે પ્રીતિ કે ભક્તિ ઉત્પન્ન થયા વિના કેમ રહે !

વિષય કે કષાયોની વાસના વધે તે વેળાએ તેને સમાવનાર બે મળી જાય તો એ વાસના આત્માને હન્યાત્રે નથી લઈ જતી પણ સંચિનાર મળતા એ આત્માને વ્યધત્પતનના માર્ગે ધસડી જાય છે

વિકારના એક સાવનરુપ સ્ત્રીઓના એક એક અંગને કામવિષરા

આત્માઓ કોઈક જુદી જુદી રૂપનાઓથી નીરખતા હોય છે એઓને મન
શ્રીઓનું શરીર મુખના નિધાન રૂપ ભાસે છે એથીજ એ પ્રકારની મધ્યા-
મજુમા તેઓ પોતાનું આત્મ સ્વરૂપ જુદી નય છે આથીજ એ આત્માઓ
દેવ, ગુર કે ધર્મ પ્રત્યેનો અદ્વાભાવ, પાપભીરતા વગેરે સુદર સદ્ગુણોને
ત્યજીને કેવળ મોહમૂઢ બની નય છે

દુનિયાના પ્રાણીઓ નેટલી સાધના અર્થ કે કામની કરે છે, તેટલીજ
એ મુક્તિ માર્ગની કરે તો તેઓનું આત્મક્રયાણ કેમ ન થાય ?

જૂનાકાળની કરાંચીઓના યોગે વત માન રિયતિ સરભદ્ર છે વર્તમાનની
કરંચીઓના યોગે ભવિષ્યની રિયતિ સરભદ્ર રહી છે વર્તમાન રિયતિભદ્ર
મારે કેમ વર્તવું બેઠ્યો એજ ખાસ વિચારવા જેવું છે વિચાર કેવળ
ભવિષ્યનું સુધારવાને માટેજ કરવા જેવો છે જૂનાકાળનો વિચાર ભવિષ્ય
કાળને સુધારવાના હેતુથીજ કરવો બેઠ્યો અને ભવિષ્ય માટે વર્તમાન
કાળના વર્તનનો નિર્ણય કરી લેવો બેઠ્યો

અત સુધી પણ વિષય ત્રાસનાની ઘટિ ઉપર અકુશ લાવવો નહિ અને
આખું માનવજીવન વિષય વિલાસમા ગુમાવવું એના જેવી અધમ મનોવૃત્તિ
શીજ એક પણ નથી.

અગ્યજૂદાઈ આત્માઓ પોતાને મળેલી જરૂરિયાત ઉપયોગ આત્મક્રયાણની
સાધનમા કરે એમા કશું આશ્ચર્ય નથી કારણ કે પવિત્ર આત્માઓનો તે
સ્વાભાવિક ધર્મ છે

પોતાની બોલી મદદતામાં જ મૂકાઈ જનાર આત્મા અન્યની સાચી
પણ ખ્યાતિ સાબળી રાકતો નથી.

અન્યની સાચી પણ ખ્યાતિને સાબળવાનું ધૈર્ય અઠક બનેલાઓમાં
હોઈ રાકતું નથી, આથી દલા ગણાતાઓ પણ કોઈક વેળા નહિ જેની
વાતોમા પોતાનું અહિત કરનારા બને છે

ગુણવાનના ગુણની અનુમોદના એ તો સમ્યગ્દષ્ટિ ધર્માત્માની ભાવના છે, અને ગુણવાનની પ્રશંસા એ ધર્મિતાનું સુદર પ્રતીક છે એના યોગે એનો ધર્મ નિર્મળ બને છે, દીપી અને ખીલી હોઈ છે પણ ખોટા મદમા આત્મમાન ભૂલેલાઓ આ સાધનનો સદુપયોગ કરી શક્યા નથી

સમ્યગ્દષ્ટિ શાવ જરૂર હોય, પણ કાયર નહિ. ખોટાને સાચ ન આપે એ જરૂર તેમજ ખોટાને હેયામા પેસવા પણ ન દે, પણ સત્યનો આગ્રહ એ હદિ ત્યજે નહિ, એની શાન્તિની પૂઠે કાયરતા ન હોય પણ સત્યમાર્ગ પ્રત્યેનો અવિહંગ અનુરાગ હોય

અનુક પા, નિર્વેદ સ્વેગ અને ઉપરામની શુદ્ધતાનો આધાર આસ્તિક્ય ઉપર છે મિથ્યાત્વરૂપ મલ્લ ક્ષયોપરામાદિને પામે નહિ ત્યાં સુધી વાસ્તવિક રીતે શુદ્ધ ગુણોની પ્રાપ્તિ થવી શક્ય નથી એટલે આસ્તિકતા ગુણ પ્રગળી શકતો નથી

સાચા બળવાનો તે છે કે જોયો પોતાના બળથી નિર્જાળોને રક્ષણ આપે છે, તેમ જ પોતે તેના દુરપયોગથી સદા ડરતા રહે છે

બળનો ઉપયોગ ધુલ્લશાલી આત્માઓએ પૌદ્ગલિક સુખોની સાધનામા કરવા કરતા, આત્મિક સુખની સાધનામા કરવો એજ સ્વપર માટે એય રહ્યો છે

દેવતાઓની શક્તિ અચિત્ત્ય હોય છે તેઓ ધાયુ' કામ ક્રિયાની સાથે નિપળવી શકે છે જો કે આવી જરા પણ સુઝાવાનું નથી આવી અચિત્ત્ય શક્તિને ધરાવનારા દેવો પણ વસ્તુતઃ સુખી નથી તેમના સિર ઉપર પણ મરણ તો હિંમુ જ છે મોક્ષના અર્થે આત્માઓએ આવી અચિત્ત્ય શક્તિઓથી જરાપણ લેવાઇ જવું જોઇએ નહિ કારણ કે, તે જ શક્તિ સાચી કે જો, જન્મ, મરણ કે કર્મની સત્તા સામે ઝગમગારી હોય

ધર્મસાધનના નામે શરીરના સેવક બની બેઠા! તો પરિણામ યાજું જ આવશે : કારણ કે, શરીરનો મોહ અનેક અનર્થોનું મૂળ છે

તે જ્ઞાની જ્ઞાનોજ્ઞાસમા થણા જ કમં ખપાવે છે, કે જે જ્ઞાની
મન, વચન અને કાયાથી ગુપ્ત હોય. પણ મન, વચન અને કાયાને
ચલે-ચ રીતે વર્તવનારો હોય તે નહિ.

સાચો સાધુ ચક્રવર્તી કરતા પણ વધારે મુખ અનુભવી સકે છે બાહ્ય
ખાર્યોના યોગમાં જ મુખ મળી રહેલા અને અંતિમ મુખ શાન્તિની કલ્પન
પણ નહિ કરી શકનારા આ વસ્તુને નહિ સમજી શકે સાધુનું મુખ નિર્દોષ છે
માટે પ્રેક્ષા સાધક છે દુન્યવી મુખ સંહાર છે માટે તે સંસાર દુ ખનું જ કારણ છે

સંસારમાં રહેલો આત્મા એ સુદ્ર સ્વાધને વશ બની મા બાપ કે
અન્ય વર્ણવર્ણનોની અવજા કરે, તો એના જેવો કુલત એકે નથી.

ધર્મમાં વિશ્વ એ પુણ્યશાળી આત્માને પોતાના શિસ્તેદ કરતા
પણ અતિશય દુઃખરૂપ થાય છે કારણ કે, તે આત્માને મન ધર્મ જેવ
સર્વસ્વ હોય છે

ધર્મની સામે આત્મા આક્રમણને નિદાણીને ધર્મરા ડી ગણાતો આત્મા
ખળભળી ન હોય, તો તેના આત્મામાં સમ્યક્ત્વની પણ સંકા જ છે.

શ્રી વીતરાજના શાસનની સાચી સાધુતા શ્રી વીતરાજ પરમાત્માની
આજ્ઞા મુજબની નિરપૃથક્તામાં જ રહેલી છે, અને એ નિરપૃથક્તામાં જ સાચી
ધર્મપ્રભાવના છે

પ્રભુમાર્જને પામેલા આત્માઓમાં પૂજ્યો પ્રત્યેની શક્તિ સમાનધર્મિ
આત્માઓ પ્રત્યેનો સદ્ભાવ, સંસારના વૈધર્મિક સુખોની અસારતાનો જ્ઞાસ
અને સચમી બનવા પ્રત્યેની લગની ન હોય એ બનેજ નહિ.

સુ દર સંસર્ગોમાં પણ ભેદતો સદ્ભાવ હૃદયમાં ન ભરે, એ તો એક
ભાવ કરે કમનશીબી ગણાવી ભેદબે

પાપના માર્ગે જ રહેલા આત્માઓને પાપમાર્જમાંથી બચાવવાને ઉત્તમ

આત્માઓ ઇચ્છે અને સત્ય થવું જ્ઞાન કરાવવાનો પ્રયત્ન કરે, તે પણ ધર્મપ્રત્યે અશ્વિભાવ ધરનારા આત્માઓને ગમે એ શક્ય નથી

એક આખમા પ્રીતિ અને એક આખમા વીતિ, એક આખમા અમી અને એક આખમા હજતા, ધર્મ પાસે ધર્મને જતાં આનંદ થાય, પણ ધર્મના વિરોધિને તો પોતાના ધર્મવિરોધરૂપ પાપનો ભય રહેવો જ એકલો.

દુનિયાની કોઈ પણ કાર્યવાહી કરતાં જેને આત્મા યાદ આવે છે તે આત્માની કોઈ કાળેય દુર્ગતિ યતી નથી વ્યાપારહિપ્રત્યેક પ્રવૃત્તિમાં આત્માને યાદ કરનારની ગતિ બગડે એ માત્ર અસંભવિત છે. કારણ આત્મા જેને યાદ હોય તે પાપ કરતાય ડરે અને પાપ થઈ ભય તોય તેને તેનો પ્રશ્નાવધ થાય જ

એકાન્ત દ્વિતબુદ્ધિથી કરવામાં આવેલી શિક્ષા પણ સુયોગ્ય આત્માને જ કુળે છે.

સત્ય સમબલ્લ ગયા પછી અને પોતાની ભૂલનો ખ્યાલ આવી ગયા પછી, ખોટી મહત્તા ટકાવી રાખવા માટે ઉલ્લી ઉલ્લી પ્રવૃત્તિઓ કરવી, એ ઇશાનપૂર્વક પોતાના અમૂલ્ય જીવનનો પોતાના હાથે નાશ કરવાનો પ્રયત્ન કરવા જેવું છે આવા અધોગ્ય પ્રયત્નો કરનારા, ખરેખર ઉપકાર માટે પણ અધોગ્ય જ ગણાય છે આવા દુરાચરિઓ ઉપર ઉપકાર કરવાનો ઉપકારિ આત્માઓની આશા પણ વ્યર્થ બને છે

જેઓ પોતાના પાપને માટે પોતાના આત્માને નિન્દતા રીતે છે તેઓ ક્રમે ક્રમે પાપથી પાછા હાંકતા ભય છે

વિષયાધીનતા એ એક કારમી અમલ છે. કારણ કે તેને આધીન બનેલ આત્માઓ, ભલે જ્ઞાન રીતે, વિવેક, વરવદાર અને ધર્મ આદિ કંઈ એક શકતા નથી.

મદિય જોમ માણસની વિશેષબુદ્ધિ અને વિચારશક્તિને દબે છે, તેમ અથવા તેથી વિરોધ રીતે વિષયાધીનતા, વિશેષબુદ્ધિ અને વિચાર શક્તિને દબે છે

વિષય વિચાર, એ એવી સોમાવનારી વસ્તુ છે કે, જોમ જને તેમ વિષયશક્તિને તાલ કરનાર નિમિત્તોથી પણ માણસે દૂર રહેવાનાજ પ્રયત્નમાં રહેવું એઈએ

વિષયોથી બચવાને મદિ કરડામાં કરડા નિયમો યોજવા પડ્યા છે એ જ સૂચવે છે કે, એ બધું જ કાયદર અને નક્કરીથી વળગી ભય એવી-વસ્તુઓ છે

ધર્માંનુષ્ઠાનના ફલ વરીકે પૌદ્ગલિક મુખની માતલી-દબ્બા એ ખરેખર અયોગ્ય દમ્બા છે એનું પરિણામ સાર નથી હોતું.

અશ્વચર્યના પ્રભાવે પણ સ્વચ્છ મળે છે એની ના નથી : છતા દેવ-સેાહની દેવાનનાઓના મોહથી અશ્વચર્ય સેવવામાં આવે, દુરભનોને સંહાર થાય તેવું બળ મેળવવા મદિ 'અશ્વચર્ય' સ્વીકારવામાં આવે તો તે સાધક નથી બાધક છે

રાજ બૂડો છતા ત્યાજ મટિનો રાજ પ્રયસનીય અને સફલ છે અને ત્યાજ સારો છતા પણ રાજ મટિનો ત્યાજ નિષ્ફલ અને અનિશ્ચનીય છે

સ્ત્રી વગેરે વિચારના સાધનોમાં ચતુ રિશર યતા હોય તો સમજવું કે, આ દિક્ષિયા મળી પુણ્યયોગે, પણ તેનો દુરપયોગ આત્માને અધ પતનના માર્ગે ખીચી નરે

સદમી પુણ્યથી મળી, પણ વિષય-વિલાસમાં અને રમરામમાં જ તેનો અ્ય થાય, તો માનવું કે, એ પુણ્યમાં વિષયના કળીયા લગ્યાં છે પણ એ

લક્ષ્મી દાન, ત્યાજ કે જગતના પારમાર્થિક હિતકાર્યોમાં ખરચાય તો માનવું કે, અમીનાં જાંટપી ભરી છે.

પાપના ઉદયને પણ પુણ્ય તરીકે પસંદાવી શકાતો નથી એમ ન માનતા; પણ તેવો પુરુષાર્થ ભેદાયે. પ્રયત્ન હોય તો અશુભ પણ શુભમાં પરિવર્તિત; ભે કે, નિદાનના યોગે મળેલી સ્થિતિમાં પરિવર્તન શક્ય નથી આવી જ ધર્મના ક્ષેત્ર તરીકે પૌદ્ગલિક સુખોની પ્રાપ્તિનું નિદાન આત્માને માટે અદિતકર છે.

ગમે તેવા સંયોગોમાં પણ ઉત્તમ આત્માઓની ઉત્તમતા ઝળક્યા વિના રહેતી નથી.

વિષય-કષાયોના અભ્યાસી આત્માને વિષય-કષાયોમાં ધોળવા, એમાં કરી જ તકલીફ નથી.

‘જે ખાય તેનું પેટ ભરાય’ એમ કહેનારા ધર્મની બાબતમાં કેવળ અનુભોદનાથી જ ચલાવી લેવા માગે ❁ એ આદ્યય’ છે,

‘રાત્ર પાસે જઈને મુઠ્ઠી આપો માગવો-’એ ભે રાત્રની મરકરી ગણાય તો, જે દેવ સંસારથી વારનાર છે તે સંસાર વારકની પાસે સંસારમાં રહેવાની સદાય માગવી અને ભોમ સુખની માગણી કરવી એ કયી ભવનું ડહાપણ ગણાય ?

‘દેવ કે ગુરુની વાસ્તવિક ઓળખ રહી નહિ, એઓની ભક્તિ’ આ માટે એ વિચાર જુલાઈ ગયા, અને ‘સંસારના દુઃખોથી વરવાને એઓના વચનોની આરાધના કરવાની છે’ એ માન્યતા બાકી ગઈ, આથી આજના ધર્મિ-આત્માઓમાં ધૈર્યનું દરનું યત્ન નથી.

અનુભોદનાથી અને વાણીથી વાત પડાવવાની હોય તો તે એક

ધર્મમાં જ છે કે જીને કાંઈ છે ? ખાખમાં કોઈએ જીલને એમ કહ્યું કે મારી વતી તું ખાઈ લે ? 'ને ખાધું માટે ધન્ય છે તને' એમ કહ્યું ? નહિ તો પણ આજ મળેલા દુકાને જેમ જીખારી સંતાડી સંતાડીને ખાય તેમ જે શ્રીમાનો ખુલ્લે બેસી સંતાડી સંતાડીને પેટ ભરે છે, તે જિવિતા કંચાલ છે. આજે તો પોષપ કરનારો, ધર્મ ક્રિયાઓ કરનારો પણ સંયમને કહીને કહીને જ કસા કરે છે ? પણ સંયમમાં જેમણે ખાલી પડે પરિવલ્લ પહોંચ્યા છે તેમણે જ એક વર્ષના સંયમ પર્વાયતું સુખ અતુલર વિમાનના સુખને પણ લંબી ભય એમ કહ્યું છે. એટલું શું ?

‘પાપ કરવું, ઉન્માત્રે ચાલવું, અનીતિ, અન્યાય અધર્મ સેવવા.’ આ છતાં પણ આપત્તિ અને જરખાદી આવે ત્યારે શો પાડવી, એ કાંઈ ચલે ? પાપના કચરા અને દુષ્ટ ભાવનાઓના કચરા કાઢ્યા વિના આપત્તિ કદી જ દળની નથી અને યતી જરખાદી કદી અટકની નથી.

જે આત્મા કમંધી ભરેલો હોય તેને જ છતી સામગ્રીએ ધર્મ માટે શક્તિ વાપરવાનું મન ન થાય.

ધાડપાડની શ્રુતિ જેની જીજ્ઞાસા એકે શ્રુતિ નથી ન મળે તો માગીને ખાતુ પણ ધાડપાડવાની શ્રુતિ તો કદી જ ન કરી. પેટ માટે જીખ માજવી એ નીચ ક્રિયા છે પણ તે માટે લૂંટવાની શ્રુતિ કરતાં તે ધણી ઉચી છે.

એકાંતમાં બેસી આત્માને પૂછો કે, ‘ક્યાં જવું છે ?’ અને ક્યાં જવાની કારવાય યજ્ઞ રહી છે ?’ ઉચે જવું દરો તો તે માટે જરૂરી કારવાય ક્યાં વિના કોઈ પણ રીતે નહિ જવાય.

છાપાઓની જગ્યાએ પૂર્વ પુરોનાં છવનો લાવો, છાપડાની જગ્યાએ જ્ઞાન, શ્રદ્ધા અને સદાચરણ મૂકો એમાં ક્યાં ખેડ આવી અને કેટલો નફો થશે એનો વિચાર કરો !

જેને ધર્મ વ્હાલો લાગ્યો તેને ધર્મના વિરોધિઓથી જગતને બચાવવાનું મન થાયજ. બીજારી પણ ચારી ન કરે તો જોઈ નહિ અને શાકુ-
કાર પણ ચારી કરે તો કોઠી તૈયાર છે. તેમ જમે તેવો સારો માણસ
પણ એ ધર્મથી વિરુદ્ધ સાવનાણો બન્યો તો તેની તે ક્રિયા નિન્દનીય
બને છે.

ધર્મ નીતિ કે ઉત્તમ પ્રકારના સદ્ગુણોને ઢસવા અને વિષય સુખમાં
આનંદ માનવો તે ત્યારે જ બને કે જ્યારે સદ્ કે અસદના અવિરોધ, અ-
ભેદનો અધારો હૃદયમાં આવ્યો હોય. વીતરાગ પરમાત્મામાં માનનારમાં
આ સ્થિતિ ન હોવી જોઈએ.

સ્વાધ્યાય પાઠ

સંપત્તિ અને સાક્ષી પ્રાપ્ત કરવાને માટે મેં શું નથી કર્યું ? હું શું નથી કરતો ? ધનની લાલસાએ, મને પુણ્ય અને પાપ, નીતિ અને અનીતિ વગેરેના વિચારોથી જ અળગો રાખ્યો છે. મને કર્તવ્યનું જ્ઞાન રહ્યું નથી. પણ મને તેટલી સંપત્તિ અને સાદ્યગ્રી મળી, તેથી મારા આત્માને શું ?

સંતોષ વિના લક્ષ્મીનું કે સાદ્યગ્રીનું સુખ ભોગવી શકાતું નથી અને આત્માની આજ્ઞાદી મેજગ્યા વિના દુઃખ માત્રથી મુક્ત જ્ઞાની, સદાને માટે સંપૂર્ણ સુખના ભોક્તા બની શકાતું નથી. ખરી સંપત્તિ તો આત્મસંપત્તિ છે. સંસારની આજ્ઞાદી સાથે આવવાની નથી અને તે આજ્ઞાદી મેજવવાને માટે આચરેલી અનીતિ કે પાપ રૂપ આત્માની ખરમાદી, સાથે આવ્યા સિવાય રહેવાની નથી.

ઉત્તમ એવો મનુષ્યભવ, વસ્તુતઃ મોક્ષની જ સાધનાનું એક માત્ર સાધન છે. આવા મોક્ષના સાધનરૂપ મનુષ્યભવની યુવાનીને ઉપયોગ મોક્ષની સાધનામાં નહિ કરતાં, અનેક પ્રકારનાં ભોગસુખો, કે જે ચોરાસી લાખ યોનિઓ દ્વારા દેવ-મનુષ્ય-નિર્ધન અને નરક એ ચાર ગતિઓમાં વારંવાર ભ્રમણ કરતાં હું હરેક વખતે ભોગવતો જ આવ્યો છું, તેમાં મારો આત્મા જ્ઞાનમૂલો, બની યુવાનીને દિવાની બનાવી રહ્યો છે.

સંયમના ભોગે પણ શારીરિક બળ મેળવવાને માટે હું મથી રહ્યો છું. પરંતુ આત્મબળ મેળવવાને હું વ્રતધારી બનતો નથી. ઇન્દ્રિયોને ભોગવિલાસમાંથી હું પાછી ખેંચતો નથી. પણ તેમાં રમ્યો કે પમ્યો રહું છું : મનનો સંયમ કરતો નથી. પણ તેને નિરંકુશ રીતે છુટું મૂકું છું અને બુદ્ધિને પણ આત્મનિષ્ઠ બનાવવાને સાફ પ્રયત્ન કરવાને બદલે, મારા આત્મસુખનો નાશ કરનાર તથા દુઃખમાં વધારો કરનાર પ્રવૃત્તિઓમાં ઉપયોગ કરી રહ્યો છું.

કર્તાવ્ય કે અકર્તાવ્યનો વિચાર કરવામાં, ખીજતું ભણું કરવામાં કે આત્માને ઓળખવામાં હું મારી બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરતો નથી. પણ ખીજતું સુખ પડાવી લેવામાં અને અન્યને યુક્તિપૂર્વક વ્યવસ્થિત રીતે દુઃખ દેવામાં હું મારી બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરી આત્મહત્યા કરી રહ્યો છું. અનન્તા ભૂતકાળનો અને ભવિષ્યનો વિવેકપૂર્વક વિચાર નહિ કરતાં, મારી બુદ્ધિને હું ટૂંકા વર્તમાનકાળને રોનકદાર બળાવવામાં ઉપયોગ કરું છું અને એથી હું જ મારું ભવિષ્ય બગાડી રહ્યો છું.

સંસાર કે ઇન્દ્રિયોના ભોગની ભૂલભૂલામણીની બળમાંથી નીકળવામાં, ચતુરાઈનો ઉપયોગ નહિ કરતા, દંભ અને કપટ આચરી-તાલંબાજ બની, સંસારની તેમ જ વિષયકષાયની ભયંકર ભૂલભૂલામણીની બળમાં ફમાવામાં હું મારી ચતુરાઈનો ઉપયોગ કરી, આત્મનાશ કરી રહ્યો છું.

સંયમ ધારણ કરી આત્માની શોભા વધારવામાં હું મારા રૂપગંગો ઉપયોગ નથી કરતો, જ્યારે ભોગ ભોગવવામા પાગલ બની, આત્માની શોભા ઘટાડવામાં હું મારા સૌંદર્યનો ઉપયોગ કરી રહ્યો છું.

માતા, પિતા, ભાઈ, બહેન, સ્ત્રી, પુત્ર, શરીર, ધન, ભવન અને મિત્ર—એ સર્વનો ઉપયોગ આત્મકલ્યાણને માટે નહિ કરતા મોહ, અહંતા અને મમતા વધારવામાં જ કરી રહ્યો છું

મોક્ષદાયક ધર્મના આચરણમાં કે શ્રી વીતરાગ પરમાત્માના ધ્યાનમાં મનને લગાડવાને બદલે, ભોગ, અશ્વર્ય (દાવત) મેળવવા, સાચવવા અને ભોગવવાના વિચારોમાં જ હું મારા મનનો દુરુપયોગ કરી રહ્યો છું.

આત્મકલ્યાણને માટે અહંતા અને મમતાનો ત્યાગ કરીને હું મમતાને ધારણ કરી શકતો નથી, ‘મારૂં શું થશે ?’ એની મને ખબર નથી આવી દશામાં મારી સદ્ગતિ કેમ થાય વાર ?

હું આત્મકલ્યાણ માટે દ્વેષનો ત્યાગ કરી શકતો નથી, અન્યનો ઉત્કર્ષ જોઈ તેનો દ્વેષ કરવો છોડી શકતો નથી અને અન્યના ગુણોને ઢાંકી દેવાનું તથા અન્યના અછતા દોષોને પ્રગટ કરવાનું પણ હું બંધ કરી શકતો નથી, એ ખેદની બીના છે

હું આત્મકલ્યાણ માટે કામનાઓ કે લાલસાઓનો ત્યાગ કરી શકતો નથી અને નિરુદ્ધતાનો સ્વીકાર પણ કરી શકતો નથી આત્મકલ્યાણ માટે પાપમૂળ અભિમાનને છોડી શકતો નથી અને ધર્મમૂળ સામાન્ય દયાને પણ ધારણ કરી શકતો નથી તો પછી ભાવદયા કે આત્મદયાને તો ક્યાંથી જ ધારણ કરી શકું ? અને જ્યાં સુધી ભાવદયાને ધારણ ન કરી શકું ત્યાં સુધી મારૂં કલ્યાણ સધાય પણ કયી રીતે ?

મોક્ષના ધ્યેયને વિચાર આવે તો જ મુશ્કેલ છે, વિચાર આવે તોય મોક્ષનું ધ્યેય સમજવું એથીયે મુશ્કેલ છે, મોક્ષના ધ્યેય

માટેનું આચરણ તો એથીયે મુશ્કેલ છે અને મોક્ષના ધ્યેયની સાધનામાં જ ટકવું એ તો સૌથી વધુ મુશ્કેલ છે. આનું કારણ એ છે કે, અનાદિકાલથી આત્મા વિષય અને કપાયમાં રત બનેલો છે. આત્માને પોતાના સ્વભાવનો ખ્યાલ નથી, મોક્ષ એટલે આત્માના સ્વભાવનો પરિપૂર્ણ વિકાસ. આ વિકાસ ત્યારે જ થાય કે, જ્યારે આત્મા કર્મના યોગથી વિખૂટો બને. દર્શનમોહનીય કર્મના ક્ષય, ઉપશમ કે ક્ષયોપશમ વિના મોક્ષના ધ્યેયમાં નિશ્ચિન બનાય નહિ. જ્ઞાનાવરણીયના ક્ષય, કે ક્ષયોપશમ વિના મોક્ષના ધ્યેયની સમજણ ન આવે તેમજ ચારિત્રમોહનીય કર્મના ઉપશમ ક્ષય કે ક્ષયોપશમ વિના મોક્ષસાધક પ્રવૃત્તિઓમાં રસ આવી શકે નહિ.

આત્મા સિવાયની સર્વ વસ્તુઓને પર માનવાથી જ ધન, ભોગમુખ, આત્માના ચતુરૂપ ભાસશે એટલે એની મમતા ટળશે, આથી આ નિમિત્તે યતા ક્રોધ માન, માયા અને લોભ જશે. પર વસ્તુઓની મમતા જતાં, આત્મામાં સમતા પ્રગટશે અને મોક્ષ રૂપ સાધ્યમાં સુનિશ્ચિત બની, તેની સાધનામાં મન-વચન-કાયાના યોગોને યોજી શકાશે. આ સિવાય કેવળ ધન અને ભોગસામગ્રીની હયાતિમાં જ મુખ માનનારાઓને તો મમતાના ત્યાગની વાત સંજોગથી પાલવે તેમ નથી.

શરીરની સેવામાંથી છૂટવું એટલે સાદા અને સરળ બનવું. સાદા બનવું એટલે જેમ બને તેમ જરૂરીઆતો ઓછી કરવી. જરૂરીઆતો ઓછી ત્યારે જ થાય, કે જ્યારે ભવભીરતા કે પાપભીરતા આવે. ભવભીરતા અને પાપભીરતા આવતાં સંદ્રિયોનો સંયમ અને મનનો સંયમ સ્વાભાવિક રીતે જ

સરળ બને. આમ પાપથી બચી શકાય અને નવો કર્મ-
બંધ પડે નહિ, અર્થાત્ સંવર થાય. એ સાથે શુદ્ધ ક્રિયા અને
શુદ્ધ ભાવનાના યોગે નિર્જરા-કર્મનાશ થાય. આ રીતે વર્તતાં
કદાચ કર્મબંધ થાય, તો ને શુભ જ હોય. પુણ્યાનુબંધિ પુણ્યનો
એ બંધ આત્માને ઉત્તમ સામગ્રી પમાડે, છતાં એ સામગ્રી
આત્માને મુંઝવે નહિ. એ પુણ્ય જ એવું કે, આત્માનો વિરાગભાવ
વધતો જાય અને તેથી પરંપરાએ મોક્ષ સાધી શકાય.

પરપદાર્થોને તેના વાસ્તવિક સ્વરૂપમાં સમજી લઇ, ત્યાગ-
ભાવનાને ઢેળવીએ તો મોક્ષ નિયત થઇ જાય. પરપદાર્થો છૂટે
નાંદ તેથી મિથ્યાત્વ આવતું નથી, પરંતુ પરપદાર્થોના યોગથી જ
જન્મનાં સુખોને સાચાં સુખો માનવાથી મિથ્યાત્વ આવે છે ને ગાઢ
બને છે. ‘પર પદાર્થોના યોગથી ઉત્પન્ન થતાં સુખો દુઃખરૂપ છે
અને એથી તે તજવા જેવાં છે’-આમ ન સમજાય તેમજ ‘મોક્ષ
સાધક કર્મ જ આચરવા જેવો અને મોક્ષ જ પામવા જેવો
છે’-એમ ન લાગે, એ જ વસ્તુતઃ મિથ્યાત્વનો પ્રભાવ છે.

‘શ્રી વીતરાગ પરમાત્માની આજ્ઞાની આરાધના, એજ કર્મ
અને એજ ધન—’ એ મતિ નિરંતર હૃદયમાં સ્થાપન કરવા જેવી
છે. શ્રી વીતરાગ પરમાત્માની આજ્ઞા જેના હૈયામાં વસી, તેના
અશુભ દિન ગયા અને શુભ દિન આવ્યા. પૌદ્ગલિક સુખો
ની લાક્ષણિકતા ડૂબાવનારી છે, એ વસ્તુ હૃદયમાં બરાબર જતી જાય,
તો કર્મની આરાધના સુંદર પ્રકારે થઇ શકે. હજારો અધર્મિઓ
વચ્ચે પણ એક કર્મી જે મક્કમ રહે, તો તેની અસર જરૂર થાય.
ભવનિવૃત્તિ અને મોક્ષપ્રાપ્તિ માટે જ કર્મ છે. કર્મ તરવા માટે
છે, કુશળતા માટે નથી. મોક્ષદાયક કર્મના સેવનથી સંસારને આજ્ઞા

બનાવવાને ઇચ્છાનારાઓ તો, જ્ઞાનિઓની દૃષ્ટિથી બરબાદ થઈ રહ્યા છે.

મોક્ષદાયક ધર્મની આરાધના ઉત્તમ અકારે થઈ શકે, એવી સામગ્રી મહાપુરુષે મળી છે; જે રીતસર ન વર્તાય, ઇન્દ્રિયોને આધીન બનાવ અને શક્ય રીતે બચવામાં બેદરકાર રહેવાય તો આવી દુર્લભ સામગ્રીના યોગે પણ આત્માનું બગડે, એ નિશ્ચય વાત છે. ધર્મક્રિયા કરતાં આ વાતનો ખ્યાલ રહેવો જોઈએ. પાપના ભય વિના દેખાય માટે મોક્ષદાયક ધર્મની વાતો, એ તો આડંબર છે. અને તે આત્માને તારવાને બદલે ડૂબાવે છે. પાપના ભય વિના ધર્મરૂચિ પ્રગટી શકે કે? જેના હૈયામાં પાપનો ડર નથી, તેના હૈયામાં સાચી ધર્મરૂચિ હોય, એ અસંભવિત જ છે.

પરપદાર્થોને મેળવવાની ઇચ્છા એ અશાન્તિ અને અસંતોષને આપે છે. તેને નહિ મેળવવાની ઇચ્છા અને મળેલ પદાર્થોનો સદુપયોગ, એજ શાંતિનો રાજમાર્ગ છે. જે કાંઈ ઇન્દ્રિયોને ગમતું લાગ્યું, તે બધુંજ મેળવવાની ઇચ્છા દિન-પ્રતિદિન વધતી જાય છે. એ રીતે બધુંજ મેળવવાની ઇચ્છાથી તો પાપ વધ્યા. પરપદાર્થો મેળવવા જેવા લાગે તો સમજતું કે, હજી કાંઈ ખામી છે. આ ખામી ટળે તો જ ધાયું સધાય. પરપદાર્થો મેળવવાની ઇચ્છા, એજ અધર્મનું મૂળ છે. પરપદાર્થોનો પ્રેમ છે, માટે તો સત્ય સમજતું નથી સ્વ (આત્મા)માં પ્રેમ થયા વિના, અર્થાત્-આત્મદૃષ્ટિ પ્રગટયા વિના સાચી સમજ આવવાની નથી અને સાચી સમજ વિના સાચી શાંતિ મળવાની પણ નથી. પરપદાર્થો ન મળે તો મુંઝાય અને મેળવવાના જ પ્રયત્નોમાં રહે તથા મળે તો ભોગવ્યા સિવાય રહે નહિ, એ ધર્મો નથી. જેની પરપદાર્થો

મેગજ્વાની ભાવના જ નથી અને તે છતાં મળી જાય તો જે ભોગમાં લીન નહિ બનતાં તેનો શક્ય એટલો સદુપયોગ જ સાધે છે, તે ઉંચી કાટિનો ધર્મો છે.

ધર્મક્રિયાની શુદ્ધિ સમતા વિના થાય નહિ. ત્યાંસુધી પર વસ્તુની મમતાનો ત્યાગ થયો નથી અથવા પર વસ્તુની મમતા છોડવા જેવી લાગી નથી, ત્યાંસુધી સમતા આવે નહિ અને રૂચે પણ નહિ. અર્થાત્—સમતાની રૂચિ અને પર વસ્તુની મમતાની અરૂચિ, એ ધર્મક્રિયાની શુદ્ધિનું મુખ્ય કારણ છે.

ધર્માચરણમાં પોતાનો હેતુ કયો છે? અને કયો હોવો જોઈએ? તેનો દ્વંદ્વેશો વિચાર કરવો. અન્યના દોષો દોષદષ્ટિએ જોવા જ નહિ. પોતાના દોષોને જોવાને માટે સતત પ્રયાસ કરવો. પોતાના દોષો જોવાથી તે દોષોનો ત્યાગ સુગમ થઈ પડે છે. વળી અન્યના દોષો જોવાના સંયોગોમાં મૂકાઈ ગયા હોઈએ, તો તે વખતે દોષિનની દયા ચિન્તવવા પૂર્વક કમંજન્ય વિષમતાનો વિચાર કરવો, કે જેથી ચિત્ત મલિન ન થાય. જેવું નિમિત્ત જુએ તેવો આત્મા રક્ષિત રત્નની જેમ મલિન કિંવા નિર્મળ બને છે. કારણ કે, આપણું મનોજ્ઞ યોગિઓની જેમ મલિન વાતાવરણમાં પણ નિર્મળ રહી શકે તેવું કેળવાયેલું નથી, માટે આત્મોન્નતિની ઈચ્છાવાળાએ સારા વાતાવરણમાં રહીને, આત્મનિરીક્ષણ કરવાની ટેવ પાડી આત્મશુદ્ધિ કરવી જોઈએ.

આત્મશુદ્ધિ માટે જેમ આત્મનિરીક્ષણની જરૂર છે, તેવીજ રીતે આચારાઈ ગયેલા પાપના પશ્ચાત્તાપની પણ તેટલી જ જરૂર છે. પશ્ચાત્તાપ વિના આત્મનિરીક્ષણ સફળ નિવડી શકતું નથી. આપણે ગમે તેટલો આપણા દોષોનો વિચાર કરીએ, પરંતુ જ્યાં

સુધી તે દોષો તજાતા કે નથી તેનું હૃદયમાં દુઃખ થતું નથી. ત્યાં સુધી આત્મનિરીક્ષણ પણ દોષ ત્યાગવામાં લાગ્યે જ મદદરૂપ થઈ શકે છે. માટે આત્મનિરીક્ષણ સાથે પોતાના ન તજી શકાતા દોષોનો પશ્ચાત્તાપ પણ આત્મશુદ્ધિ માટે ખાસ જરૂરી છે. દોષોના નિવારણ માટે પશ્ચાત્તાપપૂર્વક ગીતાયં ગુરુમહારાજની પાસે દોષોને યથાર્થ રૂપે પ્રગટ કરીને આલોચના લેવી, એ પણ જરૂરી છે.

આપણે ધર્મનાં બાહ્ય સાધનોમાં જેટલું લક્ષ્ય આપીએ છીએ, તેટલું લક્ષ્ય ધર્મના આંતરિક સાધનોમાં આપતા નથી. ઉત્તમ ધાર્મિક ક્રિયાઓ કરવામાં આપણે જેટલું લક્ષ્ય આપીએ છીએ, તેથી કાંઈ શુભું ઓછું લક્ષ્ય પણ સારાસારાનો વિચાર કરવામાં સ્વદોષોનું નિરીક્ષણ કરવામાં અને સ્વદોષોનો પશ્ચાત્તાપ કરવામાં આપતા નથી. તેથી તો ઉત્તમ ધાર્મિક ક્રિયાઓ પણ મોક્ષનું કારણ થવાને બદલે બંધનું કારણ થાય છે. અર્થાત્ સંસાર નાશનું કારણ થવાને બદલે સંસાર વૃદ્ધિનું કારણ થાય છે.

ઉત્તમ ધર્મ ક્રિયાઓ આપણે મોક્ષ માટે કરીએ છીએ—એમ તો લગભગ બધાજ કહીએ છીએ. પરંતુ અંતરમાં તો ધાર્મિક ક્રિયાઓથી સંસાર લીલોછમ બને એમ ધ્વંશીએ છીએ, એટલે પરિણામે નિર્જરાનાં અને પુણ્યાનુબંધી પુણ્યનાં સાધનો પાપાનુબંધી પુણ્યમાં પરિણમે છે. તેથી મોક્ષદાયક ધર્મના અભિલાષી માટે ધ્યેયનો વિવેકપૂર્વક વિચાર, આત્મનિરીક્ષણ અને સ્વદોષોનો પશ્ચાત્તાપ આદિ શુભોને કેળવવાની આવશ્યકતા છે. મોક્ષના ધ્યેયથી કરાતી ક્રિયા એ ઉત્તમ ક્રિયા છે, પણ અર્થ—કામ તથા અદ્વતા—મમતાના હેતુથી થતી ઉત્તમ ક્રિયા પણ સંસારમાં રજાવનારી છે.

માટે કિયાની માથે તેનો આશય પણ શુદ્ધ જ નોંધ્યો. કારણ કે, કિયાનો પ્રાણ તે ઉત્તમ આશય જ છે.

જ્ઞાની બનવું મહેતું છે, પણ જ્ઞાનનું રહસ્ય પામવું તે મુશ્કેલ છે : કારણ કે, મોક્ષના ધ્યેય વિના અને માનુષી તથા દેવતાઈ મુખે મિથ્યા લાગ્યા વિના, જ્ઞાનનું રહસ્ય પામી શકાતું નથી. મારા કહેવડાવવા અને પોતાને સારા મનાવવા ઇચ્છનાર જ્ઞાન પામી શકે, પણ જ્ઞાનના રહસ્યને પામી શકે નહિ, તેથી તેવાં એને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થવું તે વાસ્તવિક રીતે જ્ઞાન નથી પણ અજ્ઞાન જ છે.

પર્યોક્તને માનનારો ખાતે જવાની તૈયારી કર્યા સિવાય કેમ રહી શકે ? પર્યોક્તને સુધારવાની ઇચ્છાવાળાએ આ લોકનાં નાશવત મુખોને બોગવી લેવાની ઇચ્છાને તથા, પર્યોક્તને સુધારવાનો એવો પ્રયત્ન કરવો નોંધ્યો, કે તેથી વધુ વખત એ જીવમાથી બીજા જીવમા અને બીજા જીવમાથી ત્રીજા જીવમા—એમ બાજબાજી કરવાપણું રહે નહિ.

પાપના ઉદયે એવો પણ અવસર આવી લાગે એ સંભવિત છે કે, બાપ માથે ન રાખે, સ્ત્રી સાથે ન રહે, સંતાન પણ સંધરે નહિ અને રોડિયો તિરરકારે. તોય એમાના કોઈને ય દોષ નહિ દેતા. માનવું કે, મારો પાપોદય, યા તીવ કોટિનો અશુભોદય છે, સાફ થયું કે, અત્યારે અશુભકર્મો ઉદયમા આવ્યાં, કે જેથી સમભાવે સદાશે ! જે આવ્યા તે તો ગયા જ અને એને સમભાવે બોગવતાં બીજાં પણ ધણાં કર્મો જાય ! ધર્મને આલોકની મૂંઝવણ નહિ અને પર્યોક્તની શીકર નહિ; કારણ કે, તેને ખાત્રી હોય છે કે, મોક્ષદાયક ધર્મથી મુક્તિ મળ્યા સિવાય રહે નહિ. મુક્તિ ન મળે ત્યાં મુંઝા ન હોય તોયે દેવતાઈ અને મનુષી

સુખો પીઠા છાડે નહિ : છતા ખૂમી એ કે, જેમ જેમ ધર્મિને માનુષી અને દેવતાઈ સુખો મળે, તેમ તેમ એની એ પૌદ્ગલિક કે ઐહિક સુખો પ્રત્યે અર્ચિ વધતી જાય આ પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય સમગ્રતુ, કે જે મોક્ષમાર્ગની સાધનામાં વળાવા રૂપે છે

અજ્ઞાની, ભૌતિક-પૌદ્ગલિક દુખથી પ્રતિકુળતાથી કરે, જ્યારે જ્ઞાની પૌદ્ગલિક સુખની અનુકૂળતાથી કરે. અજ્ઞાની દુખતુ કારણ પાપ ન સમજે, તેથી તેના નાશ કરવા પાપાયરણ કરે. જ્ઞાની દુખતુ કારણ પાપ સમજે અને તેને સમતાપૂર્વક સહન કરવાથી જ તે જાન એમ સમજી સમભાવે તે સહન કરે. પર-એટલે આત્મા સિવાયના તમામ નાશવત પદાર્થો, શરીર શુદ્ધાના સુખો પણ આત્મસુખથી વચિત રાખનારા હોવાથી, તેનાથી ઉદ્દેગ પામી, તેની ઝખના ત્યજી, સમ્યગ્જ્ઞાની આત્મસુખની જ ઝખનામા રમ્યા કરે.

લાભની કસોટી તેના પરિણામથી આકરી શકાય છે, માટે આપણે દીર્ઘપરિણામદર્શી બનવું જોઈએ. અર્થ, કામ અહંતા અને મમતા તાત્કાલિક લાભદાયક લાગે છે પરંતુ સમ્યગ્જ્ઞાનિઓ કે જે દીર્ઘપરિણામદર્શી છે, તેમને તે અનર્થકારી લાગે છે કારણ કે, સુવિવેક વગર તેનો સદુપયોગ થવો અસંભવિત છે અને તેથી તેનો ઉપયોગ વિવેકના અભાવે ભોગમાં જ થાય છે અને ધર્મ થાય તોય પૌદ્ગલિક લાભપૂર્વક થતો હોઈને, તેના થોગે પુણ્યાનુબંધી પુણ્યને મને પાપાનુબંધી પુણ્ય બધાય છે, કે, જે મંસારમાં રખડાવનાર છે માટે તે વસ્તુઓથી લાભના બદને દાનિ ધણી થવાનો સંભવ છે

નાશવત વસ્તુના લાભમાં પણ આપણે આત્મિક સુખને

લક્ષ્યમાં રાખીને જ લાભ યા તુકસાનની મજૂરી કરવી જોઈએ. દુઃખની નિવૃત્તિ કરવામાં પણ આપણે આત્મિક દુઃખની નિવૃત્તિ તરફ લક્ષ્ય આપવું જોઈએ. કોઈ આપણને ઉતરી જાય, તેથી આપણા આત્માનું કોઈ જ અહિન થતું નથી. કારણકે આપણને ઉતરી જાય તે આપણે પૂર્વેના પાપોદય, તેથી આત્મા મહિન ન બને અને સમજાવે સહી લે, તો આત્માનું કોઈ જ અહિન થતું નથી. ઉલટું બાધેલાં પૂર્વકર્મોના નાશ થાય છે. પણ અન્યને ઉતરવાથી તો આપણા આત્માનું અહિન થાય, કારણકે ઉતરવાનું આત્મમહિનતા કે અશુભ અધ્યવસાય સિવાય હોય જ નહિ, એટલે આત્માનું અહિન થવા વિના રહેજ નહિ.

ધર્મી સંસારમાં હોય. અમુક વસ્તુ વિના ચાલે તેમ ન હોય, છતાં માને કે: ‘પુરુષ હશે તોજ મળશે.’ ધર્મીને વ્યવહારની સાધના કરવી પડતી હોય, તોય તે અમુક નિયત વખતે જ કરે એમાં પણ અનીતિ આદિનો ત્યાગ કરીને વર્તતાં જે મળે તેમાં સંતોષ માને. યોગ્ય પ્રયત્ન છતાં ન મળે તોય ખેદ ન કરે. પરપદાર્થોની વધુ ચિંતા, એ ધર્મથી પતિત કરનારી છે. માત્ર નિર્વાહ જોઈું પરિમિત મળી જાય, એટલાથી ધર્મી ગૃહસ્થ સંતોષ માને : કારણકે, અસંતોષ એ દુઃખનું કારણ છે. લક્ષ્મી આવે તો ધર્માત્મા તેને બારરૂપ સમજે અને જાય તો ઓછી પંચાત એમ માને બાકી, હું આવો ને તું તેવો એમ માની દુનિયાના મદમાં છડી જનાર ધર્મમાં ટકી શકે નહિ.

આક્ષના ધ્યેયવાળો પુરુષાત્મા પાપને પુરુષ ન માને અને પાપ કરવું જ પડે તો તે ઓછું કરે, ન છુટકે જ કરે, અને તે પણ કંપતા હૃદયે કરે, તેને આજીવિકા માટે, ઉચ્ચ ધીથી ચોપડેલું ભોજન,

છિદ્ર વિનાનાં શ્વેત વસ્ત્રો અને પરતા દાસપણાનો અભાવ આટનોજ પુરુષાર્થ કરવાથી વિશેષની જરૂર લાગે નહિ તેથી તે અદ્વપરિગ્રહી અને અત્પારબી રહી શકશે આવા થવા માટે ઇચ્છાએ ઉપર કાણુ મેળવવાની અને જીવનને અને તેટલા વધુ સયમમાં મૂકવાની ખાસ આવશ્યકતા છે

ધન માટે ભટકવું પડે છે ધર્મધન ખોનાઇ ગયું છે માટે, ધર્મ આપ્યો તો બધું જ આપ્યું ધર્મી, લક્ષ્મીને શોધવા ન જાય, પણ લક્ષ્મી એને શોધતી આવે, પણ તે ક્યારે ? લક્ષ્મીને ઇચ્છ્યા વિના ધર્મ સેવે તો ! ઇચ્છા કરવાથી મળે-ની લક્ષ્મી જાય તો પણ મારે અને આવે તો પણ મારે જાય તો ઉચ્ચ જોવા ન દે અને આવે તો નીચું જોવા ન દે જાય તો શોકનો પાર નહિ અને આવે તો ઉન્માદનો પાર નહિ ધર્મી એવા શોકથી અને ઉન્માદથી પર બન્યો રહે ધર્મવાન પુણ્યાત્માને બ્રેય રીતે આનંદ જાય તો મયમ સેવે અને આવે તો સદુપયોગ કરે, પણ ભોગનો તો કીડો ન જ બને પુણ્યના યોગે સદ્બાળી મળે અને પુણ્ય હોય ત્યાં સુધી ટકે પણ સાદ્બાળી એ સુખનું કારણ નથી જડના યોગથી મળતું સુખ નાશવત જ હોય અને એમાં મુર્ખાનારની તો દુદર્શા જ થાય માટે ધર્મીમાં આમાં ન જ મૂઝાય પણ સમજાવમાં રહે

ઇચ્છા એ દુખ છે અને નિરિચ્છા એ સુખ છે પૌદ્ગનિક ઇચ્છા તો કરવી જ નહિ દરેકને પોતાની કાર્યવાહી જ ખરાબ થા સારી સ્થિતિમાં મૂકે છે, માટે જે સ્થિતિમાં હોઇએ તે સ્થિતિમાં સંતોષથી રહેવું અને મોક્ષદાયક ધર્મને સેવવા અપત્ન કરવો એટલે કે, પૂર્વ અવસ્થાની સ્થિતિનું સ્મરણ કરી, ચાતુ અવસ્થા માટે

સંતોષ માની, મોક્ષદાયક ધર્મ સેવવો ! બલિષ્ઠની દાનિકારક ચિંતા કરવા કરતાં, મોક્ષની અભિલાષથી મોક્ષદાયક ધર્મની ચિંતા કરવી જરૂરી છે એટલે બલિષ્ઠ આપોઆપ જ સુધરશે

અર્થ અને કામનો પુરુષાર્થ પાપનો અનુમંધ બંધાવી નરકે લઇ જાય છે, ન્યારે ધર્મ અને મોક્ષનો પુરુષાર્થ પાપના અનુમંધને રોકી નિર્જરાનું કારણ બને છે, અગર પુરુષાનુમંધી પુરુષનો અનુમંધ બંધાવી ઉત્તરોત્તર મોક્ષે લઇ જાય છે : માટે અર્થ અને કામની પ્રવૃત્તિમાં ધર્મ નથી, પણ પુરુષના યોગે પ્રાપ્ત થયેલ અર્થ અને કામનો સદુપયોગ એ ધર્મ છે. આ ઉપરથી સામીન થાય છે કે, જે પુરુષાર્થ પરિણામે દુર્ગતિમાં લઇ જાય તે પુરુષાર્થ જ નથી, અને જે પુરુષાર્થ મોક્ષની નજીક લઇ જાય તેજ વાર્તાવિક રીતે સાચો પુરુષાર્થ છે મોક્ષની નજીક લઇ જવાની તાકાત તો એક માત્ર સદ્ધર્મરૂપ પુરુષાર્થમાં જ છે.

સ્વ-પરના બેદમ્ય સ્વરૂપથી અગણ્ય આત્મા, બીજાનું બંધુ કરવા ઇચ્છે તોય કયા રીતે કરી શકે ? એ આત્મા દ્રવ્ય-પરોપકાર કરી શકે, પણ બાવ પરોપકાર કરી શકે નહિ, અને સાચુ પરદિત તો સામા આત્માને દુઃખના કારણથી છોડાવવામાં છે. અમુક દુઃખ ટાળવું એ પરોપકાર છે, પણ વર્તમાન દુઃખ ટાળવા માથે તેને દુઃખના કારણોનો નાશ સાધવામાં ઉદ્વેગ બનાવવો, એ ઉલટ કાટિનો પરોપકાર છે. માથો જાની એ પરોપકાર સદેલાધથી સાધી શકે છે. પોતાના આત્માની દયા વિનાના બીજાની સાચી દયા ચિન્તવી શકના નથી, એટલે પરદિત સાધક બનવા ઇચ્છનારે પ્રથમ સ્વદિતસાધક બનવું જોઇએ. સ્વદિતસાધક નિયમા પરદિત સાધક હોય છે, ન્યારે પોતાના આત્માના દિતાદિતને નહિ જાણનાર તો બહુમુદુ થયે તેય બાવ પરોપકાર જ સાધી શકે.

લક્ષ્મી દાયના મેઘ જેવી છે. એ મોઢાને નથી મળી, પણ પુણ્યને પ્રતાપે મળી છે. પુણ્ય પુર થયા બાદ તેને રાખવા ઇચ્છે તો પણ તે રહેવાની નથી એવી નાશવત, પરાધીન અને જીવપરંપરાને વધારનારી વસ્તુમા મુઝાવુ અને તેના ભોગમા રક્ત ખતવુ, એ આત્માના ધરતુ ડહાપણ નથી પણ મોહના ધરતુ ગાકપણ છે.

પરંતુ એટલે પૌદ્ગલિક વસ્તુની મૂર્છાથી મૂકાવા, બદલાની આશા વિના, માત્ર આત્મકલ્યાણના જ હેતુથી રાત્રી પાછ પણ અપાય, તો તે ઉગી નીકળે જેને લક્ષ્મી માત્ર તિજેરીમા મૂકવી ગમે તે ઉદાર નહિ, પણ આત્મકલ્યાણ માટે આપવી ગમે તે ઉદાર. તે લક્ષ્મીને લેતાં ન નાચે પણ દેતા નાચે. ઉદારતા વિના લક્ષ્મીનો સદુપયોગ ન સંભવે ‘લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરવા જેવી નથી’ તેમ સમજાય તો જ ઉદારતા આવે. મોક્ષદાયક ધર્મ જે અનરમાં પરિણમે, તો જ આ દશા આવે. વર્તમાનમાં આ પ્રકારની સચી ઉદારતા કેમ આત્મી નથી ? પરંતુ વસ્તુની આસક્તિને વાસ્તવિક રીતે ત્યાગ થતો નથી માટે આથી ઉદારતાને કેળવવા માટે બાહ્ય વસ્તુઓના ત્યાગની જે જરૂર છે તે કરતા, અહંતા મમતાના આતરિકે ત્યાગની વધારે જરૂર છે. મમતા જાય તો જ સમતા આવે અને તોજ ધર્મો બનાય. આ દશા પ્રાપ્ત થયા સિવાય સાચી ઉદારતા આવે નહિ. ઉદારતા આવે તો પરંતુ અસાર લાગે અને તો જ તેનો સદુપયોગ થઈ શકે.

અનુકંપા શુદ્ધિ તો સર્વ પ્રાણિ મધ્ય પ્રત્યે રાખવી જોઈએ. અનુકંપાનો કયાય નિયેષ નથી, અનુકંપાદાનમાં પાત્રાપાત્રાની વિચા-

રણાને અવકાશ નથી, પણ ભક્તિથી દેવ હોય તો અપાત્ર કે કુપાત્રનો ત્યાગ કરી પાત્રને જ દેવાય સર્વવિરતિધર, દેશવિરતિધર અને અપરિત સમગ્ર દૃષ્ટિ—એ અનુક્રમે ઉત્તમ, મધ્યમ અને જઘન્ય પાત્ર છે દીન, દીન કે અનાય વગેરેની અનુક્ર પા હોય એનામા ગુણ ન હોય તે છતાં અનુક્ર પાદાનમાં ગુણ જોવાના નથી દીન-દીનને અનુક્ર પાશીન બનીને જરૂર આપવું થોડું હોય તો તેમાંથી થોડું આપવું પણ તેમ નહિ ક્રૂતાં બારણા બંધ કરી દેવાં ગાળો દેવી કે તેમનો તિરસ્કાર કરવો, એ કર્મબંધનું કારણ છે ઉપર પ્રમાણે મૌ વતે' તો લિખારી પણ સુધરી જાય અને લિખારીઓમા પણ જે યોગ્ય હોય તે લિખારી મળી ધર્મી બની જાય

દુ ખી આખ સામે હોય, તેના દુ ખને દૂર કરવાની તાકાત હોય, તે છતાં પણ જે પોતાની તાકાતને ગોપની દુ ખિની ઉપેક્ષા કરે, તે ધર્મ પામવાને માટે અયોગ્ય છે આના આત્માઓ ધર્મમા જોડાય નો ધર્મમા ટકે પણ નહિ અર્થ, કામ, અદત્તા અને મમતા માટે જ ધર્મને સાધન બનાવી દેનારા આત્માઓ મોક્ષાયક ધર્મની આરાધના કરવાને માટે લાયક ન થઈ શકે દુ ખી પ્રત્યે દયા, દુ ખિતા દુ ખને દૂર કરવાની દૃષ્ટિ એ પણ મોક્ષમાર્ગનીજ આત્મ ધના છે પણ દ્રવ્ય-દયા કરતાં લાવ-દયા ન ધરાય એ પણ ખાસ લક્ષ્યમા રાખવું જોઈએ

નિ દાથી આત્મા મનિન થાય છે નિ દા જ કરવી હોય તો પોતાના દોષોની જ કરવી, કે જેથી આત્મા શુદ્ધ અને એથી ઉન્નત બને આત્માનો વિચાર કરવો, પોતાના દોષોનું નિરીક્ષણ

કરવું, એ બધું તો પ્રાપ્ત નહિ થયું ગયું છે પોતાના દુશ્મન મણાતાની પછી નિદા કરવા આવનારને આત્મકલ્યાણની ઇચ્છાવાળાએ કહેવું જોઈએ કે ‘એ મારો દુશ્મન છે એમ જાણીને એમની મારી પાસે નિદા કરો છો, પણ હું તો દુશ્મના વડેને કાઢવા ઇચ્છું છું, તેથી મહેરબાની કરીને મારી પાસે એમની નિદા કરશો નહિ.’ જે દુશ્મનની પછી નિદા સાબળવામા રાજ ન હોય તે બીજાની નિદા કરે શાનો ?

ધર્મી પારકા દોષો જુએ નહિ અને પોતાના દોષો જોયા સિવાય રહે નહિ પારકા દોષો જોયાછે જ્યાં તોય એ ગભીરતા ધારણ કરે પરંતુ આજે તો એથી વિપરીત થઈ રહ્યું છે પોતાના છતાં દોષોની ઉપેક્ષા અને પારકાના અછતા દોષોની નિદા, આજે ચોમેર ચાલુ છે નિદક આપણને જાગૃત કરી આત્મસુધારણા કરવામાં સદાય કરનાર છે પરમાર્થથી-તત્ત્વદષ્ટિથી વિચારાય, તો અપકારી પણ પૂર્વજવનાં કર્મો અપાવવામાં આપણને મદદ કરનાર છે

ભક્તિ એ મુક્તિનું પ્રમુખ સાધન છે, પરંતુ ભક્તિ ભાવ વાળી તો હોવી જ જોઈએ માત્ર ભક્તિને ન જુઓ, પણ ભારને પણ જુઓ તરવું જ હોય તો ભક્તિ અને ભાવ બન્ને શુદ્ધ જ જોઈએ સારી એવી ભક્તિ પણ જો ખરાબ ભાવથી કરાય, તો તે વિષરૂપ નિવડે

‘મુક્તિના ધરાદા સિવાય કોઈ ભક્તિ કરે જ નહિ’—એ માન્યતા કાઢી નાખવી જોઈએ મુક્તિમા જેને વિશ્વાસ ન હોય

એ પણ ભક્તિ કરે—એમ પણ બને, બન્યું છે અને બનશે. આથી ભક્તિ સાથે તેના આશયને ય જોવો । ધર્મ એ ભાવમંગળ છે. જો શુદ્ધ ભાવે તે આચરાય, તો તે પૌદ્ગલિક સુખોના વિયોગમાં આત્માને મુકાવા ન દે, અને પ્રાપ્તિમાં અશ્વિ ઉત્પન્ન કરી આત્મ-સુખમાં શ્વિ કરાવી મોક્ષ અપાવે છે. ધર્મરૂપ ભાવમંગળમાં આ શક્તિ છે. દ્રવ્યમંગળમાં એ તાકાત નથી. ભાવમંગળ દુનિયાનાં ગમે તેવાં કારમાં દુઃખોને ફેડવાને, અશાંતિ ટાળી શાંતિ મેળવી આપવાને તથા આલોક અને પરલોક જન્મેને સુધારી પરિણામે મુક્તિમુખ મેળવી આપવાને પણ સમર્થ છે, પણ ક્યારે બને ? આત્મસમર્પણભાવ ફેળવાય, તેની સાથે એકતા સાધવા પ્રયત્ન-શીલ થવાય અને આરાધનાથી વંચીત ન રહેવાય તો જ.

શ્રી હે વા ધિ હ વ પ્ર ત્યે

[મુમુક્ષુની પ્રાર્થના]

હે નાથ ! તારી અસીમ કૃપાના યોગે આજે હું તને પામી શક્યો છું. જે કંઈ કલ્યાણકર આરાધના હું કરી રહ્યો છું તેમાં તારો જ હાથ છે. આ નિરાધાર સંસારમાં એકલો અટુલો હું કેવળ તારા જ આશ્રનને મેળવીને નિજના જીવનપંથને ઉજળવાને ઉત્સુક બન્યો છું.

હૃદયનાથ ! જે વેળા તને ઝાળખીને તારી સેવા પહેલવહેલી મે મેળવી ને તે ઉપદેશથી સાધના મેં જીવનમાં આરંભી, તે કાળે મારો ઉશ્વાસ અપૂર્વ હતો, ઉત્સાહ હિંમતમાં મા'તો ન હતો, હૃદયની શુભ શક્તિઓના તારો અતૂટ હતા, આત્મશ્રદ્ધા અખંડ હતી, મન-વાણી અને કાયાનું બધું કેવળ તારામાં-તારા માર્ગની સાધનામાં જ મેં રેડી દીધું હતું.

કૃપાનિલય ! તે પુણ્ય અવસરે તુજ વિના મેં અન્ય કોઈમા મારાપણુ માન્યું ન હતું. હું સમજતો હતો કે, તારાથી આ વિશ્વસ્થિતિ છે, વિશ્વમાં તું જ સર્વ કંઈ છે, તારા નિર્દેશે જ મારે સિવાય અમ પામર જીવોને અન્ય કોઈ ગતિ નથી,

તેમજ તું મુજ બુદ્ધિ, સિદ્ધિ, શક્તિ અને જીવનપ્રાણ હો. પરંતુ
હે કરુણાસાગર ! મારી તે આત્મચર્યા આજે કમળી સાગે છે.
આજે મારી ચોમેર રાગ, - દ્વેષ, - મોહ, અને મમતાનાં ઘેર અન્ધ-
કારથી વાતાવરણ ઘેરું બન્યું છે. એ ગાઢ તિમીર પટલોમાં અટવાતો
આજે સાચે જ હું જાનમૂલો જાઓ છું હું તને વિસરી ગયો છું.

કૃપામન્દિર ! નિશ્ચય એવા મને તું આજે ભૂલી ન જા !
હું હૃદય ભૂલ્યો હોઉં તો એ મારી પામરતા-અસ્પષ્ટતા કબૂલું
છું. આ મારી તુચ્છતા, ક્ષુદ્રતા કે અમીન ક્ષતિઓ કાંઈક વેળાએ
હું જાણી શકું છું. માટે જ હું તારા ચરણોમાં પડીને તને
વિનવું છું કે, મારા અપરાધોની સ્મૃતિને વિસરી તું મને તારી
અમીદૃષ્ટિથી સિંચજો !

હિતવત્સલ નાથ ! તું મને ઓળખે છે, પરંતુ મુજ
પામરમાં એ શક્તિ કે સામર્થ્ય નથી કે તારી ઓળખ હું કરી
શકું. એ હૃદયનાથ ! હું તારી પાસે ધન, વૈભવ, કુરુરાષ્ટ્ર ઐશ્વર્ય
કે એવું કાંઈ માગતો નથી, પણ હું તારા જેવા અનન્ત
અશ્વર્યના માલિક પાસે એટલું જ માગું છું કે, મને તારી
ઓળખ આપ ! તારી ઓળખ, તારી પીઠાન કે તારી મેહોળાન
એ જ મારે માટે મારું જીવનમર્વસ્વ છે. મુજ દરિદ્રી મહામૂલ્ય
મુઠી આ તારી કૃપાપ્રસાદી છે.

અનન્ત કૃપાસાગર ! હું દીન, અનાથ કે ક્ષુદ્ર છું, એમ
મને જ્યારે જાણે છે, તે વેળાએ-કાંઈક અવસરે તારા સંવરણની
ઝાંખી મને થઈ આવે છે. તે વખતે મારી આ બ્રમણને હું
સમજી શકું છું કે તારા જેવા ત્રિલોકનાથ અશરણશરણ દેવાધિ-
દેવને પામીને હું નથી દીન કે દુઃખી, નથી દરિદ્ર કે કંગાલ.

શ્રી હે વા ધિ હે વ પ્ર ત્યે

[મુમુક્ષુની પ્રાર્થના]

હે નાથ ! તારી અસીમ કૃપાના યોગે આજે હું તને પામી શક્યો છું જે કાંઈ કત્યાલુકર આરાધના હું કરી રહ્યો છું તેમાં તારો જ હાથ છે આ નિરાધાર સસારમાં એકલો અટુલો હું કેવળ તારા જ આલંબનને મેળવીને નિજના જીવનપથને ઉભળવાને ઉત્સુક બન્યો છું.

હૃદયનાથ ! જે વેળા તને ઝાળખીને તારી સેવા પહેન વહેતી મેં મેળવી ને તે ઉપદેશની સાધના મેં જીવનમાં આરંભી, તે કાળે મારો ઉદ્ધવાસ અપૂર્વ હતો, ઉત્સાહ હૈયામાં મા'તો ન હતો, હૃદયની શુભ વૃત્તિઓના તારો અતૂટ હતા, આત્મશ્રદ્ધા અખંડ હતી, મન-વાણી અને કાયાતું બધું કેવળ તારામાં-તારા માર્ગની સાધનામાં જ મેં રેડી દીધું હતું.

કૃપાનિલય ! તે પુણ્ય અવસરે તુજ વિના મેં અન્ય કોઈમાં મારાપણુ માન્યું ન હતું. હું સમજતો હતો કે, તારાથી આ વિશ્વસ્થિતિ છે, વિશ્વમાં તું જ સર્વ કાંઈ છે, તારા નિર્દેશન માર્ગે સિવાય અમ પામર જીવોને અન્ય કોઈ ગતિ નથી,

તેમજ તું મુજ બુદ્ધિ, સિદ્ધિ, શક્તિ અને જીવનપ્રાણ છે. પરંતુ હે કરુણાસાગર ! મારી તે આત્મશ્રદ્ધા આજે ડગતી લાગે છે. આજે મારી ચોમેર રાગ, - દ્વેષ, - મોહ, અને મમતાનાં ધોર અન્ધ-કારથી વાતાવરણ ઘેરું બન્યું છે. એ ગાઢ તિમીર પટલોમાં અટવાતો આજે સાચે જ હું જાનમૂલો બન્યો છું. હું તને વિસરી ગયો છું.

કૃપામન્દિર ! નિશુંજ એવા મને તું આજે ભૂલી ન જા ! હું, કદાચ ભૂંથો હોઈ તો એ મારી પામરતા-અશ્વસ્તતા કબૂલું છું. આ મારી તુચ્છતા, ક્ષુદ્રતા કે અમીત ક્ષતિઓ કાઠક વેળાએ હું જાણી શકું છું. માટે જ હું તારા ચરણોમાં પડીને તને વિનવું છું કે, મારા અપરાધોની સ્મૃતિને વિસરી તું મને તારી અમીદૃષ્ટિથી સિંચજે !

હિતવત્સલ નાથ ! તું મને જાણખે છે, પરંતુ મુજ પામરમાં એ શક્તિ કે સામર્થ્ય નથી કે તારી જાણખ હું કરી શકું. એ હૃદયનાથ ! હું તારી પાસે ધન, વેત્તવ, ઠંકરાઈ અથવા કે એવું કંઈ માગતો નથી, પણ હું તારા જેવા અનન્ત અથર્વના માલિક પાસે એટલું જ માગું છું કે, મને તારી જાણખ આપ ! તારી જાણખ, તારી પીજાન કે તારી મેહોજન એ જ મારે માટે મારું જીવનસર્વસ્વ છે. મુજ દરિદ્રની મદામૂઢ્ય મુડી આ તારી કૃપાપ્રસાદી છે.

અનન્ત કૃપાસાગર ! હું દીન, અનાથ કે ક્ષુદ્ર છું, એમ મને જ્યારે જાણે છે, તે વેળાએ-કા'ક અવસરે તારા સંવરપત્તી જોખી મને ચમ આપે છે. તે વખતે મારી આ જામણને હું સમજી શકું છું કે તારા જેવા ત્રિલોકનાથ અશરણુશરણુ દેવાધિ-દેવને પામીને હું નથી દીન કે દુઃખી, નથી દરિદ્ર કે કંગાલ.

પરતુ આજે મારી વતંમાન દયા તારી કૃપાદૃષ્ટિની અમીઠાઈ-
વિના કેવી બની રહી છે ? તેને તારા જેવા જગચ્છુની આગળ
હું મારી ભાષામાં પ્રગટ કરી શકું તેમ નથી-તે સામર્થ્ય
મારામાં નથી

પરમ ઠાણિક ! તારી પાસે દીનતાપૂર્વક નહિ પણ અધિ-
કારપૂર્વક હું માગું છું કે તારી ઓળખ ફરી એક વાર તુ મને
આપતો જા ! તારા સ્વરૂપની આછી-પાનળી સ્મૃતિના પ્રકાશ કિરણો
મુજ પામરના આત્મા પર ફેકતો જા ! તે તારા સ્વરૂપની
પૂજના-સેવના એ જ મને મારા આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિનું અનન્ય
સાધન છે. માટે જ હું તારા ચરણોમાં આત્મસમર્પણપૂર્વક અદીન
ભાવે ફરી એક વાર પ્રાર્થું છું, કે ઓ વાત્સલ્યમૃતિ ! મને તુ તારા
સ્વરૂપની ઓળખને, તેમ જ તેની સેવા બક્ષિતાના મહામૂલ્ય
ખળનાને આપતો જા ! બસ આ મારી તને એકજ વિનંતિ છે

